

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

1971

8
9

letnik 8

iz vsebine

- VLADIMIR KRIVIC: Graditev slovenske države in samouprave
- AVDO HUMO: Znanost in politično gibanje
- MATJAŽ MULEJ: Ne dobiček ali dohodek, ampak dobiček in dohodek
- JANEZ VIPOTNIK: Politična organizacija v republiki
- OKROGLA MIZA: Država in samoupravljanje
- SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Aktualni trenutek avantgarde
- FRANC ŽAGAR: Informacijski sistem upravljanja
- DIMITAR MIRČEV: Dogodki na Severnem Irskem
- GEORG LUKÁCS: Pismo Albertu Carocciju

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Svab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, France Vreg, Boris Zihel

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNISTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlaš

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 311-377 int. 232

1971

8/9

NAROCNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20 v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
september 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 8/9 str. 1105—1328, Ljubljana,
avgust-september 1971

---

vsebina

VLADIMIR KRIVIC: Graditev slovenske države in samouprave 1107

ČLANKI, RAZPRAVE:

AVDO HUMO: Znanost in politično gibanje 1117
MATJAZ MULEJ: Ne dobiček ali dohodek, ampak dobiček in dohodek 1130

AKTUALNI INTERVJU:

JANEZ VIPOTNIK: Politična organizacija v republiki 1145

OKROGLA MIZA:

Država in samoupravljanje 1150

POGLEDI, KOMENTARJI:

DANICA PURG: Raba in zloraba sociologije 1179

MIHA LIKAR: Ekonomika in preventivno zdravstvo 1185

TOMAŽ ČERNEJ: Samoupravljanje in odločanje 1191

ZVEZA KOMUNISTOV DANES:

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Aktualni trenutek avntgarde 1196

ZNANOST IN DRUŽBA:

FRANC ŽAGAR: Informacijski sistem upravljanja 1207

DRUŽBA IN KULTURA:

TARAS KERMAVNER: O tradicionalni, množični, avantgardni in elitni kulturi 1223

DRUŽBA IN RELIGIJA:

MARKO KERSEVAN: Sola in religija 1235

DRUŽBA IN ARMADA:

DUŠAN F. LIKAR: Reformni premiki v armadni organizaciji in njeni dejavnosti 1241

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8, št. 8/9, str. 1105—1328, Ljubljana, avgust-september 1971

MEDNARODNI ODNOSI:

DIMITAR MIRCEV: Dogodki na Severnem Irskem 1246

ANTON BEBLER: Afrika v strategiji velikih sil 1256

DAKUMENT ČASA:

GEORG LUKACS: Pismo Albertu Carrocciju 1269

YVON BOURDET: Kritika socialistične birokracije 1282

BREZ OVINKOV:

S. SPLIHAL: Demokratična načela v praksi 1289

M. D. MURKO: Za opredelitev 1291

M. DJUKIČ: Zakoni naši vsakdanji 1293

M. D. MURKO: Sklenjen krog sovražstva in nasilja 1294

S. SPLIHIL: Odkod sumi in dvomi? 1297

M. D. MURKO: Temnopolti gospodarji v belih čevljih 1298

D. KOSMRLJ: Češkoslovaška po kongresu 1301

PRIKAZI, RECENZIJE:

STANE JUZNIČ: Idejne koncepcije v delavskem gibanju 1304

VELJKO MRATOVIČ: Problemi sodobne države (J. Rupnik) 1311

MARTIN HEIDEGGER: Evropski nihilizem (S. Hribar) 1313

FRANCE BUČAR: Vprašanja sodobne organizacije (J. Jerovšek) 1316

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Iz domačih revij 1324
Avtorski sinopsisi 1325

CONTENTS

VLADIMIR KRIVIC: The Building of Slovene State and Self-management 1107

ARTICLES, STUDIES:

AVDO HUMO: Science and Political Movements 1117
 MATJAZ MULEJ: Not: Income or Profit, but: Income and Profit 1130

TOPICAL INTERVIEW:

JANEZ VIPOTNIK: Political Organization in Republic 1145

ROUND TABLE:

State and Self-management 1150

VIEWS, COMMENTS:

DANICA PURG: Use and Misuse of Sociology 1179
 MIHA LIKAR: Economy and Preventive Health Organization 1185
 TOMAZ CERNEJ: Self-management and Decision-taking 1191

THE LEAGUE OF COMMUNISTS TODAY:

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: The Crucial Moment of Avantgarde 1196

SCIENCE AND SOCIETY:

FRANC ŽAGAR: Information System of Management 1207

CULTURE AND SOCIETY:

TARAS KERMAVNER: Traditional, Mass, Avantgarde and Elite Culture 1223

RELIGION AND SOCIETY:

MARKO KERSEVAN: School and Religion 1235

ARMY AND SOCIETY:

DUŠAN F. LIKAR: Reform Movements in the Army Organization and its Activities 1241

INTERNATIONAL RELATIONS:

DIMITAR MIRČEV: Events in North Ireland 1246
 ANTON BEBLER: Africa in the Strategy of Great Powers 1256

DOCUMENT OF THE TIME:

GEORG LUKÁCS: A Letter to Alberto Carocci 1269
 YVON BOURDET: Criticism of Socialist Bureaucracy (A Conversation with Georg Lukács) 1282

STRAIGHT AWAY:

S. SPLIHAL: Democratic Principles in Practice 1289
 M. D. MURKO: For Definition 1291
 M. DJUKIC: Our Daily Laws 1293
 M. D. MURKO: Closed Circle of Hatred and Violence 1294
 S. SPLIHAL.: Whence Suspicions and Doubts? 1297
 M. D. MURKO: Dark Masters in White Shoes 1298
 D. KOŠMRLJ: Czechoslovakia after the Congress (and Finished Purges) 1301

СОДЕРЖАНИЕ

ВЛАДИМИР КРИВИЦ: Строительство словенского государства 1107

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

АВДО ХУМО: Наука и политическое движение 1117
 МАТЯЖ МУЛЕЙ: Не-прибыль или доход, а-прибыль и дохода 1130

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

ЯНЕЗ ВИПОТНИК: Политическая организация в республике 1145

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Государство и самоуправление 1150

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ДАНИЦА ПРУГ: Применение и злоупотребление социологией 1179
 МИХА ЛИКАР: Экономика и превентивное здравоохранение 1185
 ТОМАЖ ЧЕРНЕЙ: Самоуправление и принятие решений 1191

СОЮЗ КОММУНИСТОВ СЕГОДНЯ:

СЛАВКО МИЛОСАВЛЕВСКИ: Актуальный момент авангарда 1196

НАУКА И СЕМЬЯ:

ФРАНЦ ЖАГАР: Информационная система управления 1207

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

ТАРАС КЕРМАВНЕР: О традиционной, массовой, передовой и элитной культуре 1223

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

МАРКО КЕРШЕВАН: Школа и религия 1235

ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:

ДУШАН Ф. ЛИКАР: Реформенные передвижения в организации армии и её деятельности 1241

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ДИМИТАР МИРЧЕВ: События в Северной Ирландии 1246
 АНТОН БЕБЛАЕР: Африка и стратегия великих держав 1256

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ:

ГЕОРГИЙ ЛУКАЧ: Письмо Алберту Карочи 1269
 ИВОН БУРДЕ: Критика социалистической бюрократии (Беседа с Георгием Лукачом) 1282

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

С. СПЛИХАЛ: Принципы демократии на практике 1289
 М. Д. МУРКО: За определение 1291
 М. ДЖУКИЧ: Законы наши ежедневные 1293
 М. Д. МУРКО: Замкнутый круг ненависти и насилия 1294
 С. СПЛИХАЛ: Откуда сомнения и подозрения? 1297
 М. Д. МУРКО: Темнокожие хозяева в белых ботинках 1298
 Д. КОШМРЛЬ: Чехословакия после съезда (и законченных чисток) 1301

Graditev slovenske države in samouprave

Leto 1971 lahko vpišemo v kronologijo graditve naše demokratično-socialistične ureditve kot prelomno letnico.

Znani brionski politični dogovor med predstavniki narodov Jugoslavije je zvezna skupščina v celoti potrdila. Ustavni amandmaji so sprejeti. Lahko na kratko ugotovimo, da ponovno oživljamo avnojska načela in jih dograjujemo na sedanji višji stopnji našega razvoja, t.j. utrjujemo samoupravno socialistično demokracijo.

① Odločitve temelje predvsem na spoznanju, da bodo suvereni narodi, ki so se prostovoljno združili v novi Jugoslaviji reševali svoje in skupne probleme le, če njihove nacionalne države (republike) prevzamejo vso odgovornost za nadaljnji nacionalni in samoupravno-socialistični razvoj v republikah in federaciji.

Novi model federacije

Ustvarjamo nov, izviren model federacije. Naš model rešuje problem sodelovanja in integriranja sodobne mnogonacionalne države in družbe na nov, bolj demokratičen način, na način neprestanega sporazumevanja enakopravnih predstavnikov narodov in narodnosti.

Načelo nepretrganega sporazumevanja med našimi narodi in republikami izraža spoznanje, da trdnost skupnosti narodov, kakršna je Jugoslavija, lahko temelji le na polnem upoštevanju življenjskih interesov in na spoštovanju enakopravnosti narodov ne glede na njihovo velikost in razvitost.

Novi model federacije je rezultat in izraz razvoja in potreb našega samoupravnega socialističnega sistema, predvsem pa mnogonacionalne strukture Jugoslavije. (Tolikšnega števila narodov in narodnosti na tako majhnem prostoru kakor pri nas ni nikjer v Evropi in morda tudi na svetu ne.). Mnogonacionalnost, ki v praksi neizbežno odseva tudi velike (ne le gospodarske) razlike z vsemi neštetimi političnimi, gospodarskimi in drugimi posledicami, je pomembno dejstvo, ki mora odločujoče vplivati na oblikovanje političnega sistema neke družbe. Potem ko se je pokazalo v 25 letih obstoja in

razvoja nove Jugoslavije, da centralistična graditev socializma ne odpravlja mednacionalnih vprašanj, ampak jih lahko celo zaostreje, smo morali poiskati nov način reševanja z ustrežnejšim političnim sistemom in obliko državne ureditve.

② Druga nič manj važna novost, ki jo prinaša nova ustavna ureditev, pa je okrepljen položaj samoupravljalca v delovni organizaciji ter avtonomen samoupravni položaj delovne organizacije in njena pravica, da **razpolaga** z viškom dela (dohodkom).

Bistveni napredek, ki ga prinaša v razvoj demokracije naša jugoslovanska socialistična ureditev, je torej v tem, da se ne ustavlja pri »politični« demokraciji; praksa je pokazala, da politična demokracija brez »ekonomske« prej ali slej postane enostranska, jalova in formalistična.

③ Nove ustavne spremembe utrjujejo dva pglavitna temelja naše družbe: samoupravno gospodarsko delovno organizacijo in nacionalno samoupravno in državno politično organizacijo. Pglavitno ustavno jamstvo za njuno samostojnost je, da razpolagata z ustvarjenim dohodkom (viškom dela).

Druga brez druge ne moreta uspevati, zato se medsebojno dopolnjujeta in podpirata. Ker živimo na pragu 21. stoletja, sta seveda odprti navzven in se nujno vključujeta v jugoslovanski, evropski in svetovni prostor ter sodobno tehnološko revolucijo.

Ni naključje, da hkrati rešujemo ključni nacionalni in socialni problem naše družbe; rešiti pa ga je mogoče le na sodoben način, upoštevajoč načela suverenosti narodov pri uveljavljanju demokratičnega modela samoupravnega socializma.

Ponovno se kaže, da sta življenjska povezanost naporov za skladen razvoj našega socialističnega sistema in za uveljavljanje nacionalne enakopravnosti malih jugoslovanskih narodov in narodnosti najpravilnejša pot; na to pot smo stopili pred 30 leti, ko se je začela jugoslovanska narodnoosvobodilna in socialistična revolucija v krvavi borbi s fašističnimi okupatorji in z buržoazno in cerkveno reakcijo. Če bi zapostavljali ali zanemarili eno ali drugo stran tega nerazstavljivega procesa, bi to — v razmerah naše družbene in narodnostne strukture — lahko povzročilo zastoje, spopade, krče in krize — kakor se nam je v preteklosti tudi že večkrat zgodilo.

④ Ko smo poudarili najpomembnejši novosti ustavnih sprememb, s tem seveda nočemo podcenjevati drugih.

Enakopravnost vseh delovnih ljudi

Med temi prav gotovo ne smemo prezreti političnega in socialnega pomena, ki ga prinaša ustavna ureditev samostojnega osebnega dela občanov z delovnimi sredstvi v njihovi lastnini. Ni pretirano reči, da se šele zdaj poslavljamo od nemarksističnih napol stalinističnih koncepcij. Kje je vzrok, da na tem področju toliko časa nismo našli ustrezne rešitve? Mislim, da je pglavitni vzrok, da smo precenjevali

vlogo zasebnega sektorja v preteklosti, saj smo ga ocenjevali predvsem po statistiki (odstotkih) namesto po družbeni moči in je bil zato strah pred restavracijo kapitalističnih odnosov močno pretiran, posebno v Sloveniji, kjer je družbeni sektor že kmalu po osvoboditvi prevladal.

Podcenjevala se je tudi socialistična zavest delovnih ljudi, ki so pokazali v revoluciji dovolj jasno, da so siti kapitalizma in izkoriščanja. Večkrat so tudi čisto ozki gospodarsko konkurenčni razlogi (spricho izredno dragih in deficitarnih storitev) na področju družbene obrti, gostinstva in drugod, podpihovali nekritični hrup proti individualnemu delu.

Izenačenje (enakopravnost) delovnih ljudi, ki delajo v zasebnem sektorju, z drugimi delovnimi ljudmi, kakor tudi izenačenje (enakopravnost) »proizvodnega« in »neproizvodnega« sektorja je velik prispevek k družbeni stabilizaciji (ne le pravno, ampak tudi socialno in gospodarsko); odpravljen je eden pglavitnih vzrokov raznih družbenih in gospodarskih nasprotij in neskladnosti, ki so pogosto povzročile precejšnje motnje.

Hkrati je treba reči, da vse druge rešitve niso na tako visoki ravni kakor omenjene. Čeprav je razumljivo, da vsak dogovor zahteva kompromise in da moramo vselej delno odstopati od svojih zahtev, se je treba vendarle vprašati, ali nekatere rešitve ne odstopajo od temeljnih postavk novega ustavnega sistema. (n.pr. financiranje federacije, jezikovna enakopravnost v JLA, nekatera področja socialnega varstva, emisijska in devizna politika, regionalne kompenzacije). Hkrati pa moramo poudariti, da bo imela republika zdaj večje možnosti, da razvija pobudo in se uveljavlja tudi na področju zunanje politike in narodne obrambe.

⑤ Z navedenimi ustavnimi spremembami se končuje prvo obdobje naše povojne graditve, ko je v času izredno močnih zunanjih pritiskov in gospodarske šibkosti pri nas pod vplivom sovjetskega vzora in vzora drugih centralističnih sistemov prevladovala unitaristična in centralistično-etatistična usmerjenost in praksa (osredotočenost oblasti in odločanja ter osredotočenost kadrov in materialnih sredstev v federaciji).

Več ali manj deklarativno smo prvo obdobje končali sicer že, ko smo sprejeli ustavo iz leta 1963. Toda ker so bistvene konkretne rešitve v tedanjem ustavnem in pravnem sistemu ostale unitaristične, smo imeli v zadnjih 8 letih hibriden sistem, v katerem so se prvine novega hudo mešale s kar močnimi ostanki starega sistema. Posledice so se morale pokazati v nestabilnosti in neučinkovitosti gospodarskega in političnega sistema. Tudi pglavitni vzrok za neuspeh gospodarske reforme tiči predvsem tu.

S sedanjimi ustavnimi spremembami v bistvenem ta nasprotja v samem ustavnem sistemu odpravljamo, kar je zelo važno, če naj dosežemo pravno in družbeno stabilizacijo. V prihodnjih dveh letih

nas čakata še dve zelo odgovorni nalogi: dograditi moramo novi ustavni sistem in uskladiti celotni pravni sistem z novo revidirano ustavo.

Nacionalno vprašanje danes

Opisani pretežno unitaristični sistem se je pri nas dokončno preživel, kar so najbolj nazorno dokazovali zaostreni mednacionalni odnosi in ponovno uveljavljanje nacionalnega vprašanja, ki smo zanj menili, da smo ga dokončno uredili z ustanovitvijo nove socialistične Jugoslavije.

Nacionalno vprašanje je »iznenada« izbruhnilo v novi obliki v času najhitrejše gospodarske in kulturne rasti. Gospodarske, socialne in druge težave so vse češče kazale tendenco po reševanju v obliki nacionalnih ali republiških pritiskov. Mednacionalna trenja so se sicer pojavila v veliko milejši obliki kot pred vojno ali med vojno, vendar je treba reči, da so za večino političnih ljudi, ki so prezrli tleče simptome upravičenega nacionalnega nezadovoljstva v prejšnjih letih, bila pravo presenečenje. Ker so reagirali z ostrim napadom na »šoviniste« in »nacionaliste« ter na republiški »etatizem«, problema seveda niso mogli rešiti, ampak so ga le odložili in zaostri. Naj so bili ti napadi še tako lepo »utemeljeni« z marksistično terminologijo, praktično so bili le nenačelna in vsestranska obramba federalnega birokratskega centralizma in unitarizma ter vseh njegovih nakopičenih slabosti.

Do podobnega odgovora na vprašanje, zakaj se nacionalno vprašanje oz. nacionalni moment s tako pomembnostjo ponovno pojavlja, je prišel v jalski promemoriji tudi Togliatti.¹ Ob tej priložnosti naj omenimo, da je tudi Engels v raznih stališčih pred smrtjo že konec 19. stoletja pravzaprav delno popravil in dopolnil Marxova stališča in svoja prejšnja mnenja glede nacionalnega vprašanja.²

⑥ V zvezi s tem v razpravah pogosto prihaja do raznih dilem. N.pr.: ali je važnejši nacionalni ali razredni moment; ali je važnejša državnost ali samoupravnost; ali so važnejši politični ali gospodarski amandmaji . . .

Mislim, da so te dileme napačno postavljene, in da jih v razpravah pogosto shematično in doktrinarno obravnavajo, pozabljajoč predvsem, da se pojavljajo v življenju v medsebojni odvisnosti, povezanosti ali celo prepletenosti.

¹ »Nacionalni občutek ostaja konstanta delavskega in socialističnega gibanja še dolgo časa po prevzemu oblasti. Gospodarski napredek ga ne briše, temveč ga pravzaprav hrani in krepi.«

² »Internacionalno gibanje proletariata je možno sploh le med samostojnimi narodi . . .«

Nikakor nočemo ovirati Poljakov in naporih, da si izbore življenjske pogoje za svoj nadaljnji razvoj, ali jih prepričevati, da je nacionalna neodvisnost z internacionalnega stališča povsem drugotna stvar, ko pa je ravno temelj vsakega mednarodnega sodelovanja . . .«

Pri prvi dilemi: »razredni ali nacionalni primat« — je treba, mislim, predvsem opozoriti na to, da pri nas delavski razred že dolgo ni več zatirani razred, temveč je vodilni razred in je torej »vsenacionalni« razred, odgovoren za ves narod, za vse probleme tega naroda in vseh njegovih slojev in delov (tudi tistih zunaj meja SR Slovenije). Poudarimo naj tudi, da je že vrsto let delavski razred večinski družben sloj v Sloveniji.

Pri drugi, sicer umetni dilemi, mislim, da je dobro upoštevati, da sta samoupravnost, pa tudi naša slovenska država še zelo mladi. Poleg tega: Slovenci imamo pravzaprav od vseh jugoslovanskih narodov najkrajšo in najskromnejšo državotvorno tradicijo in dokaj slabo razvito državnostno zavest. O vzrokih, zakaj je tako, bom spregovoril kasneje.

Iz tega izhaja: naše samoupravljanje, ki se je razvijalo v dokaj neugodnih materialnih in zunanjepolitičnih razmerah, za svoj normalni razvoj še vedno potrebuje in bo še zelo dolgo potrebovalo podporo države. Življenje zadnjih let kaže, da niti oblastvenih funkcij niti enostavnega urejanja mnogih praktičnih družbenih zadev ne moremo prepustiti samoiniciativi (samotoku, svojevoljnosti) in jih mora še vedno urejati oblast. Drugače bi se kaj hitro znašli v anarhiji, zakaj solidarnost in družbena disciplina sta še precej šibki točki naše družbene zavesti. Posebej pa je še treba imeti pred očmi objektivni družbeni položaj sedaj in v prihodnjih letih, ko se bo ustaljeval novi ustavni in zakonski red.

Vloga države pri razvijanju samoupravljanja

Ko govorim o vlogi države pri razvijanju samoupravljanja, seveda ne mislim na kakršnokoli državo. Mislim konkretno na našo državo, na naše državne institucije, ki so zrasle iz narodnoosvobodilnega boja kot nasprotja prejšnje protiljudske oblasti. Ta država je sredstvo socialistične revolucije, dokler izraža interese delovnih ljudi, dokler razvija socialistične družbene odnose, dokler in kolikor se ne birokratizira. Naša država ima poleg »klasičnih« nalog predvsem nove specifične naloge; tudi metode dela se razlikujejo od klasičnih³.

»Politična« in »ekonomska« demokracija sta najuspešnejša prepreka birokratiziranju državnega aparata⁴. Samoupravljanje v raznih oblikah in na raznih ravneh ima pri tem bistveno vlogo.

³ »Državni organi so instrument reguliranja notranjih nasprotij in protislovij . . . zmeraj manj instrument sile in zmerom bolj instrument družbenega upravljanja. . . nasprotno zmerom manj kot organi politične oblasti in zmerom bolj kot skupni družbeni organi, ki opravljajo določene družbene funkcije . . ., so instrument za demokratično organizacijo socialističnih sil, zasnovani na zavesti o skupnih materialnih interesih . . .« (Program ZKJ iz leta 1958).

⁴ K ustavno-sodnemu varstvu ustavnosti in akonitosti se, kakor kaže praksa ustavnih sodišč, najbolj zateka sam delovni človek in občan neposredno ter samoupravne delovne in druge organizacije. Državni organi pa se razen rednih sodišč zelo redko pojavljajo kot pobudniki postopkov pred ustavnimi sodišči.

Spoštovanje družbenih pravil množicam še zdaleč ni prešlo v meso in kri. Dogaja se, da se slabo spoštujejo uradni dogovori, zakoni in ponekod celo ustava. Vzrok: zaradi sorazmerno kratke demokratične tradicije so pri nas demokratična zavest in demokratične navade še slabo vkoreninjene. Vprašljivo je tudi, ali so — v primeru prekrškov — oblastvene in zlasti moralne sankcije zadosti ostre, da bi prispevale k vzgoji demokratične zavesti. Vzgojno je seveda najpomembnejše, kakšne so sankcije, kadar gre za vodilni kader. Tu verjetno največkrat grešimo.

Doslej smo govorili o teh dilemah s teoretičnega vidika. Če pogledamo problem z vidika vsakodnevne praktične politike je seveda stvar nekoliko drugačna. Tu bi veljalo ponoviti staro pravilo: važnejša je tista prvina procesa, ki smo jo doslej zanemarjali, podcenjevali, tisto področje, kjer nismo razreševali problemov.

Glede vprašanja, ali bi kazalo danes v vsakodnevni politiki dati prednost graditvi države ali graditvi samoupravnih organizacij in institucij, mislim, da je položaj v Sloveniji takšen, da ni mogoče dajati prednosti ne enemu ne drugemu. Zakaj? Ugotavljamo neučinkovitost vrste oblastvenih služb — treba je torej strokovno krepiti te službe; številne pristojnosti iz federacije zdaj prenašamo na republiko; teh pristojnosti povečini ne bo mogoče takoj podružbiti; slovenska država ima obveznosti tudi do zamejskih Slovencev; državotvorna tradicija je pri nas iz zgodovinskih razlogov kaj malo zasidrana v množični zavesti. Problemi, nakopičeni na raznih področjih samoupravljanja, so tolikšni in tako povezani s strokovno krepitvijo uprave, z učinkovitim delovanjem upravnih predstavniških in pravosodnih organov, da se je — razen v posameznih primerih — nemogoče odločiti, da bi dali prednost eni ali drugi strani graditve našega družbenega sistema.

(7) Že zgoraj smo rekli, da je naša državnost mlada. Graditev slovenske državnosti lahko razdelimo na tri obdobja; na medvojno, na povojno obdobje ter na tretjo fazo, ki se ravnokar začinja.

V medvojnem obdobju je treba omeniti predvsem dve letnici, ki obeležujeta rast slovenske državnosti:

— ustanovitev glavnega štaba NOV Slovenije ter SNOO v Ljubljani v drugi polovici 1941;

— kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda z vsega slovenskega etničnega ozemlja (1943).

Slovenci smo torej prvič v svoji zgodovini v času 1941—1943 formirali svojo vojsko, svojo ljudsko vlado ter narodni parlament.

(8) V drugem, povojnem obdobju, ki je trajalo vse do sedanjih ustavnih sprememb, torej dobrih 25 let, je bil mednarodni položaj Jugoslavije vse prej kot ugoden za razvijanje vsestranske nacionalne enakopravnosti in za graditev nacionalnih držav. Dvostranski pritisk na Jugoslavijo (dolgoletni spor z informbirojem oz. s Stalinovo Sovjetsko zvezo, spor, ki se je začel že med vojno, ter spor z zahodom

zaradi Trsta in zahodne meje Jugoslavije oz. Slovenije) z ekonomsko blokado in neposrednimi vojaškimi grožnjami je zahteval bolj vojno kot civilno ureditev in ekonomiko. Tak položaj je seveda krepil unitaristične in centralistične sile. Problematika brionskega plenuma (1966) je jasen dokaz za to trditev. Zato ni čudno, da smo zaradi etatistično-centralističnega urejanja zašli v precej resno gospodarsko in politično krizo ob neuspehu gospodarske reforme, v krizo, ki nas je pravzaprav prisilila, da smo tudi na gospodarskem področju bolj odločno in vsestransko obračunali z unitarizmom in birokratskim centralizmom.

V tem je tudi bila edina možna pot za rešitev krize.

Pereči problemi Slovenije

(9) Ko smo sprejeli spremembe zvezne ustave, je nastal kvalitetno nov položaj. Prvič po 1941. letu si je slovenski narod skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi pridobil možnost, da si uredi svoj dom v celoti po svojih zamislih in sposobnostih. Poslej zavisi predvsem od nas samih, kako bomo znali izkoristiti naša naravna bogastva, naš umski in fizični potencial, naše organizacijske sposobnosti, delovne navade ter znanje. Za ta skupni cilj moramo mobilizirati vse sposobne in delavoljne moči slovenskega naroda iz vseh, mlajših in starejših generacij.

Gre za veliko, a tudi zelo težko nalogo. V potencirani obliki se bodo izrazile naše prednosti, pa tudi nekatere naše slabosti, vsa dediščina preteklosti.

Morali bomo predvsem vložiti največje napore, da dvignemo splošno izobrazbeno raven pri nas, zakaj zelo zaostajamo za sodobnim svetom.

Ključno vprašanje našega razvoja bodo nedvomno strokovni kadri v gospodarstvu, upravi in drugod. Postavlja se zelo resno vprašanje, kako preprečiti ali zmanjšati odtokanje najboljših strokovnjakov v tujino.

V ospredju naših težkoč bodo problemi rekonstrukcije zastarele industrije, modernizacije prometa, dviga natalitete, znižanja smrtnosti (kjer smo na vrhu jugoslovanske lestvice) in drugi pereči problemi Slovenije.

Materialna baza za graditev naše slovenske države spričo perečih nalog in predvsem zaradi našega precejšnjega zaostajanja na področju infrastrukture, ki zahteva dolgoročne investicije, je vse prej kot ugodna. Dodatno k temu so se navrgli še deficiti federacije, katerih del mora prevzeti tudi Slovenija.

Svarijo nas pred nevarnostjo republiškega etatizma. Ta nevarnost pa je v tem trenutku po mojem mnenju kar najmanjša. Okrepljeni položaj samoupravljalca ter delovne organizacije sta učinkovita protiutež takim težnjam. Poleg tega je republika veliko bliže bazi in jo zato tudi delovni ljudje mnogo laže in hitreje nadzorujejo, kot pa

so lahko nadzorovali zvezno državo in njen etatizem. Poleg tega pa moramo vedeti, da ima odtujevanje viška dela, kar predstavlja ekonomsko bazo vsakega etatizma, v mnogonacionalni državi mnogo težje posledice, predvsem v mednacionalnih odnosih, kot določeno odtujevanje viška dela v nacionalnem okviru, kar je v določeni fazi razvoja često zelo potrebno. Pozornost nadzornih organov, organov pravosodja, predvsem pa družbenopolitičnih organizacij in predstavniških teles je bila že doslej dokaj odločno naravnana v to smer. Ker je naša uprava za naloge, ki nanjo z decentralizacijo prehajajo, prešibka in slabo pripravljena, je najnujnejše, da jo takoj začnemo odločno strokovno krepiti, ker obstaja resna nevarnost slabega in počasnega delovanja državnih organov. To pa bi krepilo zahteve po etatizmu.

Glavna slabost, s katero se v tem trenutku soočajo Jugoslavija in vse republike, pa je po mojem mnenju **monopolitična** praksa. Take težnje se pojavljajo na vseh področjih — v gospodarstvu, na političnem področju, na kadrovske, pa tudi na kulturnem področju in na drugih področjih. Očitno je, da je monopolizem predvsem na gospodarskem področju (zunanja trgovina, elektrogospodarstvo, banke . . .) zelo nevaren. Nevaren je predvsem zato, ker se skriva za privlačnimi, tehnokratskimi razumljenimi gesli o integracijah, o učinkovitosti modernega gospodarstva velikih sistemov, o enotnosti in racionalnosti, o svetovnih izkušnjah in podobnim. Vpliv »velikega« sveta je očiten. Vendar pa je najbrž glavni vir teh gledanj in prakse kar domači birokratizem in unitarizem ali njegovi trdovratni ostanki, ki upravičeno gledajo v samoupravljanju svojega nasprotnika in oviro, čeprav si javno prisegajo na samoupravljanje.

V boju proti tej največji nevarnosti za samoupravni socializem (ki ne bo niti lahek niti kratkotrajen) se bo treba odločno posluževati zakonodajne, izvršno-politične in sodne intervencije; uspeh lahko dosežemo le, če bodo ta boj idejnopolično vodile naše množične politične organizacije (Socialistična zveza in sindikati) ob razvijanju dosledno demokratične kadrovske politike, javne kritike (tisk, radio, televizija) ter z zaostritvijo javne in neposredne odgovornosti javnih funkcionarjev.

(10) Slovenska državnost mora biti demokratični samoupravni **red**, maksimalna družbena disciplina, spoštovanje dogovorov, utrjevanje zakonitosti in poostrena odgovornost vseh javnih služb.

To pomeni, da bomo morali doseči maksimalno stopnjo družbeno-demokratične odgovornosti in dejavnosti naše izvršne, zakonodajne in sodne oblasti.

Organi izvršno-politične, zakonodajne in sodne oblasti bodo delali v prihodnjih letih v zelo zapletenih razmerah, ker se bo spreminjal ves pravni sistem. Vse zakone in statute in druge predpise bomo morali v kratkem času uskladiti z ustavnimi spremembami. Večja učinkovitost ter neposrednejša odgovornost izvršnih in predstavniških

organov ter nepristranost in preudarnost sodnih organov naj bi bila njihova pglavitna odlika v prihodnjih, za našo prihodnost tako odličnih letih.

Eden najpomembnejših dejavnikov, katerega naloga je, da bistveno prispeva k družbenemu ravnotežju in občutku pravne varnosti, kar bo v teh letih politično zelo važno, je **pravosodje**. Spričo svojega avtonomnega družbenega položaja, ki je ločen od politično-zakonodajne in izvršne oblasti, varuje ustavnost in zakonitost, pravice delovnega človeka — samoupravljalca in občana ter samoupravne pravice delovnih organizacij pred nezakonitim poseganjem posameznih oblastvenih ali drugih (samoupravnih) organizacij ali posameznikov v njihovo pristojnost ali pravico.

Okrepiti neodvisno vlogo in učinkovitost pravosodja je v tem trenutku ena prvih družbenih nalog. Že program ZK iz leta 1958 je poudaril, da je spoštovanje **zakonitosti** prvi pogoj za uveljavljanje socialistične demokracije. V naši državi s široko mrežo samoupravnih delovnih in drugih organizacij in s številnimi narodi in narodnostmi je vsa dosedanja praksa dokazala in vsakodnevno dokazuje pravilnost tega stališča.

Ustavno sodstvo, ki kot del skupščinskega sistema združuje politično in sodno funkcijo, pa bo imelo predvsem v prihodnjih dveh letih do sprejema nove zvezne in republiške ustave leta 1973 posebno težko in odgovorno nalogo. Treba bo namreč v sporih, ki se bodo nedvomno pojavljali v večji meri kot doslej, spričo velikega števila novih amandmajev in spričo revizije celotne zvezne in republiške zakonodaje, odločati o medsebojni skladnosti ali neskladnosti predpisov in tudi tolmačiti smisel ustavnih amandmajev, kadar se bodo pojavili nejasni (sporni) primeri.

Prostor mi ne dopušča, da bi govoril o važnosti sprememb v republiški ustavi, ki je zdaj v javni razpravi. Vse spremembe v zvezni in republiški ustavi nam omogočajo, da politično množično razgibljemo in pritegnemo k neposrednemu sodelovanju najširše ljudske množice. Odpirajo se take možnosti za uspešno politično delo, kakršnih že dolgo ni bilo.

Sedanje ustavne spremembe so od ustanovitve delavskih svetov sem idejno-politično in teoretično največji korak v demokratizaciji naše družbe in graditvi našega modela samoupravnega socializma. Pot do praktične uveljavitve pa bo — govoreč iz dosedanjih izkušenj — precej težka in zapletena, iz enostavnega razloga, ker jih bomo uresničevali povečini s kadri, ki so navajeni starih metod in oblik dela, in ker bosta za premagovanje starih pogledov potrebna čas in idejno-politična »akcija«. To velja tako za politične kot za upravne kadre.

Zato bo zdaj politično izredno važno, da se v praksi zavestno in odločno bojujemo proti zastarelim, preživelim oblikam in metodam, zavirajočim uveljavljanje **notranje demokracije**, ki pa je pogoj

za uveljavitev novih gledanj v praksi; prav tako pa se moramo odločiti za zamenjavo kadrov, ki tega procesa ne morejo razumeti. Zato se zdi predvsem nujno, da se vsi kandidacijski postopki za javne in družbene funkcije čimbolj demokratizirajo ter da dosledno povsod uveljavimo sistem tajnega glasovanja pri izbiri kandidatov. Posebno pomembno se zdi razvijanje dosledne notranje demokracije v družbeno-političnih organizacijah, zvezi komunistov, socialistični zvezi, sindikatih, zvezi borcev, mladinskih organizacijah, v vseh organih samoupravljanja ter v predstavnih telesih.

Če tega ne bomo storili ali pa če bomo pri tem preveč počasni, se bo **razkorak** med našimi resolucijami, razglasi, ustavnimi določili, obljubami in vsakodnevno prakso tako očitno poglobil in razširil, da ne bo slišati samo bolj ali manj ostrih kritik, ampak bo ta dolgotrajni problem nujno prerasel v oster politični spopad med bazo in »vrhom«. Vprašanje doslednega razvijanja notranje demokracije postaja čedalje bolj vprašanje učinkovitosti naše politike ter zaupanja vanjo, posebno med mladino in delavci. Posamezni primeri iz najnovejšega časa nazorno kažejo, da smo glede tega postali dokaj politično kratkovidni in moralno neobčutljivi. Če zahteve za poglobitev demokratičnih postopkov zavračamo kot formalizem ali »malomeščansko demokracijo« in podobno, seveda vse prej kot pa rešujemo ta kočljivi problem. Da je taka praksa v popolnem nasprotju z ustavo in programom zveze komunistov ter socialistične zveze, ni treba še posebej poudarjati.

Na koncu tega sestavka moram izraziti prepričanje, da bo, ne glede na nemajhne težave, ki nas čakajo, slovenski narod, organiziran v svoji državi, tako kot se je vojaško in politično izkazal v času vojne, tako kot je v času primarne gospodarske in kulturne graditve v prvem povojnem obdobju dal nadvse tehten prispevek k stavbi jugoslovanskega socializma, tudi v prihodnje povsem enakovreden član v jugoslovanski skupnosti narodov.

Znanost in politično gibanje

Bistveni pomen tega problema bi v neki meri lahko povzeli z analizo dveh temeljnih hipotez: prva bi morala odgovoriti na vprašanje, kakšen naj bi bil konkretno odnos političnega gibanja v socializmu do inteligence, predvsem do ustvarjalne inteligence, druga pa na vprašanje o razvoju zveze komunistov v procesu razvoja produkcijskih odnosov in na vprašanje o razvoju njenega odnosa do inteligence oziroma do nosilcev znanstvene misli v celotni družbeni praksi.

Preden odgovorimo na ta vprašanja, bi morali, mislim, opozoriti na nekatera že preverjena in znana dejstva, ki pa lahko bolj jasno nekatera analitična opažanja in postavljene cilje, hkrati pa nam pomagajo pri raziskovanju konkretnega položaja in konkretnih odnosov.

Nespodbitno dejstvo je, da zadnjih dvajset let pri nas iz leta v leto množično proizvajamo intelektualne delavce (seveda je ta proizvodnja ponekod na višji, drugod spet na nižji ravni tako po obsegu kakor po kvaliteti).

Inteligenca je tako postala številen in pomemben delovni sloj v družbi. Zaradi znanstvene revolucije, ki s svojimi množičnimi odkritji neposredno posega v proizvodne procese in v razvoj produktivnih sil, postaja potreba po inteligenci večja od njene produkcije, zato je tudi inteligenca zadnji čas edini družbeni sloj, ki ne pozna nezaposlenosti.

V sedanjem znanstvenem času kulturna in tehnološka ustvarjalnost po obsegu in po kakovosti presega ustvarjalnost vseh prejšnjih obdobij, nova odkritja pa s pomočjo sodobnih občil brez večjih zamud prodirajo do najširših družbenih slojev in tako močno vplivajo na družbeno zavest in njeno intelektualno in estetsko raven dvigujejo veliko hitreje, kakor je bilo to mogoče v preteklosti.

Zato je mimo čas, ko so intelektualci v glavnem ustvarjali za organizatorje proizvodnje, za poslovne voditelje, uradnike in pedagoge. Te naloge opravljajo sicer še danes, vendar pa je njihova

glavna dejavnost v tem, da izdelujejo nove zamisli, pomagajo pri njihovi uporabi v materialni proizvodnji in iz njih izvajajo znanstvene sklepe. Zato sta se tudi družbeni položaj inteligence in njen pomen za družbeni razvoj hitro spremenila.

Ta številni družbeni sloj je danes eden od odločilnih dejavnikov v družbenem razvoju, v prihodnje pa se bo njegov pomen še povečal, saj bosta znanje in kultura vse dinamičnejše prodirala v družbo in jo vse bolj intelektualizirala in estetizirala, ker bosta ta intelektualizacija in estetizacija pogoj za hitrejši razvoj. Danes družbi njenih bližnjih in daljnjih ciljev ne postavlja samo politika — saj te naloge politika tudi nikoli ni opravljala čisto sama — temveč tudi znanost v najširšem pomenu, znanost, ki jasno opredeljuje vse možnosti in vsa sredstva, nujna za razvojno gibanje družbe. Znanost se tako srečuje s politiko; dopolnjuje jo, izenačuje se z njo ali pa se z njo razhaja, odvisno od tega, kakšni so njuni neposredni in daljnji cilji. Vse avtentične sodobne znanosti mislijo na družbo in njen razvoj, na človeka, njegov razvoj in njegovo dezalienacijo in na tej podlagi se v njih razpira nova razsežnost — humanistična razsežnost. Zato je bistvena potreba znanosti ne le, da programira svoj razvoj in si postavlja svoje cilje, temveč da hkrati s to svojo ožjo potrebo in zaradi svojih humanističnih ciljev programira in opredeljuje cilje samega družbenega razvoja. Poleg tega sta ta zagon znanosti in velika širina intelektualnega dela sprožila še en zgodovinski proces — odpravljanje mej med inteligenco in delavskim razredom. V razmerah razvijanja samoupravnega socializma in neposredne demokracije, ko se človek osvobaja in lomi mezdne odnose, lahko z veliko večjim optimizmom kakor v drugih družbenih odnosih upamo na bolj dinamično odpravljanje te meje, saj ima vsak človek, osvobojen pritiskov, možnost, da v samoupravnih odnosih na svoj način postane samoupravljevalec in upravljavec v celotni družbi; tako človek postaja ustvarjavec in se mora sam potruditi, da se dvigne na raven intelektualca. Prav v samoupravnem socializmu začenjamo uresničevati staro Gramscijevo postavko, da so vsi ljudje intelektualci in ustvarjalci in da je le družbena delitev dela povzročila, da vsi ljudje v družbi ne opravljajo funkcije intelektualca. Zato stališča, da je intelektualnost še zmerom lastnost ali funkcija zgolj sloja intelektualcev, ne pa funkcija družbe, hkrati držijo in ne držijo. Ta ugotovitev drži, če stvari gledamo, kakor trenutno so, ne drži pa, če gledamo s stališča procesa, ki se je že začel. Intelektualizacija družbe je danes notranja zakonitost sleherne družbe, še posebej pa mora bolj dinamično potekati v samoupravni socialistični družbi, ne glede na to, kakšna je trenutna raven njegove kulturne in izobrazbene zavezi.

V procesu razvijanja samoupravnih socialističnih odnosov se v družbi poraja nov zgodovinski pojav, ki ga dosedanja zgodovina ne pozna: ne le da odmirajo posamezne funkcije države, temveč odмира tudi ideološki nadzor, idejna cenzura nad duhovnim ustvarjanjem.

S tem se ustvarjanje osvobaja slehernega ideološkega pritiska države ali kapitala, tega pa danes ne omogočajo niti državnokapitalistični sistemi ne etatično birokratski socialistični sistem. Sodobni razvoj ustvarjalnega dela glede na funkcijo in bistvo intelektualnega dela postavlja zgodovinsko zahtevo, da se zlomijo ti okovi, ki ustvarjanje vklepajo pod državni nadzor ali pod nadzor različnih kapitalističnih ustanov. Toda namesto da bi se te spona trgale, se v sodobnem svetu utrjujejo, to pa povzroča hude spopade z državo ali pa s posameznimi institucijami v kapitalističnem svetu. Inteligenca ima možnost za popolno emancipacijo samo v samoupravnem socializmu, v katerem se na samoupravni podlagi materialna proizvodnja povezuje z duhovno.

Zato v samoupravni družbi ne more biti trajnejše realne podlage za alternative, ki bi pripeljale do družbenih možnosti ali usmeritve, da inteligenca duhovno zavlada nad delavskim razredom ali da se podredi delavskemu razredu ali političnemu gibanju. V tej družbi inteligenca postaja sestavni del delavskega razreda in služi samo ideji osvobajanja človeka.

II

Če se zdaj ozremo na obstoječe družbene razmere in na raven razvoja produkcijskih odnosov, lahko vidimo, da je bistvo naše današnje inteligence še zmerom protislovno. Tudi sama družba je protislovna. Inteligenca še ni premagala neke omahljivosti, ki pa sicer ni tiste narave (malomeščanska dvoličnost in sebični interesi), ki sta jo svojčas v drugačnih razmerah opisovala in opredelila Kautsky in Lenin. To je neka druga omahljivost, ki nastaja ravno v času, ko etatične družbene strukture prehajajo v samoupravne. Etatična reprodukcija družbe si je z veliko močjo prizadevala, da inteligenco povleče v birokratsko totaliteto, inteligenca — če že ne vsa, pa vsaj nekateri njeni deli — pa se je bojevala, da se konstituira kot samostojen družbeni dejavnik. Na drugi strani pa omahljivost izvira iz boja med specifičnimi interesi inteligence, ki se kažejo v težnjah, da bi glede na relativno zaostalost drugih delov družbe, glede na razlike med ustvarjalci duhovnih vrednot in porabniki teh vrednot inteligenca prevzela duhovno prevlado v družbi — in iz globokega spoznanja, da mora inteligenca postati sestavni del delavskega razreda.

Pomembni so trije dejavniki, ki povzročajo to protislovnost inteligence. Prvi je sam današnji položaj delavskega razreda kot temeljnega nosilca razvoja socializma. Čeprav je uresničevanje samoupravne družbe nemogoče in si ga niti ne moremo zamisliti brez te njegove zgodovinske funkcije, delavski razred še ni postal glavni dejavnik v družbenem in ekonomskem razvoju. Da bi delavski razred postal glavni dejavnik, mora najprej svobodno razdeljevati stvarni dohodek in ta delitev mora biti posledica njegove demokratične odločitve. Vsakršno odtujevanje tega dohodka, odtujevanje, ki ga

opravlja država, zmanjšuje družbeno in politično funkcijo delavskega razreda v socialistični družbi. Čeprav zaenkrat še ni, mora delavski razred v razvojnem procesu postati tisti dejavnik, ki bo prek svojih neposrednih asociacij na demokratični in samoupravni podlagi integriral vse druge družbene dejavnosti. Na tem temelju je logično in najbolj smotno, da se dohodek, ki ga ustvarja materialna proizvodnja, deli po družbenih potrebah neposredno med delavskim razredom in drugimi družbenimi dejavnostmi.

Drugi dejavnik je razvojna raven materialnih produktivnih sil, ko se družbena delitev dela še ohranja in zato duhovna dejavnost pretežno poteka v svojih lastnih okvirih. Čeprav se velik del intelektualcev vse neposredneje povezuje s proizvodnjo, pa vendar neki del ostaja na področju ustvarjanja idej in ne vzpostavlja samoupravnega odnosa s proizvodnjo. To nas opozarja, da v razvoju samoupravljanja še nismo prišli daleč, še posebno ne v družbenih dejavnostih zunaj materialne proizvodnje.

Vse dokler v vsakdanjem boju za graditev socializma delavski razred ne postane temeljni nosilec svoje in družbene reprodukcije, ne more v sebi najti moči, da sam v vsej širini giblje in združuje celotno duhovno proizvodnjo. Le svobodni in revolucionarni delavski razred s svojimi neodtujenimi pravicami lahko doume pomen, ki ga ima inteligenca za njegovo osvoboditev in za osvoboditev celotne družbe; šele tako lahko delavski razred inteligenco sprejme kot svoj sestavni del. Svobodne revolucionarne akcije delavskega razreda pred revolucijo, v revoluciji in po njej so ustvarile pogoje, da delavski razred začuti nujnost, da se integrira z inteligenco.

Kakor kapitalistični produkcijski odnosi določajo vodilno vlogo buržoazije v družbi, tako socialistični produkcijski odnosi, ki se kažejo v družbeni lastnini in v delitvi po delu, logično predpostavljajo stvarno vodilno družbeno vlogo delavskega razreda. Zato je tudi boj delavskega razreda proti vsem pritiskom, ki mu odtujujejo njegovo delo in njegovo družbeno vlogo poslanca zgodovine, hkrati boj za integracijo inteligence z njeno družbeno funkcijo. Do krize pride v teh odnosih le, kadar v imenu delavskega razreda monopoli politične in ekonomske moči degradirajo njegovo zgodovinsko vlogo v konkretnih situacijah.

Tretji dejavnik izvira iz tega dejstva: čeprav se je zgodovinski proces odpravljanja razlik med umskim in fizičnim delom že začel, pa danes zaradi različnih ravni v intelektualnih in strokovnih sposobnostih razlike še obstajajo.

Da se obstoječe razlike odpravljajo, se danes jasno kaže ravno v ustvarjalnem delu, ki ni mogoče brez sodelovanja in komplementarnosti umskega in fizičnega dela. To odpravljanje razlik pospešujejo tudi vse bolj zapleteni in natančni delovni procesi, v katerih delo postaja intelektualna kategorija, tako da je vse težje razlikovati njegove fizične sestavine od umskih.

Večina naše inteligence se zavestno opredeljuje za to, da »služi« zgodovinskemu boju delavskega razreda za osvoboditev celotne družbe. Ker pa je jugoslovanska družba protislovna, ima socialistična inteligenca tudi podobne značilnosti.

Pri razvijanju višje oblike socializma, ki jo vsebujejo samoupravni socialistični odnosi, prihaja med inteligenco do vrste protislovnih pojavov. Ti pojavi sicer niso trajne narave in očepe ali opredelitve inteligence ne bi smele temeljiti na njih in ne bi smele napejvati na toge ekskluzivne sklepe. Na tem mestu nisem mislil posebej analizirati birokratizirane in konservativno-tradicionalistične inteligence. Vendar bi v tej zvezi rad opozoril na nekaj pripomb.

Znanstvena revolucija, ki se obrača k človeku, je povzročila, da so se nosilci znanstvenih idej politizirali ne glede na to, ali gre za tehnološke, prirodno matematične ali humanistične ideje.

Sodobna znanost zaradi svoje subtilne moralne odgovornosti pred človekom in z logično močjo svojih rezultatov in ciljev že sama spreminja produkcijske in medčloveške odnose. Centralistična politika in birokratska oblast njen razvoj ovirata, saj se v teh okvirih počasneje razvija. Njen razvoj zahteva svobodne demokratične odnose med narodi in ljudmi, svobodno in široko iniciativo in množično ustvarjalnost. V tem splošnem procesu politizacije inteligence se deloma politizira tudi »tradicionalistična« inteligenca, ki s svojo zavestjo o preteklosti skuša pojasnjevati sedanost in prihodnost. Ker so bile naše kulture stoletja obrambne kulture in so stoletja razvijale obrambne duhovne mehanizme in ker so se te kulture v zgodovini razvijale neenakomerno, tako da so ene danes bolj razvite, druge pa manj, zdaj konservativna tradicionalistična inteligenca razvitejših kultur meni, da sta njena naloga apologetika njene lastne kulture v celoti in ekspanzionizem do vrednot manj razvitih sosednjih kultur. Tako je ta inteligenca začela ustvarjati nacionalno napetost in oživljati nacionalizem, hoteč se s svojim ekspanzionizmom postaviti na čelo svojemu narodu, pa tudi drugim narodom. Normalno je bilo, da so se ji pridružili birokratizirani intelektualci različnih odtenkov, odkrito ali prikrito — odvisno od tega, kakšno družbeno vlogo so imeli, ko se je začela podirati njihova birokratska politična moč, njihov monopol nad delavskim razredom in inteligenco, ko so začeli obrisi zaprtih krogov političnih monopolov postajati vse jasnejši; z drugimi besedami, ta zveza je postajala vse tesnejša, ko se je začel krepiti proces preobraževanja etastičnih struktur v samoupravne.

Tradicionalistična inteligenca, pa tudi vsa birokratska inteligenca nista v celoti ostali na konservativnih in reakcionarnih pozicijah. Toda večina teh pozicij ni opustila.

Če gledamo s stališča prihodnosti, konservativna inteligenca nima stvarnega programa. Njeni programi izvirajo iz trenutnih situacij, do katerih so pripeljali razredni in družbeni nemiri, ali iz stanj, ki so na videz mirna. Večina kategorij njenega mišljenja je v bistvu iracionalna, tako da na njih ni mogoče zidati sedanosti, še

manj pa prihodnost. Ne glede na to, koliko korenin ima ta birokratska ali nacionalistična miselnost še v materialnih razmerah — v pomanjkljivosti v delitvi nacionalnega dohodka — sta zaradi svoje konservativnosti, sterilnosti in iracionalnosti danes preseženi, globoko škodljivi in zgodovinsko obsojeni na propad.

Zato bomo na tem mestu glavno pozornost posvetili analizi tiste inteligence, ki je množična, kritična in ima stvarno vizijo prihodnosti ter socialistično prihodnost anticipira v vseh njenih danes ugotovljivih različicah napredka. Ta inteligenca danes »najbolj sodobno, najodločneje in najustrezneje« odseva sedanost socializma, vsa njegova protislovja in perspektive.

Na ustvarjalnih poteh te inteligence nastajajo dileme, zmote in razlike v pogledih, toda v bistvu ima iste interese in cilje kakor delavski razred. Ni dvoma, da je sodobni razvoj družbe in znanosti v položaj in funkcijo inteligence v družbi vnesel tudi nekatere nove prvine. Za ta razvoj nista značilni le množičnost in pomembnost inteligence, temveč tudi njen objektivni položaj v družbi, položaj, ki izvira iz njene politizacije, temelječe na današnji funkciji znanosti. Zato ta inteligenca noče, a tudi ne more v nekakšnem mezdnem odnosu »služiti« delavskemu razredu, političnemu gibanju, partiji ali družbeni organizaciji. Vse dokler razvoj produktivnih sil in visoka raven produktivnosti dela v razviti samoupravni družbi ne bosta dvignila vseh ljudi na raven inteligence, torej vse dokler inteligenca kot družbeni sloj ne zgine, bo vselej težila k temu, da se uveljavlja kot poseben sloj v svojem samostojnem ustvarjalnem odnosu do družbe, čeprav bo ta posebnost s samoupravno integracijo družbe vse bolj zginevala. Sodobnih teoretičnih protislovij človeštva, še manj pa teoretičnih protislovij socializma ne moremo razrešiti niti s tem, da zanikamo svobodni in neodvisni položaj inteligence kot ustvarjalne sile družbe, niti s tem, da inteligenco ločimo od delavskega razreda, kar poskuša birokracija, da bi tako delavski razred kakor inteligenco podredila svoji politični moči, pa tudi ne s tem, da v oblast in v politično gibanje vpeljemo nekakšne reprezentativne skupine inteligence, kar je spet le maneverska zvijača birokracije. Teoretična protislovja lahko razrešujemo le na praktičen način, ko inteligenca išče najsmotrnejše teoretične in praktične rešitve. Usoda razreda je bila v zgodovini, danes pa je (zaradi velikanskega nakopičenega znanja) še posebej odvisna od dejavnosti in usmeritve inteligence, ker prav inteligenca opravlja funkcijo, ki je za delavski razred najvažnejša, saj določa in formulira strateško teoretične in praktično taktične cilje in naloge.

Danes je kaj malo stvarnih možnosti, da intelektualec na hegeljanski način ostane čistih misli in pri tem v tej svoji najčistejši subjektivistični osamljenosti ne pride s svojim idejnim svetom v konflikt s prakso in delovnim človekom. Znanstvene, idejne in družbene spremembe so danes tako dinamične, da se praktični usmeritvi ni mogoče izogniti.

Že prej smo omenili, da inteligenca ni enoten sloj. Ta sloj združuje birokratske skupine, tradicionalistične ekspanzioniste, intelektualce, nagnjene k iracionalnosti in mistiki. Vse to lahko kali demokratično ozračje in neugodno vpliva na intenzivnost ustvarjalnih družbenih potencialov. Toda temeljno vprašanje ni v tem, kakšno naj bo stališče političnega gibanja do tistih, ki stojijo na drugem bregu, čeprav bo politično gibanje zavzelo tudi to stališče — in to bo veliko enostavneje in jasneje — temveč v tem, kakšen naj bo odnos do napredno politizirane inteligence, ki hoče imeti svoja politična stališča in želi, da ta stališča jemljejo resno in da jih upoštevajo prav toliko kolikor stališča političnega gibanja.

Zapletenost družbenoekonomskega razvoja samoupravnega socializma, zapletenost razvoja nacionalnega vprašanja v večnarodni skupnosti še povečuje potrebo, da progresivni socialistični intelektualci intenzivneje sodelujejo pri političnem odločanju, ne da bi to oteževali kakršnikoli predsodki in indoktrinacije. Če je nujno — in danes je nujno — da politične odločitve izvirajo iz znanosti in znanstvene analize, ker le to zagotavlja, da bodo odločitve racionalne, potem je jasno, da morajo biti odnosi z intelektualnim ustvarjanjem popolnoma svobodni in prijateljski.

III

V delavskem gibanju se je v daljšem obdobju in še posebej po prvi svetovni vojni uveljavljalo nezaupanje do inteligence. V mednarodnem delavskem gibanju je prihajalo in še danes prihaja do nespozorazumov in spopadov med inteligenco in komunističnimi partijami; dogmatizem je še zmerom zelo močna sestavina ideološke in politične podlage številnih komunističnih partij, zato med političnim gibanjem in inteligenco tudi prihaja do napetosti. Ta stališča izvirajo celo iz postavk Kautskega in nekaterih drugih marksistov, torej iz tistih časov, ko so se intelektualci pridruževali komunističnemu gibanju le posamično, medtem ko danes stopajo vanj množično, kar izvira iz nujnih moralnih in intelektualnih potreb napredne inteligence. Nauk Kautskega in drugih je temeljil na prepričanju, da pri inteligenci prevladuje malomeščanska zavest praktičnega življenja, zaradi česar pri njej prihaja do omahljivosti, skupinske ideologije in sebičnih interesov.

Na te postavke se je v mednarodnem delavskem gibanju oprl birokratsko stalinistični koncept revolucije, ki je zahteval, da inteligenca slepo »služi« birokratski dogmi in politični moči političnih središč odločanja. Zaradi takšnega koncepta je moralo priti do spopada med progresivno inteligenco in političnim gibanjem.

Razmeroma majhna komunistična partija Jugoslavije se je v teoriji in v praksi uprla birokratsko stalinistični koncepciji revolucije v graditvi socializma in v mednarodnem delavskem gibanju. Ta odpor se je pozneje razširil tudi na druga organizirana delavska gibanja. Ta boj traja že več kakor dvajset let in še mu ni videti konca.

Še več, ta boj traja še v Jugoslaviji, čeprav so se družbenoekonomske razmere spremenile in napeljujejo na protidogmatično marksistično koncepcijo socialističnega družbenega razvoja. Zato se v političnem gibanju še zmerom ohranja odpor proti inteligenci, značilen za stalinistično birokratsko miselnost, in to v družbenih razmerah, ki so popolnoma drugačne od tistih, v katerih je ta miselnost naravno nastala. Popolnoma jasno je, da je v tistih družbah, kjer se birokratske strukture ne preobražajo v demokratične samoupravne strukture, odpor proti napredni inteligenci zelo močan, saj ta odpor, ki skuša inteligenco podvreči birokratski totaliteti, neprestano reproducira odbojno reakcijo pri inteligenci. Tako prihaja do globokih teoretičnih protislovij v položaju, ko je postala jasno razvidna temeljna marksistična misel, da je socializem kot družbena osvoboditev dela predvsem delo samega delavskega razreda, ne pa odtujenih birokratskih družbenih slojev in njihove teorije.

Vlogo inteligence v naši družbi popolnoma ustrezno opredeljuje sklep tovariša Kardelja, ki pravi: »ravno inteligenca je tisti dejavnik, ki skupaj z vsemi zavestnimi dejavniki delavskega razreda in socializma daje ideološko, filozofsko in znanstveno argumentacijo za socialistično, samoupravno, progresivno in demokratično družbeno akcijo. Zato zveza komunistov ne sme z nezaupanjem gledati na inteligenco nasploh, pač pa se mora postaviti na kritično stališče do nekaterih določenih ideoloških in političnih teženj v naši družbi, do teženj, ki se izražajo tako med nekaterimi deli inteligence kakor tudi v drugih družbenih okoljih« (Komunist, 1969). Tej ugotovitvi moramo po mojem mnenju še dodati, da tudi inteligenca ne sme z nezaupanjem gledati na zvezo komunistov, da pa ji moramo z veliko zmernostjo dopustiti, da se tudi sama svobodno postavlja na kritično stališče do ideoloških in političnih teženj v zvezi komunistov. V takšnem demokratičnem odnosu lahko veliko hitreje razjasnujemo posamezna teoretična vprašanja, pa tudi družbena protislovja.

Kakor prihaja do pojavov tehnokratizma med inteligenco, tako prihaja do teh istih pojavov, le da v drugi obliki, tudi v zvezi komunistov; na te pojave opozarja razglašanje potrebe, da politiko racionaliziramo po vzoru moderne tehnologije in da tako zanemarimo vse bogastvo medčloveških odnosov, ki so veliko bolj zapleteni, kakor mislijo nekateri tehnokrati v političnem aparatu. Nujna kritičnost do vsega, kar se dogaja s človekom, posebno do raznih oblik manipulacije, mora postati praksa vseh ustvarjalnih sil naše družbe ne glede na to, kje te sile delujejo — v političnem gibanju ali zunaj njega.

Zakaj neki del inteligence omejuje svojo družbeno funkcijo samo na to, da daje predloge in mnenja in da se uveljavlja kot svetovalec, drugi del pa hoče ostati v neki oddaljenosti tako od oblasti kakor od uradne politike in se obnaša, kakor da je z njima v prijateljskem spopadu, tako da bi s svojo kritiko lahko pospešil ali radikaliziral obstoječe družbene odnose?

Gotovo je, da za samoupravno in demokratično družbo prijateljski spopad kritičnega mišljenja tega dela inteligence z uradno politiko ni nikakršna nevarnost, temveč je nasprotno — če je zares iskren — lahko celo zelo koristen, saj bogati sklad splošnih družbenih spoznanj.

Drugo vprašanje pa je seveda pojav nezaupanja, sektaštva, in birokratske oblasti nad inteligenco; ta odnos povzroča na drugi strani zavračanje in ustvarja naelektreno psihozo odtujitve, destrukcije in kipiči nepotrebna sumničenja do političnega gibanja.

Na odnose inteligence do političnega gibanja vpliva več dejavnikov, ki ne določajo, ali bo ta inteligenca angažirana ali ne, temveč vzdržujejo nujni prijateljski spopad kot kritični odnos do obstoječega.

Prvi dejavnik: minili so časi, ko se je odnos do inteligence lahko omejeval na to, da je bila inteligenca predstavljena v političnem gibanju ali v oblasti, in ko so to predstavništvo po vrhu še uveljavljali na temelju subjektivističnih meril. Inteligenca hoče danes sodelovati v političnem gibanju na način, ki ji omogoča, da vpliva na oblikovanje in uresničevanje celotne družbene politike. Le tako lahko svoj razum do konca uporabi. Čeprav se je proces širše intelektualizacije naše družbe že začel, so zahteve inteligence, da jo družba prizna in da politično gibanje in samoupravne ustanove vse njene družbene in znanstvene projekte, stališča in koncepcije enakopravno obravnavajo, ne da bi bilo to odvisno od volje posameznikov in skupin, ki imajo politično oblast, upravičene in realne, vse dokler ta proces široke intelektualizacije družbe ne zadobi širših razsežnosti.

Drugi dejavnik: politika se je v sedanji praksi večkrat spuščala na raven pragmatizma in se je zato pri delu inteligence kompromitirala. V takšnih situacijah se je politika omejevala zgolj na vprašanje oblasti. Razumljivo je, da je v teh dogajanjih marsikdo obupal nad tem, da se bo politika — kakor že večkrat doslej — dvignila nad svojo prakticistično zoženo družbeno podlago in da bo razvila širšo idejno perspektivo. To se je navadno dogajalo v tistih prehodnih razvojnih obdobjih, ko so konservativne sile skušale do konca zavreti razvoj in jim je to za nekaj časa tudi uspelo. V teh svetlih prehodnih trenutkih politike, ko je skušala izoblikovati vprašanja nadaljnega gibanja naše družbe, so bili na njeni strani vsi upi in težnje vseh progresivnih sil, vendar teh upov in teženj zaradi odporov konservativne stereotipne zavesti ali zaradi odporov materialne narave ni bilo mogoče vselej uresničiti, kakor smo si jih zamislili. To je povzročilo, da se politika ni mogla popolnoma vrniti k svojemu demokratičnemu in moralnemu bistvu. V praksi je ob uresničevanju zamisli zadevala na odpore in deformacije, odvisno od odnosa sil, ki so to politiko uveljavljale. V takšnih kriznih položajih se je porajalo ozračje omalovaževanja intelektualnega dela, ustvarjanja in inteligence in zato so tisti intelektualci, ki so imeli monopol politične oblasti, v teh položajih pridobili še večjo politično moč. V takšnih

razmerah so se uveljavljale ekskluzivne izjave in stališča o pragmatizmu, ki da je bistvena vsebina političnega bistva, in tako izzivale spopade.

Tretji dejavnik spopadov je izviral iz nekakšnega monopolnega položaja politične inteligence v središčih političnega gibanja. Birokratsko etatistična struktura odtuja sfero politike in podeljuje veliko moč središčem, ki politiko siromašijo in jo spreminjajo v oblast. Zato postane politika samostojna sila, ki skuša z močjo svojega vpliva zaobjeti celotno družbo. V takšnih razmerah skuša politična birokracija del inteligence idejno in psihološko navezati nase. Ustvarja si svoje »zvezde«, svoje prisklednike — ozek krog intelektualcev, ki branijo obstoječo strukturo. Tako se zgodi, da tanek sloj intelektualcev deluje kot tampon med političnim gibanjem in veliko večino inteligence. Normalno je, da takšni odnosi v razmerah, ko se razvija demokracija, pripeljejo do spopadov z inteligenco. Intelektualec s politično močjo skuša postati predstavnik intelektualne misli in znanja in hoče predstavljati celotni intelektualni sloj. To so spet viri spopadov, ki pripeljejo do zapostavljanja splošnega človeškega interesa v razvoju družbene skupnosti.

Toda čeprav je pri nas samoupravni proces stvarnost in ga sprejema vsa napredna inteligenca, čeprav se v tem procesu politika osvobaja kompleksa pragmatizma, kompleksa nedemokratskega zaostrovanja odnosov z znanjem in kulturo, vendarle ni dvoma, da lahko prizadevanje subjektivnih političnih in intelektualnih sil še pospeši akcijo osvobajanja človeka in dezalienacije številnih sfer ustvarjalne dejavnosti. Uresničevanje koncepta samoupravne družbe zakonito ustvarja družbene pogoje za integriranje politike, kulture in znanja na višji ravni demokratičnih in samoupravnih odnosov, v katerih nista potrebni hierarhična razdelitev in prioriteta lestvica raznih oblik družbene dejavnosti, ki sta tako značilni za etatistično birokratsko družbo.

IV

Z dinamiko razvoja samoupravne družbe se bo ustrezno uveljavljal tudi proces samoupravnega razvoja inteligence in proces povezovanja njenih samoupravnih organizacij s samoupravnimi asociacijami neposrednih proizvajalcev. Da bi znanje, ki je nujno za nadaljnji razvoj družbe, dobilo mesto in pomen, ki mu danes po vsej pravici gresta, morajo predvsem subjektivne sile v političnem gibanju oziroma v zvezi komunistov doumeti, da imajo nosilci znanja v družbenem razvoju iste cilje kakor te sile same celo tedaj, kadar se z njimi po metodah in oblikah razhajajo. Zato si mora tudi ZK prizadevati, da ustvarja razmere, v katerih na tistih področjih, kjer spopadi niso nujni, ne bo neprestano prihajalo do razhajanj, in da se bodo tam, kjer so spopadi nujni, ta razhajanja preobrazila v prijateljske spopade, ki lahko vselej pripeljejo do skupnih rešitev.

Normalno bi bilo, da se tudi zveza komunistov, če si prizadeva za te cilje, osvobaja raznih oblik monopolov — v našem primeru monopolov nad znanostjo, in to prav v imenu svoje samoupravne demokratične politične akcije, ki jo je mogoče uspešno izpeljati le na temeljih celotne sodobne znanosti.

Že dozoreva položaj, ko lahko v zvezi komunistov intenzivneje začnemo proces deprofesionalizacije vodilnih središč, ki ne glede na svoja hotenja zadržujejo monopol politične moči, in da dosledneje razvijemo načelo horizontalne in vertikalne rotacije.

Če v razmerah razvijanja družbenega samoupravljanja ne uresničujemo načela rotacije, to pri moralno neintegriranih in politično nerazvitih osebnostih na najvišjih ali najnižjih političnih funkcijah na temelju raznih okoliščin povzroča globoka človeška in politična protislovja. Pri takšnih ljudeh hitro pride do sprva intimnega, pozneje pa tudi do javno izraženega infantilnega prepričanja, da so predstavniki naroda, etničnih skupin itd. Ta infantilni birokratizem lahko ohladimo le z rotacijo in z realno razporeditvijo ljudi; drugače ustvarjamo ne samo tragične osebnosti, temveč tudi težnje za monopolom v politiki in oblasti in v praktičnih ravnanjih, v katerih se izraža voluntarizem, želja po arbitriranju in podrejanju. Le če odpravljamo te monopole, lahko omogočimo, da v zvezo komunistov množično prodre tudi napredna inteligenca in z njo znanost in neomejeno družbeno mišljenje, ki sta pogoja za pravilno politično usmeritev v samoupravni družbi. Na današnji stopnji razvoja samoupravne družbe moramo zaradi normalnega razvoja samoupravnih, ekonomskih in družbenih odnosov še naprej defetishizirati izkrivljene predstave o naši stvarnosti, predstave, ki jih je povzročil dolgotrajni pritisk etatističnih struktur in pragmatistične ideologije, in pogumno spodbujati demokratični politični proces.

Če hoče zveza komunistov ostati na višini svoje zgodovinske naloge, mora nujno spodbujati ta proces in vselej misliti na perspektivo družbenih gibanj in na uresničevanje družbenih ciljev. Zveza komunistov mora tudi na demokratični podlagi koordinirati razne svobodne pobude, seveda tam, kjer je to nujno in realno, in pri tem predvsem upoštevati, da je njena moč danes izključno odvisna od moči njenih argumentov in od moči stvarne ravni njene teoretično politične zavesti. Vse drugo je fetiš, iluzija, zaostajanje in odtujevanje od stvarnega življenja.

Samo s takšnih teoretično političnih in široko demokratičnih pozicij lahko zveza komunistov zajema zavest tudi zunaj svojih vrst, vpliva na njene ustvarjalne zmožnosti in jo pretvarja v materialno silo družbe. V samoupravnih demokratičnih odnosih bodo vsi poskusi, da bi družbi vsilili kakršnokoli znotraj-partijsko zavest in to v imenu nekakšnih abstraktnih višjih načel, ne pa na temelju prvenstva, ki izvira iz stvarne družbene vsebine argumentov in intelektualne moči idej, ostali brez političnega vpliva in brez večjih učinkov.

Prodor družbenega mišljenja v zvezo komunistov bo nujno porajal tudi potrebo za vse širšim prodorom znanosti in znanstvene analize v politične odločitve; te odločitve ne bodo mogle več temeljiti zgolj na razmišljanjih v sami partiji, ki lahko pogosto izvirajo iz pragmatizma in ki so po volji zbirokratiziranemu politiku, ki ne trpi stvarne in znanstvene resnice.

Samoupravna družba kot višja oblika socializma, v katerem nastajajo pogoji za hitrejšo intelektualizacijo družbe na temelju rezultatov sodobne znanosti in tehnologije, zahteva samoupravno demokratično integracijo duhovnega in proizvodnega dela. Politika, ki raste iz takšnih odnosov, ne more biti pragmatistična. Poleg idejne polnosti kot sinteze znanosti, kulture in družbenoekonomskih ciljev mora ta politika v sebi nujno nositi neko močnejše izraženo moralno razsežnost, ki jo je pragmatizem dolgo časa izrinjal. Človeške kategorije, humani odnosi med ljudmi, temelječi na vrednotah in človeškem dostojanstvu, morajo postati neodtujljivi del politike.

Pragmatizem in monopol politične moči sta v besedah to človeško kategorijo priznavala, a sta jo spremenila v formalnost. Prav to so se politične odtujitve razvile najdlje, zakaj če hočemo ali ne, pragmatizem je v političnem gibanju ustvarjal zaprte oblastne skupine, med katerimi so se številne formalno in na videz združile, da bi izvršile nekatere družbene naloge, njihov bistveni cilj pa je vendarle bil, da ohranijo politično moč ali pa da si jo še naprej pridobivajo. To je politično koristilo tudi posameznim »zvezdam« in prisklednikom, ki so bili orodje različnih mahinacij in so se ne glede na svojo moralno, intelektualno in politično vrednost uveljavljali hkrati s svojo skupino.

V samoupravni družbi, razvijajoči neposredno demokracijo, v kateri človek odloča v združenem delu in v drugih samoupravnih organizacijah zunaj delovnega odnosa, se politika ne more omejiti zgolj na akcijo. Beseda politike mora biti predvsem človeška beseda, ki temelji na moralni in znanstveni podlagi in jo upravičujeta in motivirata konkretnost in vizija prihodnosti. Politike kot javne besede ne more nositi tisti, ki je sam ne spoštuje in ne občuti njene vrednosti. Zato je zelo pomembno, kdo nosi politično besedo, kakor je pomembno, kdo nosi znanstveno, pedagoško ali drugo besedo. Ni dvoma, da nemoralnega duhovnika verniki ne spoštujejo, čeprav še naprej ostajajo verniki, vendar pri tem je na zgubi Cerkev kot ustanova. Tako tudi graditelji samoupravne družbe ne bodo spoštovali političnega človeka, če bodo videli, da politično besedo nosi špekulant, demagog in lažni demokrat, čeprav bodo kljub temu še naprej ostali graditelji samoupravnih odnosov. Zaradi tega bo samo politično gibanje zgubljalo svojo avtoriteto, to pa je škoda za celotno družbo. Z besedo vplivamo na družbeno zavest in mobiliziramo to zavest v družbeno akcijo. Odkriti ali prikriti birokrat v samoupravni družbi nima moči besede, te moči pa tudi nima pragmatist. Samoupravna družba zahteva tudi drugačno kadrovsko struk-

turo od tiste, s katero se zadovoljuje etatiistično birokratska struktura, in od tiste, ki nam jo je ponudila pragmatistična zavest. Številni graditelji etatizma in nosilci pragmatistične zavesti bodo težko v bistvu doumeli pot nove samoupravne demokratične družbe. Samoupravna socialistična družba se s svojo neposredno demokracijo pri nas nepreklicno konstituira in zahteva, da spremenimo svoj odnos do številnih vrednot, da spremenimo položaj številnih dejavnikov, ki so vplivali na družbena gibanja, in da postavimo nove prioritete, potrebne za nove in bolj zapletene samoupravne družbene oblike. Med temi novimi prioritetai so brez dvoma tudi znanost, ustvarjalnost in njuni nosilci, katerih družbeni položaj in pomen se morata v novih družbenih odnosih dinamično spreminjati.

Ne dobiček ali dohodek, ampak dobiček in dohodek

1. Problem

Problem je znan, razdelil je jugoslovanske ekonomiste, ki poskušajo ugotoviti normalno ceno jugoslovanskega samoupravnega socialističnega gospodarstva, v dve polarizirani skupini: zagovornike integralnega dohodka in zagovornike dobička kot dveh motivov gospodarjenja, ki se po mnenju mnogih izključujeta, po mojem pa v sodobnem položaju to ne drži. To poskušam dokazati v tem zapisu, ki je zasnovan na kritiki teorije dohodkovne cene¹ in na predlogu, ko bi kratkoročne interese posameznikov povezali z dolgoročnimi interesi skupnosti.

2. Izhodišče za obravnavanje problema

Pri tem izhajam iz metodoloških izhodišč marksistične politične ekonomije in teorije sistemov. Za izhodišče jemljem tele ugotovitve:

2.1. Dokazana je trditev marksistične politične ekonomije, da razvojna stopnja produktivnih sil določa vsebino produkcijskih odnosov v vsakem obdobju človeške zgodovine.

2.2. Dokazano je prav tako, da more priti socialistična epoha do veljave v celoti šele tedaj, ko kapitalistične metode gospodarjenja, kapitalistični ekonomski in družbeni odnosi nimajo več pozitivnega pospeševalnega povratnega vpliva na produktivne sile.

2.3. Družbe, ki so se odločile, da bodo razvijale socialistično gospodarstvo, še preden so dosegle tisto stopnjo, ko je socializem edina možnost in edina pot naprej, edini sistem pospeševalno delujočih produkcijskih in družbenih odnosov, morajo sprejeti dejstvo, da bodo produktivne sile izsiljevale svoji razvojni stopnji ustrezne produkcijske odnose, morajo se temu zavestno in pravočasno prilagoditi. To seveda ne pomeni, da morajo produkcijske odnose popol-

¹ Ne bi hotel tratiti prostora s povzemanjem te teorije, ob koncu navajam nekaj najbolj tipičnih virov (1, 11, 12, 16, 17, 23).

noma podrediti produktivnim silam, najti morajo srednjo pot med dano razvitostjo produktivnih sil in zaželenim produktijskimi odnosi.

2. 4. Zaradi tega torej pri nas ne moremo pričakovati, da bi naše gospodarstvo in naša družba, ki je začela pot k socializmu z dobrimi sto dolarji narodnega dohodka na prebivalca letno, z nizko produktivnostjo in z zaposlitveno strukturo, ki je bila bližje strukturi iz fevdalnih časov kot blagovnemu, še zlasti razvitemu blagovnemu gospodarstvu, že v dosedanjem razvoju mogla v celoti uveljaviti produkcijske odnose, značilne za obdobje, ko je socializem edina alternativa, ki jo vsiljujejo s svojim stihijskim razvojem tudi produktivne sile same.

2. 5. Za komunistično družbo kot zgodovinsko fazo, ki sledi kapitalistični fazi, je značilno (po teoretičnih predvidevanjih), da se bo kot motiv gospodarjenja uveljavilo zadovoljevanje potreb, tudi kot neposredni motiv gospodarjenja, ki izhaja iz produkcijskih odnosov podružbljenega dela v fazi produkcije in iz opravljenega dela kot merila za delitev izdelanega produkta v fazi razdelitev ter iz enakomernega zadovoljevanja potreb v fazi potrošnje. To je stanje produkcijskih odnosov, h kateremu težimo.

2. 6. Sistem družba je sestavljen iz mnogih podsistemov, izoblikovanih zaradi različnih delnih ciljev in zadovoljevanja različnih delnih potreb ljudi, temeljnih elementov tega sistema. Vsak človek se normalno vključuje v več takšnih delnih sistemov (delovna organizacija, družina, krog prijateljev, politična organizacija, športna organizacija ali drugačen konjiček itd.). V vsakem izmed njih se človek trudi doseči optimalno delovanje sistema, pri čemer temeljno načelo optimalnosti izhaja iz principa mini—max (minimalni napor za maksimalni rezultat). Zaradi dinamike se takšni delni sistemi stalno spreminjajo, bistveni cilj vsakega delnega sistema, pa tudi vsakega izmed ljudi, ki ga sestavljajo, pa je slej ko prej optimalno zadovoljevanje potreb (kot splošni motiv delovanja). To praktično pomeni, da ljudje zamenjajo podsistem, v katerem so doslej delovali, če menijo, da bodo v drugem podsistemu lažje dosegli cilj — optimalno zadovoljevanje potreb. Če se omejimo na delovno organizacijo, v kateri je cilj optimalno zadovoljevanje ekonomskih potreb, potem analogno ugotovimo, da je popolnoma normalno, da ljudje menjujejo delovne organizacije, v katerih so zaposleni, če jim ta daje možnost za uveljavitev načela mini—max pri zadovoljevanju ekonomskih potreb. Poglavitno sredstvo za zadovoljevanje potreb v blagovnem gospodarstvu so (bruto) osebni dohodki iz delovnega razmerja, ki ga sklene posameznik (vstopajoči element sistema) z delovnim kolektivom (obstoječi sistem). Pri tem je pomembno za našo nadaljnjo analizo ugotoviti še to, da ima sistem družba mnogo ravni in mnogo ciljev, ki se med seboj razlikujejo, in da se predvsem razlikujejo (v splošnem) cilji sistemov in cilji delnih sistemov (ali podsistemov), vse do posameznika in njegove družine kot osnovnih podsistemov

na eni izmed najnižjih ravni. Ni torej nujno, da se cilji posameznega člana kolektiva in delovne organizacije tega kolektiva kot celote popolnoma ujemajo. V splošnem je potrebno, da se cilji podsistema uskladijo s cilji celotnega sistema, to pa je mogoče doseči z ustreznimi povratnimi zvezami. Ker imajo cilji celotnega sistema splošnejši pomen, se morajo cilji podsistema podrediti.

2.7. Za vsako fazo zgodovinskega razvoja družbe je značilna neka posebna temeljna tehnika pridobivanja potrebnih dobrin iz naravnega okolja človeštva, odvisna pa je od razvitosti produktivnih sil družbe, torej od človekovega znanja in od delovnih sredstev, ki jih je človeštvo s tem znanjem ustvarilo. Na splošno lahko rečemo, da je za razvoj produktivnih sil značilen trend k zmanjševanju uporabe človekovih mišic v produkcijskem procesu, torej v procesu pridobivanja ekonomskih dobrin iz človekovega okolja. Značilno je s tem povezano tudi povečanje produktivnosti človeškega dela in povečanje vloge umskega dela.

2.7.1. Glede na to, kakšne razlike je mogoče opaziti v različnih obdobjih človeške zgodovine z vidika produkcijskih odnosov, ki jih implicira vsakokratna razvitost produktivnih sil, govorimo o znanih epohah praskupnosti, sužnjeposestništva, fevdalizma, kapitalizma, socializma ter komunizma. Za praskupnost je značilna produkcija s skoraj izključno uporabo človeških mišic (v splošnem), za sužnjeposestništvo in za fevdalizem je značilna uporaba človeških mišic, dopolnjenih z delovnimi sredstvi, ki veljajo po današnjih kriterijih za zelo preprosta. Za prvo obdobje je značilna silno nizka produktivnost in zadovoljevanje potreb zgolj toliko, da se človeštvo ohrani, v produkcijskih odnosih zaradi tega skupno produciranje, enakomerno razdeljevanje in poraba, menjalnih odnosov praktično ni bilo. V sužnjeposestništvu in fevdalizmu je produktivnost višja, vendar ne toliko, da bi vsi ljudje zmogli kaj več kot zadovoljevati potrebe, nujne za obstoj človeštva, pač pa je to zmožel del človeštva, ki je monopoliziral delovna sredstva (lastnina) in s tem pridobil tudi popoln monopol na delovno silo drugih ljudi, na vpliv na konkretno vsebino produkcijskih odnosov, to pa je pomenilo neskupno produciranje, neenakomerno razdeljevanje in velike razlike v ravni porabe (= zadovoljevanja potreb). Za ta obdobja z nizko razvitimi produktivnimi silami je značilno docela neanalitično odločanje, odločanje po občutku in volji vladajočih, odločanje po hotenju in ne po znanju (s pripombo, da moč cerkvenih krogov pa vendarle izvira iz nadpovprečnega znanja). Za produkcijski proces je značilno prepletanje naturalne in drobnoblagovne produkcije, v kateri pomeni glavno postavko stroškov in prodajne cene vrednost živega dela, vendar v splošnem samo lastnega dela drobnoblagovnega podjetnika, ki je edini delavec svoje proizvodne enote. Drobnoblagovno gospodarstvo pa še ne pomeni, da bi blagovno gospodarstvo prevladalo kot oblika produkcijskih odnosov, ampak se to gospodarstvo bistveno prepleta z naravnim gospodarstvom. Ne producira drobno blagovno

gospodarstvo sicer za potrošnjo proizvajalca samega, ampak za potrošnjo znanega kupca. Razlika med drobnoblagovnim gospodarstvom in naravnim gospodarstvom je zategadelj manjša kot razlika med drobnoblagovnim in razvitim blagovnim gospodarstvom, predvsem zaradi strukture produktivnih sil (zlasti izhaja iz tega docela različna razvojna sposobnost gospodarstva). Zato je primerneje obravnavati skupaj drobnoblagovno in naravno gospodarstvo, ločeno pa drobnoblagovno (motiv zadovoljevanja potreb) in razvito blagovno gospodarstvo (motiv dobička ali pa dohodka) z mnogo večjo razvojno hitrostjo.

2. 7. 2. Za produktivne sile blagovnega gospodarstva je značilna popolnoma drugačna tehnika, strojna tehnika, mnogo večja razbremenitev človeških mišic in mnogo večja obremenitev človeških možganov. Vendar je stroj toliko izpopolnjeno delovno sredstvo, da se obremenitev človeških možganov poveča samo pri enem delu zaposlenih, pri tistih, ki opravljajo v poslovnem procesu delovne organizacije dela iz štirih faz gospodarjenja (upravljanje, organiziranje, vodenje, kontroliranje). Pri tistih, ki opravljajo v tem procesu dela iz faze izvajanja, pa ni obremenitev možganov nič bistveno večja, če ne celo nekaj manjša kot v prejšnjih časih. To pa postavi razlike med ljudmi, med katerimi nastajajo produkcijski odnosi, na čisto novi temelj (lastnina² in znanje), vendar razlike ostanejo enako bistvene, enako velike. Gospodarjenje je slej ko prej v rokah manjšine, ki ima ta monopol delno zaradi monopolnega lastninskega odnosa do produkcijskih sredstev, delno zaradi razlik v znanju, zaradi katerih se družba polarizira v dva antagonistična razreda — razred gospodarjev, ki ima s čim gospodariti in to kolikor toliko dobro zna, in razred delavcev, ki nima s čim gospodariti in tega tudi ne zna posebno dobro, razen po intuiciji. Razvoj strojne in njej analogne metode produciranja torej postavlja v produkcijskih odnosih možnost izkoriščanja rezultatov tujega dela na podlagi dejstva, da bi ti rezultati brez združitve delavcev (z delovno silo) in gospodarjev (z delovnimi sredstvi) sploh ne nastali. V takšnih razmerah sta cilja delavskega razreda kot podsistema in celotne družbe, katere cilje oblikuje razred gospodarjev, nujno ne le različna, ampak antagonistično nasprotna. Povratna zveza med gospodarji in proletariatom se oblikuje v bistvu prek mezdno oblikovane cene za delovno silo, ki jo proletariati prodaja, da sploh lahko ustvarja in se s tem človeštvo ohranja, in gospodar kupuje kot manjkajoči del produkcijskih faktorjev. To je temeljna značilnost kapitalističnega blagovnega gospodarstva, zasnovanega na klasičnih strojih kot temeljni materialni determinanti temu obdobju ustreznih produktivnih sil. Obdobju klasičnih strojev in ravni znanja, ki implicira odločanje po intuiciji in na lastnini za-

---

² Seveda pri tem pravni pojem lastnine pomeni za ekonomiste avtomatično pravico do gospodarjenja in prilaščanja, torej nekako tisto, kar Marx v »Zgodnjih delih« imenuje ekonomsko kontrolo.

snovano, torej monopolizirano pravico do odločanja, ustrezajo kapitalistični produkcijski odnosi (s trgov delovne sile, z zasebnim lastniško monopolnim odločanjem in prilaščanjem, s profitnim motivom gospodarjenja in z razlikami v ravni zadovoljevanja potreb, ki na njem temelje).

2.7.3. V analognem smislu bi se socializem (kot prva faza komunizma) moral razvijati na tehniki pridobivanja dobrin iz okolja, za katero niso več značilni klasični stroji, klasično znanje in klasično majhna disperzija znanja, ampak bi zanj morala biti značilna takšna tehnika, ki v splošnem skorajda popolnoma odpravi potrebo po človeških mišicah v produkcijskem procesu in povečuje, predvsem pa razširja na bistveno večji del zaposlenih potrebo po umskem delu v reprodukcijskem procesu. Danes se takšna tehnika kaže v avtomatiziranih in še bolj v kibernetiziranih strojih, saj pri delu z njimi klasična faza izvajanja praktično odpade, s tem pa odpade klasični antagonizem ciljev tistega dela družbe, ki izvaja, in onega, ki gospodari. Odpadejo nujno tudi tiste razlike v znanju, ki nekatere kvalificirajo za sprejemanje odločitev (zaradi bolj zapletenih procesov in številnejših in bolj zapletenih povratnih zvez v sistemu družbe), druge pa za slepo izvajanje sprejetih odločitev. Tako spremenjene produktivne sile zahtevajo seveda nove, tej razvojni stopnji prilagojene produkcijske odnose. Monopolno lasniško odločanje v fazi produkcije ni več mogoče, ker dobivajo produkcijska sredstva, pravzaprav celotni produkcijski faktorji, tolikšne razsežnosti, da ne gre več po starem, ampak ogromna koncentracija produkcijskih faktorjev zahteva (znanje ljudi pa omogoča) mnogo bolj decentralizirano (na mnogo več ravni družbenega sistema porazdeljeno) upravljanje produkcijskih faktorjev. Zategadelj se prenese v več družbenih ravni tudi upravljanje produkta (prilaščanje), menjavanje (trg) morda še ostane kot dopolnilni usmerjevalec alokacije produkcijskih faktorjev in produkta. Ker odpade klasično antagonistično razmerje med izvajalci in gospodarji, se mnogo bolj kot dotlej izravna tudi raven zadovoljevanja potreb, seveda v celoti na zelo visoki ravni. V takšnih razmerah se samoupravni socializem popolnoma uveljavi.

3. Ugotovitve

3.1. Za socializem na sedanji stopnji razvitosti produktivnih sil pri nas (tako materialnih komponent kot človeškega znanja) bi lahko na podlagi teh dejstev ugotovili tele temeljne značilnosti produkcijskih odnosov:

3.1.1. Družbena lastnina se nanaša na produkcijska sredstva, poleg njih se angažira v delovnih organizacijah združena delovna sila. Delovna organizacija upravlja torej produkcijske faktorje, ki v sistem delovna organizacija prihajajo iz drugih sistemov, niso nastali v tem sistemu, niti ni nujno, da se bodo vedno uporabljali samo v tem sistemu. To omogoča kolektivu delovne organizacije alterna-

tivno presojo, s kakšno kombinacijo virov bo dosežen optimum po načelu mini—max. Da bi ta presoja ustrezala tržnemu gospodarstvu, ki je danes dejstvo, je za pravilno presojo potrebna primerjalna kalkulacija. Za ta namen pa morajo produkcijski faktorji imeti ceno, saj prihajajo v sistem delovna organizacija iz drugih sistemov, zvezo med njimi pa daje trg.

3. 1. 2. Optimum, ki ga maksimiramo, pa v socializmu ne more biti samo presežna vrednost, ampak celotna novo ustvarjena vrednost, izražena kot dohodek, ki se bo porabil delno za individualno zadovoljevanje tekočih potreb (v višini neto osebnih dohodkov), delno za skupinsko zadovoljevanje tekočih potreb (v višini družbene potrošnje), delno za zadovoljevanje bodočih potreb (v višini za investicije namenjene akumulacije). Da bi dohodek mogli maksimirati, moramo natančno vedeti, koliko prispevajo k njegovemu ustvarjanju alternativno uporabni produkcijski faktorji, da bi mogli izbrati optimalno alternativo. Za isti cilj bi moral biti zainteresiran vsak član kolektiva delovne organizacije — zato bi morali v konkretne ekonomske odnose vgraditi povratno zvezo, ki bi zbliževala (potencialno diametralne) interese posameznika in celote; hrati pa bi morali, da bi lahko dosegli družbeni optimum, vgraditi analogno povratno zvezo tudi v odnose med delovnimi organizacijami kot elementi ali pod sistemi in sistemom družba. Takšna dvojna povratna zveza bi morala torej zblížati sistem ciljev posameznika, delovne organizacije in celotne družbe.

3. 1. 3. Povratna zveza v okviru sistema delovna organizacija, ki bi naj izpolnjevala gornji cilj, ne da bi omogočala dolgoročne nedelovne dohodke in s tem izkoriščanje, bi lahko bila obveznica z variabilno obrestno mero, ki bi jo smeli kuptiti samo člani emitirajoče delovne organizacije; ti bi imeli tudi pravico do obnavljanja tega odnosa, ko se obveznica amortizira. Tako bi bilo popolnoma jasno, da je raven zadovoljevanja potreb posameznika in celote odvisna od ravni poslovnega učinka, učinka upravljanja produkcijskih faktorjev (samoupravljanja), torej živega in opredmetenega dela, in tudi učinka na trgu. Izrabljena pa bi bila tudi psihološka³ tradicija nagnjenja k lastninskim odnosom.⁴

3. 1. 4. Povratna zveza v okviru sistema družba, ki naj bi vodila delovne organizacije k družbenemu optimumu zadovoljevanja potreb, pa bi bila sestavljena iz sistema kar se da popolnih informacij o trendih sedanjega in bodočega povpraševanja na trgu končnih izdelkov (potrošnih sredstev in zaradi povezanosti med I. in II. od-

---

³ Gre za zavest o pravici do gospodarjenja in prilaščanja rezultatov, pa tudi za zavest o odgovornosti za gospodarjenja.

⁴ Dopolnilno osnovno za interes posameznika za poslovni uspeh delovne organizacije bi lahko zagotovili tudi s tem, da bi posamezniki neposredno vplačevali v poseben rezervni sklad delovne organizacije, svoj delež pa bi mogli dvigniti le, ko bi zapustili delovno organizacijo (ob odhodu v pokoj z obrestmi, ob odhodu drugam brez obresti).

delkom tudi na trgu proizvodjalnih sredstev, zaradi potreb po delovni sili v obeh vrstah produkcije pa tudi na trgu delovne sile), z razvejanim uveljavljanjem načela marketinga kot temelja za poslovno politiko delovnih organizacij (raziskava trga, raziskava in razvijanje tehničnih in tehnoloških novosti, razvijanje in ustvarjanje popraševanja in kompletiranje ponudbe) in poleg tega tudi z razvejanim sistemom informacij o makroaspektih gibanja družbenega gospodarstva (konjunkturna situacija na domačem in tujem trgu, planski trendi makrokategorij ponudbe in popraševanja, cikličnost, smeri usmerjanja razvoja gospodarstva, kratkoročni, srednjeročni in dolgoročni cilji ekonomske politike).

3. 1. 5. Tako bi poslovni učinek delovnih organizacij bil odvisen od upoštevanja teh (plansko usmerjevalnih) informacij o družbenih potrebah, celotni osebni dohodki pa od poslovnega učinka. Sistemi ciljev bi se zblížali. Uspeh bi bil še večji, če bi hkrati utrdili tudi osebno odgovornost pripravljalcev predlogov za kolektivne organe, pa tudi pravico do dodatnih obresti, če bi predlog imel nadpovprečni poslovni učinek, in negativne obresti, če bi rezultat predloga bil pod povprečnim učinkom.

3. 1. 6. Obstoj pravkar omenjenih treh trgov nikakor ne implicira meznega odnosa med kolektivom in posameznikom iz preproste razloga: cena, ki se določi v pogodbi o sprejemu v delovno organizacijo, ne more biti enaka dokončni višini osebnih dohodkov, saj se le-ta normalno razlikuje, ker so vsi člani delovnega kolektiva odgovorni za poslovni uspeh delovne organizacije kot tehnološki sodelavci in kot samoupravljalci. To se organizacijsko in površinsko kaže v variabilnem delu osebnega dohodka na temelju interne variabilne obveznice, ki bi rabila kot obračunska osnova za pomembno velik delež osebnega dohodka (morda v skrajnem primeru celo za vse nad družbeno dogovorjenim minimalnim osebnim dohodkom) za vse vrste dejavnosti in delovnih mest. Glede na to, da je učinek živega dela bistveno odvisen od njegove tehnične opremljenosti, torej od opredmetenega dela, bi z osebnimi dohodki na temelju šolske izobrazbe, analitične ocene delovnih mest in variabilne interne obveznice hkrati upoštevali tekoči in pretekli prispevek posameznikov⁵ k uspehu delovne organizacije in družbe v celoti. S tem bi višina osebnih dohodkov ne bila niti fiksirana na (pogodbeno določeno) tržno ceno, zato bi bila nujno različna od mezde, niti se ne bi od tržne cene razlikovala samo na podlagi različne intenzivnosti (akord, norma ipd.), ampak predvsem tudi na podlagi poslovnega uspeha delovne organizacije, za katerega je poglavitni pogoj dobro uprav-

---

⁵ Upoštevat moramo, da se delo pojavlja kot tekoče živo delo (izvajanje, gospodarjenje) in kot opredmetno delo (rezultat raziskovalnega dela), ki pride v delovno organizacijo prek trga proizvodjalnih sredstev, kjer se plača delno s prenesenim produktom, delno s presežnim delom preteklega živega dela. Interna variabilna obveznica torej popolnoma ustreza nagrajevanju po delu.

ljanje (samoupravljanje) in dobro gospodarjenje tudi v drugih treh fazah (organiziranje, vodenje, kontroliranje), pa tudi dobro izvajanje.

3. 1. 7. Glede na to, da obstaja (četudi bolj tehnično, kot v vlogi dokončnega ali celo edinega arbitra o ekonomski učinkovitosti) trg delovnih sredstev, trg predmetov dela, trg potrošnih sredstev in trg delovne sile, je za optimum družbenega gospodarstva potrebna učinkovita in pravočasna alokacija produkcijskih faktorjev v načelu bolj ali manj zagotovljena.⁶ Omogočiti je treba še optimalno alokacijo produkcijskih faktorjev v finančni obliki; glede na blagovni značaj gospodarstva je potreben torej finančni trg, tako kreditni (za kratkoročna finančna sredstva) kot tudi »kapitalski« (za dolgoročna finančna sredstva), zopet s temeljno orientacijo na vrednostne papirje brez nedelovnih dohodkov, vendar tržno sprejemljive (angleško: marketable), torej sposobne za cirkulacijo med gospodarskimi enotami (subjekti), tako pravnimi kot fizičnimi osebami (obveznice s fiksno ali omejeno variabilno obrestno mero, na prinesitelja, ne pa na ime kot interne).

3. 1. 8. Račun o rentabilnosti ali poslovni učinkovitosti delovne organizacije ne more biti zasnovan na dohodkovni meri, ker bi s takim računom zgubili pregled nad učinkom iz uporabe posameznih produkcijskih faktorjev; to, kar delovna organizacija kot samostojen sistem lahko upošteva v računu rentabilnosti v števcu, je tisti del dohodka, ki ostane njej kot celoti, kot sistemu, potem ko je vsak njen član kot relativno izoliran podsistem odnesel svoj delež za osebno in družbeno potrošnjo in potem ko je delovna organizacija kot podsistem odstopila tudi ev. svoj prispevek k zadovoljevanju skupnih potreb (država, interesne skupnosti). To pa je možno imenovati ostanek dohodka delovne organizacije. V števcu moramo upoštevati še to, da je višina obresti na obveznice ali variabilnih osebnih dohodkov odvisna od poslovnega uspeha. Zato moramo v števcu zajeti poleg zgoraj opredeljenega ostanka dohodka tudi sklad teh, variabilnih osebnih dohodkov. Da bi račun bil popoln, moramo ugotoviti še imenovalec: očitno spada sem vrednost, s katero je delovna organizacija kot sistem začela svoje poslovanje, torej vrednost uporabljenih produkcijskih faktorjev. S tem pa smo prišli do zneska, ki je matematično analogen dobičku. Poleg tega smo, upoštevajoč dva števca, prišli do objektivnega merila, kolikšno maso variabilnih osebnih dohodkov si smemo izplačati, upoštevajoč investicijske potrebe svoje delovne organizacije, kolikšna torej sme biti obrestna stopnja za obveznice, saj je bodoči poslovni uspeh bistveno odvisen od sedanjega investiranja, zato pa tudi bodoča osebna in splošna potrošnja. Morda bi bilo še bolje izplačati variabilni del osebnega dohodka (obresti za obveznice) na temelju sorazmerja med poslovnim uspehom delovne organizacije in splošnim poprečjem poslovnega uspeha

⁶ Upoštevati moramo tudi planiranje z vse bolj pomembno vlogo, omenjeno v 3. 1. 4.

panoge⁷, prispevek posameznikov k novim investicijam delovne organizacije pa bi zbrali z razpisom novih internih obveznic.⁸ Razpisovanje vedno novih internih obveznic bi pritegnilo nove, medtem pridružene sodelavce in jim dalo osnovo za variabilni del osebnih dohodkov.⁹

3. 2. Če vse zapisano povzamemo, bi lahko rekli, da dohodek, ki ga zdaj pri nas uveljavljamo kot neposredni motiv gospodarjenja, pomeni svojevrsten kompromis med motivoma dobička in zadovoljevanja potreb, saj izhaja iz okoliščin, za katere je značilna po eni strani razvitost produktivnih sil na ravni sorazmerno zgodnjega blagovnega gospodarstva, na drugi strani pa resno prizadevanje, da bi uveljavili socialistične produkcijske odnose. Sestavljen je iz dveh komponent, ki izredno izražata omenjeni kompromisni vir dohodka — osnovnih osebnih dohodkov in »dobička« (kot širšega pojma ostanka dohodka v pravkar opredeljenem smislu). Dani splet okoliščin določa tudi bolj ali manj dvojni značaj dohodka: kot agregatna količina ustreza tistim produkcijskim odnosom, ki jih želimo uveljaviti (a so možni v celoti šele na mnogo višji ravni razvitosti produktivnih sil, spodbudno delujejo pa zagotovo že zdaj, vendar še ne dovolj), po svojih komponentah pa se navezuje na klasičnejše blagovno gospodarstvo, kamor ga vleče dana stopnja razvitosti produktivnih sil.

Iz vsega tega izhaja sklep, da je v našem gospodarstvu na sedanjosti stopnji razvitosti produktivnih sil in glede na vse bolj učinkovito uresničevanje prizadevanja za socialistične produkcijske odnose potrebno razrešiti dilemo o konkretnem motivu gospodarjenja s kompromisno kombinacijo, sestavljeno iz dohodka in »dobička«. Pri tem je potreben »dobiček« kot kalkulatивно merilo poslovne učinkovitosti (izraz stopnje razvitosti produktivnih sil) in dohodek kot osnova za odločitve pri delitvi (izraz produkcijskih odnosov, h katerim težimo, ko razvijamo samoupravni socializem). S takšno vlogo »dobiček« ne pomeni samostojnega motiva gospodarjenja, ampak je sredstvo za jasno kalkulacijo. Normalna cena ima v vsakem gospodarstvu prav ta temeljni namen in produkcijska cena je matematično daleč najbližja temu namenu, zaradi navedenih razlogov pa je bližja hkrati tržnemu gospodarjenju in tudi samoupravljanju (ker kaže jasne zveze med različnimi podsistemi sistema družbeno gospodarstvo) kot npr. vrednostna cena ali pa dohodkovna cena.

---

⁷ Poprečni uspeh bi dopuščal poprečno obrestno mero, ki bi bila določena po tržni, to je bančni pasivni obrestni meri za vezane hranilne vloge. Razmerje med njima bi na temelju analize določil družbeni dogovor.

⁸ Osnova za pokojninsko zavarovanje bi bili seveda celotni dejanski osebni dohodki, v številni variabilni del. Upokojeanci bi še naprej imeli pravico do nakupa internih obveznic delovnih organizacij, iz katerih so odšli v pokoj.

⁹ Seveda tudi eksterne obveznice pridejo v poštev, vendar s fiksno obrestno mero, enako tudi bančna zbrana sredstva za kredit na osnovi ostanka dohodka delovne organizacije. Obveznosti iz teh virov se financirajo delno iz prenesene vrednosti, delno iz dohodka.

3. 3. V tehnoloških razmerah razvitega socializma, opisanih v točki 2. 7. 3., ko je značilna ogromna koncentracija produkcijskih faktorjev in je zaradi tega menjavanje (trg) izgubilo velik del pomena glavnega družbenega arbitra, pa je še vedno v veljavi dejstvo, da lahko delovna organizacija alternativno kombinira materialne in človeške produkcijske faktorje in da jih zelo verjetno ne more izdelovati vseh sama. To verjetnost krepi dejstvo, da je cilj samoupravnega socializma, ki bi se tedaj lahko res popolnoma uveljavil, popolna afirmacija človeške osebnosti, kar seveda ne pomeni, da bodo sodelavci iz neke delovne organizacije tudi živeli skupaj v stilu staroslovske zadruga ali kakšne podobne skupnosti, iz katere ne bi mogli oditi v drugo skupnost (sistem). Potrebno bo torej slej ko prej kalkulacijsko sredstvo, ki bo dalo jasno podobo o najugodnejši alternativni investiranju oz. angažiranju produkcijskih faktorjev, ki bi prihajali v sistem neke delovne organizacije (ne glede na njeno velikost, število elementov sistema in zvez med njimi) iz drugih sistemov. Če pa ne bodo prihajali iz drugih sistemov, bodo krožili v okviru istega velikega sistema med različnimi podsistemi, ki bodo morali imeti večjo samostojnost upravljanja, saj integracija produktivnih sil zahteva, ko se stopnjuje, da se stopnjuje decentralizacija (porazdeljevanje na mnogo ravni) upravljanja, ker brez takšnih ekonomskih odnosov niso možni samoupravni produkcijski odnosi. Vsak izmed takšnih podsistemov bo potreboval čiste račune, torej jasno kalkulacijo; med znanimi tremi alternativami (vrednostna — produkcijska — dohodkovna cena) daje najjasnejšo matematično podobo še vedno produkcijska cena. To bo veljalo tudi pri tehnologiji razvitega socializma, četudi bi pri njej klasično vlogo izvajanja postavljenih nalog prevzeli kibernetizirani stroji in bi se hkrati s tem spremenile tri faze gospodarjenja v izvajalske faze (organiziranje, vodenje, kontroliranje); zaradi tega pa slej ko prej ostaja alternativna možnost investiranja oz. angažiranja produkcijskih faktorjev. Upravljanje bo tedaj pomenilo edino fazo v procesu poslovanja podjetja, ki izraža gospodarjenje, v tej fazi bodo sodelujoči ljudje postavljali sistem ciljev. Zato ker bodo sorazmerno enako kvalificirani, bodo tedaj izginile nevarnosti izkoriščanja človeka po človeku na temelju znanja (že prej pa na temelju lastniškega monopola). Tudi iz tega razloga bo produkcijska cena ohranila zgolj matematičen pomen kalkulacijskega pripomočka.

3. 4. V vsakem gospodarstvu, blagovnem ali neblagovnem, zasnovanem na kakršnikoli tehniki in tehnologiji dela, mora delovati zakon enakomerne porazdelitve družbenega dela. Ta zakon izraža ugotovitev, da mora za nadaljnji razvoj vsak sistem doseči vsaj ravnotežje med produkcijo in potrebami, ki jih je mogoče zadovoljiti (glede na doseženo raven produktivnosti in ekonomičnosti). V blagovnem gospodarstvu prevzame ta zakon obliko zakona vrednosti, ker se zveze med gospodarskimi enotami (proizvodnimi in drugimi delovnimi organizacijami ter gospodinjsvi in drugimi potrošnimi or-

ganizacijami) oblikujejo kot tržne zveze, torej s pomočjo denarnega vrednotenja izdelkov in potreb, ki jih je mogoče zadovoljiti (potrošnje). Zato zakon vrednosti uveljavlja problem normalne cene gospodarstva.

Kapitalistični produkcijski odnosi pa niso kapitalistični zato, ker se zakon vrednosti pojavlja v obliki produkcijske cene, ampak naspotno: zaradi *možnosti*, da lastnik produkcijskih sredstev odloča pri upravljanju produkcijskih faktorjev monopolistično, zasebniško, torej samo z vidika koristi za sebe, ne glede na morebitno škodo za druge, pa tudi pri tem bolj z vidika trenutne koristi in ne glede na morebitno kasnejšo škodo (lahko tudi zanj samega), izhaja površinski izraz normalne cene — produkcijska cena. Vendar izraža ta predvsem dejstvo, da je za razvoj potrebna neka masa presežne vrednosti, ta pa je odvisna od racionalnega investiranja ($m/c+v$). Ali bo investiranje racionalizirano na račun delavcev s pomočjo izkoriščanja, pa ni odvisno od oblike normalne cene, pač pa od upravljanja in konkretne vsebine produkcijskih odnosov upravljanja (nosilci upravljanja, sistem ciljev, kriteriji upravljanja = politika).

Iz zasebniškega upravljanja in ne iz oblike normalne cene torej izvira nevarnost za optimalnost celotnega sistema, saj to v jeziku teorije sistemov pomeni, da podsistem zmanjšuje svojo entropijo na račun povečevanja entropije v celotnem sistemu, da torej prevladuje korist podsistema nad cilji celotnega sistema in se zato celoten sistem giblje neoptimalno.

4. Sklep

4.1.1. Sklep iz tega razmišljanja bi mogel torej biti, da ne smemo kriviti normalne cene (kot tehničnega uresničevalca zakona vrednosti) za take ali drugačne produkcijske odnose, ampak moramo dejanski razlog iskati v upravljanju kot sistemu postavljanja ciljev. Če je upravljanje tako zasnovano in izpeljano, da prevladujejo cilji podsistemov nad cilji celotnega sistema, potem bo razvoj celotnega sistema neoptimalen, ne glede na to, ali rabi kot instrument normalna cena v obliki vrednostne, produkcijske ali dohodkovne cene. Upravljanje pa je v praksi zasebniško zasnovano, dokler so produktivne sile dovolj slabo razvite, da je možno odločanje po občutku in volji zasebnih (s pravnega vidika lahko tudi družbenih, a po dejanskem ravnanju do ciljev celotne družbe zasebniških) gospodarjev in da pretežni del članov delovnih organizacij (izvajalci) nima dovolj znanja, da bi odločitve gospodarjev lahko vsaj kontroliral, če že ne sooblikoval ali pa celo zares prevzel vlogo gospodarjev.

Do tedaj je potrebno, zato da bi se produktivne sile razvijale kar se da pospešeno, razvijati samoupravne odnose zavestno in po potrebi tudi prisilno, vendar ne da bi pri tem popolnoma izgubili produkcijski odnosi relativno skladnost s produktivnimi silami. Hkrati pa je seveda potrebno kar se da pospešeno razvijati in razšir-

jati človeško znanje in kibernetizirano tehnologijo, v zvezi s tem pa tudi integracijske procese.

4. 1. 2. Ekonomska politika bi torej morala forsirati visoko stopnjo rasti gospodarstva in s sistemskimi ukrepi v smislu predlaganih povratnih zvez zagotoviti ustrezen delež akumulacije v dohodku. Da bi investiranje bilo kar se da racionalno in ustvarjeni dohodek kar se da velik, je glavna naloga skrb za čim popolnejšo izrabo resursov¹⁰ in čim bolj polno zaposlenost in izrabo kapacitet. Predlagane povratne zveze dajejo osnovo za ukrepe ekonomske politike, ki bi stimulirali sposobne in prizadevne, destimulirali pa nesposobne in neprizadevne. Predlagane povratne zveze dajejo tudi osnovo za povečanje pomena planiranja (družbeno planiranje, marketing), ki bi ga tržni mehanizem vse bolj je dopolnjeval.

4. 2. Poglavitne nepopolnosti teorije dohodkovne cene je po tej analizi mogoče strniti v teh nekaj točk:

4. 2. 1. postavlja trditev, da delovna sila (ki pomeni človekovo sposobnost za delo) ni blago, hkrati pa tudi, da gre za blagovno gospodarstvo in prosto izbiro poklica in mesta zaposlitve, torej delovne organizacije, ki se ji delavec pridruži z namenom, da bi uporabil svojo delovno silo in si zagotovil optimalno zadovoljevanje potreb. To je protislovna trditev;

4. 2. 2. postavlja trditev, da je raven proizvodjalnih sil, ki ustreza socializmu, strojna industrija, pri tem ne upošteva pomena človeškega znanja za raven proizvodjalnih sil, zaradi tega pa tudi za produkcijske odnose, ki so pri strojni tehniki hudo polarizirani, delujejo polarizacijsko in zato antagonistično. Popolnoma spremenijo se šele pri kibernetiki tehniki in njej ustreznem (večjem in široko disperziranem) znanju;

4. 2. 3. trdi (pravilno), da je socialistična samoupravna delovna organizacija blagovni proizvajalec, upravljavec in prvi prisvajalec dohodka, vendar ne pove, kako takšna delovna organizacija lahko deluje kot blagovni proizvajalec samo pri prodaji izdelkov, ne pa pri nabavi produkcijskih faktorjev (po tej teoriji delovna sila ni blago, proizvodjalna sredstva niso blago, trg kapitala je nesmisel), ko pa sta v procesu družbene reprodukcije nabava in prodaja dve strani istega in istočasnega procesa;

4. 2. 4. delovna organizacija deluje kot blagovni proizvajalec, vendar po trditvah te teorije za njeno pravilno, družbeno racionalno poslovanje zadoščajo informacije nekega nacionalnega organa o gibanju agregatnih narodnogospodarskih kategorij: narodnega dohodka in skupnega števila pogojno nekvalificiranih delavcev v narodnem gospodarstvu, sprememb cen za elemente osnovnih sredstev, v naradni strukturi DBP, ekonomskega položaja gospodarskih grupacij ipd. — Za blagovnega proizvajalca so nekatere od teh informacij

¹⁰ Čim popolnejša izraba resursov seveda ni usmerjena le na vire iz človeškega okolja, ampak enako zahteva tudi proces, ki bi omogočil vsakomur izobrazbo, kolikor mu jo omogočajo naravne sposobnosti.

nepomembne, ker ne skrbi za narodno gospodarstvo, ampak za svojo delovno organizacijo, zato pa je zanj pomemben marketing, ki ga ne omenja. — Zanimajo ga samo cene elementov osnovnih sredstev, kot da cene surovin niso pomembne, da o ceni proizvodjalnih sredstev v finančni obliki in o oceni delovne sile sploh ne govorim;

4. 2. 5 za oceno racionalnosti poslovanja uporablja mero dohodka, v kateri primerja integralno novoustvarjeno vrednost z vsoto integralno obravnavane prenesene in novoustvarjene vrednosti. Zato ni videti, koliko imajo zasluge za novoustvarjeno vrednost elementi živega dela in koliko elementi opredmetenega dela, ki lahko bistveno povečajo učinek živega dela, a imajo svojo ceno. Zato ni videti, kako bi bilo racionalno kombinirati, to se prav tako ne ve tudi zato, ker delovna sila po tej teoriji nima cene, proizvodjalna sredstva pa tudi ne. Zagotovo ne moremo sprejeti, da bi socialistično gospodarstvo bilo neracionalno;

4. 2. 6 trdi, da obstaja avtomatično pravilna namenska delitev dohodka na akumulacijski in potrošni del, ker akumulacija pomeni oskrbo možnosti za prihodnjo potrošnjo. V načelu trditve velja, v praksi pa le moramo uvideti sorazmerno zanesljivo samo za nadpoprečna podjetja¹¹, kjer so možni hkrati visoki osebni dohodki in visoka akumulacija. Kar je nadpoprečno, je izjemno, ne splošno. V splošnem je z avtomatsko akumulacijo lahko¹² problem, če se nosilec delovne sile lahko zaposli drugod, ko položaj tod ni več tak, da bi obetal optimalno zadovoljevanje potreb; to je ena izmed metod (celo lažjih metod) za načelo mini-max. Zato ne kaže računati na avtomatično identičnost dolgoročnih in kratkoročnih ciljev članov delovne organizacije (elementov in celote), ampak velja vgraditi v produkcijske odnose primerno povratno zvezo;

4. 2. 7. s trditvijo o avtomatični pravilnosti namenske delitve dohodka in s trditvijo, da so razlike med dohodki enakovrstnih podjetij normalne tudi dolgoročno, implicira ta teorija produkcijske odnose drobnoblagovnega gospodarstva. To je neustrezna kombinacija, saj je za tisto obdobje značilna silno nizka produktivnost in razvojna sposobnost, zato zelo skromen, stagnanten gospodarski in družbeni razvoj. To pa je v nasprotju z značilnostmi produktivnih sil socializma:

4. 2. 8. teorija dohodkovne cene trdi, da se socializem lahko uveljavi na materialni osnovi (klasične) strojne industrije. To pa pomeni, da enake produktivne sile dovoljujejo in (po načelu vpliva produktivnih sil na produkcijske odnose) celo terjajo razvoj različ-

---

¹¹ V njih so problemi temeljitega cilja delovanja sistema (obstoj) rešeni, zato so zanimivi dolgoročni cilji (olajševanje obstoja, razvoj), to pa vzbuja zanimanje za akumulacijo.

¹² Pravim: lahko, ker to ni nujno, a je verjetno, ker prevladujejo problemi obstoja, tedaj pa so pogosto kratkoročni cilji tako pomembni, da prevladajo nad dolgoročnimi cilji (sistema in tudi potencialno samostojnih podsistemov). Ta pojav še dodatno potencirajo demonstracijski efekt, inflacijska nestabilnost, slaba selektivnost trga ipd., kar vsem zmanjšuje interes za akumulacijo.

nih, prav diametralno nasprotnih produkcijskih odnosov. To je seveda neizvedljivo.

4. 3. Vse te pripombe pa seveda ne pomenijo, da štejemo teorijo dohodkovne cene za docela nekoristen ali nesmiseln poskus, ampak ravno nasprotno za teorijo (pravzaprav tezo), ki je vzbudila dosti dobrih idej in veliko koristne razprave in praktičnega ukrepanja. Popolnoma uspela pa ni, ker jo je nedoslednost zapeljala v nerealnost.

VIRI:

1. Dr. Miladin Korač in drugi: Problemi i pravci razvoja samoupravnog privrednog sistema, Institut za ekonomiku investicija, Beograd 1970.
2. Dr. Radmila Stojanović: Veliki ekonomski sistemi (Problemi optimizacije velikih ekonomskih sistema), Institut za ekonomska istraživanja, Beograd 1970.
3. Dr. Slavko Marjanović: Primena kibernetike u rukovođenju radnom organizacijom, Informator, Zagreb 1967.
4. Dr. Tine Lah: Narodnogospodarska politika, Visoka ekonomsko komercijalna šola, Maribor 1970.
5. Dragomir Vojnić: i drugi: Aktuelni problemi ekonomske politike i privrednog sistema Jugoslavije, Informator, Zagreb 1970.
6. Vojin Guzina: Kapital i osnovne društveno ekonomske promene u savremenom svetu, Ekonomski anali broj 22, 1987, Beograd.
7. Dr. Miroslav Pečujlić: Prihodnost, ki se je začela, Komunist, Ljubljana 1969.
8. Matjaž Mulej: Vpliv gospodarskega razvoja na pojav menagerstva pri nas, Naše gospodarstvo, Maribor, št. 5, 1970.
9. Matjaž Mulej: Dohodek in klasične kategorije blagovne produkcije, Naše gospodarstvo, 1969, št. 6.
10. Matjaž Mulej: Blagovna proizvodnja in zakon vrednosti v sodobnem socializmu, Naše gospodarstvo, 1969, št. 4—5.
11. Miladin Korač: Teze za teoriju socialističke robne proizvodnje, Socializam, št. 1, Beograd 1961.
12. Dr. Miladin Korač: Teorija socialističke robne proizvodnje, Naša stvarnost, št. 12, Beograd 1962.
13. Problemi teorije i politike cena (posvetovanje jugoslovanskih ekonomistov v Sarajevu, 17.—19. 12. 1964), Ekonomist, 1964, št. 4.
14. Vojislav Rakić: Neka pitanja daljeg razvoja privrednog sistema, Beograd 1970.
15. Dr. Aleksander Bajt: Faktori dohotka i osnovne ekonomske zakonitosti u njegovoj raspodeli u socialističkoj tržišnoj privredi, Ekonomist, 1967, št. 3.
16. Dr. Miladin Korač: Zakon vrednosti kao regulator raspodele dohotka u socialističkom sistemu robne privrede, Ekonomski pregled, 1966, 10.
17. Dr. Miladin Korač: Cena koštanja u sistemu socialističke robne proizvodnje, Socijalizam, 1968, št. 10.
18. Tine Lah: Integracija i samoupravljanje u privredi, Zagreb 1966.
19. Dr. Aleksander Bajt: Društvena svojina — kolektivna i individualna, Gledišta, 1968, št. 4, Beograd.
20. Dr. Aleksander Bajt: Komparativni sistemi tržišnega mehanizma, Ekonomska revija, 1971, št. 1.
21. Dr. Ivan Lavrač: Družbena lastnina in delitev po delu, Ekonomska revija, 1971, št. 1.
22. Dr. Filip Lipovec: Teoretična utemeljitev naše ekonomske politike, Ekonomska revija, 1971, št. 1.
23. Dr. Miladin Korač i drugi: Osnovi teorije dohotka i socialističke robne proizvodnje, Rad, Beograd, 1970.

24. Dr. Ruri Crnković: Finančni trg, Visoka ekonomsko komercialna šola, Maribor 1970.
25. Mgr. Jože Mencinger (s pomočjo dr. A. Bajta): Mehanizem jugoslovanskega gospodarstva — inflacija, prevera modelov izvora, Ekonomski inštitut pravne fakultete, Ljubljana 1970.
26. Dr. Filip Lipovec: Stvarna mera uspešnosti u našoj privredi, *Ekonomist*, 1967, št. 3.
27. Dr. Josip Zupanov: Proizvođač i riziko — Neki socialno psihološki aspekti kolektivnog preduzetništva, *Ekonomist*, 1967, št. 3.
28. Svet v času, ki prihaja (1979—1980) — Petnajst esejev o možnostih družbenega razvoja v sedemdesetih letih, DZS, Ljubljana 1970.
29. Dr. Zarko Bulajić: Dinamika ekonomskog sistema, *Ekonomski anali*, 25—26, 1969.
30. Dr. Zoran Pjanić: Samoupravno dogovarjanje i robna proizvodnja u socializmu, *Ekonomski anali* 25—26, 1969.
31. Dr. Nikola Čobeljić: Nužnost društvenog planskog regulisanja tržišne privrede, *Ekonomski anali*, 25—26, 1969.
32. Dr. Borivoje Jelić: Nekoliko osnovnih pitanja za dalju izgradnju sistema, *Ekonomski anali*, 25—26, 1969.
33. Radivoje Davidović: Osvrt na neka pitanja sistema, *Ekonomski anali* 25—26, 1969.
34. Vojislav Rakić: Protivrečja i njihovo rešavanje, *Ekonomski anali*, 25—26, 1969.
35. Dr. Mirko Dautović: Tri pitanja — solidarnost, modernizacija i plan, *Ekonomski anali*, 25—26, 1969.

Politična organizacija v republiki

Na vprašanja uredništva o prihodnji »politični organizaciji v republiki« so nam doslej posredovali svoje odgovore ali pa samostojne prispevke štirje vodilni družbeni in politični delavci: Živko Pregl (TiP št. 3/1971), Tone Kropušek (TiP št. 4/1971), Stane Kavčič (TiP št. 5/1971) in Sergej Kraigher (TiP št. 6—7/1971). V tej številki objavljamo prispevek Janeza Vipotnika, predsednika republiške konference SZDL Slovenije.

Družbenopolitični sistem dograjujemo v razgibanem času. Razprav o dopolnjevanju politične organizacije republike seveda ne moremo obravnavati ločeno od družbenega trenutka, obravnavati pa jih moramo tudi v skladu z dosedanjim razvojem.

Naloga, ki se je lotevamo, ni preprosta. Ni preprosta predvsem zaradi tega, ker se zdi, da še vedno nismo do kraja doumeli glavnega temelja, na katerem gre graditi našo prihodnost: da bolj kot kdajkoli doslej prevzemamo odgovornost za svoj lastni razvoj ter hkrati svoj del odgovornosti za jugoslovansko skupnost. Če so imeli doslej tu in tam navado, da so odgovornost za tisto, kar je bilo slabo, pa tudi neprijetno in nepopularno, sprevračali na druge, predvsem pa na federacijo, tedaj nas novo stanje brez rokavic postavlja na stvarna tla. Samoorganiziranost republike je glede na naše potrebe in razmere — seveda v okviru enotnosti socialističnih in družbenoekonomskih odnosov ter temeljne enotnosti političnega sistema — predvsem in v prvi vrsti stvar nas samih. Tudi federacija ne bo delovala zunaj republik, marveč bodo usklajena stališča republik in pokrajin ravno pogoj za njeno delo. Naša odgovornost dobi s tem seveda povsem nove

razsežnosti in novo specifično težo. Spoznanje o popolni odgovornosti za razvoj Slovenije in soodgovornosti za razvoj jugoslovanske skupnosti je tehten pogoj za uspešno delo in obramba pred pretresi in razočaranjem.

Ko poudarjamo popolno odgovornost za svoj razvoj, danes ni odveč, če podčrtamo tisto izjemno odgovornost, ki jo je slovenski narod zavestno prevzel na svoja pleča v najbolj usodnih dnevih druge svetovne vojne. Terjal jo je njegov nacionalni in socialni interes kot posledica vseh pozitivnih hotenj slovenskega naroda. Interes slovenskega naroda je izrazila temeljna listina Osvobodilne fronte, ki je bila rezultat teženj slovenskega naroda in tedanjih zgodovinsko opredeljenih pogojev. Danes se ta interes uveljavlja ustrezno našemu sedanjemu času. Ta interes zdaj ni več samo program, ki je združeval vse napredne sile v boju za osvoboditev, marveč sestavni del družbene usmeritve — samoupravljanja — ki izhaja iz človeka in ima človeka za cilj.

Po ustavnih spremembah nam je izhodišče za oblikovanje politične organizacije v republiki spoznanje, da slovenska država ni samo nacionalna kategorija, ni samo stvar slovenskega naroda, marveč je tudi sredstvo združenega samoupravljavca. Država je sredstvo samoupravljanja. Delavski razred, delovni ljudje so samoupravno organizirani, hkrati pa so organizirani tudi kot država.

Pri organiziranosti slovenske države bomo morali glavno pozornost nameniti uveljavljanju delovnega človeka in njegovih samoupravnih pravic v delovni organizaciji, uveljavljanju njegovega vpliva na tok dogajanja nasploh, organizaciji komune in njenemu položaju in končno vlogi in pomenu subjektivnega dejavnika, zakaj kakor nas uče izkušnje, stihiji, naključju, improvizaciji in podobnemu ne gre prepuščati politike.

Če torej predpostavljamo, da se morajo neposredni interesi delovnih ljudi oblikovati in soočati predvsem v občini, potem je politična organizacija republike pa tudi federacije odvisna od tega, kako bo organizirana občina, zakaj prek nje se bodo morali ti interesi izražati tudi v politiki republiške in zvezne skupščine. Zato bomo morali pri oblikovanju slovenske države še posebej misliti na organizacijo komune in zastopstvo vseh njenih interesov, ki se izražajo v delovnih organizacijah, v krajevnih skupnostih in interesnih skupnostih.

Položaj delovnega človeka in njegova pravica in dolžnost, da razpolaga s plodovi svojega dela, sta izhodišče sprejetih sprememb zvezne ustave in tudi izhodišče za novo slovensko ustavo. Načela, naj delovni ljudje suvereno odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela in upravljajo s proizvodjalnimi sredstvi, ne bo lahko dosledno uresničiti. Žal opažamo procese, da udeležba delovnega človeka v samoupravi marsikod nazaduje,

namesto da bi se trajno razvijala v skladu s obstoječimi družbenoekonomskimi možnostmi. Vzroki za to leže predvsem v težnji, da bi vso oblast v delovni organizaciji osredotočili v rokah nekaj ljudi z izgovorom, da delavski razred, da delavci niso zreli, da nimajo zadostnega znanja za samoupravljanje. Prav gotovo je vsakomur jasno, da brez poslovne sposobnosti podjetje ne more biti uspešno. Toda tu in tam so pri nas začeli poslovnost že malikovati. Za fasado poslovnosti se včasih skrivajo stvari, ki jih s stališča socialističnih načel ni mogoče trpeti. Marsikdaj zamižimo na obe očesi, če gre za nepravilnosti »najsposobnejših«, »najboljših«, »najspretnjših« kadrov, četudi imajo te nepravilnosti lahko težke politične posledice. Nedvomno delež znanja in sposobnosti pri ljudeh v naši družbi še zdaleč premalo upoštevamo v kadrovski politiki in tudi pri nagrajevanju. Popuščanje in sentimentalnost na tem področju se nam že maščujeta. Toda odkar smo se pričeli samoupravljanje, se zavedamo, da so za razvoj samoupravljanja, predvsem pa za njegovo pravo vsebino v delovnih organizacijah odgovorne vse sile v njej, zlasti pa vodilni ljudje. Predvsem ti lahko s svojim vplivom, znanjem in političnim posluhom v praksi gradijo samoupravne odnose ali pa jih ovirajo.

Subjektivne sile so že začele s politično akcijo, da spremenimo samoupravne akte v delovnih organizacijah in da tudi konkretno spremenimo odnose in tako uveljavimo samoupravne pravice delavca. Toda nadaljnji razvoj samoupravljanja zahteva, da nenehno izpopolnjujemo tudi vse drugo, kar omogoča razvijanje delavčeve vloge v proizvodnji in v samoupravnem odločanju. Predvsem je raven znanja tisti dejavnik, ki ljudi potiska v podrejeni položaj. Še zelo zelo se bomo morali potruditi za sodobno izobraževanje nasploh, pa tudi za permanentno izobraževanje, strokovno, družbeno in politično. Ne le zaradi znanosti in tehnologije, ki se v sodobnem svetu skokoma razvijata, marveč tudi zaradi razvoja družbene misli, zaradi nuje, da do kraja razvijemo samoupravne pravice delovnega človeka.

Nikoli socialistični samoupravni družbi ni šlo le za razvoj proizvodjalnih sil, temveč se je vselej zavzemala tudi za svobodo človeške misli, ki stremi k napredku, za svobodo človekove ustvarjalne pobude. Osvoboditev dela in delovnega človeka nam tudi nikoli ni bila le boj delovnega človeka v združenem delu na družbenih proizvodnih sredstvih, temveč predvsem boj, v katerem delovni človek postaja resnični gospodar svoje usode.

Drugo osrednje vprašanje politične organizacije Slovenije, pa tudi drugih republik in pokrajin, je komuna. Kako naj organiziramo komuno kot osnovno asociacijo proizvajalcev? Kako naj jo organiziramo, da bo upoštevala vso raznolikost

interesov in potreb ljudi in da bo te interese in te potrebe tudi učinkovito uveljavljala? Kako naj sestavimo občinsko skupščino, da bo postala samoupravni mehanizem, ki bo združeval vse dejavnosti na svojem področju? Kako naj jo oblikujemo, da bo zasnovana na oblasti samoupravljalcev, proizvajalcev in občanov?

Sodeč po dosedanjih razpravah ne le v Sloveniji, marveč tudi drugod po Jugoslaviji, se kot najbolj smotrna rešitev ponuja delegatski sistem. Zbori delovnih organizacij zagotavljajo neposredno demokracijo, toda ne s stalnimi odborniki, marveč z ljudmi, ki se lahko kvalificirano vključijo v sistem neposrednega dogovarjanja. Kadar bo občinska skupščina razpravljala o vprašanih, ki jih zadevajo neposredno, bodo ti delegati veliko pristneje zastopali interes delovnih organizacij, kot pa so lahko storili dosednji odborniki. Seveda bomo, ko bomo proučevali to načelo in ko ga bomo uveljavljali — če ga bomo sprejeli — naleteli na marsikatero težavo, toda nekaj je gotovo: delegat v občinski skupščini prav gotovo ne bo nastopal kot tekmeč v političnem boju za oblast, temveč bo resnično predstavljal interese delovnih ljudi na svojem področju in bo zato imel tudi odločujočo vlogo.

V prihodnji vlogi komune bodo morale veliko pomembnejše mesto dobiti tudi krajevne skupnosti. Potrebna je nekakšna analogija med delovnimi organizacijami in njihovimi delavskimi sveti na eni strani in krajevnimi skupnostmi in njihovimi organi na teritorialni podlagi na drugi strani. V času, ki je pred nami, bomo morali posvetiti veliko pozornosti statusu in položaju krajevne skupnosti in ga z materialnega, pravnega in vsebinskega vidika podrobneje izdelati. Krajevne skupnosti bomo morali čim učinkoviteje povezati z občinsko skupščino, da bo ta temeljila na zboru krajevnih skupnosti in da bo za svoje delo iskala soglasje v krajevnih skupnostih, da tako oblast ne bo odmaknjena od občana. Kot je bilo že ugotovljeno, bo od strukture komune odvisna tudi struktura republike in tudi struktura federacije. Izoblikovati hočemo torej tak sistem neposrednega vplivanja delovnega človeka v podjetju, v interesni skupnosti in v krajevni skupnosti na politiko občine in prek nje tudi na politiko republike, da bo odražal neposredno demokracijo in delegatsko strukturo v občini.

Že iz dosedanje razprave o spremembi zvezne ustave, razprava, ki se je na ta ali oni način dotikala tudi Slovenije kot države, je bilo pri ljudeh občutiti nekakšno povečanje državotvornosti, če se tako izrazim, in pri tem mislim na to, da nam v našem vedenju marsikdaj manjka prav ta sestavina. Prav gotovo je eden od vzrokov za to, da Slovenci v svoji zgodovini nismo imeli svoje države. Glede tega smo v drugačnem položaju kot so Italijani, Avstrijci, pa tudi na primer

Srbi in dolga vrsta drugih narodov po svetu. Vsekakor bo razvoj Slovenije kot države najbolj učinkovito izoblikoval zavest o pripadnosti deželi, ki ji pripadamo. Poleg tega pa bi bilo zaradi istega cilja v tem trenutku koristno, da z veliko večjo zavzetostjo oživljamo tradicije NOB in partizanstva, ko se je zaničevani slovenski plebejec samozavestno dvignil nad vsemogočnega okupatorja, ko se je izjemno utrdila njegova nacionalna in socialna zavest, ki so mu jo v preteklosti budili največji umi slovenskega naroda, in je v programu Osvobodilne fronte videl uresničenje zamisli o svoji državi. Prav tako bi moralo biti v naših vzgojnih prizadevanjih — vzgojnih v najširšem pomenu — več patriotizma, več socialističnega samoupravnega patriotizma, bolj bi morali poudarjati pripadnost Sloveniji in Jugoslaviji. Veliko bolj smo na primer pripravljeni, da svojo državo in vse, kar se v njej dogaja, kritiziramo, kot pa da jo branimo. Pri nas je navada, da velja za hrabrost, če si upaš napadati vse in vsakogar v naši družbi. Če pa že braniš uradno politiko in imaš zanjo dobro besedo, se izpostavljaš kritiki, da si režimski. Daleč sem seveda od tega, da bi priporočal, naj bi ob vsakem ukrepu uradne politike vnaprej ploskali. Te nevarnosti pri nas ni. Gojiti moramo kritičen odnos, ki je spodbuda napredku, toda ustvarjalen kritičen odnos do vsega dogajanja v naši družbi, iščoč boljše od predlaganega, nudeč bolj sprejemljivo alternativo. Gradimo svojo, našo skupno državo, zato se vsi skupaj trudimo, da ustvarimo v njej življenje, ki bo zadovoljevalo ljudi, zadovoljevalo tako, da se bodo za to državno skupnost, za to družbo pripravljali tudi v vsakdanjem življenju čemu odreči, če je treba.

Oblikovanje slovenske države bo še bolj poudarilo vlogo političnih organizacij. Težko si je namreč predstavljati, da bi tako odgovorne naloge, kakršne bo postavila nova ustava, učinkovito opravljali mimo vloge subjektivnega dejavnika. In ne samo to. Naša družba je še vedno v fazi revolucionarnega preoblikovanja in nekatere stvari se morajo še vedno reševati na revolucionaren način. Da bi zmanjševali vlogo subjektivnega dejavnika v tem trenutku ne le notranjih, marveč tudi zunanjepolitičnih dogajanj, bi se odrekli revolucije. Idejno usmerjanje in politično dogovarjanje organiziranih političnih sil je v čedalje bolj živem interesnem pluralizmu, sredi katerega živimo, edina pot, če nočemo odločanja prepustiti preglasovanju, kar praviloma povzroča hude politične posledice. Bili bi zelo kratkovidni, ko bi se zveza komunistov odrekla svoji idejno usmerjajoči sili glede osnovne smeri našega razvoja, pa tudi osnovnih odločitev v kadrovski politiki.

Država in samoupravljanje

Pri razgovoru za »okroglo mizo« so sodelovali: JOŽE GORIČAR, redni profesor pravne fakultete v Ljubljani, FRANČEK HUDEJ, sekretar komisije za samoupravne odnose v gospodarstvu pri MK ZKS Ljubljana, MITJA KAMUŠIČ, redni profesor Višje upravne šole v Ljubljani, VINKO KASTELIČ, predsednik republiškega odbora sindikata delavcev drvžbenih dejavnosti, PETER KLINAR, docent na FSPN BOŠTJAN MARKIČ, predavatelj na FSPN, VILJEM MERHAR, asistent na ekonomski fakulteti v Ljubljani, HELI MODIČ, redni profesor na FSPN, SVETOZAR POLIČ, član IO obalne konference SZDL Koper, ZDENKO ROTER, odgovorni urednik revije, JANEZ ŠMIDOVNIK, svetovalec sekretarja za zakonodajo IS skupščine SRS, ANTON ŽUN, izredni profesor filozofske fakultete v Ljubljani. Objavljamo avtoriziran stenografski zapis razgovora; mednaslove je vstavilo uredništvo.

Z. ROTER: S temo: »Država in samoupravljanje« nadaljujemo tradicijo naših okroglih miz. Naprosili smo tovariša dr. Goričarja, da v tej zvezi napiše tudi kratek sestavek, ki naj bi bil temelj pogovora, hkrati pa je ljubeznivo privolil, da ta razgovor tudi vodi. Njegov sestavek je bil objavljen v TiP, 3/1971, str. 403—409.

J. GORIČAR: Najprej bi rad opozoril na nekatere tiskovne napake, ki so se prikradle v moj sestavek, in to na strani 404 proti koncu prvega odstavka, kjer niso mišljene »utrujajoče se samoupravne strukture«, ampak »utrjujoče se samoupravne strukture«, in še na nekatere manjše napake na drugih straneh.

Odmiranjje države in prava, državnost in samoupravnost, socialna kontrola

Sicer pa, kar zadeva prispevek, ste imeli priložnost ugotoviti, da sem ga napisal kot sociološko in politološko razmišljanje, in zaradi tega ni neposredno povezan s trenutno aktualno diskusijo o ustavnih amandmajih, čeprav na drugi strani posega posredno v to diskusijo, še bolj pa v problematiko, ki je v njej neposredno prisotna. Moj prispevek obsega tale vprašanja, o katerih mislim, da bi danes govorili: najprej odmira-

nje države in prava z vidika spoznanja, da sta vsaka država in pravo tudi predstavnika in varovalca interesov družbe v celoti. Dalje, razlike med etatizmom in državnostjo; to je hkrati ena osrednjih tem našega razgovora, tema, ki je pomembna danes ne nazadnje tudi zaradi tega, ker se z ustavnimi dopolnili dograjuje republiška državnost. Suverenosti naroda namreč ni mogoče v današnjih razmerah izraziti drugače kakor z državnostjo.

Razmerje med državnostjo in samoupravnostjo v naši konkretni politični situaciji pa je druga izmed osrednjih tem. Poglavitno vprašanje pri razmišljanju o razmerju med državnostjo in samoupravnostjo je v zahtevi, da samoupravni sistem ne bi funkcioniral samo v družbeni horizontali, in še to predvsem samo na ravnini materialne produkcije, ampak da bi se uveljavil tudi v družbeni vertikali. Bistvo vertikalnega izgrajevanja samoupravnega sistema je v čim širši demokratizaciji, racionalizaciji in intelektualizaciji politike kot monopola družbene moči.

V referatu sem postavil tudi hipotetično vprašanje, ki posega v področje politične ekonomije, namreč, ali so periodično se ponavljajoča krizna obdobja pri nas, ki so po svojih značilnostih močno podobna ekonomskim ciklusom v kapitalizmu, objektivna ekonomska nujnost socializma — ali pa da bi bil še bolj precizen — objektivna ekonomska nujnost tržnega socializma, kot ga nekateri imenujejo, pri čemer pa je nekaj ekonomistov, ki tržnemu gospodarstvu sploh odrekajo socialistično naravo.

Nadaljnje vprašanje zadeva institucionaliziranje socialne kontrole, se pravi, sistema negativnih in pozitivnih družbenih sankcij. To pa zaradi tega, ker je tudi v tem pogledu situacija pri nas precej zanimiva, iz formalnih prav tako kakor iz materialnih razlogov. V formalnem pogledu je zanimiva zaradi tega, ker obstajata v naši družbi dva sistema pravnih norm, državni in samoupravni sistem. Pri tem gre za teoretično dokaj pomembno vprašanje o razmerju med tema sistemoma. Materialno pa je vprašanje zanimivo zaradi tega, ker nam izkušnje vsakega dne kažejo, da je odnos naših ljudi tako do enega in morda še bolj do drugega sistema pravnih norm vse prej kot primeren. S tem v zvezi se postavlja vprašanje odgovornosti. Končno, če bo čas, bomo lahko govorili tudi še o samoupravnem in družbenem dogovarjanju.

Odgovornost in porabniška morala

Ker se mi zdi, da je problem odgovornosti takšne narave, da ga nikakor ni obravnavati mimogrede, in ker sem ta problem v pismenem prispevku le mimogrede omenil, bi k temu dodal še nekaj besed. Morda se bo zdelo komu čudno, vendar se mi zdi, da moramo, če hočemo resno razmišljati o vprašanju odgovornosti pri nas, izhajati iz ekonomske strukture naše družbe, se pravi, iz celote produkcijskih odnosov, katerih bistvena sestavina je tudi blagovno-denarni trg. Trg in njegovo logiko moramo upoštevati tudi, ko bomo razmišljali o vprašanju razmerja med državnostjo in samoupravnostjo, kajti v logiki trga korenini danes nujnost države kot monopolista družbene moči in tudi nujnost institucionalizirane socialne kontrole, se pravi učinkovitega pravnega reda, ki lahko, mimo drugega, pomaga vzpostaviti že zelo zrahljano individualno in kolektivno odgovornost v naši družbi.

Pri vprašanju o utrditvi odgovornosti pa ne gre predvsem za kaznovanje. Če sem v svojem pismenem prispevku vezal odgovornost na učinkovit pravni red, s tem nikakor nisem hotel trditi, da je le-ta najpomembnejši vzvod za oživitev in delovanje odgovornosti. Pravni red, zlasti pa kazenske sankcije, nikjer ne rešujejo vprašanja odgovornosti v celoti. Preventivna in represivna funkcija kazenskega prava varuje družbo le do neke mere, in to le pred najhujšimi ekscesi neodgovornosti. Živa in vselej prisotna odgovornost pa je navezana na moralno naravnost človeka. Resnična morala, takšna, kakršno ljudje dejansko živijo, ne pa takšna, kakršno pridigajo najrazličnejši bolj ali manj bistri dušebrižniki, je tesno povezana z vsakokratnimi družbenimi razmerami in je v določenem smislu celo njihov proizvod.

Če tedaj z odgovornostjo pri nas ni vse v redu, je treba skleniti, da predvsem naša morala ni takšna, kakršno bi si želeli in kakršno smo včasih označevali kot socialistično. Če pa je tako, in kaže, da je — v ponazorilo bi navedel samo izjavo predsednika zveznega izvršnega sveta Mitje Ribičiča na zadnji zvezni konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, češ da »štiri mesece po prvi konferenci ZKJ in potem, ko se je plebiscitarno izrekla za stabilizacijski program, naša družbena akcija in politična podpora stabilizaciji popušča« (»Delo«, 18. marca 1971, uvodnik) — Če torej naša morala ni v skladu s pričakovanji, potem moramo dalje sklepati, da družbeni odnosi, v katerih naši ljudje resnično živijo in ki vsaj sooblikujejo njihovo moralno naravnost, niso takšni, da bi pogajali in vzdrževali zaželeno socialistično moralo. Moralni svet našega človeka danes ne nastaja samo pod vplivom samoupravljanja, ampak ga v veliki meri sooblikuje tudi porabništvo, ki je neposredna posledica blagovnotržnega gospodarstva. To naše porabništvo pa ima po vrhu vsega še neko posebnost. Medtem ko je v zahodnih industrijskih družbah porabništvo funkcija produktivnosti gospodarstva, je naše precej pred produktivnostjo in uspešnostjo gospodarjenja, saj že več kot celo desetletje porabljamo več, kot pa produciramo. Ta ugotovitev velja tako za individualni standard precejšnjega dela naših ljudi kot tudi za mnoge investicije. Omenjena posebnost našega porabništva močno sooblikuje moralo našega človeka, pa tudi moralo skupin in nacij. Porabniška morala je sebična in ni usmerjena k skupnosti in prihodnosti. Naravnana je predvsem in v prvi vrsti k takojšnjemu in tekočemu zadovoljevanju vedno zahtevnejših materialnih potreb. Na ravni skupinskega življenja ustvarja skupinsko sebičnost, nekakšno »in-group« psihologijo, medtem ko vodi na ravni mednacionalnih odnosov do najrazličnejših pojavov etnocentrizma. Za dokaz ni treba navajati primerov, saj jih je dovolj in so znani, pojavljali so se in se še bodo tudi v diskusijah o ustavnih dopolnilih.

Na porabniško moralo naših ljudi in na zmotno pričakovanje politikov glede njihovega ravnanja v gospodarskih organizacijah je po mojem zelo pravilno opozoril Franc Urevc v članku »Veliko pričakovanje«, objavljenem v 2. številki letošnje »Teorije in prakse«, kjer je med drugim zapisal tole: »Konkretni gospodarski instrumentarij je pretežno zgrajen na zmotni predpostavki, da bodo delovni ljudje v delovnih organizacijah zaradi svoje samoupravne zavesti v vsakem primeru dobro gospodarili in ekonomsko ter socialno pravično delili ustvarjeni dohodek. Vendar ni tako. Ponekod so delili in delijo za osebno potrošnjo veliko

več, kot bi bilo ekonomsko, socialno in politično upravičeno. Ker pa zaradi določenih predsodkov ni bilo učinkovitih ukrepov zoper take pojave, je šlo veliko sredstev za osebne dohodke, za katere objektivno ni opravičila, zato je del dohodka nujno pomenil inflacijo in destabilizacijo gospodarskih in družbenih gibanj.«

Ker zaradi določenih predsodkov glede administrativnega ukrepanja kot nekakšnega zla etatizma ni bilo učinkovitih ukrepov, ko je bil še čas, je prišlo tudi do tega, da pravzaprav nihče več ne upošteva tistih državnih ali pa družbenih norm, ki so bile izdane zadnji čas zato, da bi podprle stabilizacijo gospodarskih gibanj. Sicer bi se ne moglo zgoditi, da cene nenehno naraščajo, da se dohodki nenehno večajo, da je investicijska dejavnost v bistvu takšna, kot je bila pred stabilizacijskimi ukrepi, se pravi, nenehno naraščajoča, da nenehno strahotno narašča negativna zunanjetrgovinska bilanca itd.

Iz teh in podobnih okoliščin izhaja, da se pravzaprav res nihče več ne drži tistih norm, ki naj bi spravile gospodarska gibanja v znosne in ekonomsko dopustne okvire. To prebijanje stabilizacijske fronte je zelo blizu nekemu družbenemu stanju, ki ga v sociologiji označujemo za anomično in je nevaren simpton družbene dezintegracije.

V sklopu družbenih razmer, ki sooblikujejo moralo našega človeka, moramo tedaj vzeti v poštev ne samo samoupravne odnose v delovnih organizacijah, marveč tudi tiste, ki nastajajo na blagovnem trgu in v porabištvu. Praksa kaže, da le-ti najbrž celo prevladujejo pri oblikovanju našega resničnega moralnega sveta. Mnenja sem, da naša politika hudo greši zaradi tega, ker upošteva pri svojih ukrepih le pričakovane vplive samoupravnih odnosov na osebnostno strukturo delovnega človeka, ne računa pa z drugimi vplivi, ki prav tako ali pa še bolj naravnava njegovo obnašanje in početje. Med temi drugimi vplivi mislim predvsem na tiste, ki jih povzročajo blagovni odnosi na trgu in ki človeka ter skupino nujno usmerjajo k sebičnosti, tekmovalnosti in h konfliktom.

Ne bi hotel, da bi na podlagi tega, kar sem povedal, kdo sklepal, češ da sem proti tržnemu gospodarstvu, ali pa celo, da se zavzemam za nekakšen komunalizem kitajske verzije socializma. Trdno sem prepričan, da je tržno, blagovno-denarno gospodarstvo za nas, vsaj zdaj, edina sprejemljiva in možna oblika gospodarjenja, ki ustreza našemu dosedanjemu razvoju, ekonomski, politični in kulturni tradiciji, končno pa tudi prostoru, na katerem nam je usojeno živeti in obstati. To pa seveda narekuje, da s takim gospodarstvom in vsemi posledicami, ki jih povzroča, tudi resnično in trajno računamo tako v tekoči politiki kakor tudi pri načrtovanju naše prihodnosti. Takšno računanje nas mora nujno pripeljati do problema institucionalizirane socialne kontrole, kar je v nekoliko teoretično zaviti obliki povedano to, čemur bi se bolj preprosto lahko reklo krepkejše državno reguliranje trga in gospodarstva sploh.

Od pravnega odnosa do tega problema, ki ga štejem za enega najpomembnejših za našo današnjo ekonomsko in politično situacijo sploh, je po mojem mnenju predvsem in v prvi vrsti odvisna racionalna izravnava razmerja med državnostjo in samoupravnostjo. Z racionalno izravnavo razumem takšno politično preudarnost, ki ne bo izhajala izključno le iz razpoloženja, ki bi ga lahko označili za nekakšno deetastično ali pa celo samoupravno romantiko, kajti takšno razpoloženje

in v njem motivirano ukrepanje pripelje ob blagovni proizvodnji in tržnih mehanizmih gospodarjenja objektivno do učinkov, ki so daleč od samoupravnih, se pravi, socialistične logike in daleč od samoupravnih, se pravi, socialistične morale. To navsezadnje potrjuje praksa zadnjih nekaj let in najrazličnejši ekscesi, ki se kopičijo že kar v smislu aritmetične progresije.

Oprostite, ker sem bil morda nekoliko dolg. To sem storil zaradi tega, ker bi kazalo tudi o vprašanju odgovornosti nekoliko resneje in globlje razmisliti.

Odnos med državnostjo in samoupravljanjem — vprašanje participacije pri družbeni moči

A. ŽUN: Poudaril bi samo nekaj splošnih misli, povezanih s tematiko, ki je danes postavljena tej okrogli mizi. Ko govorimo o državi in samoupravljanju, je bržkone najprej potrebna neka uvodna opredelitev obeh pojmov, da bi lahko posegli v kolikor toliko globlja razmišljanja o njunem odnosu. Znano je, da marksistična politična misel označuje državo kot družbi odtujeno silo, ki je opredmetena v aparatu za politično prisiljevanje in kot taka konkretizira neko teritorialno omejeno konkretno globalno družbo. Samoupravljanje pa je proces dezalienirane samoorganizacije globalne družbe, je torej pravzaprav tisto, kar je preprosto Engles poimenoval svobodna asociacija proizvajalcev.

Če izhajamo iz tako zastavljenih pojmov, potem se moramo tako vprašati, ali je sploh mogoče govoriti o odnosu med državo in samoupravljanjem, saj gre očitno za dva pojva, pri katerih obstoj enega izključuje obstoj drugega. Ta dilema pa lahko odpade, brž ko pojem države premaknemo iz okvira razrednih struktur in z njim kratko malo označimo temeljno organizacijo konkretne globalne družbe.

Prav v to vprašanje je med drugim posegel profesor dr. Goričar v razpravi, ki je podlaga za naš današnji razgovor. V njej je utemeljeno pripomnil, da bi lahko v skladu z Marxom označil s pojmom država celo tudi organizacijo prihodnje brezrazredne družbe. Popolnoma brez predsodkov pa lahko s tem pojmom označujemo organizacijo družbe predhodnega obdobja oziroma socialistične družbe, čeprav bi taka država morala postopno izgubljati naravo družbi odtujene politične sile. To naravo lahko izgublja le tako, da postopno vsrkava elemente samoupravljanja. Kakor je mogoče pojem države relativizirati in ga s tem razširiti čez meje razrednih struktur, tako tudi pojma samoupravljanja ni potrebno jemati le v absolutnem, to je izključno na brezrazredno družbo nanašajočem se pomenu. Pojma država in samoupravljanje se lahko srečujeta na neki razvojni stopnji prehoda v brezrazredno družbo; ker pa moramo vsak pojem obravnavati s stališča njegove vsebine, moramo ugotoviti, da razvoj socializma pripelje na neki stopnji do srečanja med državnostjo, pojmovano kot zunanje prisiljevanje, in samoupravljanjem, pojmovanim kot notranja, na konsenzu temelječa samoorganizacija družbe. S tem se ustvarja nekak navidezno hibriden tip družbene organizacije, ki ga pri nas navadno označujemo kot politični sistem socialistične demokracije. To je tak sistem, ki daje dovolj prostora za uvajanje nekaterih že objektivno možnih prvin neposredne demokracije in samoupravljanja ob slej ko prej še potrebni in nujni vsebinsko in organizacijsko institucionalizirani sferi političnega prisiljevanja.

Tak sistem družbene organizacije izraža naša ustava. Še bolj izrazito pa ga poudarjajo novi ustavni amandmaji, ko ugotavljajo, da je Jugoslavija zvezna država in socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi, občanov, narodov in narodnosti. Isto pa velja tudi za republike, ki so države in obenem tako kvalificirane skupnosti. Tako že sama uvodna ustavna opredelitev, iz katere v bistvu izhaja vsa nadaljnja ustavna ureditev, izrecno označuje specifično naravo institucionaliziranega družbenega sistema, v katerem se prepletajo elementi državnosti in samoupravljanja. Tu smo sedaj v jedru problema, ki ga lahko izrazimo z vprašanjem, kakšen naj bo odnos med državnostjo in samoupravljanjem? Na to vprašanje bi bržkone lahko dali različne odgovore, odvisno pač od zornega kota, ki bi bil izhodišče za naše sklepanje. Govorili bi lahko, kot se to ponekod govori, o odnosu med univerzalnim in partikularnim, med genus in species, med temeljnim in dopolnilnim, med vsebino in obliko, med socialno kontrolo in družbeno spontanostjo itd.

Pri vseh teh odnosih bi lahko zasledili del občega odnosa, ki obstaja med državno sfero in sfero samoupravljanja. Toda zdi se mi, da vsa razmišljanja v teh smereh, ki izhajajo iz odnosov bipolarnosti, ne bi mogla dati splošno sprejemljivega odgovora. Bržkone bi morali izhajati še iz nekega drugega odnosa, ki bi ga lahko označil kot odnos bivalentnosti, kar pomeni, da bi morali vrednostno izraziti tisti element, ki je pri obeh sferah odločilnega pomena in zato določujoče vpliva na njuno vrednostno komparacijo. To pa je po moji presoji lahko le element družbene moči.

Zato se po mojem mnenju odnos med državnostjo in samoupravljanjem lahko s stališča najbolj pomembnega kriterija pretežno reducira na vprašanje participacije pri družbeni moči. Da je tako, je pravzaprav razvidno — rekel bi celo dodobra razvidno — iz ustavnih amandmajev, ki po eni strani dokaj široko utirajo pot kopičenju družbene moči v sferi samoupravljanja, po drugi strani pa določajo okvire državnosti s tem, da obligatorno določajo ali vsaj fakultativno predvidevajo zakonodajno intervencijo. Tako stališče o odnosu med državnostjo in samoupravljanjem ne opiram le na interpretacijo ustavnopravnih tekstov, marveč tudi na samo politično prakso, ki skuša s tako imenovanimi reformami reform razumno ali vsaj po intenciji razumno uravnavati distribucijo družbene moči, izhajajoč pri tem iz zakonodajnih posegov in na njihovi osnovi oblikujočih se širših samoupravnih oziroma družbenih dogovorov. S tem seveda ne posegam v vprašanje dejanskih učinkov teh poskusov, ki v bistvu pomenijo nekak kontinuiran proces redistribucije družbene moči. Ti učinki so lahko različni in lahko domnevno utirajo pot trem tendencam — krepitvi organiziranega in discipliniranega samoupravljanja, anarhoidnim deformacijam in vrnitvi v etatizem.

V tem pogledu bi bilo zanimivo raziskovati odnos med intencijami državnega zakona in učinki v samoupravljalški praksi, kar je nedvomno pomembna sestavina splošnega odnosa med državnostjo in samoupravljanjem. V te okvire bi bilo bržkone koristno vključiti empirične raziskave politične sociologije in morda tudi sociologije prava. S tem bi odnos med državnostjo in samoupravljanjem dobil novo znanstveno dimenzijo, kar bi utegnilo preprečiti ali vsaj zadržati morebitne deformacijske tendence in vplivati na resnično socialistično usmeritev naše družbe.

M. KAMUŠIČ: Moderne teorije o procesih mišljenja in odločanja smatrajo, da je za pravilno spoznanje nekega problema oziroma za pravilno odločitev bolj pomembno, kako postavimo vprašanje, kakor pa, kako na neko že postavljeno vprašanje odgovorimo. Imam vtis, da je pri naših vprašanjih nekaj narobe.

Današnji temi za razgovor o državi in samoupravljanju je dr. Goričar postavil — neobvezno sicer — okvir s svojima alternativama. Na eni strani je alternativa: *ali* državnost *ali* samoupravnost; na drugi strani pa: samoupravnost *in* državnost. Pri obeh alternativah obstaja podmena, da sta državnost in samoupravnost nekaj popolnoma različnega, nekaj, kar se med seboj prepleta, skratka nekaj, kar lahko ostro razlikujemo med seboj, ali celo nekaj, kar je načeloma protislovno (misel dr. Žuna). Z mišljenjem, da je to dvoje med seboj nujno sovražno, se dr. Goričar ne strinja; po njegovem lahko obstaja med državnostjo in samoupravnostjo koeksistenca, ki je vsaj v sedanjih razmerah nujna.

Na tako postavljeno vprašanje bi se pridružil dr. Goričarju. Vendar sem prepričan, da celotno vprašanje ni pravilno zastavljeno, da je preveč teoretično pogojeno in življenjsko nerehalno. Tako postavljene alternative in dileme so nastale pod vplivom teorije, ki velja za marksistično, namreč, da sta država in pravo izključno razrednega izvora in razrednega značaja in da zato po odpravi razredov in razrednega izkoriščanja v socializmu oba odmreta. Ker pri nas razredna struktura in razredno izkoriščanje ugašata, je predmet razprave, če izhajamo iz te teorije, lahko samo, kako hitro ali zadosti hitro ali mogoče prehitro to poteka — in ker država in pravo odmirata, ju je postopoma treba nadomeščati z nečim drugim.

Res je v Goričarjevi razpravi podan dvom, ali je Marx v resnici tako dosledno vzel teorijo o izključni in nujni razredni značilnosti države in prava. Goričar je pokazal, da nekateri Marxovi citati kažejo na drugačno pojmovanje. Vendar je za našo razpravo to vseeno. Teorija o izključnem razrednem značaju države in prava ter o njunem nujnem odmiranju v socializmu je, ne glede na to, ali je avtentičen prikaz Marxove misli ali ne, teoretično nevzdržna.

Razredni značaj države in prava je le ena njenih komponent, ki je v določenih zgodovinskih razmerah močnejše, v drugih pa manj prisotna, lahko pa je sploh ni. Za današnjo jugoslovansko stvarnost (pa tudi za druge socialistične države) omenjena teorija tudi upravno in politično ni uporabna. Še več, postane lahko celo škodljiva, ker nas zavaja v neke teoretične dileme, ki izhajajo iz te napačne teorije, ne pa iz stvarnih razmer. Ta teorija nas lahko zavaja, da rešujemo napačno zastavljena vprašanja, da pa resnično vprašanj nismo sposobni zaznati in jih zato tudi ne rešiti.

Če državo smatramo za najbolj splošno družbeno organizacijo, ki ureja vprašanja, ki se tičejo vseh članov neke družbe, potem je smiselno le vprašanje, katere zadeve naj rešuje država, katere pa druge organizacije, ki so ožje poslovno, teritorialno ali pa kako drugače specializirane in omejene. Pri tem ne gre za alternativo med državnostjo in samoupravnostjo. Če je država tako organizirana oziroma upravljana, da njeni člani demokratično v svojem lastnem interesu odločajo o zadevah, ki se jih tičejo, potem je ta država samoupravna; če pa v državi

vlada manjšinski razred ali neka klika, potem država ni demokratična in tudi ni samoupravna. (Pojma samoupravnosti zavestno in hote ne rezerviram le za subdržavne tvorbe.)

V stvarnosti ne obstajajo zgolj čisti ekstremi, marveč je polno vmesnih stopenj. To velja tudi za našo državo. To najbrž misli dr. Goričar, ko pravi, da pri nas še vedno obstaja »politika kot monopol družbene moči«. Podobno kot z državo pa je tudi z drugimi organizacijami. Tudi te so lahko bolj ali manj samoupravne, če samoupravnost merimo po tem, ali njihovi člani bolj ali manj odločajo o svojih lastnih zadevah v svojem interesu.

Ne gre torej za nasprotje med državnostjo in samoupravnostjo, ampak za nasprotje med demokratičnim in nedemokratičnim načinom oziroma med samoupravnim in nesamoupravnim načinom upravljanja in organizacije države ter drugih organizacij. Zato me moti pojem državnosti, ki ga je dr. Goričar definiral kot »neetatistično organiziranje socialistične družbe« v nasprotju s pojmom države kot etatistične razredne tvorbe. Takšen pojem državnosti nasprotuje tudi jezikovnim in semantičnim vidikom. Pojem »država« pomeni določeno družbeno organizacijo, »državen« je posesiven ali kvalitativen pridevnik (nekaj, kar je od države ali ima državni značaj), izvedenka »državnost« pa samostalniško izraža omenjeno adjektivnost (nekaj, kar posesivno ali kvalitativno izraža značaj ali bistvo države).

Goričarjev pojem državnosti me spominja, če sem malce hudo mušen, na razpravo med dogmatičnimi in liberalnimi teologi. Nekdaj so teologi razpravljali, ali je vsakdo pogubljen, kdor ni krščen. Liberalni teologi so iznašli izhod, češ da tisti, ki niso bili krščeni, pa niso bili slabi ljudje (kot npr. Aristotel, Platon) niso ne v peklu ne v vica in ne v nebesih, ampak v »predpeklju«. Takšen »predpekel« je tudi državnost, kakor jo definira dr. Goričar. Država je sama po sebi slaba, ker je razredna tvorba, državnost pa je nekaj čisto drugega, čeprav še ne spada v socialistična samoupravna nebesa.

Vendar bi bilo primerneje razpravljati o resničnih in ne o ideološko pogojenih problemih, ki nastajajo na relaciji država in subdržavne samoupravne organizacije, ter o samem načinu upravljanja države.

Samoupravnost omejena na teritorialno in vsebinsko ožje področje

J. ŠMIDOVNIK: Reči moram, da tudi mene moti način, kako se lotevamo te obravnave, kolikor se postavlja za izhodišče postavka, da je med državnostjo in samoupravnostjo lahko samo antiteza ali da sta nam ta dva pojma na razpolago samo v variantah, med seboj pa sta si sovražna in se izključujeta. Brez kake posebne priprave bi se skušal tu nekoliko pozabavati z vsebino enega od teh dveh pojmov, in sicer s pojmom samoupravljanje. Ne bom se spuščal v pojem države, ker se mi zdi, da je ta na splošno dovolj obravnavan, vsebina pojma samoupravljanja pa se sploh ne ugotavlja. Zato se s pojmom samoupravljanja igramo tako, kot da bi se igrali s kartami, ki nimajo ne števil in ne podob. Tega pojma — ne teoretično in ne praktično — jasno ne opredeljujemo, uporabljamo pa ga kot čisto zlato (v družbenopolitičnem smislu). Zato od samoupravljanja pogosto pričakujemo stvari, ki bi jih verjetno ne mogli pričakovati, če bi v teoriji in praksi ta pojem opredelili z določeno vsebino, ki jo lahko ima. Mene na primer zelo moti, kadar se govori o ob-

činskem etatizmu, še bolj pa, kadar se govori o samoupravljanju v federaciji; najbolj pa me moti, kadar se govori o samoupravljanju v državni upravi, ker je to — po mojem mnenju — *contradictio in adjecto*. Poskušal bom pojasniti, zakaj se mi zdi vezava takih pojmov nemogoča.

Izhajajoč iz teorije uprave postavljam, da je samoupravljanje način upravljanja, pri katerem sodelujejo tisti, ki se jih upravljanje tiče. Samoupravljanje torej ni nekakšna abstrakcija, ki je absolutno pozitivna sama po sebi, ampak je realen aktiven življenski odnos ljudi do zadev, ki se jih tičejo; to se pravi, da ljudje o svojih stvareh sami odločajo. To je samoupravljanje v najbolj čistih oblikah. Mislim pa, da je samoupravljanje še vedno mogoče tudi v določeni posredni obliki, če izvoljeno predstavništvo določenih interesentov odloča o stvareh, ki se tičejo teh interesentov.

Če je torej stvar taka, da se pri samoupravljanju odloča bolj ali manj neposredno, je jasno, da je težko govoriti o samoupravljanju v federaciji. Samoupravljanje je samo po sebi po naravi stvari izolirano na določena teritorialno in vsebinsko ožja področja. Zato samoupravljanje v vsebinskem in sociološkem smislu — po mojem mnenju — ne more biti v federaciji. Skratka, ne vidim možnosti, da se v tako velikih dimenzijah in v tako velikem obsegu sploh lahko resno govori o samoupravljanju, kajti občani o federalnih problemih ne morejo konkretno odločati. Tudi zvezna skupščina v federalnem merilu ne more odločati konkretno; le-ta lahko postavlja samo splošna načela za odločanje, medtem ko se konkretno odloča o federalnih zadevah po strokovni in profesionalni upravi, se pravi, posredno.

Pač pa je samoupravljanje možno v občini, čeprav komajda v naši veliki jugoslovanski občini; vsekakor pa v občini, kot jo običajno pojmujejo v svetu, kjer so stvari pregledne in jasne in kjer občinsko predstavništvo lahko popolnoma jasno in neposredno odloča o interesih občanov, npr. o tem, kaj bo napravila občina med letom, in za to ne potrebuje posebne uprave razen za strokovno pomoč. V federaciji in republikah pa je stvar drugačna. V državnem merilu se stvari v pretežni meri odločajo po upravi, se pravi, po posebni strokovni in profesionalni sili, ki se postavlja med člane te velike skupnosti in njihovo predstavništvo. Neposredni interesi v teh dimenzijah izginjajo in se spreminjajo v splošne družbene interese.

Vendar kljub tej bistveni razliki ne vidim antiteze med samoupravnostjo in državnostjo. Popolnoma striktno vsebinske ločnice med samoupravnostjo in državnostjo po mojem sploh ne more biti. Končno ima tudi država sama lastnost samoupravne organizacije, in to celo v najvišji stopnji; kajti država je tista, ki s svojimi predpisi podeljuje lastnost samoupravnosti in ji določa tudi okvire. Toda aktivnega samoupravljanja v tej organizaciji ne more biti, ker je prevelika. Razlike med državnim upravljanjem in samoupravljanjem nastopijo torej zaradi dimenzij in so utemeljene pravzaprav v tehničnih okoliščinah. Iz tega izhaja, da je formalna samouprava lahko eno, aktivno samoupravljanje pa drugo. Vendar pa bi morali težiti za tem, da bi dajali položaj samoupravne organizacije le tistim skupnostim, ki se dejansko lahko samoupravljajo; tem skupnostim pa ne smemo nalagati stvari, ki dejansko niso njihove.

Ker se pri nas ne gleda na samoupravljanje kot na sistem upravljanja z natančno opredeljeno vsebino, ampak nam je samoupravljanje fetiš za vse, kar si želimo, maličimo v praksi tako samoupravnost

kot tudi državnost. Zaradi tega imamo npr. deformirano našo občinsko samoupravo, ker tej samoupravi nalagamo izvrševanje čistih državnih upravnih nalog, npr. izvrševanje zveznih in republiških zakonov. Ne rečem, da izvrševanje zakonov ne more vsebovati določenega samoupravljanja; vendar npr. tam, kjer gre za goli upravni postopek, je to pretežno čista in suha državna uprava, na katero niti občinska skupščina ne more imeti neposrednega vpliva, še manj pa občani. Mi pa smo jo potisnili v občino in ji dali firmo občinske samouprave. V resnici to ni nobeno samoupravljanje. Ker pa je stvar taka in še je občini naložilo toliko državnih nalog, je občina sama postala čisto nekaj drugega kot samoupravna enota; postala je pretežno izvršilni organ države in se je zato teritorialno in vsebinsko odmaknila od občanov tako daleč, da dejansko pravega samoupravljanja v naših občinah skoraj nimamo oziroma ga imamo zelo malo. Po drugi strani pa se tudi zadeve državne uprave v občini slabo izvršujejo ali pa se sploh ne izvršujejo, ker so napačno vezane na občinsko samoupravo.

Na drugem koncu dimenzij, ki jih tu postavljam, pa imamo hipertrofirani skupščinski sistem v federaciji in republiki. Ker na samoupravljanje ne gledamo kot na opredeljeno vsebinsko kvaliteto, ki ima svoje realne okvire, poskušamo ustvariti vtis, da je tudi v federaciji in republiki mogoče samoupravljanje. Zato čedalje bolj izločamo strokovno upravo iz procesa odločanja in dajemo splošno, načelno in tudi konkretno odločanje kar skupščini sami. To naj bi ustvarilo videz samoupravljanja, ker so v skupščini predstavniki ljudstva. Toda kaj se dogaja? Ker federacija in republika dejansko ne moreta delati brez strokovne uprave, je skupščina sama prisiljena, da v svojem okviru nastavlja čedalje več uslužbencev, in tako dejansko ustvarja svojo drugo upravo, negira pa tisto prvo, ki je namenjena in usposobljena za opravljanje strokovnih upravnih nalog; poleg tega profesionalizira tudi svoje poslance oziroma cele zbere in tako sama v svoji hiši poskuša opravljati vse tisto, kar mora biti — ne samo po idejah Montesquieuja, ampak tudi po načelih moderne delitve dela — v različnih rokah, to je v rokah vlade oziroma njene strokovne uprave. Rezultati take prakse so znani; majhna učinkovitost, nestrokovnost in neodgovornost za odločitve.

To sta torej dva skrajna antipoda, na katerih sem poskušal pokazati, do kam lahko seže samoupravljanje po naravi stvari, kakršno pripisujem temu pojmu. Zato zelo dvomim o uresničljivosti tistega, kar postavlja dr. Goričar kot veliki problem samoupravljanja in glede česar tudi sam ne vidi rešitve, namreč problem, kako vertikalno graditi sistem samoupravljanja. Rekel sem, da je realno samoupravljanje mogoče v relativno ozkih teritorialnih oziroma funkcionalnih krogih; zato v vertikalno graditev samoupravljanja, ki naj bi nadomestila državo, ne morem verjeti. Celo v velikih gospodarskih organizacijah samih je komaj mogoče govoriti v realnem samoupravljanju. Problemi, ki se postavljajo »v vertikalni«, so široki (in tudi zapleteni) družbeni problemi, ki jih ni mogoče reševati v sferi samoupravljanja, pač pa po naravi stvari pripadajo strokovni upravi, in sicer javni upravi na področju javnih zadev in poslovni upravi na drugih področjih. Seveda mora biti ta uprava pod nadzorstvom demokratično izvoljenih predstavnikov, članov ustreznih samoupravnih skupnosti. V teh okvirih ne gre več za samoupravljanje, ampak za demokracijo. Državnost bi torej lahko postavljali v antitezo s samoupravljanjem le v deželi, kjer ni demokracije, kjer je npr. državna

oblast v rokah samozvancev, lokalne samouprave pa se ti samozvanci niso mogli polastiti. Zato osrednji problem v naši družbi teoretično in praktično ni antiteza in ne varianta med samoupravnostjo in državnostjo, ampak je *poštena razmejitev stvari* med navedenima sferama. Gre za to, da je treba dati sferi samoupravnosti to, kar se lahko samoupravlja, sferi državnosti pa to, kar se ne more samoupravljeti. Ne verjamem, da lahko — brez škode — preskočimo te naravne bariere, ki jih samoupravljanju postavlja njegova lastna narava. Morda bomo kdaj z razvojem tehnike, komunikacijskih in prometnih sredstev sposobni, da se bomo lahko samoupravljali v večjih dimenzijah in v širših okvirih, toda za zdaj še prav nič ne kaže, da smo na tej poti že kaj napredovali.

Ker se pri nas pojmi ne opredeljujejo po svoji vsebini, ampak se mi opredeljujejo do njih po metodi »belo in črno«, pričakujemo od sfere samoupravljanja marsikaj, česar ni mogoče pričakovati. Po mojem npr. ni mogoče pričakovati tega, kar je govoril pred kratkim dr. Boris Majer na konferenci CK ZKS, ko je rekel, da mora samoupravljanje v sebi samem vgraditi ustrezne obrambne mehanizme zoper ekscese znotraj samoupravljanja (Delo, 27. II. 1971). V to ne verjamem, ker mislim, da je čista iluzija pričakovati, da je samoupravljanje sposobno znotraj sebe vgraditi take obrambne mehanizme. Ustrezne obrambne mehanizme zoper ekscese v samoupravljanju mora po svojem vgraditi država, ki se mora boriti proti tem ekscesom. Samoupravljanje je po naravi stvari ne samo teritorialno ozko, ampak tudi vsebinsko — in to ni negativno — sebično in ozkosrčno, ker misli, da mora misliti, predvsem na svoje lastne interese. V tem je ravno njegova moč. To je tudi v skladu s tem, kar se dogaja pri nas v gospodarstvu, ki deluje po tržnih načelih; samoupravljanje v gospodarstvu se uveljavlja z uveljavljanjem interesov gospodarskih organizacij. Če tega ne bi dopustili, bi bili proti samoupravljanju in proti tržnemu gospodarstvu. Pri tem pa je seveda jasno, da samoupravljanje ne bi smelo delovati v nasprotju s širšimi, splošnimi družbenimi interesi. Tisti, ki postavlja in varuje te širše, splošne družbene interese in odloča o širših vprašanjih, pa je po mojem mnenju lahko samo država in nihče drug. To pa ne država, kakršno je videl Marx, ampak demokratična socialistična država, v kateri zastopajo občane njihovi najboljši predstavniki, ki jih zato tudi posebej in bolj rigorozno izbiramo kakor pa tiste, ki so v organih samoupravnih organizacij.

Če se torej danes dogajajo ekscesi na področju samoupravljanja, se po mojem dogajajo predvsem zato, ker država ne odigrava svoje naravne vloge v samoupravni družbi. Samoupravljanje se mora celó za svojo eksistenco zahvaliti državi, zato mora dopustiti tudi, da se mu postavijo okviri za njegovo uveljavljanje; treba mu je — z drugimi besedami rečeno — določiti pravila igre. Mislim, da samoupravljanje tudi ni proti postavljanju pravil igre. Vprašanje je le, ali smo sposobni postaviti taka pravila — tako za sfero samoupravljanja kot tudi za državo sâmo.

J. GORIČAR: Ker so prvi trije diskutanti vsaj v delu svojih izvajanj načeli vprašanja, ki so prejudicialnega pomena za našo nadaljnjo razpravo, bi na ta del njihovih izvajanj skušal dati nekaj kratkih pripomb.

Profesor Žun je postavil vprašanje o razmerju med državnostjo in samoupravnostjo. Nasproti tako zastavljenemu vprašanju pa je tovariš Kamušič trdil, da vprašanje ni prav zastavljeno in da tu ni nikakršnih

konkurenčno zastavljenih alternativ, da se samoupravnost in državnost ne prepletata in da bi bila teorija, postavljena na spoznanju o prepletanju državnosti in samoupravnosti, napačna. O tem mislim, da bi se dalo razpravljati.

Vprašanje vertikalnega izgrajevanja samoupravnosti

Pri nas je namreč v družbeni praksi, še bolj pa v zavesti naših ljudi, od politikov do »preprostih« občanov, vendarle prisoten takšen model državnosti in samoupravnosti, da se oba elementa politične strukture med seboj prepletata — celo, da drug drugemu konkurirata. O tem govorijo konec koncev tudi prisposode o »spopadanju« državnosti in samoupravnosti, ki jih slišimo zadnji čas. Zato sem pri obravnavanju tega vprašanja tudi izhajal iz omenjenega izkustvenega dejstva.

Opozorim naj poleg tega na to, da tovariš Kamušič po mojem le nekoliko preveč preprosto identificira državnost oziroma samoupravnost na eni strani z avtokratičnostjo oziroma demokratičnostjo na drugi. V svojem prispevku sem dal delovno definicijo državnosti, ki je lingvistično in logično interpretirana šicer »*definitio idem per idem*«, ker definiram državnost končno spet z državnostjo — se pravi, z izpeljanko iz besede država z drugega jezikovnega področja. Tako sem storil zaradi čisto določenega pojmovanja etatizma pri nas, pojmovanja, ki utegne postati celo škodljivo zaradi tega, ker mnogi naši ljudje etatizma in državnosti preprosto ne razločujejo. V svojem prispevku sem navedel, da smatram etatizem za takšno politično organizacijo družbe, v kateri država odtuja presežno delo od producentov in z njim razpolaga mimo njih. Tu se seveda spet odpira široko vprašanje, ali bo sploh v kakršnikoli družbi mogoče, da bodo s celotnim presežnim delom, se pravi, z vsem nacionalnim dohodkom neposredno razpolagali producenti, in to tudi za tiste potrebe, s katerimi se financirajo družbeni standard, družbene službe ipd.

Medtem pa stoji tovariš Šmidovnik, če sem ga prav razumel, na stališču nekakšne antiteze med državnostjo in samoupravnostjo, oziroma še več, na stališču neke trajne, večne antiteze v tem smislu, da samoupravnost lahko obstaja le v družbeni horizontali, se pravi, v bazičnih družbenih institucijah in eventualno v občini, vsekakor pa v gospodarskih organizacijah, ne pa tudi v družbeni vertikali, in da je zato nesmisel govoriti tako o občinskem etatizmu kakor o zvezni samoupravnosti.

O tem sem že nekaj pisal decembra lanskega leta v »Naših razgledih«, namreč o tako imenovani samoupravnosti na višjih ravninah naše politične strukture, in sem dejal, da je ta samoupravnost bolj deklarativne kot pa dejanske narave in da bo takšne narave morala bržčas še dolgo ostati. Zdi pa se mi, da naša razhajanja izvirajo vendarle iz neke okoliščine, na katero smo pozabili. Če namreč razpravljamo o samoupravni organizaciji celotne družbe, potem moramo zgodovinsko in razvojno izhajati od tam, kjer se je samoupravnost najprej pojavila in od koder izžareva v vso našo družbo. Samoupravnost se je pojavila najprej na področju gospodarskih delovnih organizacij. Tu ima velik zgodovinski pomen, ki izhaja ne nazadnje iz tega, ker zahteve po ekonomski demokraciji, samoupravljanju, pa tudi soupravljanju delavcev danes nekako »visijo v zraku« povsod v svetu in jih realizirajo ponekod tako, ponekod drugače. Vse je danes v znamenju samoupravljanja v gospodarstvu.

Mislím pa, da smo pri razširjanju samoupravnega modela s področja gospodarskih delovnih organizacij na negospodarsko sfero družbenega življenja naredili napako, o kateri se je že veliko in v različnih okoliščinah govorilo in pisalo: nekako na silo in do zadnje podrobnosti smo hoteli prenesti model samoupravljanja iz materialne produkcije v vse druge sfere družbenega življenja. To pa najbrž ne gre, zakaj tem negospodarskim področjem družbenega življenja manjka tisti bistveni element, zaradi katerega je do zahteve po delavskem samoupravljanju v gospodarstvu ravno prišlo. Ta element je odtujitev producenta od pogojev in rezultatov njegovega dela. Če ima delavsko samoupravljanje zgodovinski smisel, o katerem sem govoril, potem ga ima predvsem in v prvi vrsti zaradi tega, ker se v njegovem okviru dogaja proces ekonomske in politične deza-lienacije delavskega razreda.

Tu se vračam nazaj k alternativni Šmidovnika in Kamušiča: državnost — samoupravnost in avtokratičnost — demokratičnost. Strinjam se, da vertikalno izgrajevanje samoupravnosti ne more biti drugačno kot čim širše demokratiziranje vsega političnega in družbenega življenja. Tu se kaj drugega iz modela samoupravljanja v gospodarskih delovnih organizacijah v meddružbeno sfero prenesti preprosto ne da. Pomanjkljivost je torej v hotenju, da se samoupravni model iz materialne produkcije do vseh podrobnosti uresniči tudi v negospodarskih sferah družbenega življenja. Takšno hotenje je najbrž eden pglavitnih razlogov temu, da z vertikalnim izgrajevanjem samoupravnosti nekako ne gre. Če tedaj vertikalno izgrajevanje samoupravnosti razumemo — tako kot sem zapisal — kot demokratizacijo, racionalizacijo in intelektualizacijo vseh negospodarskih sfer družbenega življenja, potem mislim, se lahko tudi terminološko zedinimo glede pojma vertikalno izgrajevanje samoupravljanja. Čimbolj je kakšna družba demokratična, tembolj je najbrž (vertikalno) samoupravna. Zato se ne bi pri uporabi pojma samoupravnost ustavil na ravni občine, kakor se ustavlja tovariš Šmidovnik, ampak bi si upal trditi, da je ob široki demokratizaciji mogoče govoriti tudi o samoupravljanju v širših družbenih sferah, pa čeprav posredno in predstavniško in čeprav bi tako samoupravljanje imelo mnoge elemente in organe klasične države. Manjkal pa bi mu seveda eden bistvenih elementov takšne države, namreč razrednost, oblast ali moč v rokah samo enega razreda.

Toliko sem mislil povedati k našim uvodnim, čisto teoretičnim ne-sporazumom, zato da bi diskusija lažje tekla naprej.

V. KASTELIC: Dotaknil bi se ožjega vprašanja. Mislim, da ne moremo problema vertikalne gradnje samoupravljanja povezovati s problemom samouprave v družbenih službah. To sta v bistvu dve različni kategoriji. Družbene službe so organizacije združenega dela, pri čemer je edina ekonomska razlika med gospodarsko organizacijo in to organizacijo ta, da je trg na tem področju že presežen, ker se je družba že tako organizirala, da zagotavlja svojim članom storitve v določenem obsegu in številu ne glede na možnosti posameznika, da jih kupuje ali ne kupuje. Organizacija, ki te storitve opravlja, ne more po tržnih načelih teh storitev prodajati glede na plačilno možnost posameznika. Načelo ponudbe in povpraševanja v klasičnem smislu tu ne deluje, marveč družba naroči določeno število storitev po določeni ceni in ta organizacija to opravi. Mislim, da razen organizacijsko (tehnično) nismo prenesli modela iz

gospodarstva v negospodarstvo, ampak smo uporabili samo določene organizacijske oblike in tehniko, medtem ko vsebina še zdaleč ni ista. Moram reči, da institut posebnega družbenega interesa prek predstavnikov javnosti ni pokazal rezultatov. Glede tega smo si edini in je ta zveza, da konkretiziram, med bolnico in teritorialno skupnostjo tista običajna zveza, ki občane informira, kaj ta bolnica dela, ki pa praktičnega in odločilnega vpliva nima.

Če pa pogledamo konkretno sisteme in to, do kam smo prišli, pa opazimo tole dejstvo. Naročnik v celoti vpliva na stroške poslovanja te institucije in določa tudi njen program. Če ta ne opravi s pogodbo določenega programa, izgubi dohodek. Tudi predmet poslovanja lahko spremeni samo ustanovitelj. Tudi sredstev razširjene reprodukcije ne upravlja. Ne gre za ekonomsko, ampak samo za stroškovno ceno, ki naj nadomesti določene stroške, in razširjena reprodukcija sploh ni v njenih rokah. Skratka, družba ima vso možnost izvajati svoj vpliv, dejstvo pa je, da ta družba danes ni organizirana tako, da bi to bila sposobna.

Če to konkretiziram, naj navedem, da socialno zavarovanje ni sposobno kontrolirati, kaj njegovi zavarovanci dobijo za sredstva, ki jih socialno zavarovanje troši. Prav tako ni sposobno izvajati ekonomskih in drugih posledic, ker preprosto ne pozna tega dela in samo razdeljuje denar, ni pa še usposobljeno kontrolirati, kaj zavarovanec za to dobi.

Gre za »quasi« *trg, ki smo ga tu ustvarili, kjer gre pravzaprav samo za uveljavljanje ekonomskega načela, da je treba doseči z določenimi stroški optimalen rezultat, kar pomeni, da imajo delavci v teh zavodih možnost, da se bolje ali slabše organizirajo, da poslujejo z večjimi ali manjšimi stroški, in da je od tega tako ali drugače odvisen njihov ekonomski položaj. Glede tega pa so vsekakor bili doseženi rezultati. Podatki kažejo, da je na primer zdravstvena služba, (če primerjam npr. našo in madžarsko), v bistveno prednostnem položaju in so učinkovitost ter rezultati naše precej večji, čeprav je pri nas relativno polovico manj zdravstvenih delavcev kot v Madžarski. Pacient na Madžarskem, kjer je državna zdravstvena služba klasično organizirana ter vodena po ministru za zdravstvo, s centralno določenimi plačami, ob tem, da ima vsak zdravnik pravico še do privatne prakse, vendarle teže pride do zdravnika, posamezni kazalci o zdravstvenem varstvu prebivalstva pa kažejo tam na manjšo učinkovitost zdravstvene službe. Tako so možnosti lastne iniciative in vpliv na lastno delo pokazali v teh dejavnostih pri nas dokajšnje rezultate.*

Samoupravljanja ne razumem kot absolutno pravico, ampak gre za to, da ima vsak delavec možnost uveljaviti svojo delovno iniciativo v skupno in svojo lastno korist. Zanimivo je, da mladi strokovnjaki vse bolj bežijo iz dejavnosti, ki so klasično hierarhično organizirane. Pravilo je, da strokovnjak hitro zapusti delovno mesto, ki je pod nadzorstvom šefa z manjšo izobrazbo oziroma sposobnostjo. Tak šef si seveda ne more dovoliti, da bi ga strokovnjak prekosil, ker je potem sam nepotreben. Zato danes klasično organizirana uprava zelo težko dobi strokovnjake, ki beže v gospodarstvo in v take dejavnosti, kjer svojo delovno iniciativo lahko polno izrazijo. To pomeni, da gre tu za specifične oblike samoupravljanja in nujno uveljavljanje človeka in osebnosti v skupini, zato samoupravljanja v negospodarstvu ne bi smeli izenačevati s problemom vertikalne samoupravne organizacije v družbi.

V vprašanju etatizma in državnosti gre za dve različni kategoriji in ni prav, da se mešata. Z etatizmom razumem to, da država izvaja svoje prisiljevanje na nedemokratičen način. V demokratični državi pa je stvar lahko drugačna, in če je drugačna, je potem stvar v redu. Prav to pa je treba ločevati. Za državno odločanje pa je značilno tudi, da je to odločanje brez možnosti priziva, sklicujoč se na družbene interese. Ti interesi pa so praviloma nedefinirani in ostanejo potem samo še parole. Da jih izvedeš, uporabiš represivni aparat. Zato moramo takrat, kadar ocenjujemo, ali je država demokratična ali ne, upoštevati vse te dejavnike. V Jugoslaviji imamo namreč vrsto primerov, ko kapital nastavlja občinske partijske sekretarje ali predsednike občin. Tako je teorija o odmiranju države in prava v takem smislu, kot smo se učili, neuporabna in to preprosto zaradi tega, ker vemo, da niti mi niti naši otroci ne bodo še živeli brez države. Mi pa moramo stvari vendarle urejati in moramo zato skrbeti, da nas daljnja vizija odmrle države preveč ne onesposablja.

Gre pa še za določeno delitev dela, kot vidimo to na področju negospodarstva. Treba je definirati splošen družbeni interes in v tem okviru splošna pravila igre, ki jih ureja država, kot so npr.: vprašanje razširjene reprodukcije na področju zdravstva, šolstva itd., znotraj teh pravil igre pa lahko tem delavcem omogočimo večjo iniciativo, ne pa da jih upravljamo. Posamezni poskusi v našem šolstvu, ko so na nekaterih šolah odpravili strokovne organe in dali samoupravnim organom iste funkcije, ki so jih imeli prej strokovni organi, so pokazali imenitne rezultate. To v šolskih kolektivih ni prav nič tragično, ker je 80 % zaposlenih z isto izobrazbo in teh 20 % pomožnih delavcev ne more odločilno vplivati na te, ki so v večini.

S. POLIČ: Popolnoma se strinjam s tovarišem Goričarjem, da je vprašanje, o katerem danes razpravljamo, med najpomembnejšimi problemi naše politične teorije in prakse. Morda bi celo lahko rekli, kot sem zapisal že v svojem članku na to temo v lanskoletni tretji številki »Teorije in prakse«, da gre za najpomembnejše vprašanje našega družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema s sedanjem obdobju. To vprašanje pa postaja vse bolj pomembno tudi zunaj naše dežele — na Vzhodu in Zahodu, pa čeprav se to ne kaže toliko v kakih teoretskih razpravah, pač pa v vse bolj zaostrenem in vse bolj osnovnem protislovju med birokratskim etatizmom in samoupravljanjem oziroma vse močnejšo težnjo po njem.

Strinjam se tudi z osnovno idejo tovariša Goričarja (mislim, da sem jo pravilno doumel oziroma razumel), ki jo je še bolj jasno kot v prispevku v »Teoriji in praksi« izrazil v svojem članku v »Naših razgledih« (št. 23/70), namreč da se nikakor ne bi smeli izogibati učinkovitih administrativnih in drugih državno regulativnih ukrepov vedno in povsod, ko je to potrebno, ker je to v interesu samoupravljanja.

V tem smislu sem tudi sam v svojem že omenjenem članku poudaril, da imamo še vedno opraviti z dvema skrajnostma: z birokratsko etatiističnim urejanjem zadev, zlasti v sferi razširjene reprodukcije — na drugi strani pa tudi s fetišiziranjem samoupravljanja ali kot pravi tovariš Goričar, s »samoupravno romantiko«, z negacijo nujne družbene

centralizacije in integracije, z negacijo širših družbenih interesov itd., vse to v imenu boja proti etatizmu.

Koliko časa smo npr. potrebovali in koliko družbene in politične škode je nastalo, kako zelo smo kompromitirali samoupravni sistem, preden smo se odločili za družbeno oziroma državno usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov.

V resnici pa samoupravljanje nujno vključuje in usklajuje interese posameznika, delovne skupnosti in ožje in širših skupnosti oziroma družbe kot celote, kar je prišlo, v veliko večji meri kot v dosedanjem ustavnem tekstu, do izraza tudi v osnutku XXI. amandmaja k zvezni ustavi.

No, kolikor se že v omenjenem smislu strinjam s tov. Goričarjem, pa imam na drugi strani določene pomisleke v pogledu nekaterih njegovih trditev oziroma terminov, ki jih navaja oziroma uporablja v svojem zapisu v »Teoriji in praksi«.

Predvsem mislim, da ni prav nič potrebno, da bi pojem država uporabljali še za kaj drugega kot za označevanje posebne, iz družbe izločene organizacije, ki razpolaga z vsemi sredstvi fizičnega nasilja in ki je, razen v določenih prelomnih zgodovinskih situacijah, orodje vladajočega razreda za ohranitev njegove razredne vladavine oz. njegovega načina proizvodnje, čeprav nastopa v svojem delovanju formalno kot predstavnik cele družbe in čeprav dejansko opravlja tudi določene splošne naloge, ki so v prid celotni družbi (zlasti zdravstvo, prosveta, promet itd.). Zato se nikakor ne strinjam s predlogom tov. Goričarja, da naj bi »označili tudi organizacijo prihodnje brezrazredne družbe s pojmom država«. To bi povzročilo samo veliko zmedo. Iz istih razlogov se mi ne zdi sprejemljiva tudi njegova definicija »državnosti« kot »neetatistične organiziranosti socialistične družbe«. Prav tako se je težko strinjati z njegovo zares precej drzno trditvijo, da razvijanje samoupravnosti ne odpravlja državnosti, ker da bi sicer prenehala vsakršna organizacija družbe. Znano je namreč, da je družba vedno bila, tudi ko še ni bilo države, in da vedno bo, tudi ko bo država odmrla, organizirana skupnost. V tem smislu se tudi v naših razmerah z odmiranjem države državna organiziranost nadomešča s samoupravno oz. neposredno družbeno organiziranostjo.

Zato mislim, da bi bilo bolje in pravilneje, če obdržimo klasični pojem država in državnost in če še naprej razlikujemo med (birokratsko) etatistično, (še posebno) državno in pa samoupravno organiziranostjo družbe oz. urejanjem družbenih zadev ali opravljanjem poslov.

V zvezi s samoupravno organiziranostjo družbe je gotovo najvažnejše in za zdaj še ne najbolje rešeno vprašanje vertikalne izgradnje samoupravnega sistema. Brez dvoma je, kot pravi v svojem zapisu tov. Goričar, ta naloga izredno težka in zapletena, vendar, o tem sem prepričan, ni nerešljiva. Zato se ne strinjam s tistimi stališči prejšnjih govornikov, ki so menili, da samoupravljanje v širših dimenzijah oziroma da vertikalna izgradnja samoupravnega sistema sploh ni možna, ker da ni možno zagotoviti zares neposrednega upravljanja po neposrednih proizvajalcih oz. delovnih ljudeh.

Prav za to okroglo mizo sem že večkrat govoril o tem, da bistvo neposrednosti tako socialistične demokracije, kot oblike socialistične (odmirajoče) države, kot tudi samoupravnega odločanja ni v tem, da bi o vsaki stvari morali odločati vsi delovni ljudje oz. občani, marveč v tem,

da med njimi in odločanjem ni posrednika v obliki te ali one politične stranke oz. organizacije, ki na podlagi splošnega in zelo okvirno opredeljenega ali celo bianko pooblastila odloča v njihovem imenu. Zato je tudi odločanje po dejanskih delegatih, ki pri odločanju zastopajo interese in voljo svojih pooblastiteljev, po svoji vsebini še vedno neposredno odločanje. Rešitev problema vertikalne izgradnje samoupravnega sistema in tudi socialistične demokracije je torej, o tem sem prepričan, v uveljaviti pravega delegatskega sistema oziroma razmerja.

F. HUDEJ: V zadnjem času se srečujemo z množico deklaracij, da bomo s samoupravnimi dogovori in medrepubliškimi sporazumi rešili vse probleme in nasprotja v naši družbi. Sodim pa, da nam manjka pripravljenosti za stvarno analizo družbenih odnosov ter znanja, volje in organiziranosti za spremembo družbene prakse. Praksa je bila vedno in bo tudi v prihodnje edini merilec uspešnosti ali neuspešnosti dane politike.

Kaj nam kaže naša današnja stvarnost? To, da smo resnično sredi velikih razlik med idejami in smernicami ter stvarnostjo na drugi strani. V tem trenutku ko uresničujemo ustavne spremembe in ko bomo pričeli še z drugo fazo ustavnih sprememb, je še kako pomembno, da naša družboslovna znanost da vse od sebe. Zdi se mi, da se v dosežanju razprave znanost ni dovolj vključevala.

Teritorialno načelo in meja med državnostjo in samoupravljanjem

Nisem dovolj pripravljen, da bi se spuščal v definicije samoupravnosti in državnosti; vendar če poskušam problem pogledati z vidika, ki je bil že omenjen, da je samoupravljanje proces, kjer ljudje avtonomno in neposredno odločajo o svojih vprašanjih, potem samoupravljanja v tem smislu danes ni možno absolutno uresničiti niti na ravni delovne organizacije. Hkrati pa je verjetno že danes možno tudi na ravni celotne družbene skupnosti, se pravi, tudi na ravni države nekatere stvari neposredno urejati. Skratka, ne strinjam se s tem, da je mogoče postaviti mejo med državnostjo in samoupravljanjem po teritorialnem ali kakem drugem načelu, temveč gre za dejansko in problemsko mejo med enim in drugim. Brez dvoma bo samoupravljanja na ravni delovne organizacije, se pravi, na ravni mikroenote mnogo več kot pa na ravni državne skupnosti, kjer je mogoče to doseči samo na posameznih področjih.

Težko bi se spuščal v ponazarjanje tega, navedem pa naj vendarle en primer. Ne vem, zakaj je upravljanje v velikem integriranem podjetju, ki ima svoje delovne enote ali pa organizacije združenega dela po vsej Jugoslaviji, bolj neposredno in zakaj je ta delavski svet na ravni tega podjetja, ki je sestavljen izključno po predstavniskem načelu, bolj samoupraven kakor pa majhna občina s svojo skupščino. Sodim skratka, da tudi na ravni delovne organizacije nastopata v upravljanju hkrati oba procesa; koliko ta ali oni proces prevladuje, pa je stvar konkretne analize stanja stvari. Poleg tega bo širša družba ali država s svojim prisiljevanjem še dolgo prisotna tudi na mikroravni, čeprav govorimo, da bodo ljudje neposredno o vsem odločali.

Ker je na voljo malo časa, se bom zadržal le pri dveh vprašanjih, ki se mi zdita izredno pomembni. Eno je vprašanje nasprotij v interesih, ki nastopajo kot objektivna posledica dane družbene delitve dela. Drugo pa je vprašanje odgovornosti, ki ga je v uvodu načel tovariš dr. Goričar.

Stvarni odnosi, kot sem jih opazoval v delovnih organizacijah ljubljanske regije, kažejo da se velika večina delavcev, ne glede na to, da smo samoupravljanje razglasili za temeljni družbeni odnos in da so delovne organizacije dobile tudi formalno možnost, da samoupravno urejajo veliko zadev, še vedno obnaša kot mezdni delavci. To nam kažejo primeri štrajkov in zahteve delavcev ob tem. K temu sklepu me navajajo tudi razprave in zahteve delavcev na zborih ali sindikalnih sestankih.

Ne glede na to, da z razvojem samoupravljanja nastaja nekaj novega tudi v zavesti delavcev, pa obstaja v danem trenutku v sedanji naši družbi med interesi delavca in interesi podjetja, če ga vzamemo kot celico v tržnem mehanizmu, neko nasprotje. Interes podjetja, gledano nekoliko abstraktno, je prav gotovo optimalna akumulacija; interes delavca, kot se danes kaže, pa je optimalizacija osebnega dohodka, in to nasprotje dan za dnem vre na dan. Tega pojava nam z vsemi mehanizmi, ki so nam na razpolago, ni uspelo znotraj delovne organizacije uspešno razrešiti.

Drugo tako nasprotje, ki bi ga rad ponazoril, pa je nasprotje med posameznimi enotami znotraj delovne organizacije. To nasprotje se skoraj po pravilu kaže znotraj vsake organizacije združenega dela, pri čemer naj za zgled navedem tole: ko je delovna enota v slabem ekonomskem položaju, ima objektivno interes po čim večji centralizaciji in koncentraciji. Brž ko pa je delovna enota v položaju, ko ustvarja velik presežek, se objektivno pojavlja tendenca po decentralizaciji upravljanja. Tudi tega protislovja še nismo uspešno razrešili.

To pa se dogaja tudi med posameznimi podjetji in panogami. Glede pobud, ki so bile dane v zvezi s tem, da bi se med posameznimi panogami in podjetji ustvaril nekak dogovor in samoupravni sporazum, so mi v podjetjih, ko smo se pogovarjali npr. o problemu nelikvidnosti, na vprašanje, zakaj se podjetja med seboj ne dogovorijo za enak in enoten sistem plačevanja, odgovorili, da bi se v primeru, če bi prišlo do takega dogovora, takoj naslednji dan po logiki tržnega obnašanja gospodarskih organizacij tisti, ki bo mogel ta plačilni rok prekoračiti, ravnal drugače, ker mu to narekuje tržna logika.

Kanditna industrija se je v vsej Jugoslaviji dogovorila glede marže, ki jo bo dajala trgovini. Tisti, ki so bili v težavnejšem položaju, so se tega držali; podjetje pa, ki je postalo ekonomsko močnejše, je ne glede na medsebojni dogovor, ki je bil vezan celo na plačilo menice v višini 500 milijonov, ta dogovor prekršilo, plačalo menico in se s trgovino dogovorilo za drugo maržo. Sodim torej, da samoupravni sporazumi in dogovori ob vprašanjih, kjer prevladujejo drugi interesi, se pravi, tržni in ekonomski, niso možni. Tu prevladujejo interesi, kjer se logika samoupravnega dogovora ne more realizirati.

Isto vprašanje pa se pojavlja tudi na ravni družbenopolitičnih skupnosti. Vzemimo na primer pojave, ki so bili v zadnjem času prisotni in izredno drastični. Po prvih ukrepih stabilizacije so se vse republike in tudi nekatere občine in regije začele nemudoma zapirati in dogovarjati s poslovnimi bankami. Naenkrat je bil blokiran celoten obtok denarja tako v republiki, regiji in večkrat tudi v občinskem okviru. To pa spet predvsem zaradi parcialnega interesa republike ali pa ožje družbenopolitične skupnosti.

Strinjam se s tov. dr. Goričarjem, da je družbena morala in z njo odgovornost odvisna od družbenoekonomske strukture. Ob tem želim navesti nekaj pojavov, ki kažejo, da je v našem samoupravnem sistemu problem odgovornosti najbolj nevrvalgično vprašanje.

V delovnih organizacijah je nekako sankcionirana disciplinska in materialno odgovornost delavcev. Medtem ko za poslovne odločitve vodilni team ni z ničemer neposredno sankcioniran, razen v skrajnem primeru, ko pride delovna organizacija v izgubo ali stečaj. Toda tudi v teh primerih se po navadi iščejo drugi krivci.

Podobno je stanje na ravni družbenopolitičnih skupnosti. Če ne gre za nezakonita dejanja ali za boj različnih političnih interesov, po pravilu nobeden funkcionar, izvršilno ali pa predstavniško telo niso bili sankcionirani ali nosili odgovornosti pred javnostjo za svoje konkretne politične odločitve.

Da ne navajam naprej. Misel, ki jo izvajam iz navedenega, je: v celotnemu sistemu, tako družbenoekonomskem kot družbenopolitičnem, bi morali biti vgrajeni mehanizmi, ki bi sprožili alarmne naprave v primeru, da bi kdo neodgovorno ravnal ali sprejel gospodarsko škodljive odločitve. Npr. v primeru, ko bi v delovni organizaciji začela zaradi napačnih odločitev zmanjševati rentabilnost in ekonomičnost, bi se moral takoj prižgati rdeč semafor.

Iz tega izvajam tale sklep. Sodim, da je vsa omenjena problematika vezana na vprašanje samoupravnosti oziroma državnosti ter njune razmejitev. Mislim, da je ta tema zelo aktualna, kajti prej ali slej bomo morali poiskati ustrezne odgovore na vprašanje, kje in v kakšni meri so potrebni mehanizmi in pravila igre, pa seveda tudi sankcije na celotni družbeni ravni; kaj pa je tisto, o čemer se lahko že danes neposredno dogovarjamo in o čemer lahko neposredno odločamo.

J. GORIČAR: Dovolite kratko intervencijo. Zadnji del izvajanj tovariša Hudeja potrjuje hipotezo, s katero se zadnji čas ukvarjam sicer bolj pri sebi, jo bom pa kljub temu povedal, naslanjajoč se na empirijo, ki jo je predočil tovariš Hudej. Mislim namreč, da je homogenost samoupravnega sistema nekako pretrgana celo v ekonomski bazi, in sicer pretrgana na tistem delu te baze, ki mu pravimo trg. Na trgu se morajo namreč samoupravni producenti obnašati kot privatni lastniki blaga, ki so ga naredili in se tako dejansko tudi obnašajo, ker bi sicer propadli.

Tovariš Hudej je vprašal, kje je izhod iz tega. Mislim, da za zdaj ni drugega izhoda kot v primerni državni ekonomski intervenciji.

Vloga države kot ekonomskega subjekta

V. MERHAR: Nadaljeval bi z mislijo, ki so jo danes že omenili. Zdi se mi, da pri nas opredeljujemo državo predvsem po klasični marksistični teoriji, po kateri je država edinole aparat nasilja v rokah vladajočega razreda. V marksistični literaturi namreč niso zadosti obdelali države kot ekonomski dejavnik, čeprav je Marx napovedal tudi ta vedno bolj pomembni vidik vloge države. Marksisti so skratka vlogo države kot ekonomskega subjekta precej zanemarili, čeprav sodobni družbenoekonomski razvoj proučevanje te vloge vedno bolj zahteva. Zaradi tega se seveda zavzemamo za odmiranje primarne vloge države v sociološkem pomenu, to je kot aparat nasilja vladajočega razreda. Pri tem pa delamo

po mojem mnenju popularno napako, da posplošujemo to tezo o odmiranju države tudi na sekundarne državne funkcije — na funkcije države kot ekonomskega subjekta.

Tovariš Hudej je na primer v tej zvezi govoril o nelikvidnosti. Tovariš Goričar pa je opozoril, da se podjetja seveda ekonomsko obnašajo in pri tem zavračajo, če jim to kaže njihov ekonomski račun, tudi samoupravne dogovore, ker uveljavljajo dohodkovni motiv. Ko uresničujejo ta motiv, pa pogosto nastajajo protislovni položaji, ki bi jih morala razreševati država s svojimi ekonomskimi funkcijami. Prav glede teh nalog pa v naših razmerah država odpoveduje ali pa jo, kolikor se odloči, da bo posredovala, celo enostransko etiketirajo, da je etatiistična in da je torej protisamoupravna. Mi, skratka, skoraj vsako družbeno racionalno in nujno državno poseganje radi razglasimo za etatizem in na ta način državi onemogočimo, da bi racionalno in upravičeno posegla v družbenoekonomska dogajanja.

V zvezi s tem pa se seveda postavlja in zaostruje vprašanje družbene odgovornosti. Menim skratka, da ekonomskih funkcij države ne smemo in ne moremo razvrednotiti nasploh z geslom, da naj jih v celoti nadomestijo tako imenovani enostranski samoupravni dogovori gospodarskih subjektov. Zame je na primer primarna ekonomskopolitična odgovornost države, da zagotavlja gospodarsko stabilnost. Pri vsaki naši reformi smo predvsem poudarjali problem nestabilnosti v gospodarstvu. Toda naše stabilizacijske reformne programe so v naših razmerah praviloma izigrali. In to na ta način, da so prav samoupravni subjekti, ko uveljavljajo svoj individualni interes, ki je v nasprotju z družbenim interesom, z najrazličnejšimi oblikami pritiskov deformirali družbeno stabilizacijsko težnjo. V takšnih razmerah država preprosto nima več moči, da bi uravnavala pravila obnašanj in skušala zagotoviti, da bi stabilizacijo uresničevali. Iz tega nastajajo potem najrazličnejši problemi vse do kronične nelikvidnosti. Zaradi tega mora država vedno bolj delovati kot gasilec, ki z dodatno emisijo deluje proti svojim lastnim ciljem, katerih uresničitev je pogoj za produktivnejše gospodarjenje.

Z vsem tem sem hotel povedati samo to, da države ne smemo gledati zgolj kot aparat razrednega nasilja, ampak tudi kot instrument, ki ima zelo pomembno ekonomsko funkcijo. Za to funkcijo pa si ne znam predstavljati, da bi jo bilo mogoče odpravljati le z enostranskim samoupravnim podjetniškim dogovarjanjem, ampak jo lahko uresničimo le z dogovarjanjem, ki bo upoštevalo še drugi tečaj nepodjetniške družbene strukture — potrošnike družbenega produkta v najbolj splošnem pomenu besede. To pa govori še za relativno samostojnost države kot družbenoekonomskega subjekta.

Končno predlagam, da bi morda o teh problemih imeli širše posvetovanje, na katerem bi problem države načeli z vseh zornih kotov, ker se mi zdi, da je to resnično takšen problem, da bi terjal vso našo pozornost; kajti dve uri sta odločno premalo, da bi lahko kaj bolj konkretnega rekli o odnosu med samoupravo in vlogo države.

P. KLINAR: Po današnji razpravi še mi zdi, da ni soglasja o razmerju med samoupravljanjem in državo, vendarle pa se vsi približujemo soglasju o tem, da je v naši družbi socialna kontrola dokaj neučinkovita. Ta problem je prof. Goričar načel v zadnjem delu svojega prispevka. Iz današnje razprave sledi po mojem sklep, da moramo pri razglabljanju

o problemih socialne kontrole izhajati iz treh predpostavk: iz prisotnosti elementov etatiščne strukture, elementov demokratične države in elementov samoupravljanja.

Učinkovita demokratična socialna kontrola

Če poskušam razmišljati o neučinkovitosti kontrole, potem bi hotel reči, da je bistvo neučinkovitosti etatiščne (v pravem pomenu besede) kontrole v omejevanju tako destruktivnih kot tudi konstruktivnih tendenc. Kot učinkovito označujemo tisto demokratično kontrolo, ki predvsem omejuje destruktivne in dopušča konstruktivne tendence. Če proučujemo rezultate neučinkovitosti kontrole, ne moremo mimo pojavov anarhije na eni strani ter pojavov nedemokratične kontrole na drugi strani, kakršne pogojuje etatiščna struktura.

Zakaj je socialna kontrola v našem sistemu neučinkovita? Na to vprašanje lahko iščemo odgovore, če upoštevamo splošne in specifične družbene razloge, ki pogojujejo neustrezno učinkovitost socialne kontrole. Prvič, mislim, da tudi pri nas učinkuje obča kriza vrednot. Čim bolj se namreč uveljavlja pluralizem, tem težavneje je usklajevati vrednote med seboj. V sodobnih družbah je heterogenost nesporna, kar pomeni, da je relativno malo občega sporazuma o tem, kaj je dobro in kaj ni dobro.

Drugič, mislim, da so relativno hitre spremembe našega socialnega sistema, ki povzročajo omejeno socialno varnost in nestabilnost, tudi povezane z neučinkovito socialno kontrolo. Sodim tudi, da je tolikokrat omejeno neskladje med deklaracijami in prakso pri nas bolj problematično kot v drugih — razrednih družbah. Socialistična družba nedvomno veliko obljublja in če teh obljub ne izpolni, to ljudi prizadene, kar hkrati negativno deluje na učinkovitost socialne kontrole.

Socializacija pri nas nedvomno odpira številne probleme. V mislih imam pota promocije, ki so pogosto neselektivna. Znani so primeri izgubljanja talentov, deviantna pota mobilnosti, kar pomeni, da takšni neustrezni socializacijski procesi odsevajo v nezadovoljivi učinkovitosti kontrole.

Sodim, da so danes v jugoslovanski družbi prisotni tudi pojavi neorazrednega obnašanja. Tu smo nekajkrat slišali izraz tržno gospodarstvo, samoupravljanje vsebuje tudi elemente sebičnosti itd., kar nedvomno drži, in to iz preprostega razloga, ker se pojavlja egoizem, ki izvira iz premalo kontroliranega tržnega gospodarstva. Porabniška morala je egoistična, individualistična, vsebuje elemente dominacije nad drugimi, skratka, lahko jo označimo za vodilo neorazrednega obnašanja, ki otežuje učinkovito demokratično kontrolo.

Med razloge neučinkovitosti socialne kontrole sodi po mojem mnenju tudi tole: iz absolutne avtoritete, ki je veljala v obdobju administrativnega socializma, se je naš sistem preoblikoval tako, da je eno državno-partijsko avtoriteto nadomestila vrsta bolj ali manj avtonomnih avtoritet, kar pa pomeni, da pogosto ni avtoritete.

Tako kot vse družbe, ki se razvijajo, urbanizirajo in industrializirajo, je tudi naša podvržena zelo intenzivnemu upadanju primarnih odnosov. Spričo intenzivne fluidnosti, mobilnosti, disperzije socialnih vlog itd. upadajo primarni odnosi, o čemer priča izginevanje tradicionalne družine,

soseke, religioznih skupnosti itd. V le-teh so se pojavljali tradicionalne vrednote in konformizem. Očitno je, da ti pojavi niso nepomembni za učinkovitost socialne kontrole, ki je ni mogoče pojmovati samo kot formalno kontrolo.

V jugoslovanski družbi obstoje posamezne dejavnosti in socialne kategorije, ki so zunaj socialne kontrole, kar pomeni, da nanje kontrola ne učinkuje. V mislih imam na primer velikokrat omenjene pojave korupcije, ki se bohotijo ne nazadnje tudi zaradi tega, ker socialna kontrola ne zajema vseh dejavnosti in socialnih kategorij. Po drugi strani lahko tudi ugotavljamo, da obstoje nekateri socialni sloji, ki niso vključeni (ali vsaj ustrezno vključeni) med aktivne nosilce socialne kontrole. To govori o prisotnosti pojavov anomije, ki se pojavlja predvsem med tistimi sloji, ki ne igrajo ustreznih vlog v procesih socialne kontrole, in med tistimi socialnimi kategorijami, ki so pod neustreznim učinkovanjem socialne kontrole.

Med razlogi neučinkovite kontrole je treba omeniti tudi preče vprašanje odgovornosti in krivde. Krivda se neredko pojmuje tako, da se krivi počuti subjektivno nekrivega, se pravi, da krivda kot tisti »notranji policaj« ne učinkuje. Sodim, da je tako tudi spričo pojmovan kolektivne odgovornosti, ki jo definiramo kot odgovornost vseh, kar pa hkrati pomeni tudi odgovornost nikogar.

Končno ne moremo mimo pojavov specifične konformnosti, to je obnašanja, ki sledi usmerjanju socialne kontrole pod določenim pritiskom. Takšna konformnost se pojavlja na primer pri tistih, ki za vsako ceno varujejo svoje položaje, ki imajo slabše kreativne sposobnosti itd.

Po tem, ko sem naštel nekatere razloge, zaradi katerih sodim, da socialna kontrola pri nas ni dovolj učinkovita, se nam seveda takoj zastavi vprašanje, kako okrepiti učinkovitost socialne kontrole. Na to vprašanje, se mi zdi, da je današnja razprava že odgovorila. Učinkovito kontrolo je mogoče zagotoviti prek demokratične države in tudi prek samoupravljanja. Če pravim samoupravljanja, potem imam v mislih predvsem to, da ima samoupravljanje na razpolago vendarle tudi celo vrsto neformalnih oblik socialne kontrole, ki so lahko pogosto bolj učinkovite kakor formalne. Hočem reči, da aktivnejše delovanje demokratične države in samoupravljanja pomeni krepitev demokratične kontrole, to je tiste učinkovite kontrole, ki je strpna do konstruktivnega in nestrpna do nekonstruktivnega, do pojavov anarhije, na eni strani in do pojavov avtokracije na drugi strani.

Seveda pa je treba reči v zvezi z delovanjem demokratične države in samoupravljanja, ki zadeva socialno kontrolo, še tole. Najprej sodim, da je vprašanje etičnih sankcij in drugih neformalnih sankcij izredno pomembno za družbe, ki dosežejo višjo stopnjo kulturnega razvoja, predvsem zaradi tega, ker je njihova učinkovitost velika in ker so pomemben sestavni del demokratične kontrole. Hierarhična formalna struktura sankcij je za nekatera socialna območja neustrezna. Iz tega sledi, da je treba uporabljati ustrezne sankcije v posameznih družbenih institucijah in grupacijah, ker sodim, da se v nekaterih institucijah in grupacijah uporabljajo neustrezne sankcije. Potrebno je sankcionirati tudi tako imenovano dogovarjanje, ki se ga pri nas dostikrat glorificira v tem stilu, da obstoje v nekem tržnem sistemu samo odnosi sodelovanja, kooperiranja, kar pa je seveda v globokem nasprotju s tem sistemom. v katerem so očitno prisotni konfliktni odnosi. V zvezi s tem imam v

mislih tudi ustavno reformo, ki se mi zdi, da glede tega ni vedno dovolj dosledna in precizna.

Ne nazadnje sodim, da je treba v sistemu učinkovite demokratične kontrole bolj uporabljati tudi nagrade navzdol in negativne sankcije navzgor. S tem bi končal in sodim, da bi učinkovita demokratična kontrola bila uspešno sredstvo proti celi vrsti deviacij: neupravičeni diferenciaciji, monopolizmu, privilegijem, diskriminaciji, skratka proti pojavom birokratskega in neorazrednega obnašanja.

Komplementarnost procesov izgradnje slovenske države in deetatizacije

B. MARKIČ: Novi ustavni amandmaji so opredelili republiko kot državo, na drugi strani pa tudi kot socialistično samoupravno demokratično skupnost. V skladu s tem naj bi tudi Slovenijo opredelili kot državo slovenskega naroda. V zvezi s tem mislim, da lahko trdimo, da vzpostavljanje slovenske države ni v nasprotju z deetatizacijo, ali če rečemo še drugače: proces vzpostavljanja slovenske države je komplementaren z deetatizacijo. Pri tem je treba poudariti, da z deetatizacijo razumem osvobajanje družbe izpod podrejenosti osamosvojeni politični (državni) moči, etatizem pa mi pomeni, da odtujena oblast popolnoma obvladuje človeka.

Po moji oceni gre predvsem za to, da zdaj, ko na eni strani vzpostavljamo Slovenijo kot državo, na drugi strani pa tudi kot samoupravno demokratično skupnost, zagotovimo, *funkcionalno povezanost* med samoupravnimi strukturami. Doslej je bilo namreč samoupravljanje preveč atomizirano. To ga je pogosto kompromitiralo, jugoslovanski družbi pa ponujalo tudi povsem druge rešitve.

Strinjam se s tem, da je neposredni proizvajalec nosilec celotne družbene reprodukcije. Vendar menim, da ob novih ustavnih amandmajih ne kaže govoriti samo o neposrednem proizvajalcu, temveč moramo nujno tudi ugotoviti, kakšna je vloga republike. Nedvomno gre za samostojnejšo vlogo slovenske republike pri oblikovanju razvojne politike, za odgovornost republike, za uresničevanje funkcij federacije in tudi za usklajevanje stališč z drugimi republikami. Ob vsem tem pa se mi zdi zelo pomembno, da pod videzom deetatizacije ne bi slabili mehanizmov in institucij, ki bodo nujni za *učinkovito* delovanje slovenske družbe kot celote, slovenskega gospodarstva in vseh družbenih služb. Vzpostavljanje slovenske državnosti bo terjalo tudi kadrovske okrepitve in osvežitve, pri tem pa ne bi smeli obiti tistih razumnih ljudi sodobne mlade generacije, ki se zavzeto prizadeva za samoupravljanje in nove družbene odnose.

Danes pogosto slišimo vprašanje, ali dejstvo, da bo republika dobila več pristojnosti, ne pomeni to pravzaprav da federalni etatizem prenašamo na republiko in s tem uveljavljamo republiški etatizem; pri tem pogosto ugotavljajo, da je etatizem na ravni ožje družbenopolitične skupnosti še bolj primitiven in provincialen. Glede tega menim, da je ravno demokratični nadzor, ki ga omogoča skupščinski sistem, lahko zelo pomembna zavora republiškemu etatizmu. Pomembno je, da skupščinski sistem (skupščinsko obliko vladavine) še izpopolnjujemo, zaradi česar tudi meni ni do takih integrativnih dejavnikov v republiki, ki bi bili osamosvojeni in ki ne bi bili vezani na skupščinski sistem v republiki Sloveniji. Če smo od

tega nekoliko odstopili na ravni federacije (tu mislim na odnos predsedstvo SFRJ — zvezna skupščina), sodim, da česa takega na ravni republike prav nič ne potrebujemo. Menim, da ni obrobne pomena, kako oblikujemo skupščinski sistem, zakaj tudi sam način volitev v skupščino, še zlasti pa odnosi med splošnim predstavniškim telesom in samoupravnimi zbori delovnih skupnosti, kažejo tudi na to, ali se je samoupravljanje resnično uveljavilo ali pa je zgolj fasada za delovanje etatističnih političnih sil.

Če govorim o skupščinskem sistemu, ga razumem na eni strani predvsem kot sistem, ki presega meščanski parlamentarni sistem, na drugi strani pa tudi kot sistem, ki zanika predstavniške sisteme socialističnih držav, temelječe na etatistični podlagi. Ob vsem tem pa tudi organizirane subjektivne sile vplivajo na predstavniško telo. Razprava o vprašanju: samoupravljanje in (ali) državnost je po moji sodbi tesno povezana tudi s problemom vloge zveze komunistov. Mislim, da do raznovrstnih dilem, zagat in razprav glede vprašanja: samoupravnost in (ali) državnost, prihaja tudi pri delovanju zveze komunistov. Za postopen prehod iz etatistične strukture v samoupravno strukturo jugoslovanske družbe je zelo pomembno, na kakšen način deluje zveza komunistov kot vodilna politična sila in kot najbolj pomemben dejavnik v političnem procesu pri nas. Gre za to, ali se zveza komunistov po svojem položaju in načinu delovanja naslanja v bistvu na mehanizem *državne oblasti* ali pa je *notranja sila samoupravnih odnosov*. Nekakšno omahovanje glede tega, na kakšen način naj deluje zveza komunistov, se ravno kaže v tem, da se zveza komunistov včasih naslanja na mehanizem državne oblasti, včasih pa se spet bolj uveljavlja kot notranja sila samoupravnih družbenih odnosov. V vsem tem je zelo veliko pragmatizma!

V svojem prispevku »Samoupravnost in (ali) državnost« profesor Goričar omenja tudi vprašanje samoupravnih in družbenih dogovorov. Tudi ustavni amandmaji dajejo izhodišča za družbeno in samoupravno dogovarjanje. Seveda ne gre samo za vprašanje soglasja, ampak tudi za vprašanje *praktičnega* uresničevanja samoupravnih in družbenih dogovorov. Pri nas so samoupravni dogovori pogosto bolj monopolistični kot pa samoupravni, pri čemer zelo pomanjkljivo ugotavljamo skupne interese. Ni nam še uspelo, da bi določili proceduro dogovarjanja in to, kdo naj bodo subjekti in kakšne naj bodo sankcije, če kdo dogovora ne izpolnjuje.

Menim, da se proces odmiranja države kot aparata javne oblasti lahko uresničuje samo do tiste točke in do tiste mere, do katere se glede na dane razmere (kot npr. razširitev materialne podlage samoupravljanja), glede na stopnjo samoupravljalvske zavesti razširja področje družbenih odnosov, ki jih lahko spreminjamo, ne da bi se neposredno naslanjali na mehanizem državne oblasti. Brž ko pa to mejo prekoračimo — in v naših razmerah jo včasih tudi prekoračujemo — potem menim, da politični sistem lahko zaide v krizo, ker ni vedno sposoben, da samoupravno rešuje družbene konflikte.

Ta razmišljanja o temi samoupravnost in (ali) državnost bi sklenil z mislijo, da je po moji oceni funkcija državnosti v tem, da pravzaprav olajša in spodbuja nadaljnji razvoj in nadaljnjo utrditev samoupravnega, se pravi tistega, kar je *le deloma* objektivno dano, deloma pa se uveljavlja *šele kot možnost*.

S. POLIČ: Če navežem na to zadnjo misel, bi hotel opozoriti še na to, da se še vse premalo zavedamo, da se državni organi, ki so še potrebni in nujni, koristno pojavljajo kot organi v službi samoupravljanja. Naj navedem konkreten primer. S statutom neke delovne organizacije je bilo določeno, da je lahko za direktorja imenovan le tisti, ki ima visokošolsko izobrazbo. Ko so objavili razpis, se je prijavil kot edini kandidat dotedanji direktor, ki ima samo srednješolsko izobrazbo. Razpisna komisija je šla mirno prek tega in predlagala, da delavski svet direktorja ponovno imenuje, kar je ta tudi storil in s tem kršil statut delovne organizacije. Ko je zadeva prišla pred registrsko sodišče, je le-to ugotovilo, da delavski svet ni spoštoval statuta in da je zato sklep o ponovnem imenovanju direktorja nezakonit in proti statutaren. Sodišče je zato zahtevalo, da delavski svet ta svoj sklep razveljavi, in je tako tudi storil. Sodišče je pri tem med drugim navedlo, da ima statut za vse in vsakogar veljavo zakona in da so ga dolžni vsi spoštovati, tako vsak posamezen član delovne skupnosti kot vsi samoupravni organi in tudi delavski svet, seveda pa tudi vsi državni organi in med njimi tudi sodišče. S tem konkretnim primerom hočem pokazati, kako pomembno funkcijo imajo še tudi državni organi v varovanju samoupravnega reda in samoupravnih pravic, kadar se te kršijo.

Ni torej pretirana ugotovitev, da se danes pri nas, kot sem poudaril v svojem že omenjenem članku, državni organi vse bolj spreminjajo v orodje samoupravljalcev in njihovih organov in da lahko kot taki odigrajo pomembno vlogo v nadaljnjem razvoju in utrjevanju samoupravljanja.

Tega se zares še vse premalo zavedamo in še vse premalo državne organe uporabljamo v tem smislu.

Glede na takšno vlogo in dejavnost državnih organov, ki je seveda še nujno potrebna in zato koristna in tudi revolucionarna, zares lahko govorimo o demokratični državnosti v nasprotju z (birokratskim) etatizmom. Seveda pa gre pri tem še vedno za državo in državnost z razredno vsebino.

Zelo pomembno vprašanje, ki ga je prof. Goričar nakazal, je tudi vprašanje dogovorov in samoupravnih sporazumov in njihovega sankcioniranja. Pri nas je dolgo prevladovalo stališče, da ti dogovori oziroma sporazumi ne morejo biti sankcionirani. To je seveda imelo za posledico njihovo neučinkovitost. Mislim pa, da se moramo postaviti na stališče, ki, tako menim, ni v neskladju z bistvom samoupravljanja nasploh in s samoupravnim dogovarjanjem in sporazumevanjem še posebej, da so tudi takšni akti lahko sankcionirani, in to po tistih, ki sklepajo takšen dogovor oziroma sporazum. Taka sankcija je samoupravno dogovorjena in tak dogovor ne izgubi značaja družbenega dogovora oziroma samoupravnega sporazuma, če to dogovorjeno sankcijo izvrši državni organ.

V. KASTELIC: Mislim, da je to točno, in bil bi že čas, da tako teorija kot praksa samoupravnim normam prizna lastnost prava.

S. POLIČ: V tej zvezi sem v svojem članku citiral tudi zanimivo Vlahovićevo misel, da je namreč treba razlikovati »med družbenim in državnim značajem oblasti«, oziroma med »oblastjo kot prostovoljnostjo in oblastjo kot prisiljevanjem«.

Če to misel prav razumem, gre prav za vprašanje sankcioniranja družbenih oziroma samoupravnih dogovorov in sporazumov, o čemer sem

govoril. Se pravi, če se prostovoljno nekaj dogovorimo in predvidimo tudi neko oblastveno sankcijo za tistega, ki bi dogovor kršil, to sankcijo pa izvaja državni organ s pomočjo oblasti, s katero razpolaga, potem gre za »oblast kot prostovoljnost«, ker smo pač to oblast oziroma sankcije sami prostovoljno predvideli in ker nas zadevajo le, če ne spoštujemo prostovoljno sprejetih dogovorov in obveznosti.

V zvezi z uvodoma izrečeno trditvijo tovariša Goričarja, da se namreč suverenost naroda lahko izrazi le v obliki državnosti, bi na koncu še omenil — na to sem tudi že opozoril v svojem že večkrat omenjenem članku — da smo se v preteklosti in se še tudi danes, npr. v razpravi o ustavnih amandmajih, srečujemo s pogledi, ki pomenijo negiranje ali vsaj nerazumevanje vloge republike oziroma naroda pri urejanju skupnih nacionalnih zadev, oziroma z mnenji, da deetatizacija pomeni zmanjševanje pomena nacionalnega dejavnika v družbi in njenem razvoju.

To pa vsekakor ne drži. S poglobljanjem samoupravljanja se pravica naroda do samoodločbe ne zmanjšuje. Narodu slej ko prej ostane suverena pravica, da svoje skupne nacionalne zadeve upravlja tudi samoupravno, kjer in ko za to ni več potrebno državno upravljanje oziroma urejanje teh zadev.

Z. ROTER: Imam čisto redakcijsko intervencijo. Že iz sedanje prakse je jasno, da ni mogoče takih pogovorov takoj skleniti s kakšnimi zanesljivimi povzetki in sintezami. Dosedanja praksa je pokazala, da so pri teh pogovorih ostala odprta mnoga vprašanja in zelo nasprotujoča si mnenja. Poleg tega je pouk iz teh razgovorov doslej bil ta, da so prav zaradi tega, ker ni bilo mogoče narediti na koncu povzetkov, mnogokrat imeli pomisleke ob teh pogovorih, češ da so bili enostranski in morda včasih tendenciozni, pa tudi, da so zoprvali sprejetim stališčem in podobno.

Da bi se temu vsaj deloma izognili, predlagam, da vsakdo med današnjimi udeleženci, ki je začutil ob kakršnikoli intervenciji kako stvar, o kateri bi želel povedati svoje stališče pa tega v pogovoru ni napravil, to stori v pisni obliki. Uredništvo je pripravljeno pismene prispevke objaviti in jih vezati na »okroglo mizo«. Očitno namreč je, da teme tudi v petih urah ni mogoče izčrpati.

H. MODIC: Moj diskusijski prispevek ima namen, da podpre temeljno intencijo današnjega razgovora in referata, ki mu je podlaga.

Jedro razgovora vidim v upravičeni zaskrbljenosti zaradi sedanjega teka stvari in v zavzetem, odgovornem iskanju izhoda. Zato bi se rad kar najbolj izognil terminološkim razpravam, za katere nekateri razpravljavci menijo, da so edino možno izhodišče za razpravljanje o glavni stvari. Izraze: država, državnost, etatizem, samoupravnost jemljem za označbo pojmov, kot jih je referent opredelil za potrebe našega razgovora.

Ne da bi hotel namigovati, da bo naša civilizacija propadla, saj v to ne verjamem, bi rad poudaril razliko med angažiranjem intelektualnih sil ob propadanju antične civilizacije in zavzetostjo našega časa, ki se kaže tudi v tem našem razgovoru: medtem ko so takrat največje intelektualne kapacitete zatrjevale, da jih država in njena usoda od vseh stvari na svetu najmanj zanimata, in trošile svoje sile v razmišljanjih o osebni kreposti, o ohranitvi devištva, o zveličanju in posmrtnem vstajenju duše in mesa, pa o bistvu Svete Trojice — pa danes celo disputacije o shizmi in ortodoksiji govorijo o problemih države in družbe, njune

učinkovitosti, kohezivnosti in konfliktnosti pa o perspektivah njenega razvoja. To je zelo obetavno in zbuja optimizem.

K samemu referatu in referentovim pojasnilom med razpravo imam samo dve pripombi.

Popolnoma jasno mi je, da se ljudje nikdar ne bodo prostovoljno podredili nekemu redu v interesu skupnosti, marveč bodo vedno uveljavljali vsak svoj osebni interes, pa naj ta red določi despot ali absolutist ali volja večine ali pa naj ga določijo vsi s samoupravljanjem in samoupravnim dogovarjanjem; k temu jih je treba prisiliti in jih bo treba prisiliti. Tu nič ne pomaga, če odpravimo alienacijo v materialni bazi in družbenopolitični vrhni stavbi. Delavsko samoupravljanje je in sicer — vsaj deklarativno — odpravilo odtujenost delavca od sredstev in pogojev dela, ni pa odpravilo odtujenosti v materialni bazi sploh, dokler imamo tržno gospodarstvo, dokler imamo namesto dobrin blago, namesto uporabne vrednosti pa menjalno vrednost. Pa tudi samoupravljanje v vseh družbenih zadevah vključno z izvajanjem oblasti sicer odpravlja odtujenost oblasti od družbe, ne odpravlja pa družbene oblasti nad posamezniki in skupinami, ki kršijo sprejeti družbeni red. Neka oblika družbenega nadzora bo vedno morala odkrivati odstopanja od sprejetega normativnega reda in neka sila — monopolizirana ali dekoncentrirana — bo vedno morala sankcionirati upoštevanje normativnega reda.

Menim, da je odkritje razrednega izvora in bistva države in prava epohalno znanstveno odkritje 19. stoletja na področju družboslovja — podobno kot darvinizem na področju biologije. Tudi »novorazrednosti«, o kateri je govoril kolega Klinar, ne bi iskal toliko v izmikanju družbenemu nadzoru, marveč bolj v materialnem interesu, ki »novi razrede« usmerja proti našemu temeljnemu proizvodnemu odnosu. Ker pa je država »organizacija oblasti« vladajočega razreda, tudi ta organizacija, kakor druge družbene skupine, izraža svojo voljo do moči. V raziskovanju zgodovine in novejših politike je treba upoštevati obe naravi. Niti dezalienacija v bazi in vrhni stavbi niti brezrazrednost prihodnje družbe ne jamčita, da ne bo več družbenih sankcij zoper posameznike in skupine, ki bodo kršili sprejeti normativni red. Že protislovnost narave človeka, ki je hkrati biološko in racionalno bitje, na kar so opozarjali misleci 17. in 18. stoletja, bo zmerom porajala spopade, ki jih bo treba sproti reševati.

Glede naše države bi svoj pogled izrazil takole. Naša država je proletarskega razrednega tipa in torej uresničuje interes proletariata, ki pa je v zgodovinski perspektivi hkrati interes celotne družbe. Zato državni mehanizem in potrebni birokratski aparat ni le mandatar razreda, ampak celotne globalne družbe. Družba se lahko kot celota sama upravlja. Toda — in tu zastavlja referat svojo tezo — ta družba je organizirana in razvija svoj normativni red, ki je obvezen in zato sankcioniran. Samoupravnost je negacija etatizma, ni pa anomičnost. Organiziranost socialistične družbe imenuje referent državnost, in ta bo morala ostati tudi še v brezrazredni komunistični družbi.

Izraz »državnost« me ne moti, čeprav smo včasih zaradi bratstva in enotnosti imenovali Jugoslavijo država, federalne republike pa državnosti. Le s stališča perspektive svetovnega komunizma ne bi želel vezati organiziranosti prihodnje družbe na zgodovinsko nastale državne tvorbe z njihovimi mejami in metropolami. Analogno s terminom državnost sem že svoj čas imenoval normativni red, ki bi zapolnil praznino, potem ko bi

odmrla (razredno) pravo, »pravnost« (Ekonomski zbornik II, letnik 1957 in Pravniki, št. 1/2, letnik XIII — 1958). Lahko mi torej verjamete, da iskreno podpiram intencijo referata in današnjega razgovora. Sankcije, in ne samo kazenske, so nujne tako za državne kot za samoupravne norme, za samoupravne in individualne dogovore: *pacta sunt servanda* — tudi če pridejo individualni, parcialni in splošni interesi kasneje navzkriž. Da je, kakor kaže naša praksa, samo država tista, ki bi mogla in morala nuditi učinkovito družbeno sankcijo, samo potrjuje nujnost, da ta država obstaja. Če bosta država in pravo opravljala svojo družbeno vlogo, lahko računata na konsenz družbe, če ne, se ji le še bolj odtujata.

Referat govori tudi o načinu samoupravljanja kot negaciji monopola družbene moči. Tudi s tem se strinjam. Zamerim le, da v eni sapi govori o demokratizaciji in racionalizaciji. Tak način obravnavanja pa po mojem mnenju ni v skladu s temeljno intencijo referata.

Prepričan sem, da je v vsaki družbi široko področje odnosov, ki jih je mogoče racionalno urediti samo na nek določen način. To področje ne more biti predmet večinskega preglasovanja ali družbenega dogovarjanja. Še več. Znanost je dolžna, da kritizira demokratično sprejete sklepe, če so neracionalni in strokovno nevzdržni. To je edina pot, da se družba obvaruje škode zaradi amaterizma, ki je značilen za demokratično odločanje. Potrebo po racionalizaciji in intelektualizaciji političnih funkcij vidim predvsem v strokovnem resornem odločanju. V naših jugoslovanških razmerah pa sem zelo skeptičen glede ustvarjanja »kulturnega ozračja«, o katerem govori referat, in še bolj do moralne odgovornosti, za katero se je zavzemal referent v današnji eksplikaciji. Nehote sem se spomnil tistega direktorja, ki je odklonil elektronski računalnik, češ da stroj ne bo kritiziral njegovih odločitev.

Kako škodljivo je, če mešamo racionalizacijo in demokratizem, se najlepše vidi na usodi gospodarske reforme in drugih ukrepov v gospodarstvu. Politično odločitev o tem smo na demokratični način deklarativno sprejeli. Dosledno pa je možno izvajati reformo do zadnjih posledic le z najstrožjo znanstveno strokovnostjo in le, če se zanjo zavzame »državnost« s svojimi pravnimi sankcijami, ne pa z resolucijami in priporočili.

Zdi se mi, da znanost in politika (ali razum in volja) ne najdeta demarkacijske črte med svojima področjema. V tehniki ni tako. V tehniki si človeštvo postavlja znanstveno izvedljive cilje in uspeva, v družbenih zadevah pa nikakor ne pridemo tako daleč. Pa vendar vse smeri v sodobnih družbenih vedah zagotavljajo, da so prav tako eksaktne kakor naravoslovne znanosti, da je njihove izsledke moč empirično preskusiti. Ti izsledki bi torej morali biti prav tako prepričljivi in obvezni kakor fizikalni in kemični zakoni za tehniko. Današnja razprava pa kaže, da niti znanstveniki ne jemljejo izsledkov svojih kolegov resno, kaj šele da bi jih imeli za eksaktne in obvezne. Tako npr. postavlja naš referat na novo vrsto vprašani, o katerih so v zadnjem času pri nas povedali dokaj tehtnih misli. Na nedavnem simpoziju o aktualnosti marksizma (NR — 4/71) so izrekli stališče o razmerju med racionalnim in tržnim gospodarstvom (Černe), hipotezo o moči znanosti in tehnike (Pirjevec). O vrzeli med odločanjem in izvrševanjem, zaradi česar ljudje ne jemljejo norm resno, je govoril tovariš Bučar prejšnji teden na javnem predavanju. Pri prejšnji okrogli mizi, ki je dala povod za današnji razgovor, so

izrekli dokaj misli o odnosu med demokracijo pa racionalnostjo in učinkovitostjo oblasti (Kučan, Strobl, Klinar). Vendar so razpravljavci tako prepletali logično preveljive objektivne trditve s svojimi subjektivnimi željami in vrednostnimi ocenami, da smo šli danes gladko mimo njih — pa vendar sem razumel namen današnjega referata tako, da naj bi prispeval k temu, da se približamo zadnjič zastavljenim problemom. Bojim se, da tudi ta razgovor ne bo našel odziva, ki ga zasluži in ki ga želimo.

Če je družbeni pomen znanosti v tem, da omogoči človeštvu, da zavestno oblikuje svoje naravno in družbeno okolje, potem se bo družbeno uveljavila le, če bo zanesljivo odgovorila na vprašanja, ki jih mora družba reševati. Poznam moderno stališče, da je znanost eksaktna, če si znanstvenik poišče strukturo in logično izpelje vse notranje odnose. Tako lahko vsak ustvari svoj lastni sistem in vse osebno uveljavi. Pri slovenskih kompilatorjih ameriških in drugih modnih teorij opazamo težnjo, da vsak zase prilagajajo njihove izsledke našim razmeram. Zato na tihem gojim upanje, da se bodo na koncu le uglasili na to temo in z združenimi močmi izdelali teorijo za današnjo rabo.

Znanost, ki bi izhajala iz realne stvarnosti in njenih problemov, nam je nujno potrebna, če hočemo premostiti praznino med »eksaktnostjo« in »ideologijo«. Koliko so že zreli teoretični pogoji za tako znanost, ne vem, vidim pa, da se težnje nagibajo v to smer. O tem me prepričuje med drugim uvodnik kolege Bibiča v zadnji številki Anthroposa, pa tudi glavna intencija tega našega razgovora. Za ponazoritev, kaj mislim s tem, se opiram na Žagarjev prikaz Pečuljičeve študije »Prihodnost, ki se je začela«, objavljen v isti 3. številki Teorije in prakse. Kot recenzija seveda ugotavlja, koliko pisec načenna nove znanstvene probleme, koliko so njegove misli izvirne in urejeno nanizane. Toda vse to se mi ne zdi toliko pomembno kolikor to, da recenzent sproti navaja pisce, ki obravnavajo sorodno tematiko, in pa njegova ugotovitev, da študija prispeva k urejanju perečih problemov naše prakse. Če bo ta težnja premagala sedanji subjektivizem in abstraktnost teorije, tudi politična praksa ne bo mogla preslišati njenega glasu.

J. GORIČAR: Želi še kdo besedo? Če ni nikogar več, mislim, da naš razgovor lahko končamo.

Raba in zloraba sociologije

Ko govorimo o razvoju in čedalje večji uporabi sociologije na najrazličnejših področjih, se prej ali slej vprašamo tudi to, kje vse bi se sociologija lahko še uporabila, katerim drugim znanostim bi lahko pomagala pri hitrejšem razvoju. Obenem pa naletimo na pojav, ki uporabo sociologije pogosto spremlja: njena zloraba. Pričujoči članek ima namen opozoriti na nekaj problemov, ki se pojavljajo v tej zvezi v ZDA. Ta omejitvev na ZDA pa seveda ne pomeni, da so ti problemi živi in aktualni samo pri njih.

Raba in zloraba sociologije nista ločeni. Do zlorabe prihaja v rabi sami. Vprašanje je, v katere namene se sociologija uporablja in kdo ima večje možnosti za rabo. *Zloraba izhaja iz tega, ker se sociologija angažira za neko politiko, ki je uperjena proti znanosti.* Do zlorabe prihaja, kadar kak interes nasprotuje popolnejšemu poznavanju predmeta. Če se sprašujemo po kriterijih, s pomočjo katerih bi razlikovali rabo sociologije od njene zlorabe, se ustavimo pri prvem najvažnejšem: *da je z znanostjo imanentno povezana javnost.* Poleg tega pa so še drugi kriteriji, kot npr. v katere namene se uporablja sociologija, znanstvenikova svobodna opredelitev za razi-skave problemov, ki trenutno niso relevantni za organizacijo, pa imajo pomen v daljši perspektivi, in drugi.

Z družbeno rabo in zlorabo sociologije je tesno povezana vloga družboslovcev, njihov (najemniški) položaj v družbi kakor tudi njihove moralne norme. Postavlja se vprašanje, komu in čemu sociologija ne bi smela služiti oziroma kako bi lahko sociologija najbolj pripomogla k napredku sveta, miru in vplivala na družbene spre-membe.

O rabi sociologije

Poglejmo nekaj področij, kjer bi se sociologija lahko bolj upo-rabljalja in pripomogla k razvoju določenih znanosti oziroma raz-reševanju nekaterih problemov.¹

¹ Glej zbornik P. Lazarsfelda »Uses of Sociology«, kjer Lazarsfeld in ekipa sociologov priporočajo večjo rabo sociologije kar na dvaintridesetih področjih; P. Lazarsfeld-editor, »Uses of Sociology«, New York 1969.

Dejstvo, da so sociologi potrebni tudi na področju *medicine*, je družba odkrila precej pozno.

S proučevanjem socialnih značilnosti pacientov, katere zdravnik po navadi prezre, sociolog pomaga bolniku. Znano je namreč, da v zdravstvenih ustanovah širom po svetu ne zdravijo vseh bolnikov enako. Mnogi bolniki so revni, imajo posebne navade, zaradi katerih jih medicinsko osebje pogosto razglasi za mentalno bolne. Vsestransko opazovanje pacienta pa odkriva njegove lastnosti in pomaga določiti način zdravljenja. Proučujejo tudi razne situacije, v katerih se znajde bolnik, in to, kako naj bi se okolica vedla do njega.²

Primer rabe sociologije v medicini je podoben rabi sociologije pri socialnem delu, za katero kažejo sociologi v zadnjem času vse več zanimanja.

Sociologija je v zadnjem času odigrala pomembno vlogo tudi na področju *potrošnje*. Sociološke raziskave so pokazale, kako socialne spremenljivke bistveno vplivajo na vedenje potrošnikov. Družbeno okolje, njegove norme in vrednote npr. so relevantne za pijačo, ki jo potrošnik pije, za blago, ki ga kupuje, in podobno.

Analize potrošnikov in njihovega vedenja so ponavadi deskriptivne (kaj in kako potrošnik kupuje), preskriptivne (vsakdanje vedenje potrošnikov in privatnih firm) in pojasnjevalne (kako pride do sklepa o nakupu). Pri zadnji vrsti analize je naloga raziskovalca, da specificira vse relevantne spodbude za akt izbire ter proces njihove interakcije, ki pelje k izbiri.

Dejstvo je, da so sociologi s tem, ko so dajali podatke o potrošnikovih predispozicijah, mnogo prispevali k uspehu vlad, bank, konzorcijev in drugih, manj ali skoraj ničesar pa ni bilo storjenega za delavca oziroma za samega potrošnika.

Zahteva po hitrejšem ekonomskem razvoju je postala očitna v vsakem delu sveta. O tem govorita tako bogastvo komparativnih podatkov kakor hitre družbene spremembe. *V deželah v razvoju* so problemi natalnosti in umrljivosti veliki in sociologi bi morali pomagati pri reševanju teh problemov tako, da bi raziskovali in opozarjali, katere probleme je treba najprej rešiti. Problem posploševanja metod za pomoč nerazvitim je velikega pomena za modernizacijo teh dežel. Samim sociologom, ki jih razvite dežele pošiljajo v nerazvite, pa bi bila potrebna bolj popolna izobrazba.

Sociologija bi morala dobiti svoje mesto tudi v *mednarodni politiki*. Phillips Davison, na primer, navaja v zborniku »Uses of Sociology« tri glavne oblike, v katerih se sociologija lahko uporablja na področju mednarodne politike:

---

² V preteklosti so na primer zdravniki mislili, da je treba nosečnico ločiti od moža in podobno, medtem ko so danes sociologi dokazali, da je treba ravnati ravno nasprotno; Margaret Mead, Lazarfeldov zbornik »Uses of Sociology«, ed. by Lazarfeld, New York 1969, str. 139.

— zbiranje podatkov, s katerimi lahko ovrednotimo izvedene ukrepe (akcije) v mednarodni politiki;

— sodelovanje sociologov pri odločanju o specifičnih problemih na posameznih področjih mednarodne politike;

— sociološka izobrazba politikov.

Phillips Davison navaja na primer drugo svetovno vojno, ko so sociologi sodelovali pri odločitvi, ali naj Amerika napade Japonsko ali ne. Še večjo vlogo pa ima sociologija v psihološki vojni. Od časa do časa bi bilo nujno proučiti kako se sociologija uporablja v mednarodni politiki, in ugotoviti, ali prihaja do zlorabe. Davison se med drugim zavzema tudi za to, da bi se raba sociologije povečala predvsem v marginalnih centrih oblasti, ne pa v centralni vladi.

Sociologi prav tako niso do nedavna posvečali pozornosti *policijskim ustanovam*. Ukvarjali so se le s kriminalističnimi pojavi, torej prej s posledicami kot pa z vzroki oziroma s preventivo. Zanimanje sociologov za to ustanovo je še vedno kar se da pičlo. Idealno bi bilo na primer, če bi bili žrtev, tožilec in branilec v medsebojnem odnosu in bi s pomočjo sociologovega opazovanja lahko v marsičem pripomogli k učinkovitejšemu in boljšemu razreševanju konfliktov.

O zlorabi sociologije

Do tipičnega in zastrašujočega primera, kako je mogoče zlorabiti sociologijo, je prišlo na primer pri projektu Camelot,³ ki je leta 1965. leta v Latinski Ameriki, pa tudi drugod po svetu, vzbudil hudo ogorčenje. Ameriško ministrstvo za obrambo je namreč hotelo izvesti raziskavo v Latinski Ameriki. Namen tega projekta je bil ugotoviti, kakšne možnosti, da se izdelata splošen model družbenega sistema, ki bi omogočal predvidevanja politično pomembnih družbenih sprememb v deželah v razvoju kakor tudi možnosti vplivanja na te spremembe. K sodelovanju pri projektu so pritegnili 140 znanih znanstvenikov (sociologov, psihologov, antropologov, matematikov, ekonomistov, politologov in vojnih strokovnjakov). Najpomembnejši kriterij za izbor držav za ta projekt je bilo zanimanje ZDA za politiko te dežele.

Projekt Camelot je zastavil vprašanje: kako funkcionira neki družbeni sistem in kako ga je moč zrušiti: Zakaj se neki sistem dizintegriira? Kateri pogoji so potrebni za državljansko vojno, revolucijo in puč? Kako lahko te pogoje predvidimo?

Camelot izhaja iz predpostavke, da so revolucionarna gibanja nevarna za interese ZDA in da morajo ZDA zaradi tega, če že ne neposredno intervenirati, pa se vsaj truditi, da ne pride do revolucije. Gibanja za korenite spremembe v družbi so po Camelotu bolezn, in družba, ki so jo gibanja »inficirala«, je bolna družba. Projekt je vseboval program za postavljanje diagnoze družbenih »bolezn«.

³ Glej I. L. Horowitz, »The Rise and Fall of Project Camelot«, Ed. by Horowitz, Cambridge, Massachusetts, 1967.

Projekt Camelot je financiralo ameriško ministrstvo za obrambo s šest milijoni dolarjev, vodil pa ga je poseben oddelek ameriške univerze v Washingtonu. Projekt Camelot je po besedah nekaterih avtorjev pomenil poroko med družbenimi vedami in obveščevalno službo.

Namene tega projekta je odkril norveški sociolog Johan Galtung, ki je bil sam povabljen k sodelovanju. O tem so začeli pisati člilski časopisi, nato pa so se s protesti oglasile države Latinske Amerike, ameriška javnost in ostali svet, zato je bil projekt uničen.

Ko so znanstvenike-sodelavce pri projektu Camelot vprašali, zakaj so privolili v sodelovanje pri takem projektu, so le-ti odgovorili, da so bili prepričani, da je »ta projekt bistveno pomemben za državo (ZDA)«. Ta »samopomembnost« nas spominja na to, da obstaja razlika med znanstveno veljavnimi in družbeno pomembnimi stvarmi. Z vso ostrino se zastavlja vprašanje: ali naj znanstvenik dela za vlado oziroma za njene institucije; kdo ima pravico cenzurirati znanstvene projekte; katere legitimne funkcije opravlja znanstvenik; kaj pomeni biti angažirani znanstvenik; kdo naj financira znanstvene projekte; kako morajo biti izpeljane raziskave v tujih deželah in kakšen bi moral biti namen vseh državnih znanstvenih projektov? — In ne nazadnje — zakaj in s kakšno pravico hočejo velesile (ZDA na primer) intervenirati po mirni poti ali z orožjem, kakor tudi, zakaj se ta velesila čuti tako zelo »odgovorna« za vse, kar se dogaja v svetu?

Johan Galtung⁴ je, kritizirajoč projekt Camelot, vztrajal na tem, da je pri projektu pomembna njegova politična narava. Projekt po Galtungu še ni politični projekt, če ga naroči in plača država ali vojska, temveč so odločilne pri tem *politične implikacije*, ki favorizirajo eno stališče, kar pa pomeni uničenje političnega ravnotežja. Galtung vidi v Camelotu problem kombinacije znanstvenih in političnih ciljev ter problem *znanstvenega kolonializma*, ki tudi sicer prihaja do izraza v ZDA in drugod pri velikih silah. Znanstveni kolonializem povzroča neravnotežje v mednarodnih odnosih in pa to, da se male države bojijo velikih.

Galtung na malo prej zastavljena vprašajna odgovarja, da je država lahko nosilka projekta, vendar da mora v tem primeru seznaniti javnost z nameni danega projekta. Znanstvena raziskava ne bi smela biti stvar ene grupe in tudi ne ene strani v konfliktu, temveč neke tretje, po možnosti nevtralne strani. Tuji raziskovalec bi moral pomagati domačemu, oba bi morala imeti na razpolago iste podatke.

Ljudje, ki raziskujejo nerazvite dežele, so ponavadi vzgojeni v razvitem svetu in gledajo na probleme nerazvitega sveta s svojega stališča, kar se večidel škodljivo odraža na kvaliteti raziskave. Zato Galtung predlaga, naj nerazvite države čimprej vzgojijo svo-

⁴ Glej I. L. Horowitz, »The Rise and Fall of Project Camelot«, Ed. by Horowitz, Cambridge, Massachusetts, 1967.

je strokovnjake in naj se za pomoč pri tem obrnejo na mednarodne institucije in ne na regionalne ter državne ustanove.

Znanstveniki države, v kateri poteka raziskava, bi morali sodelovati pri planiranju in izpeljavi projekta od začetka do konca. Galtung vztraja na tem, da so družbene vede danes potencialno orožje velikega pomena; to se pravi, angažiranje znanstvenikov v tujih deželah je potencialna politična akcija.

Galtung vidi rešitev problema v razvoju etike znanstvenega dela. Znanstvenik bi se moral truditi, da bi se sredstva za družbene vede enakomerneje porazdelila po svetu, tako da ne bi postala monopol enega naroda v boju proti drugem.

Podobne rešitve iz tega položaja vidi tudi Luis Horowitz,⁵ vendar se Horowitz ukvarja predvsem s problemom svobode intelektualcev, univerze, ki po njegovem danes ni več avtonomna, in z odnosom sociolog — totalitarna država.

Horowitz išče izhod iz tega nezavidljivega položaja tako, da se zavzema za drugačno oblikovanje univerzitetnih skladov, kjer naj bi od vsakega dobljenega dolarja izločili del za sklad, iz katerega bi se financirale svobodne znanstvene raziskave. Zavzema se za ponovno ovrednotenje teamskega in individualnega dela. Prednost daje individualnemu delu, ker teamsko delo po njegovem mnenju povzroča birokratske podstrukture.

Horowitz se veliko ukvarja z vprašanjem ali je oportuno, da financira podobne projekte država, in meni, da je denar za projekt Camelot ena izmet oblik »software« investicij, ki so ekvivalentne projektu Manhattan, ki je pripeljal do izdelave atomske bombe.⁶

Ko se Horowitz sprašuje, zakaj znanstveniki privoljujejo v to, da sodelujejo pri takih projektih, pride do sklepa, da vlada in njene ustanove zagotavljajo znanstvenikom denar, ugled, priložnost za uveljavitev kakor tudi vpliv, za povračilo pa vlada dobi nasvete, rezultate raziskave, tehnično pomoč idr.

Projekt Camelot je bil uničen, ostali pa so mnogi drugi projekti, ki imajo podobne namene. Ameriške vojne in obveščevalne ustanove so po svojih posebnih birojih že v preteklosti bile v stikih s posameznimi znanstveniki in znanstvenimi ustanovami v ZDA in v tujini. Ameriško vojaško osebje v tujini šteje milijon ljudi in se trudi, da »pomaga deželam v boju proti komunističnim sovražnikom«. Vse to dela tako, da zbira in proučuje informacije. Ameriška vlada porabi na leto 30 milijonov dolarjev za raziskovanje na področju

⁵ Glej, I. L. Horowitz, »The Rise and Fall of Project Camelot«, Ed. by Horowitz, Cambridge, Massachusetts, 1967.

⁶ Horowitz daje za primer Massachusetts Institute of Technology, ki dobiva več kot dve tretjini svojega proračuna od ministrstva za obrambo, profesorji centra za mednarodne odnose te univerze pa sodelujejo z ameriškim ministrstvom za zunanje zadeve. Isto počnejo profesorji univerze Johna Hopkinsa, Berkeleyja, Harvarda in drugih.

družbenih ved. V tej vsoti je vračunan samo en odstotek, ki ga da vlada, vse drugo pa dajo druge ustanove, kot so CIA, FAR, SORO (Foreign Aera Research Coordination Group, Special Operation Research Office) in drugi.

Do zlorabe sociologije je prišlo tudi v industriji. Elton Mayo je na primer storil največ za humano obravnavanje industrijskih problemov, vendar pa je kmalu ugotovil, da je ta družbeni prijem nevaren. Managerji hvaležno sprejemajo politične nasvete družboslovcev, v nasprotju z voljo sindikatov nadzorujejo mnenja delavcev, proizvodnjo, potrošnjo in tako vplivajo na družbeno, intelektualno, politično in ekonomsko življenje. Priče smo velikim zlorabam testiranja na vseh področjih; tako so se nove metode, ki bi res lahko pomagale delavcem, obrnile proti njim. Sociologi so ugotovili, da je produktivnost delavcev toliko večja, kolikor bolj sodelujejo v proizvodnjem procesu. Kadar delavci delajo v skupinah, teamih, je učinek dela večji, ker se med njimi ustvarijo vezi in se vzbudi osebni odnos do dela. Temu pa sledi naslednja reakcija: delavci, razdeljeni v skupine, niso več enotni in managerji jih laže nadzorujejo. Delavci imajo občutek, da sodelujejo pri odločanju, v resnici pa delajo tisto, kar zahteva uprava. Ameriški sociolog Baritz⁷ trdi, da sociologi v industriji delajo to, kar jim ukažejo managerji. In tako po njegovem mnenju »industrijska sociologija sploh ni več znanost, temveč stroj za izdelavo mediokritet«. ⁸ »Elita oblasti, predvsem elita industrijske oblasti ZDA je kupila usluge družboslovcev«, trdi Baritz. Industrijski sociologi bi se morali upirati ozkim interesom svojih tovarn ter se raje zavzemati za dobro delavcev in delavskega razreda, ne pa da svoje znanje predajajo v roke menagerjem.

Ko govorim o zlorabi sociologije, imam v mislih tudi zlorabo položaja znanstvenikov oziroma intelektualcev v družbi. Zlorabo intelektualcev, ki je zelo občutna v ZDA, na zanimiv način opisujeta Noam Chomsky⁹ v svoji knjigi »American Power and the New Mandarins« in Teodor Roszak¹⁰ v knjigi »The Dissenting Academy«. Vendar avtorjema lahko zamerimo, da zlorabo družbene znanosti preveč opisujeta skozi prizmo morale znanstvenikov, intelektualcev — kakor da pri tem pozabljata, da je ta znanstvenik postavljen v določen okvir — v družbo, ki zaradi svojega sistema nosi v sebi vzroke za tak položaj. To pomeni, da so spremembe potrebne predvsem v družbi sami, v njenih temeljnih odnosih, v razdelitvi oblasti, pri odpravljanju industrijskih, političnih, eko-

⁷ Glej Loren Baritz, »The Servants of Power«, Middletown, Wesleyan University Press, 1960.

⁸ Ibidem, str 205.

⁹ Glej Noam Chomsky, »American Power and the New Mandarins«, Pantheon Books, New York 1969.

¹⁰ Glej T. Roszak, »The Dissenting Academy«, Pantheon Books, New York 1968.

nomskih in drugih elit in pri realizaciji novega, demokratičnejšega ozračja.

Niti znanost niti demokratičnost ne moreta funkcionirati v takem ozračju, ko se znanstvenikove usluge prodajajo vojski, obveščevalni službi in zunanji politiki.

Poleg tega bi se morali začeti ustvarjati novi pogoji, v katerih bi bil prispevek znanosti večji; treba bi bilo precizirati temeljne pojmovne kategorije, odpraviti zmedo v odnosu znanost — politika ter natančno določiti funkcije znanosti, znanstvenikov, intelektualcev v družbi in podobno.

Poglavitni problem je, koliko je lahko znanost kot kompleksno sredstvo človekovega zaznavanja sveta in delovanja na svet vezana na neke parcialne interese (razredne, nacionalne in ožje), da pa pri tem obdrži svoj humani značaj in tisto stopnjo objektivnosti, ki gre človeškemu znanju na dani zgodovinski stopnji.

Drugi problem je možnost in utemeljenost kritike določenih znanstvenih spoznanj, ki so jih sprejele tiste družbene institucije, ki imajo moč. — Odgovornost znanstvenika je toliko večja, če gre za institucije, ki so močne v svetovnem merilu.

Miha Likar

Ekonomika in preventivno zdravstvo

Že več let se pri nas ubadamo s številnimi nerazrešljivimi vprašanji o pomenu in vrednosti nekaterih dejavnosti preventivnega zdravstvenega varstva. Zdi se, da je preventivno zdravstveno varstvo v samoupravni družbi zaradi vpliva ekonomskih meril tržnega gospodarstva v slepi ulici. S predpisi poskuša novi zakon o zdravstvenem varstvu vse to urejati kar najbolj ustrezno, vendar ima prav ta novi zakon številne slabosti in si mnogi zategadelj od njega ne obetajo veliko.

Kadarkoli govorimo o vplivu ekonomike na programe preventivnega zdravstvenega varstva, mislimo skoraj vedno na težave, s katerimi se srečujejo predvsem dežele v razvoju. Neutegoma naletimo na značilnosti, po katerih poskušamo dežele v razvoju ločiti od razvitih, in spoznamo, da bi glede tega vprašanja prav nasprotno poglede pogosto težko uskladili. Spominjam se poznavalca, ki je,

zahodnjak, nekolikanj zviška dejal: »Dežela v razvoju je kakor žirafa. Težko jo je opisati, vedno pa je neutegoma spoznaš, kadar jo vidiš.« Ali je naše znamenje nerazvitosti, kakor je dejal pred leti Marij Avčin, vnanji videz sanitarij od železniške postaje v Sežani do Dževdželije?

Umevno je, da se razloček med deželami v razvoju in bogatimi deželami kaže tudi v možnostih preventivnega zdravstvenega varstva. Dežele z razvijajočim se socializmom, zlasti še s samoupravnim socializmom, naj bi se kolikor je mogoče, od tega že oddaljile, vendar je to še vedno vprašanje. Kratkovidno bi bilo, ko bi poskušali da komurkoli naprtimo krivdo za takšne razmere, saj vsi vemo, kakšna je bila naša dediščina.

V nedavno izšli knjigi, v kateri piše o vprašanih javne zdravstvene službe v deželah v razvoju, pravi Bryant, da so povsod možnosti in sredstva za zdravstveno varstvo *dramatično pomanjkljiva*. »V večini dežel v razvoju daje zdravstvena služba na leto na prebivalca približno dolar, ima približno eno posteljo na 1000 prebivalcev in zdravnika in sestro na 1000 ali tudi veliko večje število prebivalcev, zraven pa različno neustrezno število pomožnega osebja, množino opreme, prevoznih sredstev in zdravil.«

Ekonomski razločki so prav gotovo najbolj značilni za razlike med razvitim in nerazvitim svetom, vendar bi bilo najbrž docela nepravilno, če bi se s tem dejstvom zadovoljili, posebno še pri nas, kjer so se razmere že precej spremenile in obrnile na bolje. Izkušnje iz preteklosti nas učijo, da pogosto prinesejo napredek le raziskave, ki presegajo navadne okvire, raziskave, ki razrešujejo posamezna vprašanja s širšim vidikom in gledajo v njih pojave, ki so splošno veljavni.

Zato bi rad še natančneje pojasnil misel, o kateri sem že pisal (Prostor in čas, 1971, 3—4), misel, da obstaja med razvitim in nerazvitim svetom še razloček biološke narave: število prebivalcev, njihov sestav in zdravstveno stanje. To pa je nadvse pomembno za uvajanje zdravstvenih varstvenih programov, posebno programov preventivnega zdravstva. Nekateri strokovnjaki govore o »*profilu zbolevanja*« razvitih in nerazvitih. Vendar pa razločke ocenjujejo tudi še drugače. Tako pravi Bryant, ko piše o spoznanjih Svetovne zdravstvene organizacije o tem katere bolezni so danes pglavitni zdravstveni problemi na posameznih celinah:

»V svetovnem merilu vidimo od razvitih do nerazvitih postopen premik glede njihovih zdravstvenih problemov. V Afriki je resničnost kruta in nespremenljiva, prevladujejo infekcijske bolezni in bolezni zaradi pomanjkanja tega ali onega. Te spodrivajo vse druge. Na Zahodnem Pacifiku je podobno, le da je tam na vrhu najvažnejših bolezni tuberkuloza zamenjala malarijo in da imajo že hude skrbi z naraščanjem števila prebivalcev. V Jugovzhodni Aziji vodijo griža, diareja in bolezni zaradi pomanjkanja, pojavljajo pa se že

bolezni družb, v katerih je življenska doba ljudi daljša, kakor je npr. rak. Skrbi imajo z naraščanjem števila prebivalcev, vendar to še ni njihova poglavitna skrb. V Latinski Ameriki in na Karibih vodijo diareja, nedohranjenost in bolezni zaradi pomanjkanja. Imajo pa veliko skrbi tudi z nekaterimi boleznimi bogatih družb, kakor so kronične degenerativne bolezni, alkoholizem in duševne motenosti. Na nekaterih otokih so še vedno nadvse pomembne spolne bolezni. Vzhodno Sredozemlje je most med Afriko in Evropo, na kar kaže pomen malarije in tuberkuloze in bolezni priletnih ljudi. Nomadstvo teh narodov hkrati s selitvijo prebivalstva v mesta še posebej skrbita države. V bolj razvitih državah omenjajo manj infekcijske bolezni, izjema pa so tuberkuloza in spolne bolezni. V Evropi in Severni Ameriki so poglavitni zdravstveni problemi priletnih ljudi, kronične degenerativne bolezni, virusna vnetja dihal, infekcijski hepatitis in bolezni, ki jih prinašata industrializacija in urbanizacija.«

V članku »Sodobna medicina in vzorec demografičnih bolezni v tradicionalnih družbah: tehnološka zmota« je McDermott poudaril nekaj, kar se mi zdi bistveno za naše vprašanje o vplivu ekonomike na preventivno zdravstveno varstvo. Govori o »matriksu zdravja« (to so bolezni, s katerimi se ujemajo program za zdravstveno varstvo) in o povezanosti faktorjev populacij z zdravstvenim stanjem. Poudarja, da obstaja »skorja zdravstvenega vzorca«, na katerega ne moremo vplivati s preventivnimi ukrepi. Ta skorja bolezenskega vzorca je povezana še z življskim standardom in splošnim ekonomskim statutom prebivalcev. Meni, da obstaja sklenjena veriga krožne vzročnosti, ki povezuje veliko umrljivost zaradi bolezni (posebno pri dojenčkih) z veliko rodnostjo. Ta skorja bolezenskih vzorcev je povzročeni iz kompleksa diareje, ki je med poglavitnimi povzročitelji umiranja dojenčkov v nerazvitih deželah, ponekod pa še tudi pri nas.

Temu kompleksu bolezni se pridružujejo tudi pljučnica in tudi teh ni tako preprosto pravilno opredeliti. To je sindrom dojenčkov, pri katerem je značilna bolezen spodnjih dihal. Prav ti bolezni, diareja in pljučnica, sta vsaka zase in skupno največji morilki vsake družbe, ki je na poti modernizacije. Zato se ne čudimo McDermottu, ki pravi:

»Če se ozremo od bolezni, ki danes prevladuje v ZDA, k bolezenski podobi ekonomsko nerazvitih in manj razvitih dežel, vnovič oživljamo podobo zbolevanja v ZDA v 19. stoletju od začetkov do preloma v 20. stoletje. Očitno je, da gre za dve docela ločeni stanji glede na biologijo bolezni. Zato je prav, da pregledamo oba današnja sistema v zdravstvu, sistem kliničnega zdravnika in sistem preventivnega javnega zdravstva pač glede na substrat, glede na bolezni v ekonomsko nerazvitih in preveč 'tradicionalnih' družbah.«

Že če pomislimo na skorjo bolezenskega vzorca, nam postane umevno, da to ni lahko spremenljiv cilj za sistem kliničnega zdravnika. Moč današnje biomedicinske tehnologije je odvisna od sub-

strata, ki so v tem primeru skupine ljudi, ki takšne bolezni imajo. Ponekod, koder je število rojstev na leto 40 do 50 na tisoč prebivalcev, je mogoče, da je več kakor polovica prebivalcev mlajših kakor 15 let. V takšnih razmerah je umevno, da prevladujejo zdravstveni problemi otroških bolezni, dojenčkov in bolezni majhnih otrok. Koder je hrane dovolj, prevladujejo bolezni prvega leta. Te prevladujejo tudi ondod, koder so doma bolezni, ki jih v naravi prenašajo vektorji. Pri nas so razmere v raznih pokrajinah dežele kaj različne, skoraj bi lahko rekli, da pri nas spektrum skorje bolezenskega vzorca sega od podobe, ki je značilna za razvite, do podobe, ki spominja na najbolj zaostale dežele.

Klinični zdravnik seveda ne more vplivati na dva poglobljena dejavnika, ki odločilno posegata v pojav bolezni: prehrana prebivalcev, ki naj bi vsebovala veliko beljakovin, ter kompleks prebivalne higiene.

Nastane vprašanje, ali je naraščanje števila prebivalcev v nerazvitih deželah in ponekod tudi pri nas, naraščanje, ki je očitno posledica manjše umrljivosti, res tudi posledica sodobne medicine in javnega zdravstva. Takoj lahko vidimo, da so povsod na podeželju sodobno medicino in preventivno zdravstvo le prav malo uporabili (izjema je pri nas zatiranje malarije), še posebej malo pa prav ondod, koder število prebivalcev najbolj narašča. V mestih pa se naravni prirastek povsod umirja, prav ondod pa je sodobna medicina najbolj dejavna. Na podeželju so na nerazvitih področjih ovire za delovanje javnega zdravstva ponekod skoraj nepremostljive. Če si npr. ogledamo, kako je naraščalo število prebivalcev v času od leta 1650 do 1850, ko še niso smotrno spreminjali človekovega okolja v prid zdravju, vidimo, da danes močno pretiravajo glede vloge in pomena medicine in javnega zdravstva na podeželju in v zakotnih pokrajinah tudi v številnih razvitih deželah. To velja tudi za marsikatero pokrajino pri nas.

Zdi se, da so k zbolšanju zdravja veliko več prispevale spremembe okolja, do katerih je prišlo z razvojem infrastrukture. Nekateri to imenujejo *prvo fazo medicine*. To je tedaj, ko začno ljudje jesti z miz in ne jedo več s tal, začno graditi pota in ceste, sistem komunikacij. Menijo, da lahko pri preprečevanju infekcijskih bolezni v takšnih razmerah veliko več pomaga napeljava telefona v kak kraj kakor množično cepljenje proti bolezni. Gre tedaj na splošno za higienske ukrepe v najširšem pomenu besede. Ukrepi, s katerimi npr. večamo odpornost prebivalcev, kakor so npr. cepljenja proti infekcijskim boleznim, pa bodo učinkovitejši in trajnejše vrednosti v urejenih razmerah, kjer se ravna po predpisih glede higiene živil itn.

Kadar govorimo o vprašanju, kakršno je vpliv ekonomike na programe preventivne medicine v deželah, ki se razvijajo, moramo priznati, da ni niti empiričnih raziskav, ki bi se ukvarjale s tem

vprašanjem. Ne da med raziskovalci ne bi bilo zanimanja za povezanost med številnimi vidiki bolezni, skrbjo za zdravje, preventivno medicino in ekonomskimi razmerami. To že dolgo delajo tudi pri nas zavodi za zdravstveno varstvo, s tem se že dolgo ukvarjajo po svetu specializirani medicinski ekonomisti. Zdi pa se, da so šele pred nedavnim začeli ta vprašanja postavljati kot splošno teoretično nalogo, ki naj pomaga praksi.

Težavne so metodologije poskusov, s katerimi bi lahko opredelili in nanovo ovrednotili koncepte, ki so jih že izdelali pri nekaterih raziskavah in jih poskušajo uporabiti za druge raziskave. Ruderman pravi, da se ekonomska koristnost dobrega zdravja pokaže šele v proizvodni zmogljivosti ljudi, ki so pri boljšem zdravju. Neposredna korist zdravstvenega dela pa je boljše zdravje, pa še daljše življenje, manj bolezni in kratkotrajnih bolezni ter manj zapletljajev po boleznih in manj postranskih učinkov in posledic. Ali je mogoče meriti, kako dobro zdravje prispeva k človekovi produktivnosti?

Kadar merimo produktivnost, seveda ne merimo le dela, temveč merimo produkte organiziranega proizvodnega procesa, to pa zaradi preglednosti izražajo z delovno uro, dnevom ali letom. V poljedelstvu rezultate preračunavajo glede na obdelano površino, v tovarnah s konjskimi močmi na uro itn. Povečanja proizvoda na posameznega delavca pa ne moremo kar tako pripisati le njegovemu boljšemu zdravju, ker moramo vedno računati tudi na zboljšave orodij, povečanje mehfanske energije, boljšo organizacijo dela in vodenja. Le tedaj, kadar pri nobenem izmed drugih dejavnikov ni prišlo do sprememb, morda lahko govorimo tudi o neposrednem vplivu boljšega zdravja na proizvodnjo in produktivnost. Le tako bi morda lahko razmejili prispevek boljšega zdravja. Pa še tedaj ostanejo težave, kakor meriti to »boljše zdravje«.

Merjenje povečevanja produktivnosti, ki naj bi bilo posledica kakega vlaganje, kakor je npr. program preventivnega zdravstva, npr. cepljenje proti nalezljivi bolezni, pa ovirajo še druge metodološke težave. Danes se v svetu večinoma bojujejo proti več boleznim hkrati. Moramo pa priznati, da številnih koristi, ki jih daje zdravstveno varstvo, ne moremo vedno meriti.

Vzemimo, da je delavec toliko pri močeh, da dela, vendar je bolehen in zato njegova produktivnost manjša. Navadno merijo ekonomsko zgubo, ki jo povzroči delavčeva bolehnost, le po odstotnosti z dela zaradi bolezni. Ni pa še na voljo metod, s katerimi bi lahko izmerili zgubo produktivnosti zaradi slabega zdravja delavca, ki je za delo zmožen.

Pri zdravstveni uslugi, kakor je npr. zdravniška nega bolnika, ima korist le posameznik in njegova družina. Kadar pa gre za programe preventivnega zdravstva, kakor so zboljšave okolja, večanje odpornosti prebivalcev proti boleznim, prispeva vsak posameznik tudi

k boljšemu zdravju sosedov, vseh oseb, s katerimi prihaja v stik. Tudi kadar si posameznik izboljša svoje okolje sam, s tem prispeva k izboljšanju razmer v večji skupnosti. Ljudi, ki bi živeli docela osamljeni, je danes le še malo.

Koristi služb, ki jih uživajo osebe, katerim te službe prvotno niso namenjene, imenujejo ekonomisti zunanje koristi. Pri programih javnega zdravstva je razmerje med koristjo in stroški ljudem vedno toliko v prid, da so skoraj vedno pripravljene za to tudi nekaj prispevati. Npr. cepljenje proti infekcijskim boleznim, ki so hude nadloge, je prav tako uspešno ondod, koder mora posameznik za to nekaj sam prispevati, kakor ondod, koder za sredstva poskrbi javno zdravstvo. In vendar imajo prav vakcinacije veliko zunanjo korist, kakor jo razumejo ekonomisti. Pravijo, da se necepljene osebe »vozijo s tramvajem zastoj«.

Najbrž je prav ta pomešana vloga in korist, ki se izmika natančnim razmejitvam in meritvam, najtežja metodološka dilema, ki ovira, da bi določili koristi, ki jih prinašajo stroški številnih programov preventivnega zdravstva.

Precej podobno je pri vzgoji in tudi drugod. Vendar vemo, da dobi pri vzgoji neko število ljudi srednjo izobrazbo, druga skupina višjo in tretja skupina ljudi visoko izobrazbo. To lahko izmerimo. Pri zdravstvenih službah pa ljudi ne moremo uvrstiti preprosto glede na to, koliko sredstev smo vanje vložili za njihovo zdravstveno varstvo. Razločki so od osebe do osebe preveliki. Prav zato pa je nadvse težavno pregledati učinek posameznih ukrepov zdravstvene službe in ne moremo uvrstiti v predalčke vseh oseb, ki so užile to ali ono uslugo ali obliko zdravstvenega varstva.

Je pa še druga temeljna težava. Sodobna ekonomija je analitična znanost, ki se je največ ukvarjala z vprašanji in podatki razvoja v zahodnem razvitem svetu. Ta okoliščina je zelo pomembno oblikovala poglede sodobne ekonomije. Količnik med kapitalom in proizvodom je temeljni kamen, na katerem ocenjujejo uspeh ali neuspeh ekonomske rasti kake dežele. Ne verjamem, da je pri nas kako drugače. Prav do nedavnega pa nikjer med pomembne dejavnike niso prištevali zmožnosti za delo, vitalnosti, morale in motivacije prebivalcev itn. Osamljeni primeri v socialističnih deželah so že docela zamrli (stahanovstvo, udarniki ipd.). Šele podrobnejše novejša raziskave nekaterih ekonomistov nakazujejo, da sprejeti koncepti očitno ne bodo mogli pojasniti vseh pojavov, ki so teoretično zanimivi.

Tako je nujno nastal pojem »investicije v človeka«. Koncept upošteva vplive, kakor so zdravje in socialno varstvo, kar vse terja, da vnovič opredelimo tradicionalne ekonomske teorije. S tega širokega vidika pa moramo gledati tudi na račune za programe preventivnega zdravstvenega varstva. Kolikor prej se bomo teh problemov lotili, toliko prej bomo poželi sadove.

Literatura:

1. Brockington, F.: World Health. Baltimore, Penguin Books, 1958.
2. Bryant, J.: Health and the Developing World. Ithaca, Cornell University Press, 1969.
3. Dubos, R.: Mirage of Health. New York, Harper and Brothers, 1959.
4. Linneberg, C. C.: Economic benefits from Public Health Services, Washington, Office of the Surgeon General, 1946.
5. McDermott, W.: Modern medicine and the demographic disease pattern of overly traditional societies: a technological misfit. J. Med. Educ. 51: 137—162, 1969.
6. McDermott, W.: poglavje v E. D. Kilbourne and W. G. Smillie, Human Ecology and Public Health, London, Macmillan Co., 1969.
7. Myrdal, G.: Economic aspects of health. WHO Chron. 6: 203—218, 1952.
8. Murdal, G.: Asian Drama, New York, Random House, 1968.
9. Ruderman, A. R.: Economic benefits from Public Health Services, Office of the Surgeon General, 1964.
10. Winslow, C. E. A.: The Cost of Sickness and the Price of Health, Monograph Series No. 7, Geneva, WHO, 1951.

Tomaž Černež

Samoupravljanje in odločanje

To kratko razmišljanje bi prav tako lahko imelo naslov »Samoupravljanje in ‚neformalne skupine‘« ali kratko malo skupine, ki vodijo, gospodarijo in odločajo v gospodarskih organizacijah. To razmišljanje nikakor noče posploševati stvari in pojavov, prav tako se ne poteguje, da bi mu rekli analiza — in to prav v tem našem času, ko so besede »analiza« in »treba je analizirati« tako zelo moderne, pa čeprav zaradi tega in onega nič bolje ne analiziramo. Skuša predvsem iskreno prikazati nekaj ugotovitev, ki jih je avtor zaznal v svoji praksi. Zato so te ugotovitve lahko morda tudi na videz preveč subjektivne in ne kažejo podobe neke obče resnice. Kljub temu pa se mi zdi, da se neke stvari le ponavljajo na vijugasti poti od samoupravnega koncepta in tako postavljenega cilja pa do njegove vse popolnejše uresničitve.

1. Samoupravljanje in obveščenost

Mislím, da samoupravljalci pogosto niso dovolj obveščeni o stvareh, o katerih morajo odločati. Če niso dovolj obveščeni, pa ne morejo ali vsaj težko vsebinsko odločajo. Poleg tega ima vodilna struktura v podjetju tako rekoč »monopol« na obveščanje v svojih rokah. Samoupravne organe obvešča tako, kot sama hoče. Res je, da se med

Ljudmi širijo tudi drugačne informacije o posameznih stvareh in dejstvih, vendar te informacije niso »uradne« narave. Te informacije si sicer zelo radi pripovedujemo na hodniku ali med odmori, niso pa to »zaželen« informacije, ki bi se lahko pojavile na »forumu«. Iz tega sledi, da ustvarjamo neko dvojno resnico, resnico, ki jo ljudje spoznavajo, in drugo, ki jo vodstvo — bolj pravilno »neformalno vodstvo« — hoče. Kdor do te druge resnice nima »pravega« odnosa, temu se v večini primerov ne piše dobro.

2. Samoupravljanje in znanje

Druga zelo objektivna težava je v znanju, ali bolje v obzorju in stopnji izobrazbe ljudi.

Na eni strani imamo problem, kako naj samoupravljalci tehtno odločajo o stvareh, ki jih ne razumejo. Ta tekma s časom med samoupravnim vsebinskim odločanjem in vse večjim znanjem samoupravljalcev je razumljiv pojav in je samoupravljanje v tem smislu tudi velika šola za delovne ljudi. Tako je videti, če gledamo na trenutni učinek in rezultat. Nezadostna strokovna pripravljenost samoupravljalcev namreč lahko tudi omogoča, da ima »monopol« v rokah neka vodilna struktura v podjetju. Samoupravljalci so v takih primerih prisiljeni sprejeti, kar jim strokovne službe predlagajo. Strokovne službe pa so bodisi del »neformalne« skupine, bodisi morajo izvajati to, kar ta skupina hoče.

Na drugi strani pa imamo problem kakovosti teh in takih odločitev, če tako imenovane »strokovne službe« niso zares strokovne. Lahko pa so »strokovne« službe strokovne, pa vodstvo ni strokovno in strokovne službe ne smejo biti strokovne (če nočejo škoditi sebi — v položaju in napredovanju). Tako prihajamo tako daleč, da morda celo pokvarimo strokovnjaka, mu onemogočimo strokovni razvoj, s tem da smo mu ponudili ali vsilili možnost »solidnega« sestankarskega govornika *alias* čvekača. Ljudi namreč tu in tam ne sodimo po njihovih strokovnih sposobnostih in delu, temveč po njihovem »uspehu« in govoričenju na sestankih.

3. Samoupravljanje in učinkovitost

Izredno veliko število sej, sestankov in komisij, ki se spet delijo v razne podkomisije, pa — kot po nekem vzporednem Parkinsonovem zakonu — hromi učinkovitost samoupravnega mehanizma. Včasih se vprašam, ali tu in tam ne gre samo za nesposobnost, zakaj izredne številne in dolge seje niso nujno tudi znamenje izredne demokratičnosti, še manj pa sposobnosti, temveč tudi za to, da prav »neformalne« klike, ki dejansko stvari vodijo, obstruirajo. Zbujajo videz razpravljanja in demokracije, govori se na dolgo in široko, recimo, o nakupu sesalca za prah — o zgubljenih milijonih, napačni in nenačelni poslovni politiki, o dolgoročnih ciljih pa neprimerno

manj. Res je, da je demokracija zahtevna stvar, vendar bi se človek prav v imenu (resnične) demokracije želel vsaj neko razmerje med ogromnim številom izgovorjenih besed, na sestankih porabljenih ur in končnimi učinki in rezultati. To ne pomeni, da je treba samoupravni postopek krajšati, treba je le seje bolje pripraviti, jih znati voditi in ločevati pomembnejše od manj pomembnega. Predvsem pa moramo gojiti omiko kratkega, jasnega in konkretnega izražanja. Zdi se mi, da dolge ali celo tu in tam neplodne seje izčrpavajo bolj naše moči, ne da bi dajale porabljeni energiji vsaj deloma enakovredne rezultate.

4. Samoupravljanje in samostojne (ekonomske) enote

Ne bi se spuščal v zapleteno polemiko, ali je podjetje mogoče samó, če je enotno, ali pa je bolj učinkovito, če ga organizacijsko in gospodarsko razdelimo na ekonomske enote. Vem, da so mnenja o tem precej različna. Toda če smo že uvedli samostojne enote, jih je treba tudi upoštevati z vsemi samoupravnimi pravicami, ki jih imajo. Podjetniškimi klikami pa to seveda ni vedno po volji. Samoupravne pravice samostojnih enot, če jih seveda samoupravljalci sploh uveljavljajo, lahko preprečijo, da bi neformalne skupine vselej dosegle svoje cilje. V samostojnih enotah bi morale imeti svoje »delegate« ali svojo večino. To pa je že bolj zapleteno, še posebno, kadar gre za enote, ki so razpršene v prostoru in niso pod neposrednim vplivom matičnega podjetja, kjer je povečini jedro formalnega in neformalnega vodstva. Na tej relaciji se ponavadi mnogi konflikti tudi začenejajo — še posebno, kadar gre za delitev dohodka. Vendar pa ima »neformalna skupina« največkrat tudi veliko prednost: ima vpogled v podatke, v »strokovne« službe, v predloge in poročila. Na strani samoupravljalcev samostojne enote pa so samo samoupravne pravice, ki pa jih matična »neformalna« skupina ne spoštuje ali vsaj izigrava. Tu prihajamo namreč do majhnega samoupravnega nesmisla: »neformalna skupina« na vse pretega formalno dokazuje, da je to, kar ona hoče, najbolj demokratično, zveličavno in pravilno, da so njene rešitve bolj samoupravne, pa čeprav ne upoštevajo samoupravnih pravic članov prav te delovne skupnosti ali jih celo teptajo. Samoupravno bi bilo potemtakem v tem primeru to, za kar se zavzema manjšina, ki ima oblast v delovni organizaciji, ne pa tisto, za kar se opredeljujejo samoupravljalci.

5. Samoupravljanje in direktor

Položaj direktorja v naši delovni organizaciji je, kot je znano, še precej nejasen in dvoličen. Na eni strani je najvišji izvršilni uradnik delovne organizacije s quasi mandatom samoupravne delovne skupnosti. Po drugi strani pa je *via facti* še vedno nekako zaupnik ali eksponent neke politično-teritorialne oblasti. Prvo mu ponekod

bolj, drugod manj deloma utesnjuje možnost za akcijo, drugo pa mu še vedno daje neko vsaj navidezno nedotakljivost. V vsej bastardnosti svojega položaja kopiči v sebi celo vrsto funkcij, ki se deloma tudi izključujejo: je pogosto nosilec družbenopolitičnih položajev, v delovni organizaciji pa predlagatelj poslovne politike, njen izvrševalec, varuh zakonitosti. Premalo pa je vsekakor poudarjena njegova vloga voditelja ekipe enakopravnih sodelavcev, ki neki koncept izberejo, ga predlagajo in za njegovo izvajanje odgovarjajo. Direktor se lahko, predvsem kadar mu to ustreza, preveč »skrije« za samoupravne organe, njegovi ožji sodelavci pa za odločitve tako ali drugače interpretirana mnenja »generalnega«. Vse preveč je verjetno poudarjena piramida in premalo team, ki naj vodi. S tem pa se bolj krepi nekak uradniški odnos in postopek kot pa samostojno in kolektivno ustvarjalno delo. Direktor je tako včasih neke vrste relikv malega Stalina na vrhu organizacijske hierarhije podjetja. Če samoupravni organi v delovni organizaciji niso dovolj zreli in zavestni, »pleše« samoupravljanje nemalokdaj čisto tako, kot hoče tovariš direktor. S tem pa samoupravljanje preneha biti dragocen instrument družbenega nadzora in postane orodje direktorja ali neformalne quasi vodstvene »ekipe«, ki ji, hoté ali nehoté, načeluje.

6. Samoupravljanje in postopek

Čeprav statut in drugi splošni akti delovne organizacije določajo tudi pravila postopka, kako pridemo do samoupravnih odločitev o posameznih stvareh, vendar ta postopek bolj malo spoštujemo. Nemalokrat slišimo mnenja, da je postopek pravniški nebodigatreba, dlakocepstvo in formalizem. Toda prav postopek je tista nujna faza, da sploh pridemo do demokratičnih in v našem primeru samoupravnih odločitev. Postopek je pot, po kateri moramo, če hočemo, da bodo sklepi sploh veljavni; potemtakem je šele postopek tisti, ki omogoča vsebino. Marsikomu pa se to zdi izredno zoprno in neprijetno, še posebno tedaj, kadar je treba kaj »vsiliti« in postaviti marsikoga pred izvršeno dejstvo. To imamo na moč radi. Še večkrat pa se nam mudi in uberemo tako imenovane »hitre postopke«, ki bi jih lahko uporabili le v res nujnih primerih. Tu smo res na precej spolzkih tleh! Prav zaradi hitrih in slabo izvedenih postopkov, ko smo tu in tam hoteli kaj izsiliti, moramo tako pogosto določila predpisov dopolnjevati in spreminjati. Zato postopek ni nikakršen »pravni šimelj«, temveč pot, da dosežemo pravno veljavno in s tem zakonito rešitev. Za zdaj smo še vedno v pravno urejeni državi, kjer varujemo pravni red tudi s tem, da določamo tudi postopek, pa naj je to komu všeč ali ne, misleč, da so to res nepotrebni »pravni šimeljni«. Če postopka ne spoštujemo, se poigravamo tudi s samoupravljanjem, ki ga potem degradiramo zgolj na formalnost, ki jo je treba »čim uspešneje« preskočiti. Brez samoupravnega postopka namreč tudi samoupravljanja ni.

V bolečih odtujitvah in dehumanizaciji človeka v sodobni industrijski družbi in njenem krutem ritmu in tempu je ideja o samoupravni družbi in soodločanju delovnega človeka nedvomno velika alternativa in resen izziv drugim rešitvam. Zato moramo biti tudi toliko bolj kritični do svojih lastnih rešitev, ki so še polne pomanjkljivosti in napak. Še posebno pa moramo začeti naše samoupravljanje bolj resno soočati s sodobno organizacijo in vodenjem podjetja, ki sta pomemben delež v sklopu tehnološkega napredka. Le tedaj, če se bo samoupravni sistem vključeval v najsodobnejšo tehniko organizacije in vodenja podjetja ter jo znal sprejemati, bo tudi ostal napreden. Ta moment postaja še toliko bolj pomemben ob vprašanju uvoza tujega kapitala v našo deželo. Z njegovim dotokom stopa v naše razmere tudi dosti bolj zaostren podjetniški poslovni interes, ki vidi jamstvo za svoj uspeh tudi in predvsem v učinkovitosti organizacije dela. Samoupravljanje pa taki sodobni organizaciji ne bi smelo biti ovira, temveč spodbuda. Tudi zaradi tega soočenja, ki je in bo vse bolj navzoče, moramo odločneje izpolnjevati samoupravni sistem, odpravljati lažne formalizme in vztrajati predvsem pri vsebinski učinkovitosti, učinkovitosti, ki postaja *conditio sine qua non* sodobnega gospodarstva in njegovega tehnološkega napredka. Če pa bomo zgubljali ure in ure na slabih sejah, ne bomo dosegli niti tega napredka niti biti samoupravnega soodločanja.

Zgornje kratke, poenostavljene in celo morda ponekod karikirane ugotovitve izvirajo torej iz želje, da bi samoupravljanje dejansko še bolj odločno postalo tista vsebina medčloveških odnosov, ki je v teoriji o samoupravljanju načrtana. Zdi se mi namreč, da so pota in stopnje realizacije te plemenite ideje dokaj različne. V imenu samoupravljanja počenjamo včasih stvari, ki s samoupravljanjem nimajo zveze — dosežemo sicer formalno enotnost z dvignjenimi rokami, dosti več pa ne. Svoje včasih makiavelistične poteze in trike opravičujemo s samoupravljanjem, češ samoupravljavci tako hočejo. Trdim, pa da prav to ni res. Kljub morda pomanjkljivi stopnji izobrazbe in znanja verujem predvsem v preprostega človeka in njegov zdravi razum (*Hausverstand, common sense*). Problem je v tem, da je včasih napačno obveščen ali pa se mora odločati za rešitve, ki so monopol dokaj trdno povezanih skupin v podjetju, katere dejansko gospodarijo in odločajo. In tu, ne pa pri delavcu, je tako pogosto »kratki stik« v samoupravljanju in v odnosih.

Izzivi sodobnih metod vodenja in nujnost učinkovitosti pa zahtevajo sodobne odgovore samoupravnega sistema in nikakor ne dopuščajo takih notranjih bolj ali manj primitivnih igravic. Prav za to tudi gre: da samoupravljanje odgovori vsem tem izzivom in v praksi opraviči in dokaže, da je res pomembna alternativa v razvoju sodobne industrijske družbe in njenih družbenih, torej človeških odnosov, in resnična pot k sodelovanju posameznika pri odločanju.

Aktualni trenutek avantgarde

I

Organiziranje in vloga avantgarde delavskega razreda v razmerah graditve socialistične družbe je zelo sporno vprašanje, ki je hkrati seveda tudi zelo zapleteno. Kaj ni že sam pojem avantgarde delavskega razreda, vsaj če govorimo o socialističnih družbenih razmerah, nekakšno protislovje? Kaj ni že sam obstoj avantgarde delavskega razreda razlašanje tega razreda in ali ne postavlja pod vprašaj bistvo družbene ureditve, ki smo jo imenovali socialistična? Vsa ta in podobna vprašanja bi lahko verjetno povzeli takole: ali koncepcija avantgarde delavskega razreda v razmerah, ko ta avantgarda prevzema odgovornost za politično oblast, ne vključuje tudi priznanje, da delavski razred zgodovinsko še ni zrel, da sam neposredno opravlja to oblast.

Res je, da je tudi meščanski razred prerogative neposrednega političnega boja in oblasti »prenesel« na politične stranke in druge politične institucije. Toda to je zgodovinska situacija, ki je ne moremo primerjati s tisto, za katero je značilna politična diktatura proletariata, saj je med njima temeljna razlika: meščanska družba je družba popolne odtujenosti, medtem ko se mora v družbi diktature proletariata začeti proces integralnosti dezalienacije. Poleg tega je v okviru razvite meščanske družbe buržoaziji uspelo, da ustvari razmeroma učinkovite mehanizme nadzora in racionalizacije politike in političnega odločanja. Sistem, ki temelji na teh mehanizmih, je — sicer s pomembnimi izjemami — v zadnjih petdesetih letih uspešno deloval, v našem desetletju pa je prerasel svoje okvire in je začel kazati zelo pomembne simptome nove krize.

II

Seveda ne moremo spodbiti dejstva, da je sam koncept organiziranja avantgarde proletariata in njenega položaja v političnem sistemu diktature delavskega razreda zašel v zelo globoko krizo. Prvine te krize

so jasno razvidne v raznolikosti izhodišč za kritiko organiziranja avantgarde v sodobnih razmerah: te kritike segajo od zanikanja, da je avantgarda sploh potrebna, vse do zahtev, da bi morala izvrševati politično oblast neposredno, seveda v imenu in v interesu delavskega razreda. Te razlike ne izražajo diferenciranosti razmer, iz katerih kritika izhaja, ne izražajo bogastvo oblik delavskega in komunističnega gibanja, pač pa ena drugo popolnoma izključujejo, če si že niso med seboj antagonistične.

Sedanje komunistično gibanje, ki ga predstavljajo tako komunistične partije na oblasti kakor tiste, ki delujejo v okviru meščanske demokracije ali v razmerah raznih avtoritarnih sistemov, je izšlo neposredno iz leninistične tradicije. Če hočemo to tradicijo lapidarno opredeliti, potem ne smemo spregledati dveh komponent: centralizma in demokracije. Boljševiška partija je morala do skrajnih posledic razviti komponento centralizma, saj se je bojevala za politično oblast proletariata v družbenih razmerah nerazvitega kapitalizma, zelo razširjene fevdalne strukture in izredne ekonomske in kulturne zaostalosti. Toda demokratični odnosi v partiji in še posebej v njenem centralnem komiteju so bili ravno v tem času in v času neposredno po prihodu na oblast bolj razviti kot v katerikoli drugi komunistični partiji v tem obdobju. To nedvoumno dokazuje, da je komunističnemu gibanju demokracija imanentna, celo tedaj, kadar mora biti do skrajne mere centralistično organizirano in kadar mora delovati v izredno težkih družbenih razmerah.

Ta nespodbitna dejstva pa nas navajajo k temule vprašanju: kako je bilo mogoče, da so to brez dvoma imanentno značilnost organizacije in gibanja tako temeljno izrinili iz njune strukture, kakor se je brez dvoma zgodilo v času po Leninu, v tako imenovanem stalinističnem obdobju, in kar je imelo tako velike, daljnosežne in globoke posledice za celotni komunistični del delavskega gibanja. Kljub temu, da so ta pojav še posebej po XX. kongresu KP SZ, a tudi že poprej, pogosto raziskovali, moramo ugotoviti, da glede tega ne smemo misliti, da imamo na voljo vsaj približno popoln odgovor. Vendar pa nas naša raziskovanja nespodbitno napeljujejo v tole smer: tudi komunistična organizacija, ki ji je bila demokracija v času, ko se je bojevala za politično oblast in za njeno utrditev, tako imanentna, je v svoji praksi centralistično komponento tako zelo prenapela, da se je preobrazila v karizmatično oligarhično strukturo, na kakršno zelo redko naletimo v sodobni in celo ne samo v sodobni politični zgodovini. Za zdaj lahko seveda postavimo le splošno hipotezo, vendar lahko rečemo, da se je to zgodilo predvsem zato, ker si je komunistična organizacija v stvarnih odnosih vse bolj pridobivala položaj monopola v sistemu politične oblasti in v celotni politični strukturi. Seveda se tu nikakor ne zavzemamo za nekakšen klasičen pluralističen večstrankarski sistem politične oblasti, in to ne le zato, ker sta se dve levi ruski stranki (eserji in menjševiki) iz znanih razlogov v specifičnih razmerah razvoja ruske revolucije sami

izključili iz političnega sistema sovjetov, pa tudi ne zato, ker bi morali večstrankarski model že *a priori* izključiti kot obliko politične organizacije v prehodnem obdobju (številne razvite komunistične partije na Zahodu so ta model vnesle v svojo aktivno ideologijo in v politični program). Ker pa izhajamo iz podmene, da bi se moral razviti model političnega sistema socializma kvalitativno razlikovati od modela meščanske demokracije ravno v temeljnem vprašanju sodelovanja delovnih razredov pri oblasti, lahko ugotavljamo, da se je monopolizacija politične moči v rokah komunistične partije, torej tudi njena notranja oligarhizacija dogajala kot vse večje izrinjanje sovjetov, sindikatov in drugih organizacij delavskega razreda in kmetov iz politične oblasti in iz odločanja. Za zdaj ni političnega sistema, pa naj temelji na monopolni oblasti katerekoli politične sile in naj bo še tako zgodovinsko zakoreninjen v revolucionarnem demokratičnem gibanju, ki bi mu uspelo, da se izogne usodi atrofije in skrepenevanja, in ki zato v nekem trenutku ne bi postal ena od temeljnih ovir za nadaljnji razvoj revolucije.

III

Zgodovinska, sociološka in politološka študija o komunističnem gibanju po oktobrski revoluciji se ne bo mogla izogniti oceni, da je oligarhizacija tega gibanja dosegla vrhunec, ko je v KP SZ neomejeno vladala Stalinova popolnoma iracionalna avtoriteta. To avtoriteto si drznemo primerjati s tisto, ki jo je uspelo vzpostaviti Cerkvi v nekaterih obdobjih njenega razvoja, pri tem pa moramo vendarle ugotoviti veliko razliko, da je namreč stalinistično obdobje malone brez predhodnika v množičnosti fizičnega nasilja nad nasprotniki. Toda stalinistični model političnega sistema je prišel v oster spopad z objektivnimi potrebami razvoja socializma in se je zato že takoj po II. svetovni vojni začel razkrajati: najprej leto 1948, potem XX. kongres KP SZ in leto 1968 so bili zelo pomembni mejniki tega razkroja. Seveda pa moramo popolnoma odkrito priznati, da proces tega razkroja ne poteka tako hitro, kakor smo pričakovali, ko se je začel. To pomeni, da je imel stalinizem objektivno podlago in da si je ustvaril oporišča in si razvil sile, ki še naprej obstajajo v samem jedru družbene strukture. Toda stalinizem je zaradi objektivnih in subjektivnih dejavnikov razvil tako pošastne metode, da se celo tiste sile, ki ga po svojem bistvu uveljavljajo, nanj ne smejo neposredno sklicevati. Demokratična koncepcija komunistične organizacije in njene vloge v političnem sistemu socializma je vendarle v nenehni ekspanziji. Opira se na demokratično tradicijo leninističnega obdobja in na še starejšo demokratično marksistično tradicijo komunistične organizacije, ki ji ne le ni bil tuj koncept vseskozi demokratičnih odnosov v sami partiji, temveč se je zavzemala tudi za koncept več delavskih strank v konkretnih razmerah, v katerih bodo komunisti

hegemon le, če so zares sposobni, da vidijo dalj od drugih, kar pa je neposredno odvisno od njihove organiziranosti, njihove povezanosti, njihove sestave itd. — hegemon bodo torej le, kolikor so zares »najbolj bojeviti in najbolj zavestni del delavskega razreda«.

IV

Zveza komunistov Jugoslavije je — kakor so storile na svoj posebni način tudi nekatere zahodne komunistične stranke, ki niso na oblasti — skušala radikalno prestrukturirati svoj odnos do načina svojega organiziranja in do uresničevanja svoje avantgardnorevolucionarne vloge v družbi in njeni preobrazbi. Verjetno je nujno, da globlje proučimo genezo te prestrukturacije zavesti zveze komunistov, saj se njena organizacija in struktura, vključno z organizacijo in strukturo same zavesti, nista bistveno razlikovali od organizacije in strukture v katerikoli drugi komunistični partiji iz časa tridesetih in štiridesetih let. Seveda v to primerjavo nočemo vključevati tudi stvarne sposobnosti ZK Jugoslavije (Komunistične partije Jugoslavije) za revolucionarno akcijo in boj. Neki moment ima vsekakor zmerom posebno, da ne rečemo odločilno vlogo: sodelovanje delovnih razredov in njihov vpliv v revolucionarnem boju. V takšnem boju — še posebej, če je hud in zagrizen — se hitro opuščajo skrepenele dogme in formule in se iščejo nove rešitve, ki izvirajo iz zelo zapletenih tokov takšnega boja. Celotno gibanje se v kratkem in intenzivnem obdobju nauči v enem samem dnevu več, kot je moglo spoznati in se naučiti v celih letih, ko je boj potekel na obrobju. Zveza komunistov je bila avantgarda delavskega razreda in drugih delovnih razredov v času, ko so ti razredi spreminjali temeljne strukture vseh družbenih odnosov. To jo je tudi pripeljalo v spopad ne samo z njenim lastnim dogmatizmom in skrepenelostjo shem o revoluciji in socializmu, temveč tudi s takrat nedotakljivo avtoriteto v komunističnem gibanju — s Stalinom. To je pospešilo proces iskanja novih poti in novih odgovorov na izredno številna vprašanja, ki smo nanja morali odgovoriti, ko smo prevzeli neposredno odgovornost za delovanje politične oblasti. Seveda bi ne bilo samo enostransko, ampak po svoje tudi dogmatično, če bi verjeli, da to, da opustimo en sistem dogem, že samo po sebi zadostuje, da ne zapademo drugemu takemu sistemu, ali če bi mislili, da so vse nove rešitve, do katerih pridemo, ko iščemo nove poti, zmerom najbolj racionalne, nekakšne nespodbitne nove resnice. Zato je v strukturi zavesti zveze komunistov najbolj revolucionarna prvina, ki je nastala v tem času, vsekakor prepričanje, da je socializem zelo zapleten zgodovinski proces, poln zelo ostrih nasprotij, da delavski razred in njegova avantgarda v tem procesu ne žanjeta samo uspehov, temveč lahko doživljata tudi poraze, in to ne samo zaradi odporov sovražnih sil, temveč tudi zaradi svojih lastnih napak, zmot in slabosti.

Zelo težko, če ne kar nemogoče, bi bilo zgodovinsko možnost politične in ekonomske hegemonije delavskega razreda (razreda proizvajalcev) dokazati samo na podlagi in na načelu spontanosti. Ne le zato, ker bi to pripeljalo do kaosa pri odločanju in bi celotno družbenopolitično življenje postalo neracionalno, temveč tudi zato, ker moramo izhajati iz stvarnosti samega delavskega razreda, ki je po strukturi svoje zavesti tako zelo heterogen, od stvarnosti ekonomske strukture, ki je tako zelo raznolika, od stvarnosti vseh družbenih odnosov v socializmu, ki so zelo protislovni tako zaradi zgodovinske dediščine kakor tudi zato, ker se v njih porajajo nove avtohtone protislovne prvine. Z eno besedo, socializem se nam kaže kot družba zelo številnih in globokih protislovij, ki jih lahko hitreje razrešujemo le z zavestno in organizirano družbeno akcijo. Toda če naj bo ustrezen, mora odgovor na vprašanje »za« organizacijo ali »proti« njej upoštevati tudi zgodovinske izkušnje o gibanju vsakršne organizacije, izkušnje, ki jih lahko posplošimo takole: vsaka organizacija teži k temu, da se zapira vase, to zapiranje pa vodi k oligarhizaciji organizacije. Seveda je bistvo v tem, da vsaka oligarhizacija teži k temu, da zapre vse ali večino pretokov za gibanje in sintezacijo spodbudnih delov organizacije; v našem primeru gre za spodbude delovnih razredov. Temeljna zgodovinska posledica pa je, da pride do zoževanja podlage socialistične ureditve, do zožitve, ki je lahko tako huda, da postavi pod vprašanj samo naravo te ureditve.

Vprašanje torej ni v dilemi »za« ali »proti« organizaciji, temveč v problemu, za kakšno organizacijo. Zdi se nam, da moramo najsplošnejši odgovor iskati v tej smeri: za organizacijo, ki bo zmožna, da absorbira čim več spodbud, hkrati pa bo te spodbude znala organizirati v sintezo, preseči njihovo protislovnost in zapletenost in pokazati na perspektive razvoja. Socializem bo dokazal, da je bolj racionalna družbena ureditev, če bo kolikor mogoče razvil dialektiko odnosa med organizacijo in spontanostjo.

Odnos med organizacijo in spontano iniciativo bi moral vselej biti odnos dialektičnega ravnotežja. Če bomo pretirali z organizacijo, bomo onemogočili spontanost — in narobe. To ravnotežje pa se bo seveda vzdrževalo samo v procesu, v katerem se bo kar naprej podiralo in se spet vzpostavljalo; za to pa potrebujemo prožen institucionalen in neinstitucionalen sistem, ki se bo v takem procesu in skozenj kar naprej obnavljal. Zato se logično zavzemamo za organizacijo, katere sistem bo čim bogateje razčlenjen in bo segal od najnižjih oblik (organiziranje, da bi npr. uredili praktična vprašanja prehrane) do najvišjih oblik (organiziranje, ki bo uveljavljalo pozitivno dialektično sintezo in odpiralo pota razvojne perspektive). Ne samo, da ta shema ne izključuje organizacije »najbolj zavestnih, najbolj bojevitih delov delavskega razreda«, temveč takšno organizacijo celo izrecno zahteva in utemeljuje. Organizacija delavskega razreda se

bistveno razlikuje od vseh drugih zgodovinskih organizacij, še posebej pa od organizacije meščanske družbe, razlikuje se ravno v tem, da ni progmatična, da skuša svoje odločitve povezovati ne le s preteklostjo, temveč, kolikor je mogoče, tudi s prihodnostjo. Če bi se delavski razred organiziral zgolj na podlagi vsakodnevnih interesov in nalog, nalog, ki so seveda popolnoma nujne, saj se življenje delavskega razreda uresničuje tudi skoz takšne interese, bi lahko to povečalo in zaostriło že obstoječa protislovja in pripeljalo do nepotrebnih kriz in spopadov, še tembolj, če se ta način organiziranja ne vključuje v dinamični sintetični okvir, ki povezuje sedanost s perspektivo in prihodnostjo. Poleg tega oblike organiziranja, ki zagotavljajo vsakodnevne in kratkoročne interese razreda, težijo k zapiranju, to pa ustvarja nevarnost oddvajanja od resničnih interesov razreda. To je tudi tisti družbeni okvir, v katerem se porajajo in iz katerega rastejo prvine odtujitve in birokratska ureditev.

V okviru dialektike organizacije in spontanosti je eno od osrednjih vprašanj odnos med različnimi oblikami organiziranja.

VI

Tudi najbolj skopa objektivna analiza zgodovine socializma tako dokazuje, da socializem ni družba brez protislovij. Tu nič ne pomagajo debele knjige in teorije o tem, da naj bi bil socializem popolnoma harmoničen. Teh ugotovitev pa ne ponavljamo zgolj zato, da bi jih še enkrat poudarili, ampak bi z njimi radi utemeljili še en sklep: tisti, ki se zavzemajo za teorijo o harmoničnosti socialistične družbe, so pogosto prepričani, da ta teorija prispeva k nepretrganemu socialističnemu razvoju, ker naj bi družbene sile mobilizirala v boju za uresničevanje konkretnih zgodovinskih nalog. Resnica pa je vendarle ravno nasprotna: če v socializmu obstajajo protislovja — in kakor smo videli, jih ne morejo prikriti nobene teorije — potem jih je treba razreševati, premagovati, obvladovati. Ravno obvladovanje protislovij v socialistični družbi je temeljna predpostavka za njen razvoj.

Seveda niti za hip ne pozabljamo, da se je vsa dosedanja družba razvijala skoz protislovja in z njihovim obvladovanjem. Le da so bila ta protislovja v različnih zgodovinskih obdobjih različna v svoji strukturi, naravi, razlikovala so se po načinih, kako jih je bilo mogoče prevladati, itd. Razvoj socialistične družbe — pravzaprav njena dokončna vzpostavitev — se uresničuje v dolgotrajnem procesu boja za prevladovanje protislovij, ki jih je ta družba podedovala od strukture meščanske družbe, hkrati pa nič manj tudi v procesu obvladovanja tistih protislovij, ki izvirajo iz njene lastne strukture in odnosov. Glede tega se torej socialistična družba ne razlikuje od poprejšnjih družb. Kvalitativna novost socializma pa je v tem, da se v njem zgodi zgodovinska sprememba v položaju subjektivnih dejavnikov, skoz katere se ta protislovja uveljavljajo, spopadajo in razrešujejo. Prvič v zgodovini človeške družbe prihajajo delovni razredi v pre-

vladujoči položaj v tem temeljnem odnosu družbenega razvoja. Do stratifikacije tega položaja je prišlo tudi v okviru samih delovnih razredov: stopnjo stvarne socializacije glavnih prvin družbene strukture lahko merimo tudi z družbenim položajem najbolj propulzivnih delov samih delovnih razredov.

Obvladovanje družbenih protislovij se je v zgodovini uresničevalo kot odnos stihijskih in zavestnih gibanj. V tem odnosu je »zavestno« vse bolj dialektično izrinjalo »stihijsko«, saj se v tem odnosu stihijsko ne pojavlja kot preprosta negativnost, temveč kot kompleksna komponenta celote, ki je sama v sebi enotnost negativnega in pozitivnega. Zavestna prvina v tem zapletenem procesu in odnosu nekako katalizira gibanje stihijskega — spodbujajoč širjenje njegovih pozitivnih prvin in izrinjanje negativnih prvin. Sama zavest je torej lahko stvarni dejavnik družbenega razvoja, kolikor se giblje v okviru stvarnosti, tj. v okviru stihijskega, tj. kolikor transformira stihijskost v organiziranost. Pri tem pa moramo upoštevati dve razsežnosti tega procesa: absorpcijo in eliminacijo. Seveda pa gibanje zavesti ni samo preprosto odsevanje stihijskega in zgolj kataliziranje njegovih pozitivnih in negativnih prvin, temveč je tudi dejavnik, ki išče in ugotavlja globlje zgodovinske možnosti.

Na podlagi teh podmen lahko razvijemo politične institucije in sisteme, v katerih se bosta križala spontano in organizirano gibanje in ki bodo vsaka zase in vse skupaj uresničevale absorpcijo in eliminacijo. Teoretično in praktično-politično je že uveljavljeno stališče, da bodo te institucije in sistemi v različnih zgodovinskih razmerah različni. Izkušnje zadnjih obdobj, še posebno tistih, v katerih so bili spopadi najostrejši, nas napeljujejo k nespodbitnemu sklepu: politični sistemi, ki se opirajo na delovne razrede, bodo lahko pozitivne iniciative teh razredov absorbirali tem popolneje, kolikor manj hierarhična je njihova organizacija in kolikor bolj celota njihovih odnosov omogoča, da se sami delovni razredi praktično uveljavljajo kot zadnji razsodniki. Če se katerakoli institucija hoče uveljavljati kot vseskoz neodvisen politični subjekt, se mora nujno oddaljiti od delovnih razredov, v njeni strukturi pa nujno pride do oligarhizacije odnosov.

Institucije in sistemi so torej objektivna nujnost, saj se v njih in skoznje uresničuje racionalizacija spontanosti, v kateri se vselej zbira neizčrpna energija delovnih razredov. Toda logika vsakršne racionalizacije je predvsem v tem, da odnose poenostavlja, iz tega pa izvira zapleten proces, v katerem se eliminirajo ne samo negativne in zgodovinske nesprejemljive prvine, temveč tudi pozitivne prvine. Rezultat pa je, da se institucije oddaljijo od svoje družbene podlage in da sistem postane sam sebi zadosten.

Skoraj vse socialistične družbe so začele doumevati logiko takšnega razvoja in teh njegovih razsežnosti. Toda doslej malone zmerom prepozno: ko so se ti sistemi že zaprli, zaradi česar morajo — ker protislovij ni mogoče večno prikrivati ali dušiti — kar naprej izvrše-

vati majhne posege, reorganizacije, rekonstrukcije itd. Seveda zme-rom pod pritiskom, po manjših ali večjih eksplozijah in vselej s kratkotrajnim in nepomembnim učinkom. Vendar pa pride trenutek, ko je prostor za takšne posege že premajhen in ko se je zares nujno spopasti z bistvom stvari.

Verjetno nihče ne verjame, da je družbeno življenje mogoče tako zelo poenostaviti, da bi gibanje spontanosti in organizacije zagotovili z eno samo institucijo. Zato imajo malone povsod večvalentno politično organizacijo ne samo v vertikalni, temveč tudi v horizontalni razsežnosti. Toda logika hierarhizacije in potem oligarhizacije je bila zelo močna. Polivalentnost politične organizacije je postala formalna, ker si je ena sama organizacija v celotnem sistemu zagotovila izrazito obvladujoč položaj. Popolna ponovna uveljavitev stvarne polivalentnosti — to pa zahteva popolnoma svobodno gibanje in spopadanje spodbud delovnih razredov po vseh kanalih organizacije — je edini način, da spet vzpostavimo popolnoma podrti ravnotežje. Poudarjamo tudi možnost spopadanja spodbud, ki je skrajna posledica, do katere mora pripeljati takšna logika, saj samo ta možnost zagotavlja resnično povezanost institucij in organizacij z delovnimi razredi.

VII

Če torej stvarno ocenjujemo dosedanje izkušnje, bi se moral avtentični politični sistem socializma zavzemati za uresničevanje in razvijanje pluralističnega modela. Seveda tudi ne izključujemo možnosti, da ta pluralistični model v nekaterih zgodovinskih in političnih razmerah uporabi to ali drugo pridobitev in tradicijo meščanske demokracije. Toda če so delovni razredi radikalno prevzeli družbene in politične položaje v svoje roke, potem praviloma težijo k temu, da vzpostavijo tudi radikalno nov politični pluralizem. Temeljna premisa tega pluralizma je, da sami delovni razredi sodelujejo v političnem in drugem odločanju, bistvena predpostavka za možnost tega sodelovanja pa so odnosi, v katerih je nevarnost, da bi se katerikoli del ali prvina političnega sistema oligarhiziral, omejena na čim manjšo mero. Odnosi samostojnosti delov, medsebojnega nadzora, medsebojnega popravljanja so tisti praktični politični mehanizem, ki ga moramo vzpostaviti kot odgovor na vse te zahteve.

Seveda pa tak mehanizem odnosov v okviru političnega pluralizma, ki smo zanj rekli, da je specifičen in avtentičen, z logiko svojega gibanja vpliva tudi na notranjo strukturo vseh delov političnega sistema. Kolikor popolneje ta mehanizem deluje, tem bolj bo v vsakem od teh delov uravnotežen odnos med učinkovitostjo in široko politično utemeljenostjo. Seveda ni potrebno, da bi na tem mestu na široko opozarjali na pomen, ki ga ima povezanost široke politične utemeljenosti z učinkovitostjo za celotno stabilnost in končne zgodovinske učinke sistema. Toda odnos med učinkovitostjo in široko po-

litično utemeljenostjo ni nič drugega kot odnos med demokracijo in njeno sposobnostjo, da absorbira spodbude, da jih izoblikuje v ustrezne naloge in delovna gesla in da njihovo uresničevanje uspešno organizira.

Seveda bo vsak del političnega sistema ta mehanizem uveljavljal po svoje. Način tega uveljavljanja ne more biti isti npr. pri lokalni samoupravni skupnosti in pri zapleteni in široki družbenopolitični skupnosti. Skupne prvine pa bodo vendarle povsod enake: široka možnost za razvijanje iniciative, ustrezna organizacija sublimiranja te iniciative in uresničevanje sublimiranih sklepov, stališč in odločitev. Te faze se seveda prepletajo, njihovi medsebojni odnosi pa se tudi različno oblikujejo glede na vrsto organa ali organizacije.

VIII

Kakor je znano, so vse komunistične organizacije — še posebej od Lenina sem — svoje notranje odnose utemeljile na načelu demokratičnega centralizma. Komunistično gibanje je torej zelo dobro doumelo, da bo lahko svoj vpliv širilo, če bo uresničevalo sintezo interesov delavskega razreda, pot do sinteze pa je lahko samo demokratičen boj. Že sama sinteza zahteva neko centralizacijo, samega uresničevanja sinteze v nasprotnem gibanju od središča k interesom delavskega razreda pa si ne moremo niti zamisliti brez odnosov, ki jih vzpostavlja organizacija demokratičnega centralizma.

Teoretično verjetno nikomur ne bi moglo niti priti na misel, da bi lahko imel demokratični centralizem iste oblike v vseh komunističnih organizacijah — nacionalnih, večnacionalnih, internacionalnih, v vseh zgodovinskih razmerah njihovega delovanja in razvoja — ilegalnih, legalnih, v razmerah boja za oblast, v času, ko je komunistična organizacija neposredno odgovorna za izvrševanje oblasti itd. Vseeno pa malone vse komunistične organizacije, še posebej tiste na oblasti, težijo k temu, da demokratični centralizem uveljavljajo na način, kakor so ga razumele in opredelile v času ilegalnega boja za oblast in v času neposredno po prevzemu oblasti. Samo vprašanje pa ni v takšnem uveljavljanju demokratičnega centralizma. Če ga uporabljamo nezgodovinsko, če ga razumemo in opredeljujemo dogmatično, se njegovo bistvo zelo hitro razobliči. Pretirano se poudari razsežnost centralizma in njegova demokratična komponenta se počasi duši. Tako v teoriji kakor v praksi so doslej razvili številne dokaze, da je takšen razvoj demokratičnega centralizma eden od vzrokov številnih političnih kriz, do katerih je v zadnjih letih prišlo v številnih socialističnih deželah in v številnih komunističnih partijah.

Natančnejša analiza razvoja ZKJ v času, odkar je na oblasti, bi brez dvoma pokazala, da je zveza komunistov prešla skozi dve etapi: skozi obdobje, ko se je ena od razsežnosti centralizma že tako zelo širila, da je prišlo do nevarnosti oligarhičnega zapiranja, in skozi obdobje, ko smo demokratični centralizem opredelili v novih zgodovinskih razmerah.

vinskih okvirih in uveljavili demokratične odnose. V tem drugem obdobju so se v polni meri uveljavila vodstva, razširile so se možnosti za izražanje stališč in za konfrontacijo idej, članstvo zveze komunistov se je tesneje povežalo z vodstvi. Najpomembnejši dosežek tega zapletenega procesa je vsekakor izredno krepljenje pomena in vloge republiških središč v zvezi komunistov. Ni dvoma, da so vse te prvine hkrati tudi usposobile zvezo komunistov za boj v razmerah samoupravljanja in demokracije — v razmerah odnosov, ki jih je zveza komunistov sama vzpostavila kot podlago družbenopolitičnega sistema in katerih razvoj še naprej spodbuja. Vendar pa širša in globlja analiza izkušenj z demokratičnim centralizmom v zadnjih letih nikakor ne sme pozabiti na številne negativne težnje: slabitev odgovornosti, ki je načela celo samo integriteto zveze komunistov kot organizacije vseh jugoslovanskih komunistov, nadalje to, da so številni člani zapustili zvezo itd.

Ker pa nekateri niso doumeli resničnih razsežnosti in pomena teh teženj, so začeli ostro kritizirati prakso demokratičnega centralizma, v kateri so se avtentično uveljavljali demokratični odnosi in komponente, hkrati pa so seveda zahtevali, naj se vrnemo k demokratičnemu centralizmu, v katerem bo veliko več centralizma in veliko manj demokracije. Toda če zvezi komunistov ne bo uspelo uresničiti njene zgodovinske vloge, je pravzaprav vseeno, ali bo ta neuspeh posledica prevelike zasičenosti s centralizmom ali ekspanzije korozivne neodgovornosti in defetizma.

Negativni pojavi, ki spremljajo razvoj notranjih odnosov, so lahko posledica hitrega širjenja demokracije, če so bili odnosi dotlej predolgo zaprti, ne morejo pa biti posledica same demokratizacije. Ali: številni posamezniki niso bili pripravljene na hitro širjenje demokracije, pa tudi nekateri organi in organizacije niso bili pripravljene, da se hitro prilagodijo novim razmeram. Poleg tega, da v razmerah hitrega širjenja samostojnosti nekaterih središč lahko nastanejo pogoji, da pozabijo na širše skupne obveze in naloge, tudi nepripravljenost središč širše družbene skupnosti, da pravočasno odgovorijo na vprašanja, ki jih poraja razvoj družbenega položaja, pospešuje dezintegracijske prvine in krepki možnosti za neodgovorno vedenje. Vse to pa vendarle samo potrjuje sklep, da sta lahko demokracija in centralizem v us;treznem odnosu sredstvo za uspešen razvoj, če sta le zgodovinsko utemeljena.

Dilema zato ne more biti: demokracija ali centralizem; prav tako ni ustrezna dilema, ali naj se demokratičnemu centralizmu odrečemo ali ga naj v zvezi komunistov še naprej uporabljamo. Zveza komunistov bi se v današnjih razmerah razkrojila prav tako brez demokracije kakor tudi brez centralizma. Brez demokracije bi postala skrepenela struktura, ki bi se skušala postaviti ven iz družbe in ki bi svoje skrepenele odnose prenašala tudi na druge dele družbe. Brez potrebnega centralizma pa bi se lahko odgovornost tako zelo razblinila, da bi se organizacije spremenila v nekakšno debatno tribuno.

Protislovja, skoz katera se prebija razvoj delavskega razvoja v našem času, niso take narave, da bi se lahko napotili le v eno od teh dveh smeri.

Osamosvajanje nacionalnih organizacij je postalo ena od temeljnih predpostavk moči zveze komunistov in njene akcijske sposobnosti. Verjetno se bo pokazalo, da je to temeljna predpostavka za krepitev tistih prvin, ki bodo vse tesneje povezovale narode in narodnost Jugoslavije. To osamosvajanje pa je vsekakor postalo tudi predpostavka neke pomembne potrebe v okviru organizacije demokratičnega centralizma, če govorimo o delovanju skupnega središča ZKJ. S to preobrazbo se namreč to središče predvsem tesno in neprenehoma upira na dejavnost in na spodbude nacionalnih središč, hkrati pa ta preobrazba od skupnega središča zahteva sposobnost, da sprejema odločitve, sklepe in stališča, ki jih bodo nacionalne organizacije in organizacije v bazi sprejele v kar največji meri. Učinkovitost središča ZKJ ne more biti odvisna od mitologizacije njegove avtoritete in ne more temeljiti preprosto na zahtevi po poslušnosti, temveč mora temeljiti na ustreznosti sklepov, stališč in iniciativ, ki jih v večnacionalni skupnosti enakopravnih subjektov ne moremo nikomur vsiljevati skoz formalno strukturo, ampak jih vsakdo lahko le zavestno sprejema na podlagi spoznanja o praktičnih in zgodovinskih interesih. Pri tem je seveda izredno važno, da poudarjamo načelo odgovornosti za avtentično uresničevanje in interpretacijo sklepov, ki smo jih skupaj sprejeli, saj večnacionalna skupnost in organizacija enakopravnih subjektov lahko obstaja samo v razmerah maksimalne odprtosti in pripravljenosti, da rešujemo probleme, ki izvirajo iz skupnih interesov, hkrati pa je potrebno popolno zaupanje glede ravnanja po tistem, ko smo sprejeli sklepe v postopku, za katerega smo se skupno domenili.

Informacijski sistem upravljanja

Tema, s katero želimo seznaniti bralca, je povezana z razmišljanji M. Pečuljića o kibernetiki in družbenoekonomskem razvoju v prihodnosti.¹ V prispevku bomo poskusili osvetliti nekatere vidike problema, o katerem danes v svetu veliko razmišljajo in razpravljajo. Gre za t.i. *informacijske sisteme upravljanja* (ISU). To naj bi bili posebni ustroji — neke vrste »živčni sistemi«, ki bi napajali »celice« z velikimi količinami znanja, z informacijami, ki pomagajo k optimalnemu odločanju posameznih delov in celote.

V nekaterih razvitih državah so se te naloge že lotili — zaenkrat predvsem v večjih firmah in institucijah, čeprav je v zvezi z graditvijo teh sistemov še vrsta nerazčiščenih teoretičnih vprašanj. Stališča posamejnih piscev se razlikujejo tako glede končne podobe, ki naj bi jo imeli ti »sistemi«, kakor tudi glede metod graditve. Enotni so v tem, da je z graditvijo informacijskih sistemov treba začeti. Menimo, da nekateri še nerešeni problemi in različni pogledi tudi za nas ne bi smeli biti zapreka, da pričnemo resno razmišljati o razvoju takšnih sistemov v naši praksi. Nevarnost je, da bomo zaostali, če bomo vprašanje odlagali, zakaj takšnih sistemov ni mogoče enostavno kupiti — kakor na primer računalnike, morali jih bomo sami zgraditi.²

V naši družbi ima graditev informacijskih sistemov še poseben pomen: to bo podlaga, na kateri se bo gradil *nov zgodovinski tip socialne integracije*. Izkušnje tujih organizacij in institucij bomo lahko uporabljali v naših razmerah; teh ustrojov pa ne bo mogoče enostavno »presajati« v našo stvarnost iz držav z drugačno družbenoekonomsko ureditvijo; pozabiti ne smemo na družbeno razsežnost tega vprašanja.

Menda ni treba posebej poudariti, da so nekatere naše misli v tem sestavku diskusijske narave, kar je najbrž razumljivo glede na razvojno stopnjo, na kateri je obravnavani predmet.

¹ M. Pečuljić: »Kibernetika — družbena moč — človek«, *Teorija in praksa*, leto 1970/11; »Prihodnost, ki se je začela«, *Komunist*, 1969.

² »Management Informations Systems« — *IBM-Nachrichten* — 1968/191.

Informacijski sistemi upravljanja, ki jih obravnavamo v tem sestavku, so *kibernetični sistemi*. Zakoni kibernetike so izhodišče za snovanje in graditev teh ustrojov, zato smo vključili v sestavek kratko pojasnilo o temeljnih in načelih te vede. V okviru naše razprave predmetu ne moremo odmeriti ustreznega prostora; izogniti smo se morali tudi aparatu — predvsem matematiki —, s pomočjo katerega bi lahko nekatere stvari jasneje in enostavneje pojasnili. Poleg tega gre za nov predmet, ki o njegovih posameznih vidikih še vedno razpravljajo. Toliko v opravičilo tega orisa idej kibernetike, ki bo iz navedenih in tudi drugih razlogov nujno pomanjkljiv in nepopoln. Pisec se je zanj odločil iz enega samega razloga; prispeval naj bi k boljšemu razumevanju snovi, ki jo obravnavamo.

Novo

Kibernetika je gibalna sila sedanje industrijske revolucije, sinonim za avtomatizirane tovarne, podlaga za burni razvoj znanosti, tehnike in tehnologije. Postala je nedvomno znanstveni *bestseller* druge polovice XX. stoletja. Zanja se zanimajo izvedenci številnih vej znanosti, tehnike, gospodarstva; matematiki, fiziki, biologi, zdravniki, psihologi, lingvisti, inženirji, ekonomisti in drugi. To govori o izrednih aplikativnih možnostih te vede. Toda kibernetika je še nekaj več od tega: je *veda o življenju*, pojasnjuje nam, kako življenje nastaja, se ohranja, razvija. V naš nazor o svetu vnaša novo predstavo. Po klasični predstavi sta bili temeljni sestavini sveta, ki nas obkroža, materija in energija; kibernetika opozarja na prisotnost tretje, bistvene komponente: *informacije*. Z vidika kibernetike je informacija vir obstajanja organiziranih sistemov. Ti ohranjajo stopnjo svoje organiziranosti, se upirajo naravni težnji k dezorganizaciji, razpadanju, »plavajo« *proti toku rastoče entropije* zato, ker nenehno črpajo informacije o pojavih o okolici in procesih, ki potekajo v sistemu samih.

Veda o upravljanju

Tako je imenoval kibernetiko N. Wiener, ki je pred dobrima dvema desetletjema postavil temelje novi znanosti.

»Kibernetika — to je veda o upravljanju, upravljanje pa imenujemo organizacijo usmerjenega delovanja. Procese upravljanja zapažamo povsod — v živih organizmih, v atomih, ki jih ustvarjamo, pa tudi v družbi, v kateri živimo. Toda šele nedavno smo spoznali zelo važno idejo o enotnosti zakonov, katerim se podrejšo procesi upravljanja, kjerkoli že potekajo — v živčnem sistemu živali ali človeka, v računskem ustroju, v upravljalnih ustrojih avtomatike

ali v ekonomskih strukturah sodobne družbe. Ta ideja je postala podlaga novi vedi — kibernetiki.« Tako o upravljanju in kibernetiki V. A. Trapeznikov.³

Predmet, ki ga obravnava kibernetika, so objekti ali »sistemi«; proučuje jih dinamično, z vidikom zakonov in mehanizmov upravljanja ter pri tem raziskuje gibanje informacij v njih.

Sistem

Materialni svet, v katerem živimo, je sestavljen iz *objektov*. To so skupine elementov, ki se nam kažejo kot sklenjene celote zato, ker poteka večina medsebojnih delovanj med elementi — *interakcij* — znotraj teh skupin, le manjši del pa je usmerjen navzven — v *okolico*, s katero razumemo vse tisto, kar je zunaj ločnice, ki smo jo postavili. Objekt opredeljuje vrsta karakteristik — *parametrov*, toda ko objekt opisujemo, navedemo le nekaj važnejših karakteristik, spremenljivk in ta »seznam« nam nadomešča naš objekt. Pravimo: za objekt smo uvedli *sistem*. Katere spremenljivke smo navedli, je odvisno od namena raziskave.

Pretvorba — gibanje sistema

Sprememba v stanju sistema pomeni, da so se vrednosti parametrov v času spremenile. Do spremembe pride ali pod vplivom delovanja zunanjih dejavnikov ali pa je rezultat procesa, pi poteka znotraj sistema.

Proces spremembe pod vplivom zunanjih dejavnikov je podrobno analiziral znani angleški kibernetik R. Ashby v knjigi »Uvod v kibernetiko«. Spremembo na objektu ali elementu — *operandu* povzroči neki dejavnik — *operator*. Pod vplivom delovanja operatorja se operand »pretvori« v *sliko (lik)*. Operator torej »preslika« en objekt v drugega. Tako se pod vplivom delovanja sončnih žarkov »bleda koža« pretvori v »temno kožo«. Takšno spremembo imenujemo: *prehod*; ponazorimo pa jo:

bleda koža → temna koža

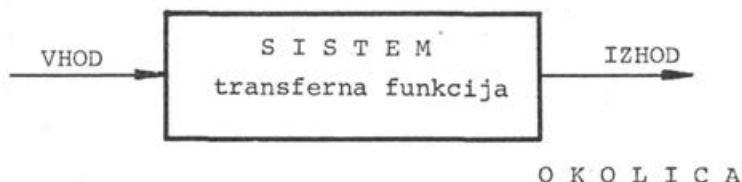
Pojem »sprememba« lahko razširimo. Operator lahko deluje na več operandov in pri vsakem izmed njih povzroči specifične spremembe. Množico prehodov nekega števila operandov imenujemo: *pretvorba*. Primer zanjo je enostavno kodiranje, ki vsako črko sporočila spremeni v naslednjo po abecedi, kar zapišemo:

	A	B	.....	Ž
↓	B	C	.....	A

Ponavadi se preobrazba ne zgodi le enkrat; delovanje operatorja lahko v splošnem povzroči serijo sprememb.

³ A. A. Godunov: »Vvedenje v teorijo upravljanja« — Ekonomika, Moskva 1967.

Na poljubni sistem deluje neskončna množica raznovrstnih vplivov — operatorjev. Iz množice zunanjih vplivov izločimo tiste, ki v procesu reševanja določene naloge — npr. pri upravljanju — bistveno vplivajo na stanje sistema. Ta zunanja delovanja okolice na sistem imenujemo tudi: *vhod* sistema. Analogno bomo imenovali delovanje sistema na okolico: *izhod*. Vhodne veličine bodo tako za nas operatorji, pod vplivom katerih se bo spreminjalo stanje sistema, kar zaznavamo prek delovanj sistema na okolico — izhodov. Zaporedje v nekem časovnem obdobju je *izhodna trajektorija*, ki ponazarja vedenje sistema. Očitno vedenje ne bo odvisno samo od vhodnih veličin, ampak tudi od tega, kako sistem vhode pretvori v izhode, to je, kakšna je njegova *transferna funkcija*. Glede na to kar smo povedali je primerno, da obravnavamo sistem kot *pretvornik*. (skical.)

»Črna skrinja«

Zgornja skica lahko predstavlja zelo poenostavljen blok-shemo računalnika, če nam vhod predstavljajo števila, ki jih uvajamo v računalnik, izhod pa izračunane rezultate. Tako smo prišli do pojma *model*, ki temelji na kakršnikoli podobnosti med dvema objektoma. Če sta si podobna, obstaja med objektoma odnos originala in modela. Bistvo modeliranja je v tem, da nekatere zakonitosti zapletenega objekta ali sistema proučujemo na poenostavljenem modelu. To raziskovalno metodo poznajo v vseh vedah, vendar je nikjer ne izvajajo tako dosledno kot v kibernetiki.

Kibernetiko zanima gibanje sistemov, reševati skuša probleme modeliranja upravljanih sistemov. V ta namen je posebno primerna metoda proučevanja, povezana s pojmom »črna skrinja«. Pri proučevanju po tej metodi nas ne zanima notranja struktura sistema — ta je lahko tudi nedostopna — ampak *vedenje*, ki ga ugotavljamo tako, da na vhod sistema vplivamo z različnimi impulzi in nato proučujemo izhode. Na podlagi analize »protokola« ugotavljamo nato zakonitosti. Načelo »črne skrinje« temelji na *izomorfizmu*, to je na lastnosti sistemov, da enako reagirajo na zunanja delovanja.

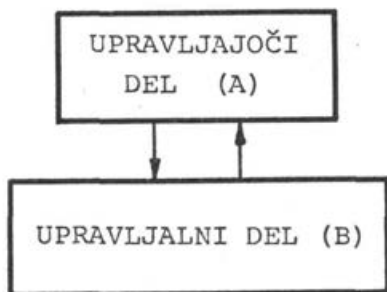
Kibernetični sistem — stroj

Objekte proučujemo bodisi z vidika materialno-energetske menjave ali pa z vidika menjave informacij. Če proučujemo npr. na-

rodno gospodarstvo s prvega vidika, nas bo zanimala odvisnost narodnega dohodka od materialno-energetskih virov, s katerimi razpolaga družba. Pri proučevanju v drugem zornem kotu nas zanimajo *informacijski procesi*, ki potekajo v gospodarstvu, njegova organizacija. Ta vidik nam lahko pojasni, zakaj se nekateri gospodarski sistemi, ki imajo sicer enak materialno-energetski temelj, razvijajo uspešneje kot drugi.

Sisteme, ki jih uvedemo za objekte z vidika menjave informacij, imenujemo *kibernetične sisteme*. To so pretvorniki informacij, rezultat pretvorbe pa je *upravljanje sistema*. Tovrstne sisteme imenujejo tudi *kibernetske stroje*; kibernetiko pa v skladu s tem *teorijo strojev*. Glede na način pretvorbe delimo stroje v dva razreda. *Determinirani stroji* so tisti, katerih vodenje je mogoče vnaprej predvideti, ker operator posamezni operand pretvori vedno v eno samo sliko. Vedenja *probalističnih strojev* ni mogoče vnaprej natančno napovedati, zakaj operator preslika objekt v takšno ali drugačno sliko.

Elementarno strukturo kibernetičnega sistema prikazuje skica 2. V praksi so sistemi praviloma bolj zapleteni; spodnja elementarna struktura je le njihov sestavni del.

Informacija — izbira — odločanje

Informacija je osrednji pojem kibernetike. Wiener je z informacijo razumel »vsebinò tistega, kar izmenjujemo z zunanjim svetom, ko se mu prilagajamo in ko vplivamo nanj s svojim prilagajanjem.«⁴

Pomen tega pojma za kibernetiko lahko globlje doumemo v povezanosti s pojmom *izbira*. Pri prehodu sistema iz enega stanja v drugo je v splošnem dana neka množica možnosti, za katero je značilna *neopredeljenost*. Izbrati neko nadaljevanje je odpraviti neopredeljenost. »Razumni« sistemi — tako meni kibernetika —

⁴ N. Wiener: *Kibernetika i društvo* (Nolit — 1964).

ne izberejo poljubnega nadaljevanja; odločitev je odvisna od sprejetih informacij in njihove predelave. Informacija je torej nekaj, kar zmanjšuje ali povsem odpravlja neopredeljenost, zato lahko zapišemo:

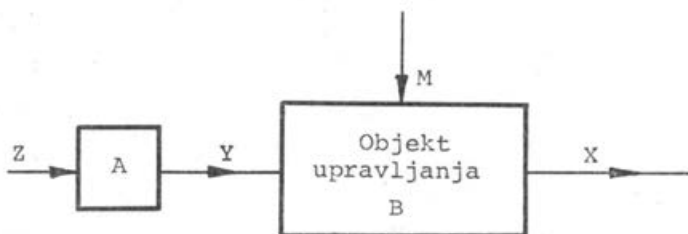
$$\text{informacija} = \text{odpravljena neopredeljenost}$$

Postopek izbire nekega nadaljevanja iz množice možnih imenujemo *proces odločanja*. Ta poteka po določenem pravilu — *algoritmu odločanja*.

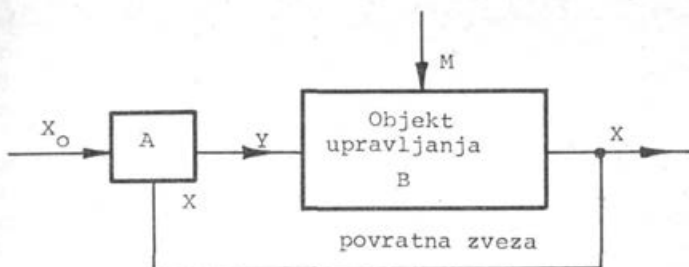
Upravljanje

Kibernetika izhaja iz tega, da prehajajo sistemi iz enega stanja v druga zaradi delovanja *upravljajočih vplivov*. Avtomobil se giblje v različnih smereh glede na to, kako ga upravljamo. Druga delovanja na objekt, ki so nasprotna prvim, imenujemo *motnja*.

Ko obravnavamo problem upravljanja, upoštevamo tele sedanje ugotovitve: 1) s tem pojmom razumemo »organizacijo usmerjenega delovanja na objekt«; 2) upravljanje je mogoče le, če so dane možnosti izbire; 3) upravljajoči vplivi so rezultat predelanih informacij, ki vstopajo v sistem; 4) med vhodnimi veličinami moramo upoštevati tudi motnje; in 5) rezultati upravljanja se kažejo kot izhod sistema oz. objekta upravljanja. Na tej podlagi pridemo z neznatno modifikacijo skice 1 do posplošene sheme upravljanja, ki jo prakazuje skica 3. Vhodna informacija Z se v bloku A predela v signal, nato pa pretvori v upravljajoči operator Y. Na objekt upravljanja B deluje še motnja M. Rezultate upravljanja ponazarja izhodna trajektorija X. Če informacijo vnesemo v blok A v obliki programa, je to *programsko upravljanje*. Sistem na shemi je *odprti sistem upravljanja*, ki je »primitiven« in tog. S kibernetičnega vidika ni zanimiv.

Skica 4 prikazuje *zaprti* (sklenjeni) *sistem upravljanja*. V bloku upravljanja A se predela poleg vhodne informacije X_0 (npr. informacija o cilju sistema) še informacija o rezultatu upravljanja X, kar je mogoče, ker je vhod sistema prek bloka A s *povratno zvezo* povezan z izhodom.

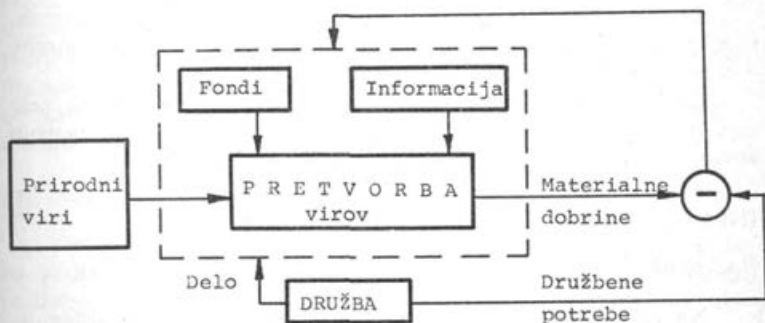
Povratna zveza omogoča popravek upravljaljajočih vplivov, to je upravljanje z *regulacijo*. Je temeljna sestavina kibernetičnega tipa upravljanja. To je eden najvažnejših pojmov kibernetike in nepogrešljiva sestavina vseh »živilj« sistemov. Wiener pravilno ugotavlja, da je povratna zveza začetek življenja, zato jo imenujemo »the secret of life«.⁵

EKONOMIKA — KIBERNETIČNI SISTEM

V sestavku proučujemo informacijske sisteme upravljanja kot družbeno-ekonomske mehanizme, zato nekaj besed o značilnosti ekonomike kot sistema.

Ekonomika — pretvornik

S. Beer pravi v knjigi »Cybernetics and Management« takole: »Vesolje sestoji iz neskončne množice sistemov; vsak sistem je vsebovan v nekem večjem sistemu podobno kot množica votlih kock, ki so vstavljene druga v drugo.« Tako je delovna enota podsistem delovne organizacije, ta podsistem neke panoge, slednja je podsistem ekonomike kot celote, ki pa je spet funkcionalni podsistem družbe. Ko proučujemo poljuben ekonomski sistem, moramo upoštevati to

⁵ Skrivnost življenja.

hierarhično povezanost, hkrati pa potegniti ločnico med proučevanim sistemom in drugimi sistemi, ki so lahko okolica ali pa notranja struktura proučevanega sistema. V skladu z idejami prejšnjega poglavja obravnavamo ekonomiko kot sistem, ki pretvarja naravne vire v družbi potrebne materialne dobrine.

V ta »pretvornik« vstopajo materialno-energetski in informacijski tokovi. Očitno je, da so ti pretvorniki sistemi s *smotrnim vedenjem*, zakaj vedno imajo neki *cilj* (ohranitev in razvoj sistema, dohodek, rentabilnost), ter da jih zato lahko obravnavamo kot *kibernetične sisteme*.

Karakteristike ekonomskega sistema

Ekonomski in družbeni sistemi spadajo med najbolj zapletene sisteme z obiljem povratnih zvez. Ne glede na nekatere skupne lastnosti teh sistemov z drugimi sistemi upravljanja, npr. tehničnimi ali biološkimi, se ekonomski sistemi po nekaterih značilnostih tudi bistveno razlikujejo od drugih sistemov. Glede na to se je oblikovala posebna veja kibernetike — *ekonomska kibernetika*. Nekatere posebnosti ekonomskih sistemov so te:

1. Izredna zapletenost in hierarhična narava; za njihovo delovanje je značilno obilje informacijskih tokov in številne povratne zveze tako med posameznimi ekonomskimi enotami (mikro-zveze) kakor tudi med različnimi deli družbenoekonomskega procesa v celoti (makro-zveze).

2. Obravnavati jih moramo vedno v širših okvirih: to je v okviru socialnoekonomskega sistema, ki vključuje tudi socialnopolitično strukturo.

3. Za ekonomske sisteme je značilna neka celostnost; trajektorijo vedenja posameznega elementa opredeljujeta tako kriterij razvoja ekonomske enote kot tudi makro-sistema v celoti. To pomeni, da morajo ti sistemi vsebovati poseben kompenzacijski mehanizem prilagajanja, ki vzdržuje raven in specifično udeležbo bistvenih spremenljivk, ki sestavljajo mikro in makro-sistem.

4. In končno: ti sistemi so nenehno v razvoju; znanstvenotehnični progres, spreminjanje družbenih potreb in medsebojnih odnosov — vse to določa spremembe v strukturi sistemov.

Glede na navedeno opredeljujejo ekonomske sisteme za *zelo zapletene, hierarhične, probabilistične sisteme, ki v svojem razvoju stremijo k realizaciji globalnega kriterija optimalnosti*.

INFORMACIJSKI SISTEMI UPRAVLJANJA

Razvoj ideje

Na razvoj ideje o gradnji posebnih umetnih živčnih sistemov, ki naj bi do mest odločanja dovajali velike količine informacij, je bržkone vplivalo več dejavnikov hkrati. Razvoj kibernetike, teorije

informacij in nekaterih drugih disciplin je ustvarjal realno podlago razmišljanjem, da je mogoče z uporabo načel teh teorij ustvariti popolnejše sisteme za vse oblike obravnavanja informacij. Gledano v tem zornem kotu je najbrž pravilno predpostavljati, da se je ideja o razvoju informacijskih sistemov razvila vzporedno z aplikativnimi možnostmi teh ved. Pomembno vlogo so v tem razvoju gotovo imeli računalniki; z njihovo uporabo se uvaja sistematičnost, red, ki se sam od sebe širi tudi na druga področja. Računalniki delujejo kot neke vrste »Operatorji, ki spreminjajo razporeditev verjetnosti v sistemu«. Vidnejša je postala razlika med mehanizirano predelavo podatkov v računalnikih na eni strani in primitivnimi metodami obravnavanja vseh drugih oblik gibanja informacij na drugi strani. Razmišljati so pričeli o ustrojih, ki bi racionalneje dobavljali »hrano« računalnikom. »Eksplozija informacij« je tudi dejavnik, ki ga moramo upoštevati. Optimalne odločitve so povezane z velikim številom alternativnih rešitev, pri vsaki izmed teh pa moramo upoštevati tudi nove informacije, ki so v kakršnemkoli odnosu z obravnavanim položajem. Zato postaja pereč problem selekcije, prenosa, prekodiranja in hranjenja velikih količin informacij. Računalniki lahko povzročijo resnično revolucijo šele, če so povezani v harmonično celoto z enotami, ki opravljajo druge funkcije, če so vkomponirani v »omrežje«, podobno kot možgani v človekov živčni sistem. Svojo vlogo pri tem je bržkone odigrala tudi analogija z živimi sistemi; podlago zanjo je dala kibernetika s tezo o enotnosti zakonov upravljanja v strojih in živih organizmih.

Prve začetke ideje o informacijskih sistemih lahko zasledimo v nazoru, da se različni elementi poslovne politike povezujejo v enoten sistem, ki ga združujejo v celoto številne informacije preme in povratne zveze. To spoznanje — uveljavljati se je začelo pred približno dvema desetletjama v ZDA, izrazilo pa se je v t.i. *integri-ranih* poslovnih sistemih (Integrated Business System) imamo po našem mnenju lahko za pripravljano etapo informacijskih sistemov, hkrati pa za spodbudo, da se začne te sisteme graditi v okvirih posameznih delovnih organizacij. Pomemben mejnik v razvoju ideje o informacijskih sistemih so najbrž tudi teze V. S. Nemčinova o perspektivah prihodnjega razvoja komunistične družbe, teze, ki jih je napisal pred desetletjem, predvsem v študijah »Planiranje in kibernetika« ter »Ekonomska kibernetika«. ⁶ Pisec obravnava to preoblematiko z makro-vidika.

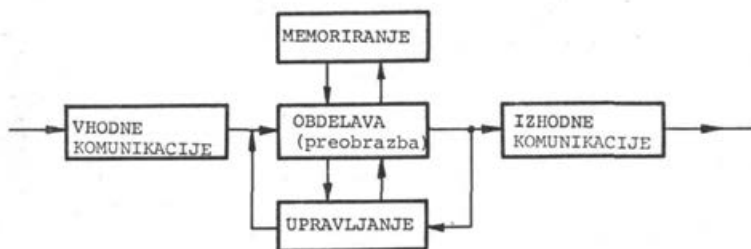
ISU — »živčni sistemi« organizacije

Navedli smo že, da »razumni« sistemi usmerjajo svojo aktivnost na podlagi prejetih informacij in glede na to, kako te informacije predelajo. Sposobnost ravnanja z informacijo nam lahko torej odgovori na bistvena vprašanja v zvezi z obstojem in razvojem teh

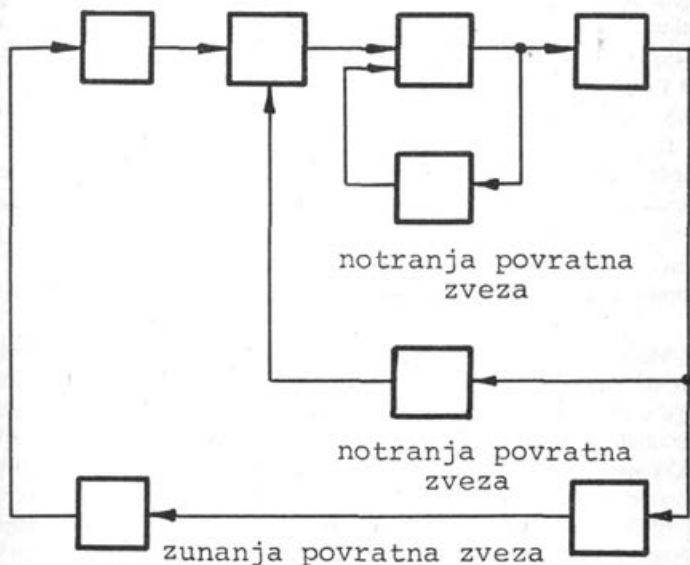
⁶ V. S. Nemčinov: »Izbranie proizvedenija« — tom 3, Moskva, Nauka 1967.

sistemov. Poznamo naravne ustroje — živčni sistemi ljudi in živali —, ki opravljajo to funkcijo na zelo racionalen način. Če ti mehanizmi ne bi bili tako uspešni, se številne oblike življenja ob neizprosni zakonu prirodne izbire ne bi tisočletja obdržale. Informacijski sistem upravljanja nam lahko pojasni, v čem je temeljna funkcija določene organizacije, zato je *baza* za poljudni sistem, ki ga lahko uvedemo za neki delujoči objekt. Tako je živčni sistem temeljni sistem človeka ali živali, pojasnjuje nam, zakaj je vedenje individuov takšno ali drugačno, zakaj so eni uspešnejši od drugih. Isto velja za informacijski sistem upravljanja ekonomskega ali socialnega organizma.

V organizaciji sodobne ekonomike potekajo velikanski tokovi najraznovrstnejših informacij — ekonomskih, tehničnih, znanstvenih in drugih; te informacije so povezane tako s tekočim poslovanjem ekonomskih objektov kakor tudi s perspektivami razvoja delovnih organizacij, panog in ekonomike kot celote. Količina informacij, ki jih danes uporabljamo pri poslovnem odločanju, neprestano narašča. Iz tega izvira tale kompleks nalog kako racionalno organizirati vse oblike gibanja informacij, da dosežemo optimalno poslovno odločanje, se pravi, na kakšen način zajemati iz velikanske količine informacij tisto, kar moramo vedeti, opravljati pri tem ustrezno selekcijo, kako racionalno posredovati informacije na mesta porabe ter jih pri tem ustrezno pretvoriti — prekodirati, da bodo razumljive, popolne, toda ne preobilne; katere informacije bomo namenili kasnejši uporabi, jih vnesli v »spomin«, in končno, kako bomo vso to množino informacij najuspešneje predelati v odločitve. Pri tem kompleksu nalog gre očitno tudi za to, da bi postalo delo računalnikov učinkovitejše ter da bi jih uporabljali predvsem v namen, katerem so namenjeni. Z vidika kibernetike ni načelnih teoretičnih ovir, da izdelamo ustroje, ki bi našteje funkcije opravljali učinkovito in racionalno, čeprav izdelava sama postavlja še vrsto teoretičnih problemov. Takšne sisteme bi lahko imenovali *informacijski sistemi upravljanja*. Opredelili bi jih lahko za: *ustroje, ki so sposobni racionalno organizirati vse oblike gibanja informacij, to je proizvajati, zbirati, pretvarjati, shranjevati in prenašati informacije v ekonomskih sistemih z namenom, da se zagotovi proces optimalnega odločanja oziroma upravljanja sistema v celoti in njegovih posameznih delov.*

Slika na s. 1216 predstavlja splošno shemo informacijskih sistemov upravljanja. Takšen sistem opredeljujejo tudi kot »visokokibernetizirani kompleksni model mnogih med seboj odvisnih regulacijskih krogov za celotno podjetje«. Zelo poenostavljeno shemo takega modela s tremi regulacijskimi krogi kaže spodnja skica.

Gornji opredelitvi si nikakor ne nasprotujeta, nasprotno, dopolnjujeta se. Obe skupaj pojasnjujeta funkcijo teh ustrojev, ki je:

1. v racionalni organizaciji vseh oblik gibanja informacij;
2. v povezavi — integraciji — oblik in delov poslovne politike oziroma sistema upravljanja ne glede na raven v enoten kompleks, v »integrirani poslovni sistem«.

Iz gornje opredelitve sledi tudi, da je bistvena značilnost teh sistemov prav *integracija*, to je povezava delnih informacijskih sistemov v enoten sistem upravljanja.

Informacijski sistem in kibernetični stroj

V načelu sta možni dve interpretaciji informacijskih sistemov. Po prvi so ustroji, sestavljeni iz kanalov zvez, selektorjev, pretvornikov, memorij — katerih cilj je, da mesta odločanja oskrbujejo z informacijami. Po drugi interpretaciji, katero zagovarjamo, pa vključujejo ti ustroji tudi mesta odločanja, med elemente uvrščamo torej tudi računalnike. Druga interpretacija se nam zdi ustrežnejša od prve, česar ni težko utemeljiti, če se bolj poglobimo v bistvo teh sistemov ali če jih primerjamo z njihovimi velikimi vzorniki — živimi sistemi.

Ko gradimo informacijske sisteme, s tem rekonstruiramo bazo obstoječega sistema. V objekt upravljanja npr. v delovno organizacijo vgrajujemo novi stroj, s katerim nadomeščamo starega, ali pa vanjo vgrajujemo novo načelo delovanja »stroja«, ki naj bi zagotovilo učinkovitejše delovanje objekta samega. Postavljamo tezo: z vgrajevanjem informacijskih sistemov pričenjamo vgrajevati v ekonomske objekte *kibernetične stroje* v pravem pomenu besede. Menimo, da je takšna interpretacija informacijskih sistemov pravilna; prav gotovo pa je ustreznije tudi takšno tolmačenje kibernetičnega stroja, ki ga številni pisci ponavadi nepravilno zožujejo na računalnik.

Iz povedanega sledi tudi, da imajo prav tisti, ki trdijo, da je dosledna izgradnja informacijskih sistemov povezana z rušenjem stare organizacije, zakaj temelj organizacije je racionalno zgrajen informacijski sistem.

Važnejše značilnosti

Menimo, da je prav, če v zvezi z informacijskimi sistemi opozorimo tudi na dve nepravilni predstavi o teh ustrojih — uveljavili sta se predvsem na Zahodu, njuni prvi zagovorniki pa so bili najbrž proizvajalci »computerjev« — predpostavki, da naj bi to bili »popolni sistemi« in da naj bi ti sistemi v celoti temeljili na računalniku. Pokazalo se je, da ti predpostavki ne držita. Na sedanji razvojni stopnji bodo informacijski sistemi — če nimamo v mislih najmanjših sistemov te vrste — delno ročni. T. i. »popolni sistem« pa je zaenkrat samo sanjarjenje večine korporacij. To naj bi bili sistemi, pri katerih bi bili povezani v celoti vsi vhodi, registri, pretvorniki in izhodi — delovali pa naj bi v popolni harmoniji. Preprosto: ti ustroji naj bi delovali tako, kot deluje človekov živčni sistem.

Informacijski sistemi upravljanja se razlikujejo od konvencionalnih sistemov informiranja; važnejše razlike so tele:⁷

1. Informacijski sistem upravljanja je *sistem*, to je integrirana skupina interaktivnih delov.

2. Ta stroj mora biti urejen tako, da dostavlja važne informacije *pravočasno*, da bi se bilo mogoče lotiti korektivnih akcij; zagotoviti mora *smotrnost* informiranja, kar pomeni, da dobiva posameznik po obsegu manj, po vsebini pa več.

3. Informacijski sistem mora imeti razvito *strategijo iskanja*⁸, posebno *rutino* za iskanje podatkov, da bi se lahko hitro odzival na spremembe in pravočasno posredoval informacije o stanju ekonomike in o drugih podatkih okolice — o konkurentih in poslovnih razmerah ter o notranjih parametrih sistema.

⁷ N. Hackney: »Management Informations Systems — MIS« — Management in Action 2/70.

⁸ Raziskave v tej smeri potekajo danes zelo intenzivno; glej npr. C. T. Meadow »The Analysis of Information System« — New York — London 1967.

4. Biti mora *integriran sistem*, kar pomeni, da podatek napiše samo enkrat, potem pa ga avtomatsko reproducira; izhod iz enega oddelka naj bi bil po možnosti natančno takšen, kakršen bi bil potreben za vhod v naslednji oddelek, prehajal naj bi torej brez vmesne predelave; podatke sistem memorira samo enkrat in to v poznanem zaporedju in na znanih mestih.

5. Informacijski sistem obravnava podatke ne glede na meje oddelka, kar je bistvena razlika v primerjavi s starimi metodami, ki temeljijo na poročilih sektorjev in oddelkov.

Problemi gradnje

Podoba ustrojev, ki bi jih lahko z vso pravico imenovali informacijske sisteme upravljanja, še ni povsem jasna, zakaj zaenkrat v tej vrsti obstajajo le sistemi, ki jih je ustvarila narava.

V zvezi z gradnjo teh sistemov se postavlja nekaj vprašanj: najprej kaj želimo doseči, nato kako konkretno pričeti s tem delom v delovni organizaciji ali na širšem področju.

Najprej, kaj želimo doseči. Vemo, da imajo informacijski tokovi v ekonomskih sistemih podobno vlogo kot živčni impulzi v upravljanju živega organizma. Toda velika razlika je v stopnji organiziranosti. Mreža informacijskih povezav v živih sistemih je logična, zakonita, optimalna. Vse drugače je z informacijskimi zvezami v ekonomskih sistemih, kjer je povezava kaotična, naključna — nekatere vezi so odvečne, druge manjkajo. Glavni namen gradnje je torej nedvomno *optimizacija* informacijskih tokov, izdelava takšnega informacijskega »omrežja«, ki bi zagotavljalo optimalno komuniciranje informacij od elementa do elementa, čim popolnejše koriščenje zbranih informacij, njihovo pretvorbo v optimalne odločitve.

Naslednje vprašanje je: kako začeti. Ko razvijamo informacijske sisteme v delovnih organizacijah, vgrajujemo v te »objekte« *nove metode in nova sredstva*, da bi na ta način delovna organizacija ravnala z informacijo bolj racionalno. Že R. Ashby je, ko je proučeval regulatorje, poudaril, da je vsaka nova stvar oziroma sploh vsaka stvar rezultat izbire. Naravni informacijski sistemi so rezultat naravne izbire. Ko ustvarjamo informacijske sisteme za konkreten namen, prav tako izbiramo; izbiramo metode in pri tem uporabljamo ugotovitve kibernetike, teorije in informacij, hevrističnega programiranja, operacijskih raziskav in seveda tudi računalnikov. Izbiramo pa tudi sredstva, opremo, ki jo potem na takšen ali drugačen način vnesemo v naš sistem. Temeljne komponente, iz katerih je zgrajen vsak informacijski sistem upravljanja, so tele: 1. *viri informacij*; 2. *sprejemnik informacij*; 3. *spomin oziroma memoria*; 4. *oddajnik* in 5. *pretvornik informacij*. Seveda moramo pri projektiranju oziroma izbiri upoštevati, da se informacije prenašajo po »kanalih zveze«. Bistvo projektiranja je, da pravilno izberemo posamezne komponente in da jih tako povežemo, da zagotovimo maksimalno učinkovitost celotnega objekta.

Kvaliteta informacijskega sistema upravljanja, njegova učinkovitost bo torej odvisna prvič od tega, kakšna je kakovost temeljnih komponent, dalje od načina povezave posameznih komponent v »delne« informacijske sisteme, in končno od tega, kako so ti delni sistemi povezani v celoto.

V zvezi z gradnjo informacijskih sistemov upravljanja nekaj teoretičnih problemov še niso rešili. Ne vemo namreč, kako se prenaša informacija od nižjih na višje ravni, kako se pri tem prekodira, v kakšnem »jeziku« sporočajo posamezni elementi informacijo naprej, kako se med seboj sporazumevajo. Tovrstne probleme rešuje danes posebna veda *ekonomska semiotika* — veda o znakih in sistemih znakov.

Glede na navedene težave je najbrž racionalno, da se v skladu s splošnimi načeli o informacijskih sistemih pri gradnji teh sistemov približujemo cilju postopoma, tako da optimiziramo že dosežena stanja. Takšen način je najbrže pravilen tudi zato, ker ne poznamo prihodnjih možnosti tehniških ustrojov. Dolgoročni program postavljamo v grobih obrisih; v skladu s pridobljenimi izkušnjami program potem popravljamo. Natančno pa je mogoče postaviti cilje prvih etap, pri čemer moramo upoštevati sedanje stanje organizacije in tudi sedanje možnosti tehničnih ustrojov. Do kompleksnega informacijskega sistema lahko pridemo tako, da v delovni organizaciji najprej zgradimo delne informacijske sisteme, potem pa jih na posameznih etapah razvoja oziroma uresničevanja projekta postopoma povežemo v celoto.

KIBERNETIKA IN DRUŽBA

Civilizacija na razpotju

Zakaj? To, da bodo ideje kibernetike in še posebej uporaba teh idej v praksi vplivale na prihodnji družbeni razvoj, je gotovo nesporno. Vprašanja o odnosu med kibernetiko in družbo so analizirali številni kompetentni pisci, začeni z Wienerjem. Tej temi sta bili namenjeni že v uvodu navedeni študiji M. Pečujlića. Menimo, da večino ugotovitev lahko takole strnemo:

1. Kibernetika je povzročila, da je prišla civilizacija na usodno razpotje. Mogoči sta dve smeri razvoja: tehnokratska, če bi prišli na krmilo gospodarji strojev, ali humanistična, če postane kibernetika zaveznik množične demokracije.

2. Strah, da bodo »stroji« nadomestili možgane, ki naj bi zato zakrneli, ni utemeljen. Prav nasprotno. Trdimo lahko, da kibernetični stroji omogočajo, da se človekovi možgani v položajih, ki postajajo z vsakim dnem bolj zapleteni, »zaposlijo« smotrneje, uporabljajo v svoj pravi namen. Nesporna je najbrž tudi ugotovitev (Wiener in drugi, da nam nevarnost ne grozi od strojev samih, ampak od tistih, ki stroje uporabljajo. Nevarnost grozi tako od tistih, ki sku-

šajo izkoristiti stroje, da bi okrepili svojo oblast nad drugimi ljudmi, upravljali z ljudstvom, ki so ga izločili iz kroga informiranih, ker so si sami prilastili monopol na informacije. Nevarnost pa preti tudi od t.i. »malikovalcev« strojev, od ljudi z »mašinizirano« filozofijo, ki razmišljajo o optimizaciji družbene proizvodnje, o napredku ne glede na to, ali je ta napredek človeku v korist. Pogubno je lahko, če ljudje takšne vrste, ki vodijo države, prepuščajo usodne odločitve stroju. Na žalost ima Wiener najbrž prav, ko pravi, da malikovalci strojev ne živijo samo v kapitalističnem svetu, ampak da to vrsto ljudi najdemo tudi v komunističnem svetu. Ta vidik je pomemben tudi za predmet, ki ga obravnavamo. Skupaj s Pečujlićem lahko trdimo, da je »izid odvisen od zavestne akcije«.

3. Posebno vprašanje je t.i. simbioza »človek — stroj«, koooperacija, delitev dela med njima. Področje za tovrstno sodelovanje je zelo obširno. Wiener je navedel t.i. »mešane sisteme« (protetika, strojni proizvodi, medicinska diagnostika ipd.).

4. Pomemben vidik analize o tem odnosu je prav gotovo vse tisto, s čimer kibernetika prispeva in bo prispevala k hitrejšemu in skladnejšemu razvoju človeške družbe v prihodnosti. Na eni strani z revolucionarnim vplivom na produktivnost dela ustvarja stvarne možnosti za zadovoljevanje človekovih potreb. S stališča naše razprave pa je posebno pomemben drugi vidik, to so možnosti, ki jih ustvarja kibernetika, da vzpostavimo nov tip družbene in ekonomske organizacije, možnosti »za prožnejše povezovanje delov v celoto«, za »novo obliko decentralizacije in centralizacije«, možnosti da realiziramo »demokratsko združevanje v celoto, integracijo, ki ne sloni na pritisku, na dominaciji« (M. Pečujlić).

Za nas seveda ni enako važen ves kompleks vprašanj o gornjem odnosu. Zanimajo nas samo družbene implikacije, neposredno povezane z našo temo.

Družbena razsežnost informacijskih sistemov

Informacijske sisteme upravljanja gradijo z nekim določenim ciljem. Cilj t.i. »Management Informations Systems« je v tem, da »management« informira o vsem tistem, kar je potrebno za optimalno upravljanje podjetij. Toda hkrati gradijo te sisteme z namenom, da še bolj utrjujejo položaj vladajočega razreda, monopol na informacije pa ima vodilna elita. Vsekakor teh sistemov ne gradijo zato, da bi množice približali k upravljanju, ampak s tem proizvajalce še bolj odtujujejo od upravljanja. Na to moramo opozoriti, ker prihaja čas, ko pričenjamo te sisteme graditi tudi pri nas. Čeprav bomo uporabljali izkušnje razvitih držav, vgrajevali iste stroje, bo smoter uporabe teh sistemov pri nas drugačen, služiti morajo kot sredstvo za povezovanje proizvajalcev v enoten sistem upravljanja; kar pomeni, da tako projektiranje kot izgradnja pri nas ne moreta potekati povsem tako kot v državah z drugo družbenopolitično ureditvijo.

Graditev informacijskih sistemov upravljanja v okvirih posameznih delovnih organizacij ima velik družbeni pomen. Poleg tega da omogoča uspešnejše poslovanje in hitrejši razvoj delovne organizacije je tudi temelj za pravilnejše odnose v sami delovni organizaciji, ker zagotavlja ustrežnejše povezovanje interesov delov in celote.

Za našo družbeno skupnost kot celoto pa je izredno pomemben makro-vidik tega vprašanja, to je izgradnja informacijskih sistemov v širših okvirih, sistemov, ki bodo rabili za temelj velikim sistemom, ki bodo podlaga in spodbuda integracije naše družbene skupnosti v celoto. Graditev informacijskih sistemov upravljanja v makro okvirih je najbrž tisto, od česar si je Nemčinov obetal nadomestitev državnega aparata s sistemom družbenega samoupravljanja, s to visoko razvito obliko sodelovanja ljudi dela. V zvezi s tem pravi: »Pri prehodu h komunistični družbi se bo dogajala postopna zamenjava odmirajoče države s sistemom organov družbenega samoupravljanja, ki bodo prevzemali funkcijo upravljanja in planiranja... Praktično se naloga reducira na to, da bi harmonično spojili načelo zavestnega upravljanja družbene proizvodnje (ustrezno spoznanje objektivnih zakonov ekonomskega razvoja) s kibernetičnimi načeli samousklajevanja, samoreguliranja in samoorganizacije družbenega procesa. Ta naloga ni lahka, je pa popolnoma izvedljiva.«

Tu ima Nemčinov očitno v mislih t.i. posthierarhične družbene strukture, o katerih so razmišljali že znani matematiki J. von Neumann, Kolmogorov, Ofman.

Vprašanje, ki se danes postavlja pred družbeno skupnost, je — seveda če sprejmemo tezo, da so informacijski sistemi temelj za novo družbeno integracijo — kako naj začnemo graditi te mokro sisteme. Prvo, kar bi najbrž morali povzeti iz tega, je, da imajo računski centri — na žalost jih gradimo še v zelo majhnem obsegu — tudi svojo družbeno funkcijo, ki ni le v tem, da nudijo usluge posameznim organizacijam. Opozoriti želimo, da pri tej problematiki ne gre samo za računalnike, samo za opremo in da zato izgovor, da so stvari predrage, ne more biti opravičilo za odlaganje razmišljanj o problemu. Zdi se mi, da glede tega v Sloveniji celo v jugoslovanskih razmerah zaostajamo. S. Beer je dejal za Anglijo: »Nam vedno primankuje denarja... V raketah ne moremo tekmovati z drugimi. Življensko nujna je za nas načelno nova razvojna pot... Konkurent za to vlogo je veda o upravljanju.« Najbrž bi se nad tem lahko zamislili tudi mi.

Še enkrat, menim, da ni stvar le v računalnikih in da ne gre samo za denar, gre za načelni odnos do te problematike, gre za to, da se verjetno premalo zavedamo, da nekaterih vprašanj ni mogoče odlagati, kajti »prihodnost postaja usodno področje, merilo tudi za naše obnašanje danes.«⁹

⁹ M. Pečujlić: »Kibernetika-družbena moč-človek«, Teorija in praksa, leto 1970/11; »Prihodnost, ki se je začela«, Komunist, 1969.

O tradicionalni, množični, avantgardni in elitni kulturi

Pričujoči spis ni toliko znanstvena razprava, prej je esej, refleksija. Sam namreč nisem znanstvenik, ki bi se ukvarjal s kulturo (z njenim pomenom, naravo, zgodovino) kot s predmetom, temveč sem bolj kulturni delavec, ki sam živi usodo naše kulture, hkrati pa se trudim doseči določen znanstveni nivo v proučevanju slovenske literarne zgodovine in literarne teorije. Ker je zgodovina slovenske literature v večji meri kot zgodovina večine drugih nacionalnih literatur notranje povezana z zgodovino splošne slovenske kulture, ker je tej splošni kulturi — pri Slovencih — ravno literatura dala notranjo pomensko os, temeljni model, celó vsebino, sem s tem, ko raziskujem literaturo, dejansko nenehoma soočen s problemom kulture. Ker pa je bila slovenska literatura do nedavnega tradicionalna literatura, je seveda tudi slovenska kultura, kot tista, ki se od literature poji, tradicionalna.

V tej kratki uvodni opombi sem že označil, na kakšen tip kulture mislim, kako jo viziram, kaj v njej — predvsem — vidim. Jasno je, da je kultura precej širok pojem in da lahko zajema področja, kot so moda, sploh način oblačenja, način izdelovanja predmetov, njihovega oblikovanja, medsebojne človeške odnose (do etikete), način pripravljanja hrane, mitologije, v določenem pomenu tudi način materialne produkcije, način prebivanja (stanovanja) itn. Ta področja so brez dvoma nenavadno zanimiva in pomembna za globalno, sintetično, v induktivnem smislu integralno pojmovanje (zajemanje) kulture. Sam se jim seveda ne bom izčrpno posvetil. V svoji refleksiji se bom omejil na analizo tistega »duhovnega«, »idejnega«, »idealnega«, do neke mere filozofskega ogrodja, ki sem ga potegnil s pomočjo dolgotrajnega empiričnega razčlenjevanja iz slovenske literature, hkrati pa bom to ogrodje, ta slovenski kulturi inherenten vrednostni sistem primerjal z nekim na videz netradicionalnim področjem kulture, s pojavom množične kulture.

Vrednostni model slovenske tradicionalne kulture bi bil v nekaj besedah približno takle: privilegirani čas je Prihodnost, medtem ko sta zdajšnjost in preteklost usuznjeni negativnosti. Kar je na zdajšnjosti in preteklosti lepega, dobrega, pozitivnega, je to, kar sveti vanju iz Prihodnosti. V prihodnosti se bo uresničilo, kar je ne le napovedano, temveč kar je tudi temeljna struktura sveta, vendar dana v možnosti, kot Upanje, kot Obet, kot Zakon. Ta Zakon govori o tem, da so temelj sveta Vrednote-Ideali-Ideje (recimo Ljubezen, Enakost, Pravica, Svoboda, Bratstvo, Dobrota, Milost, Usmiljenje, Zvestoba, Pogum itn.). Vse te pojme-eksistencialne kategorije nosimo Slovenci v svojih prsih, v svoji Notranjosti, Srcu, a jih zaradi nemilih okoliščin (vladavina Zla v zdajšnjem svetu) še ne moremo udejaniti. Vendar je zlo pred svojo poslednjo uro. Še malo in napočil bo čas, ko bo prišlo do Poslednje sodbe, do tistega odločilnega Dneva — do konca banalnega časa — ko bojo zli kaznovani (imperialistični, Slovence tlačéči, izkoriščevavski narodi in slovensko ljudstvo zatirajoči razredi odpravljeni) in dobri poveljani; zaživeli bojo v novem tipu sveta, v Novem času, Novem življenju, ki mu lahko rečemo komunizem ali konec razrednega izkoriščanja ali paradiz ali kaj podobnega. To strukturo sem poimenoval tradicionalna slovenska megastruktura; razpada sicer v dva dela, v pasivnega (krščanskega) in aktivnega (marksističnega), vendar ta notranja delitev za naš namen ni pomembna in jo bomo zato pustili v nemar.

Iz podrobne analize povojne slovenske literature je očitno, da se je omenjena in opisana megastruktura razkrojila, najprej v obliki negacije, nato pa sploh v nekaj tretjega, v zasnovo nove megastrukture. Prihodnost se je v prvi povojni negacijski fazi skazala za neeksistentno, v drugi pa zgolj za del časovne enote, v kateri dominira zdajšnjost in je prihodnost zmerom samo neka možnost zdajšnjosti. Svet-življenje ni več strukturirano teleološko, ne razvija se več k notranje — po Zakonu, Obljubi in svoji človeški (humanistični) naravi — določenemu Cilju, Smotru, Logosu. Zato zdajšnjost ne more biti več funkcija Prihodnosti. Vse, kar je v zdajšnjosti Resnično, ni Resnično glede na Prihodnost in Zakon, temveč samo po sebi, po svoji imanentni logiki, ki jo iz naše skušnje prav dobro poznamo in ki jo lahko s patetičnimi besedami (vizirano seveda še iz starega kota, s starimi pojmi — eksistencialijami) označimo kot navzkrižje, trpljenje, pomanjkanje, nesrečnost, izkoriščanje in izkoriščanost, zatiranje in zatiranost, polaščanje, vladavino sistema nad konkretnim živim posameznikom, omejenost svobode, relativnost pravice, vlado moči, to je svet, ki smo ga v svojih tradicionalnih eshatoloških in mesijanskih prognozah-samoslepilih imeli za teoretično, po Zakonu premaganega, a se je zdaj pokazal kot neverjetno trden, odporen in — kar je najbolj novo — dejanski. Merila, po katerih naj danes živim, niso več Kriteriji transcendentnega Zakona (za takšen transcendentni Zakon imam tudi eshatološki marksizem), temveč imanentni kriteriji, ki se nenehoma porajajo, umirajo, spre-

minjajo, so odvisni od mojih realnih potreb pa od objektivnega sveta. Objektivni svet ni le začasna ovira, podoba zla, nekaj, česar se je treba ogibati oziroma kar je treba pojmovati zgolj kot snov za premagovanje, kot bojno polje za akcijo, kot gradivo za naše Človečansko utelešanje, temveč je vsaj tako dejanski, kot je dejanska moja Notranjost, Želja, kot tista moja potreba, ki se mi kaže v idealni luči kot svet odrešujoča (recimo, Svoboda), a se v realnem svetu zmerom »deformira« v tujo svobodo, v zlorabo moje svobode, v spačka in negacijo Svobode kot take. V fazi, v kakršni smo Slovenci danes, to lahko mirne duše zapišemo, nam je objektivni, dani svet, fakticiteta, to, na kar trčimo in kar ni preformirano po naših Željah in Akcijah, mnogo pomembnejši, resničnejši od naše subjektivne notranjosti. To notranjost svetu podrejamo, trudimo se, da bi jo — s svojo svobodo — tako prestrukturirali, da bi ustrezali objektivnim, zunaj nas stoječim silnicam svetovnega pomenskega polja.

Kaj se to pravi konkretno? V naši sodobni družbi, ki ji rečemo samoupravna, a je ta samoupravnost le eden izmed naših projektov, s katerimi skušamo faktični svet preoblikovati v skladu s človeškimi potrebami, kot so Svoboda, Enakost, Moč, Vpliv? Ta samoupravnost je danes cilj akcije neke dovolj številne grupe v slovenskem prostoru (čeprav je treba tudi tu ločevati med deklaracijo te grupe o svoji dejavnosti in njeno dejansko dejavnostjo); obenem pa je tudi državnopravno do neke mere zaklavzulirana, se pravi, da do neke mere že nastopa kot objektivni svet, kot fakticiteta, na katero v svoji realni skušnji zadevamo in se moramo po njej ravnati. Ker kategorija samoupravnosti ni téma našega današnjega posvetovanja, se z njo ne nameravamo več ukvarjati, vendar moramo zaradi tega, ker je imenovana v naslovu naše skupne podteme kot nekaj, kar povsem samoumevno pripada naši sodobni jugoslovanski, ergo samoupravni družbi, pripomniti zgolj tole: zdi se, da je kategorija samoupravnosti danes dvoživka; en njen krak sega v realiteto kot pravna, politična in tudi že dejanska faktičnost našega življenja, drugi njen del pa je še zmerom osmišljen iz tradicionalnega viziranja kot transcendentni cilj, v katerem se bo dozrajšnje — navzkrižno, blodeče, izkoriščano, nemočno, nesvobodno, neenako, sploh v problematičnih socialnih okoliščinah živeče — človeštvo presnovilo, prenovilo, zveličalo. Dvojnost značaja kategorije samoupravnost pa ni naključna in izjemna. Ta dvojnost je karakteristika celotne današnje socialnozgodovinske situacije Slovencev. Tradicionalna megastruktura slovenske kulture in sploh naše celotne družbe je pri nas še navzoča, deloma kot odhajajoča, deloma kot program, ki ga skušajo nekatere skupine slovenske družbe (Cerkev, stalinistično in iluzionistično usmerjeni partijci, večina starejših kulturnikov itn.) predvsem pa številni posamezniki znova udejaniti (tu gre za celotno pahljačo vseh tradicionalnih »humanistov« — od tistih, ki verujejo v odrešilno moč Kulture kot take, vrednot kot takih, pa do tistih, ki si obetajo zmago teh Vrednot in te Kulture s pomočjo ruske armade, prek tistih, ki so prepričani,

da je zmaga Samoupravnosti, Človeka z veliko začetnico, Kulture, Vrednot zapisana v teleološki strukturi samodejno odvijajoče se in zagotovljene nam Zgodovine). Na drugi strani pa pozna naša družba že zelo — na prvi pogled — »netradicionalno« atmosfero, od tistih, ki vidijo v današnjem trenutku le prehodni moment k popolni amerikanizaciji in vrnitvi v — čeprav preformirani — kapitalizem (neokapitalizem), pa do tistih, ki iščejo rešitev v nekem domačem, izvirnem modelu ljudskega kapitalizma ali tržnega socializma, kolektivnega podjetništva.

Da se reči: naša sodobna družba je danes zapisana dvema gospodoma — Načrtu in Trgu, ideologiji humanizacije in ideologiji dobička, Človeku (z veliko začetnico) in rečem, slovenski tradiciji in slovenskemu »modernizmu«. Nahaja se na obeh platformah, v obeh strukturah, ki se nalamljata, perforirata, interferirata, prežemata, odbijata, se vežeta na način dveh kristalnih, jasnih, ločenih struktur, hkrati pa presnavljata na način ponesrečene, električne strukture, a učinkovite človeške akcije. Pri tem seveda — in to moram še posebej ter z vso odločnostjo poudariti — sam nikakor ne dajem tradiciji znaka-obeležja Zlega in »modernizmu« Pozitivnega, niti ne narobe, tradicije nimam za pozitivno in modernizma za negativno. Temu čustvenemu, vrednostnemu in apriornemu pristopu se skušam ogniti — tako v tem referatu kot v svojem življenju, kajti do zdaj še nisem dognal, ali je tradicija samo »tradicija«, se pravi, bivši, preseženi, zdaj mrtvi, nezanimivi, Življenje ovirajoči čas, truplo, mrhovina, ali pa je v njej skrita na ta ali oni način pojmovana človeška narava, se pravi, ali torej tradicija ne prevaja nekaterih temeljnih, od začetkov človeške zgodovine v človeku navzočih potreb, ki jih tudi nova megastruktura slovenske družbe ne bo niti odpravila, niti devrirala, morda le malo preformirala. Na to dilemo je odgovor težak. Odvisen je od naše misli prepričanja, ali je doba, v katero smo zapluli, le ena izmed dob, kakršne se porajajo in zamenjujejo že tisoče let, ali pa smo na pragu povsem nove dobe-strukture, ki bo zamenjala našo celotno zgodovino od neolitika naprej. Na to vprašanje seveda ne dajem — niti zaenkrat še ne vem — odgovora. Zato bo moje izvajanje po tej dilemi neopredeljeno. Skušal bom podati — pretežno v obliki končnih vprašanj — le diagnozo oziroma posnetek današnje duhovno-družbene situacije v sodobni slovenski družbi — glede na spor med tradicionalno kulturo in njeno uveljavljajočo se negacijo.

Vsi prav dobro poznamo empirična dejstva, ki bojda govorijo o razkroju tradicionalne kulture. Recimo: število tako imenovanih »lahkih«, bulvarskih, ilustriranih, pogrošnih revij daleč daleč presega število resnih, poglobljenih, »kulturnih« časopisov. Tendenca, ki jo opažamo, govori o zmerom večji razliki med obema tipoma. Iz tega dejstva običajno sklepamo na razkorak, na spopad med dvema kulturama: klasično, humanistično, tradicionalno, »pravo« na eni in množično, industrijsko, »lažno« na drugi strani; na to, da

»lažna« izriva »pravo« dokler je ne bo — v bližnji ali daljnější — perspektivi docela izrinila. — Sam pa se sprašujem: ali je ta naš strah upravičen? Naše vrednostno razlikovanje točno? Ali takšen panični strah ni le v negativnost preoblečeni tradicionalni eshatologizem? Ali s tem ne reproduciramo teleološke strukture tradicionalnega pogleda na svet, le da na mesto pozitivne najvišje točke Odręitve sveta postavljamo trenutek Apokalipse? Ali ništa naše stršeče nas pričakovanje atomske smrti — kot imanentne nevarnosti proizvodno-potrošniške industrijske civilizacije — in pričakovanje kulturno-duhovno-duševne smrti v absolutni poplititvi proizvajalcev in potrošnikov množične kulture dve ne le sorodni, temveč enaki čustvi? Orwellovo *Leto 1984*, Huxleyev *Krasni novi svet* in podobni negativno utopični romani-eseji vizirajo našo sodobnost iz povsem tradicionalnega kota, iz totalne ogroženosti tradicionalnega kulturnega modela. Ali imajo prav? Če se znebimo apriornih predstav in nepreverjenih pojmov (pedsodkov), če ne jemljemo »kulturne kritike«, ki je anatemizirala sodobno množično kulturo, kot nekaj samoumevnega, če torej poskušamo kritično reflektirati naš odnos do množične kulture in prosto presoditi, kakšna je ta kultura v resnici, bomo glede marsičega prišli do presenetljivih rezultatov. Recimo, te presnete detektivke, kriminalke, kavbojke — pa najsi jih prebavljamo v obliki romanov, stripov ali filmov (kinematografskih in televizijskih). Nepristranski pregled teh tekstov nam bo pri priči odkril, da je njihova pomenska struktura popolnoma tradicionalna. Dobro in Zlo sta v konfliktu, v nepomirljivem, ekskluzivnem medsebojnem poboju, Zlo dolgo časa — pravzaprav le na videz, v zdajšnjosti — gospodari, dokler v Cilju, v limiti, v koncu, v osmislitvi in razrešitvi teksta ne zmaga Dobro in ni Zlo do kraja razbito. Gre za materializacijo utelešene, uresničene, dogodene Prihodnosti (ter z njo vred Idej-Idealov-Vrednot), torej kar za aktivistično ideološko propagiranje tradicionalnega vrednostnega — »humanističnega« — modela. V čem so torej ti teksti »netradicionalni«, antihumani? Ali v tem, da bravec oz. gledavec ob njih nima kaj premišljevat, da mu je vse prineseno na pladnju? Ali v tem, da ne gre za umetniška — torej skrivnostna, mnogoplastna, nedoumljiva, polivalentna — dela, temveč za čisto ideološke primerke? A saj smo takšne poznali že prej, v preteklih stoletjih — razlika je zgolj v tem, da je prejšnjo obrtniško proizvodnjo zamenjala industrijska, serijska, da jih je temu primerno več. Vendar — ali je ta razlika bistvena? Določa razliko med tradicionalnim in modernim?

Ali ne velja isto tudi za popevke, za celotno množično produkcijo tako imenovanega zabavnega pevskega in instrumentalnega žanra? Tudi tu je model vživljanje, doživljanje, čustvovanje, čustveno odreševanje, olajšanje — kot v tekstih nekdanjega lažjega žanra, v operetah, profanih pesmih-popevkah. Vsebina (besedilo) in glasbena forma popevk skoraj izključno govorita o Cilju, ki ga mora človek — pevec in poslušavec — doseči, o Idealu, Vrednoti, o po-

trebi, ki izhaja iz pevčeve-poslušavčeve imanence, a sega čez njo v domeno transcendence, v Zaželeno, Nedoseženo, k Sreči, k absolutni Harmoniji. Ali pa poje v obupu, o nemožnosti to Srečo, to Idealno stanje ujeti, se mu približati — kar je navsezadnje samo povsakdanjenje, pomnožitev, hitrejša in učinkovitejša ideologizacija drugobiti tradicionalne strukture (smrti). Kajti tradicionalna struktura ni sestavljena samo iz pozitivnega hrepenenja, vere, upanja, doseganja Prihodnosti ter Vrednot Idej-Idealov, temveč — še česče — iz nedoseganja, iz nesreče, trpljenja, žalosti, obupa, razdrobljenih sanj, polomov, vsega smrtnega, vsega, kar je posledica prevlade zdajšnjosti, relativnosti, neidealnega, fakticite, razredne družbe, doline solz (Vrednote-Ideje-Ideali seveda še zmerom ostajajo Zakon sveta. Resnica Prihodnosti, le mi do vsega tega pozitivnega — začasno, a v svoji začasni individualnosti trpeče, usodno — nimamo dostopa).

Kakšen je torej delež tržnosti v teh oblikah množične kulture? Trg jih širi, propagira, uveljavlja, a komaj kaj več. Kar uveljavlja ta trg, je le množična oblika tradicionalne kulture, tradicionalnega vrednostnega sistema.

Kaj pa vdor seksualnosti, perverzij, spolnih in drugih anomalij, golote v proizvode množične kulture? Brez dvoma je vsega tega več kot prej — čeprav si ne smemo delati iluzij, da so bila vsa stoletja tako poritanska kot slovesno klerikalno viktorijanstvo — vendar se dogaja zanimiv proces: seksualnost, golota, perverzija itn. rušijo tabuje in prepovedi, širijo vsakomur dostopna, laična, nesakralna območja človeškega življenja, pri tem pa ne odpravljajo tradicionalnih Vrednot-Idealov. Narobe, te Vrednote razširjajo na prej blokirana področja, ves svet delajo bolj odprt za bodočo vladavino teh Vrednot. Beseda, ki jo v tej zvezi največkrat slišimo, je Svoboda. Ali je svoboda — recimo seksualna — ki jo oba partnerja želita, potrebujeta in v kateri sta enaka (po svoji volji in poziciji enakopravna), negacija Svobode? Ali ni bila veliko večja negacija moje konkretne svobode, če je kak državnik ali grupa ali sekta ali cerkev ali partija svetovno historično izvajala svoj koncept svobode, v katerem zame (in za številne druge, za večino drugih) ni bilo prostora, v kateri so nosivci absolutne Svobode ravnali z mano kot s predmetom, kot z gradivom, na katerem so dokazovali obstoj — seveda svoje — Svobode?

Danes goloto propagiramo v imenu Lepote, Svobode, dobrega počutja (notranjega duševnega zdravja, to je človekove skladnosti, naravnosti) V čem se torej golota bije s tradicionalnim vrednostnim sistemom? In — kaj je perverznost? Anomalija je odstopanje od Nomosa Vendar — je ta ali oni religiozni sistem res upravičen, da postavlja normo? Zakaj ne bi bila najtehtnejša, najnaravnejša, najpopolnejša norma Natura? Če pa so določene spolne aktivnosti, ki so še do nedavnega v evropski družbi veljale za perverzne, se pravi za zle, le anomalije glede na določene svobodo jemajoče, človeka uničujoče antihumanistične in antičloveške religiozne in druge mo-

ralne sisteme, potem so v svobodnejšem, »naturanjšem« sistemu tem večja potrditev tako Človeka kot Vrednot (Svobode, Radosti, Popolnosti, Harmonije, Zdravja, Ljubezni, Bratstva).

Res sodobni ljudje, ki jih vzgaja množična kultura, bolj ubijajo, bolj omejujejo svobodo svojih bližnjih, te bližnje bolj tlačijo, bolj lažejo, so dlje od resnice, bolj sovražijo, bolj uničujejo, kot so to delali njihovi — in seveda naši — predniki? Če v tem ne najdemo njihove krivde, v čem je torej? V čem je zlo — nečloveškost in antihumanost — množične kulture? Ali nismo ravnokar ugotovili, da je ta množična kultura le varianta tradicionalne? V čem pa je tisto, kar je danes netradicionalno?

Ali ni morda ravno množična kultura najbolj strastni, najučinkovitejši, najsposobnejši in zadnji dedič tradicionalne kulture, medtem ko ravno na področju umetnosti poteka prehod iz tradicije v nekaj drugega? In je ravno zato moderna umetnost tako malo konsumirana, oziroma, če je — glede na propagando trga — v določenih primerih favorizirana (recimo abstraktno slikarstvo kot dekoracija), dobi povsem drugačno, sami sebi ravno nasprotno funkcijo in s tem tudi spremenjeno naravo?

Na tem mestu te misli ne nameravam razviti. Naj se zadovoljim le s hipotezo da se morda ravno v sodobni umetnosti dogaja konec tradicionalnega vrednostnega — in svetovnonazorskega, filozofskega — modela: da se v njej kaže konec teleološke sakralne, metafizične, logocentrične strukture sveta. Je to dogajanje — znotraj sodobne umetnosti — napoved tistega novega, ki bo zajelo polagoma tudi druga področja človeškega prebivanja? Ali pa je samo oaza, poskus, obsojen na polom? In bomo ta konec perpetuirali v neskončnost (v tako imenovano slabo neskončnost)? Koliko je torej tradicionalna kultura dejansko ogrožena po svoji negaciji (sodobni umetnosti)? Koliko ni ravno množična kultura najzvestejši borec za oživitvev in podaljšanje veljavnosti tradicionalne kulture?

II

Ne bi hotel nastopati kot ideolog, prerok, traser prihodnosti; to je poseben poklic, ki je smiseln samo v primeru, če je v stiku s kako močno družbeno institucijo-gibanjem-ideologijo, ki je zmožna ideološko vrednostni program sprejeti kot svojo politično socialno odločitev in ga — vsaj do neke mere — realizirati. Jaz teh možnosti nimam, zato bi bilo sleherno prognoziranje, kam nas pelja oziroma mora peljati bistveni svetovni razvoj, ali v smer vsesplošne aplikacije najvišje tradicionalne in elitne kulture, torej v posvojitev te kulture po širokih množicah, ali pa ravno v nasprotno smer, se pravi, v postopno zginevanje tradicionalne elitne kulture in v preplavljenje celotne družbe s tipom množične kulture, kakor jo poznamo danes, zgolj privatna zabava in komaj odgovorna stava. Takšno prognoziranje je dejstvo politične volje, vrednostno prepričanje, ideološka osmislitev akcije.

Sam bi se zaustavil pri opazovanju. In bi opozoril na precej šokanten podatek. Po eni strani najbrž drži, da je množična kultura samo podaljšek, banalizacija, poplitvitev, popreproščenje, polpretekle tradicionalne kulture in da pri tem ohranja njeno *bistveno* ideološko strukturo (vrednostna razmerja in pomene itn.). Po drugi strani pa zadnje čase zmerom bolj opažamo, da se nova elitna, a avantgardna kultura poji ravno iz — če gledamo s stališča tradicije — najbolj banalnih in plitvih, pomasovljenih elementov današnje množične kulture (deloma v ožjem pomenu, recimo, kot stripa — upodabljaljoča umetnost, deloma pa v širšem pomenu kot sodobne vsesplošne materialne kulture, ki je matematizirana, tehnizirana, poznanstvena, industrializirana — elektronska, konkretna glasba, sestavljenke v kiparstvu, kolaži v slikarstvu, konkretna poezija, estradna poezija, politična poezija; deloma pa izhaja avantgarda iz posnemanja in obnavljanja drugih elementov splošne množične kulture, seksualnih, modnih ipd. — Recimo, happening; o arhitekturi pa sploh ni da bi govoril. Najprej bi se bilo treba vprašati, ali se je pri tej transformaciji oziroma meditaciji prek množične kulture elitna, ki se je v avantgardni vrnila k sebi, vrednostno in strukturalno kaj spremenila? In če se je, v čem se je? Kajti dejstvo je, da današnja avatgardna kultura ta hip še ni množična, oziroma kolikor je, je množična v posebnem obsegu: med mladino kot posebnim in danes po pravilu avantgardnim, nekonformističnim, antitradicionalnim segmentom obstoječe družbe (pa niti ne med vso mladino).

Če bi zadevo zelo poenostavili, bi lahko rekli: vsakega od omenjenih treh tipov — modelov kulture zastopa poseben socialni sloj. Tradicionalno, visoko, etično, humanistično, elitno kulturno, pa naj bo ta v pedagoški ali esteticistično-larpurlartistični varianti, brani ostro zamejen sloj tako imenovanih kulturnikov; ima se za njenega varuha, nadaljevalca, v sebi čuti poslanstvo, da ogenj Kulture (to je Duha, Logosa, Smisla, Biti) ne bi ugasnil; do obeh drugih modelov se obnaša zaničljivo in sovražno, saj je v nenehnem strahu, da bo politično-socialna Moč Pravo kulturo preprosto materialno izbrisala, Prava kultura pa v tem boju nima na razpolago drugega obrambnega sredstva kot svojega Duha; žal pa vemo, kako je z Duhom v bitki z vsakdanjostjo. Množično kulturo gojijo in konsumirajo večinski sloji naše družbe: tisti, ki jim ta kultura ni specializacija, profesionalni popravek ali eshatološko-počlovečevalna misija, temveč zanimanje, ki mu pravimo zabava, užitek, razvedrilo, relaksacija (kar pomeni — v proizvodno-potrošniški družbi današnjega tipa — počitek med dvema proizvodnima cikloma, nabiranje moči, torej socialno koristno in uspešno uporabljanje časa). Množično kulturo tudi presojujejo po njeni zabavnosti, po stopnji učinkovitosti, koliko jih lahko relaksira in zadovolji kot čiste potrošnike — prav nič soustvarjalce (kar morajo biti porabniki elitne kulture; ti v njej sodelujejo, jo delajo, medtem ko se »sodelovanje« množice pri proizvodih množične kulture reducira na psihoanalitično sproščanje: na sanje, ki so za re-

generacijo psihofizičnega organizma bistveno potrebne, na produkcijo fantazmov, ki vzpostavljajo duševno ravnotežje v socialno onemogočnem človeku-proizvajalcu po stereotipu). Avantgardno, »revolucionarno«, čeprav spet elitno kulturo goji in konsumira skoraj izključno mladina ter določene obrobne »socialno-asocialne«, elitno-lumpenproletarske« kulturniške grupe. Glede na množičnost mladine so nekateri deli te kulture tudi zelo množični (tisti deli, ki so »bližji množični kulturi, iz katere je avantgarda izšla: predvsem glasba; analogen pojav imamo tudi pri tradicionalni elitni kulturi, katere nekateri deli prav tako že prehajajo v množično kulturo, recimo romani, opere, arhitektura, nacionalna poezija . . .).)Avantgardno kulturo pojmujejo njeni oboževalci kot novo, se pravi, bodisi kot področje novih vrednot, bodisi kot svet onkraj Vrednot, onkraj Smisla, Duha, ideologij, kot tako rekoč popolnoma — absolutno — nov svet. Odnose med vsemi tremi tipi kultur bi lahko torej opisovali na različne načine: Tradicija (stare vrednote) — potrošnja — avantgarda (nove vrednote); ali: Vrednote — nevtralnost — nevrednote; ali: elita — množičnost — elita itn.

Kakšen socialni vpliv imajo ti trije tipi? Zares elitni deli elitne tradicionalne kulture so namenjeni zelo ozkemu krogu poznavavcev in profesionalcev; koliko ljudi bere Milтона ali Blaka, poslušá Brucknerja ali Palestrino, gleda perzijske miniature? Ogromno jih bere Galsworthyja, Maughama, Tolstoja, Balzaca, vendar je to posledica pomasovljenja del teh avtorjev: knjižnih ponatisov, cenениh izdaj, posebne strukture te zvrsti romana, ekranizacije. Ogromno jih tudi gleda Mono Liso, Davida ali Poslednjo sodbo, vendar so tudi ti ogledi rezultat pomasovljenja: množičnega turizma, ki je veliko bolj relaksacija, sprostitve kot pa elitno branje, profesionalno dešifriranje umetniških tekstov. Isto velja za poslušanje oper ali za ogled benečanske arhitekture ali dunajskega baroka. Se pri tem ljudje kultivirajo? Ni dvoma, da se, če s pojmom kultiviranje razumemo manjši ekskluzivizem, strpnost, dopuščanje zelo različnih oblik življenjskega dela; moderna proizvodnjo-potrošniška družba tudi potrebuje tako kultiviranega človeka-potrošnika, saj takemu, ki je ozek v okusu in izbiri blaga, ni mogoče ustvarjati zmerom novih potrošnih potreb in mu vsiliti zmerom novih vrst proizvodov. Širina, ki jo prinaša poznavanje različnosti, sodi k planetarnemu procesu vsesplošnega zblíževanja in zapuščanja etnocentrizma; tudi to je — v perspektivi enotne planetarne družbe — pozitiven proces. Težko pa bi bilo reči, da so ljudje, ki so na masovni način konsumirali veliko omenjenih kulturnih dobrin, kaj bolj kulturni v tistem pomenu besede, ki ga daje izrazu kultura elitni tradicionalni kulturniški sloj. Strpnost se najbrž pokaže kot večja pasivnost in kot manjša zmožnost za avtokreacijo, širina kot večja plastičnost in zato večja primernost za obdelovanje po političnih in ekonomskih centrih moči, »kulturnost« kot večja anonimnost, brezosebnost, tipiziranost. Tradicionalno elitni vrednotni aspekt je pač rigorozen, saj vidi v kulturi sredstvo huma-

nizacije človeka, to humanizacijo pa pojmuje v čisto določenem smislu prevzganja človeka od telesnega k duhovnemu, od spontanega k samoobvladanemu in samovzgojnemu, od naključnega k zakonitemu, od »živalskega« k smiselnemu, od neurejenega in delnega k totalnemu. Množični človek sedemdesetih let dvajsetega stoletja pa je najbrž vse prej kot totalen in duhoven, smisel in zakon nista več v njegovi individualni avtonomiji, pač pa v presegajočih ga gigantskih institucijah socialne moči. Odgovor na naše vprašanje je torej dovolj raznolik. Profesionalni kulturniški sloj se avtoreproducira; kolikor pa širi svoj vpliv na širše sloje, ta vpliv izgublja pomen, saj spreminja strukturo in postaja sredstvo nečesa docela drugega, če ne celo — za pogled tega sloja — nasprotnega.

Dodajmo temu vprašanju še podvprašanje, ki nas mora tukaj še posebej zanimati: kakšen odnos ima naša družba — vzeta kot politični subjekt, se pravi, kot tista socialna moč ali zveza moči, ki ima dovolj socialnega vpliva — do tradicionalne-elitne kulture? Njeno praktično ravnanje je očitno: po prvem povojnem obdobju, ko je bilo — zaradi ideoloških razlogov — precej nezaupanja vanjo in celo poskusov, da bi jo likvidirali, vendar poskusov, ki niso bili zadosti radikalni in dosledni, je zavzela prakticistično stališče: tej kulturi je treba omogočiti, da se avtoreproducira; glede na to, da vsak dan bolj odločno stopamo v planetarno proizvodno-potrošniško družbo in je zmerom bolj pomembno funkcioniranje gospodarstva, da pa ima hkrati družba celo vrsto nujnih potreb (od vzdrževanja armade do primernih pokojnin in zavarovanja), ki je namenjen tej kulturi, nenehno manjša in se bliža — zanje že zelo kritični — meji. — Enako podpira naša družba tudi tiste dele te kulture, ki se pomasovljajo, vendar jih pri tem zmerom bolj prepušča logiki trga. Objektivna politika na tem področju je torej jasna: namen je ohraniti vsaj status quo, če ne celo v tradicionalno elito, trend pa priča o postopnem odpravljanju ali pa vsaj minimaliziranju tega tipa kulture. Pomeni to, da se naš politični subjekt (ali politični subjekti) ne čuti več neposredno povezanega s to kulturo, da njegovi ideološki cilji niso več identični s cilji te kulture, kot je bil prepričan še pred časom? Da de facto privoljuje v planetarni masovni proizvodno-potrošniški sistem, katerega temeljni vrednosti sta delo in potrošnja, delo za potrošnjo, funkcionaliziranje — scifikacija — sveta, da bi bil produkcijsko uspešnejši, vendar ne v produkciji tradicionalno zamišljenega humanističnega človeka, temveč v produkciji materialnega bogastva, s tem pa novih potrošnih potreb?

Preidimo k drugemu vprašanju: kakšen socialni vpliv ima množična kultura? O tem sem malo prej že nekaj navrgel: kot uspešna relaksacija—rekreacija je izredno pomembna za dobro funkcioniranje proizvodnje, za psihično zdravje proizvajavcev, za njihovo neekskluzivnost, »kultiviranost«, se pravi, plasticiteto za najrazličnejše vrste političnih in ekonomskih posegov. Lahko je torej označimo kot socialno nenavadno, (primerno) potrebno in koristno (seveda samo v pri-

meru, če razumemo pod pojmom »socialno« današnji prevladujoči planetarni tip industrializacije in tehnizacije sveta, ki ga, vsaka po svoje, realizirata ZDA in ZSSR in ki se mu, vsaj za zdaj, nobena družba ne more izogniti). Dejstvo je, da je te množične kulture vsak dan več, vsak dan bolj nam — vsem — postaja naš vsakdanji kruh.

In kakšen odnos imajo do nje naši politični subjekti? Ne da se reči, da jo programsko oziroma načelno — ideološko — podpirajo, da pa se brez težav ugotoviti, da jo ne le dopuščajo, temveč de facto tudi podpirajo, saj realno vzgaja najprimernejši tip sodobnega človeka-proizvajavca-potrošnika in ga pomaga regenerirati, purgirati in satisficirati. To je dejstvo. Zato se ni čuditi, da ostajajo protesti, vznemirjenja in tožbe predstavnikov tradicionalno elitne kulture, ki bi radi z svojimi zahtevami dosegli ravno od plitičnih subjektov odpravo ali pa vsaj radikalno omejitev množične kulture, neučinkoviti in zaman. Političnim subjektom je danes — o tem ni dvoma — neprimerno več do modela človeka, ki ga potrebuje proizvodno-potrošniška civilizacija, kot pa do modela totalnega, avtokreativnega, svobodnega človeka, ki ga je — kot ideal — vzpostavila polpretekla doba. To dejstvo je sicer v nasprotju z ideologijo samoupravljanja, ki temelji na neposredni demokraciji, to je, na razvitem, totalnem, svobodnem, demokratičnem ipd. človeku, nekoliko pa celo tudi z naravo sodobne planetarne družbe, ki za svojo notranjo samokorekcijo vendarle nenehoma potrebuje svobodnejše subjekte (posameznike in grupe, institucije in gibanja), ki kot kritika, kot kritična zavest spremljajo deformativne pojave, pravočasno opozarjajo na zablode, tenzije, neravnovesja in tako opravljajo izredno pomembno delo nekakšnih notranjih dinamičnih — »revolucionarnih« — stabilizatorjev. Vendar — v tem svojem premišljevanju navajam le dejstva. Dejstvo, ki sem ga ugotovil, pa je žal, zdaj precej trdno. Razlagam si ga po svoje: zdi se mi, da smo — pri nas deloma — zdaj v intezivnem procesu stabilizacije, civiliziranja družbe, uvajanja sodobnih delovnih navad, industrijske psihologije množic, prevzgoje k popolnoma spremenjeni potrošniški mentaliteti (novim potrebam), usmeritve k diferenciaciji družbe, in da nas za zdaj še vse preveč ovirajo tako na eni strani ostaline rodovnega načina življenja, etnocentrizma, predindustrijske družbe s popolnoma drugačnimi delovnimi navadami, potrebami, vrednotami, ustrojem duševnosti in osebnosti, kot na drugi strani ostaline našega svobodnjaštva, revolucionarnosti, spontanosti gibanj, individualizmov. Vélikih, a neuresničljivih idej, politiziranja (namesto ekonomiziranja), nenehnega nestabilnost povzročajočega revolucioniranja institucij, nediferencirane skupnosti ipd. V tem zgodovinskem hipu se zdi neposredna socialna naloga najbrž ona prva, odtod tudi — vsaj za moje razumevanje — razlog današnjega socialnopolitičnega trenda v zvezi s pospeševanjem množične kulture in zanemarjanjem ali zapostavljanjem kulturno-humanističnih idealov ter vrednot tradicionalne kulture.

In socialni vpliv tretjega tipa? Tudi o tem sem že nekaj omenil. Kot čisto elitna avantgarda ima relativno zelo malo učinka; ostaja znotraj ekskluzivnih skupin. Čeprav je dostikrat zelo provokativna do tradicionalnih vrednot se pravi, tudi do tistih, na katerih sloni večina naših političnih subjektov, so tudi subjekti običajno modro tolerantni, to je, politično pragmatistični. Obrobne grupe in obrobne ideologije politično niso problematične, ker so zanemarljive količine; so pa tudi ventili za manj prilagodljive, čeprav običajno bolj nadarjene. Enako — ali še bolj — tolerantni pa so tudi do tistih delov te avantgardne kulture, ki že postaja množična (vsaj v okviru mladine). Deloma je mladina dovolj dober potrošnik (in bo zmerom boljši), deloma je koristno, da se izživi, preden jo bo vklenil kalup stereotipne proizvodnje; čim bolj postaja ta proizvodnja — proizvodni proces — matematična, urejena, efektivna, to je omejujoča, zaslužujoča, tlačeča, reifikativna, tem bolj potrebna in tem bolj ekspanzivna mora biti relaksacija-rekreacija; torej mora biti tem intenzivnejši tudi mladostniški romantizem, ker je prehod v proizvodno civilno življenje toliko ostrejši in mučnejši. Pa tudi družba — družba v celoti — si z dopuščanjem mladostniške ekscesoidnosti (ekscesoidnosti spet s stališča norm, ki vladajo v etablirani družbi) ustvarja sama sebi vtis svobode (tiste, ki je proizvodni proces ne dopušča in je je v družbi zmerom manj, čim bolj je družba v celoti podobna proizvodnemu procesu, čim bolj se torej funkcionalizira in scientificira — reizira); mitologija mladostniške svobodnosti je najbrž eno izmed zelo potrebnih socialnih psihičnih — vrednostnih — pomagal. Če se etablirani družbi posreči, da mladostniški revolt in nove oblike avantgardne kulture posvoji, pokonsumira, potem postaneta ta revolt in avantgarda še posebej socialno koristni in spodbudni; pri tem mislim na lansiranje novih mod, na zmerom večjo zabavnoglasbeno industrijo ipd. Med pozitiviteto (etabliranostjo) družbe in njeno negativiteto (avantgardo) pride do prebrisanega in funkcionalnega odnosa, tako kot je prišlo med tradicionalno elitno kulturo in družbo — le z razliko, da prvi odnos izgublja, drugi pa pridobiva, da se prvi krha in postaja čedalje bolj samo še formalen, golo načelen, drugi pa realen, vsebinski in življenjsko zainteresiran (poln).

Takšen je torej realni trend. Mora biti perspektiva družbe — se pravi, uresničevanje njenega globalnega vrednostnega cilja — z njim v nasprotju? Res mora? Mora, pa čeprav bi ugotovili, da niti narava množične kulture niti narava elitne avantgardne kulture nista v bistvenem nasprotju s temeljno strukturo, z bitjo tradicionalne elitne kulture, in da so nesporazumi, konflikti med vsemi tremi tipi le drugostopenjskega, izvedenega, nebistvenega značaja? In da gre torej pri prodoru moderne množične, iz avantgardnega elitizma izvirajoče kulture le za preformacijo tradicionalnega kulturnega modela?

Kaj in kakšno pa je torej bistvo — čista struktura — tega tradicionalnega, še do danes veljavnega kulturnega, humanističnega, zgodovinskega modela?

Šola in religija

Za pričujoči prispevek k »razčiščevanju« odnosa med šolo in religijo sem se odločil, ker sem bil posredno ali neposredno že zapleten v številne in stalno na novo pojavljajoče se razprave o tej temi; razprave, ki se po mojem mnenju vse preveč napak postavljajo v okvir dileme: »svetovno nazorska nevtralna« ali »dialektičnomaterialistična ateistična šola«. Gotovo je prispevek nekoliko bolj programatsko in deduktivno pisan, kot bi se spodobilo. Vendar je to storjeno zavestno; namen članka je začrtati okvire, v katerih se po mojem mnenju lahko giblje smiselna razprava o šoli in religiji — danes, pri nas.*

Cilji oziroma učno-vzgojni smotri naše šole so opredeljeni v različnih normativih družbenih aktih. Najnovejši — zvezna resolucija o razvoju vzgoje in izobraževanja — določa kot temeljni smoter vzgoje in izobraževanja nalogo:

— da mladina in odrasli obvladajo temelje znanosti in se usposobijo za delo in ustvarjalno uporabo znanstvenih dosežkov in tehničnih odkritij, spreminjajoč značaj in strukturo dela; da si pridobijo pozitiven in odgovoren odnos do dela kot vira vseh vrednot in merila lastnega ekonomskega in družbenega položaja; da razvijajo svoja nagnjenja in delovne sposobnosti ter si pridobijo smisel za racionalizacijo in kulturo dela;

— da se seznanijo z bistvom družbenoekonomskih odnosov, političnim ustrojem ter pravicami in dolžnostmi občanov v samoupravni socialistični družbi in se usposobijo za neposredno odločanje o pogojih in rezultatih svojega dela ter za napredno spreminjanje družbenih odnosov; da obvladajo demokratične metode pri uveljavljanju osebnih pravic in svoboščin in razvijejo smisel za solidarnost pri delu in skupnem življenju;

— da proučujejo zakonitosti v razvoju prirode, družbe in človeškega mišljenja in si prisvojijo znanstveni pogled na svet; da

---

* Prispevek sem napisal za komisijo pri Zavodu za šolstvo SRS (kot njen član), ki je pripravljala stališča o nekaterih vidikih odnosa šole in šolskega pouka do religije.

spoznavajo sodobne dosežke marksizma na področju družbenih ved; da na tej podlagi gojijo svojo kritično misel, dojamajo protislovja družbenih procesov in se osebno vključijo v boj najnaprednejših sil družbe za novo in popolnejše; da jim je trajno do odkrivanja resnice in da se zavedajo potrebe po permanentnem izobraževanju in samostojnem učenju;

— da se vzdajajo v duhu pripadnosti svojemu narodu oziroma narodnosti ter enakopravnosti, bratstvu in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, zvestobi socialistični domovini in pripravljenosti za obrambo njene odvisnosti ter v duhu spoštovanja drugih narodov, mednarodne solidarnosti delovnih ljudi in miru na svetu;

— da bogatijo svojo osebnost z etičnimi, estetskimi in umetniškimi vrednostmi kulture naših narodov in narodnosti ter kulture človeštva in se trajno vključujejo v kulturno življenje;

— da v zasebnem in javnem življenju razvijajo humane in odgovorne medsebojne odnose ter se usposablajo za presojo lastnega ravnanja in obnašanja drugih s stališča skladnosti osebnih in družbenih interesov; da se pripravijo za zdrava razmerja med spoloma ter za odgovorna razmerja v zakonu in izpolnjevanju roditeljskih dolžnosti;

— da se telesno in duševno razvijejo v zdrave posameznike, ki bodo čutili trajno potrebo po telesni kulturi, oprti na sodobna pojmovanja o njeni vlogi v socialistični družbi.

Ne da bi zanikali pomembnost drugih — v teh aktih opredeljenih — smotrov, pa vendarle lahko v zvezi z našo problematiko vzamemo kot temeljne tele smotre in hkrati predpostavko vzgoje:

- znanstvenost,
- humanizem,
- socialističnost.

Očitno v vzgojnem procesu nobenega od teh smotrov ni mogoče obravnavati samega zase ali ga absolutizirati. Znanstvenost zunaj okvira humanističnih in socialističnih vrednot lahko pripelje do deformacije osebnosti; humanistična in socialistična vzgoja, ki ne bi upoštevala današnjega pomena znanosti, bi ostajala nemočna na osebni in družbeni ravni; socializem brez humanizma je protislovje v sebi; humanizem se danes lahko v največji meri realno uresničuje le kot socialistični humanizem. Kljub taki njihovi nujni povezanosti pa ne smemo pozabiti, da gre tu vendarle za tri različne sestavine, ki jih ni mogoče preprosto identificirati; še več, med njimi obstajajo tudi napetosti, celo občasna nasprotja, ki jih je treba stalno odpravljati oziroma premagovati.

Znanstvenost kot predpostavka in smoter vzgoje ne pomeni le *seznanjati* učencev z znanstvenimi dosežki, teorijami in logiko znanstvenega mišljenja. Vključevati mora tudi in predvsem *razvijanje sposobnosti* za znanstveno, analitično in kritično mišljenje. Hkrati s tem oziroma skozi to pa razvijanje tiste osebnostne lastnosti, ki jo lahko označimo kot znanstveni odnos do sveta ali tudi »znanstveni

pogled na svet«, ne v smislu nekega vseobsegajočega »svetovnega nazora«, temveč v smislu pripravljenosti, da se vseh pojavov v naravi, družbi in človeku lotimo (tudi) na znanstven način, iz znanstvenih izhodišč in zakonitosti logike znanstvenega mišljenja.

Humanistična vzgoja pomeni vzgojo v duhu tistih vrednot in norm, ki jih je človeštvo oblikovalo v svojem razvoju, brez katerih ni resničnega človeškega sožitja in medčloveških odnosov. Njen temelj za okvir je zavest sodobnega človeka, da je človek ustvarjalec sebe in svojega sveta, odgovoren za svoja dejanja, za to, kaj bo naredil iz sebe in svojega sveta, oziroma da to mora biti in da se mora boriti proti vsemu — v sebi in svetu — kar ga pri tem ovira.

Socialistična usmerjenost vzgoje vključuje prizadevanje šole, da prikaže socializem kot stvarni družbeni proces uresničevanja humanističnih vrednot oziroma kot družbeno ureditev, v kateri je njihovo uresničenje (danes) v največji meri *možno*. Prizadevati si mora, da učenci sprejmejo tiste vrednote in norme, brez katerih socialistična družba, še posebno samoupravna socialistična družba, ne more obstajati ali se ne more razvijati.

Taka usmerjenost šole izhaja iz dejstva, da naša šola vzgaja ljudi za življenje v »industrijski civilizaciji v dobi znanstveno-tehnične revolucije« (znanstvenost), v socialistični družbi (socialističnost), ki hoče uresničevati in razvijati humanistične vrednote, katere je sprejela večina sodobnega človeštva in ki so izražene v dokumentih, kot je na primer deklaracija OZN o človekovih pravicah. Kot taka je sprejemljiva za verujoče in neverujoče.

Nikakor ni naključje, da ima marksizem s svojimi različnimi sestavinami in uresničevanju teh vzgojnih smotrov v naši šoli dominantno mesto in vlogo.

Marksizem sam je, zgodovinsko gledano, še nepresežen izraz in hkrati eden glavnih oblikovalcev tistih silnic sodobnega sveta, ki opredeljujejo tudi vzgojne smotre naše šole: znanstveno-tehnične, humanistične in socialistične usmerjenosti.

Materialistična dialektika kot sestavina marksizma je kot teorija znanstvene prakse — ne kot psevdoznanstven in psevdofilozofski stalinski »diamat« s svojimi pretenzijami, da bi bil vseobsegajoč in enkrat za vselej dan »svetovni nazor« — težko pogrešljiva pri celovitem uresničevanju načela znanstvenosti vzgoje. Marxovo pojmovanje človeka kot svobodnega bitja prakse je ena najboljših formulacij sodobnega humanizma. Marksistično pojmovanje človeka in vizija socialistične družbe na eni strani in marksistična analiza zakonitosti družbenega dogajanja so odločilno prispevale k socialističnemu razvoju pri nas in v svetu. Marksizem je hkrati tudi okvir za razreševanje nasprotij in napetosti med omenjenimi silnicami sodobnega sveta in sestavinami naše vzgoje (nasprotij, ki se v marksizmu kažejo in razrešujejo kot nasprotja med različnimi njegovimi sestavinami: marksizmom kot znanostjo, kot filozofijo, kot ideologijo političnega gibanja).

Marksizem je bil in je v naši družbi vodilo organiziranih socialističnih sil — ZK in drugih — pri vzpostavljanju in oblikovanju naše družbene ureditve.

Naša šola nima kakih posebnih vzgojnih smotrov in nalog glede na religijo: njen cilj ni niti vzgajanje ateistov niti boj s cerkvijo. Niti ni — strogo vzeto — njen poseben cilj »vzgajati« marksiste. Marksizem je pri teh njenih prizadevanjih — po naši sodbi sicer nepogrešljivo — sredstvo. Če parafraziram Marxa: cilj šole ni predvsem pridobivati ljudi za opredeljene razlage sveta, temveč usposobiti jih za življenje v njem in za njegovo spreminjanje. Njena naloga je uresničevanje zgoraj navedenih vzgojnih smotrov, ki v bistvu ne govore o ničemer drugem kot o tem, kakšen človek je danes v načelu (najbolj) sposoben ter pripravljen za to.

Kdaj in kako se šola oziroma pouk srečuje z religijo pri uresničevanju svojih smotrov? Lahko bi rekli, da se srečuje z njo na dva načina, v dveh okvirih:

1. Religija je kot zgodovinski, družbeni in psihični pojav *predmet* obravnavanja. Šolski pouk mora v svojih učnih predmetih obravnavati religijo v istem okviru in na isti način, kot obravnava druge zgodovinske, družbene in psihične pojave. Znanstveno mora prikazati in *razložiti* njene značilnosti, pojave, oblike, pogoje obstajanja, vpliv in vlogo ter *ovrednotiti* vlogo različnih religij in njihovih posameznih sestavin po istih — humanističnih in socialnih merilih — s katerimi vrednoti tudi druge zgodovinske, družbene in psihične pojave; kdaj, kje in v čem je bila ovira za družbeni napredek, kdaj, kje in v čem celo spodbuda zanj; kaj kdaj pomeni za ustvarjalno, odgovorno in hkrati uravnoteženo življenje posameznika itd. Gotovo se ne sme pri tem omejiti samo na en tip ali vidik religije; razumljivo pa je, da je poudarek na tistem, ki je v danem času in okolju najbolj aktualen. Razumljivo je tudi, da je religija kot objekt obravnavanja praviloma deležna pozornosti sorazmerno s težo in pomenom, ki ga ima v življenju družbe in ljudi kot posameznikov.

2. Vsak razvit religiozni sistem — pri nas predvsem kataloški — tudi sam tolmači samega sebe in svet; daje opredeljene *religiozne* razlage človeka in sveta, v skrajnem primeru, na tak ali drugačen način, religiozno tolmači vsa dogajanja v naravi, družbi in človeku. Ker ima samega sebe za nekaj, kar je nadnaravnega izvora, vsaj posredno vnaša tako razlago tudi v razlago dogajanja v svetu. Šolski pouk, ki se opira na znanost, pa lahko in mora razlagati pojave v naravi in družbi, pa tudi religijo samo, le na način in s sredstvi, ki jih uporablja znanost oziroma znanosti.

Znanost pri svoji razlagi ne more uporabljati »pojmov«, kot so čudež, božja volja, božje razodetje, »previdnost«, kajti to niso njeni, *znanstveni* pojmi. Znanost tudi ne pozna vnaprej in od zunaj predpisanih meja. Sodobna teologija sama priznava, da je za sodobno znanost značilen »metodični ateizem« v tem smislu, da vedno dela brez »hipoteze o bogu«. To velja tako za prirodoslovje

kot za znanosti o družbi in človeku (čeprav le-tem cerkev to pravico le težko ali pa sploh ne priznava). Na primer: pri razlagi nastanka krščanstva kot zgodovinskega dejstva lahko zgodovinski pouk uporablja le sredstva, ki jih tudi sicer uporablja pri razlagi drugih zgodovinskih pojavov (npr. nastanek islama, francoske revolucije), se pravi, da ne more govoriti o božjem utelešenju ipd. Če bi ravnali drugače, bi neizogibno zapadli v religiozni relativizem. Nobenega merila ne bi bilo, ali naj bi se npr. pri opredeljevanju ustanovitelja krščanstva opirali na katoliško, ne pa na židovsko, islamsko ali kakšno drugo *religiozno* razlago.

Razhajanja med šolsko in religiozno (katoliško) razlago so tako neizogibna; ravno tako verjetno tudi napetost in konflikti pri tistih, ki so deležni ene in druge vzgoje. Možno je tudi, da postaja tak metodični ateizem znanosti oziroma šolskega pouka pri učencih osnova za praktični ali načelni ateizem sploh.

Vendar to ni niti posebna krivda niti zasluga šole, temveč izraz navzkrižja, v katerem se je znašla religija v svetu, ki mu daje pečat znanstveno-tehnični odnos do sveta. O tem priča tudi sodobni razvoj teologije in cerkvene doktrine, ki opušča tradicionalne religiozne razlage dogajanja v naravi in družbi; da ne govorimo o tistih skrajnih teoloških smereh v svetu, ki skušajo sprejeti kot normalno, da danes ljudje žive brez Boga, in to s krščanskega vidika celo pozitivno ovrednotiti.

Kot šola nima za poseben vzgojni smoter vzgoje ateistov, tako tudi ne more posebej v primeru religije odstopiti od obče sprejetih vzgojnih smotrov z nenačelnimi »kompromisi«, ki bi zagotovili »nevtalnost šole do religije« na tak način, da bi se šola kratko malo izognila vsemu, kjer obstaja ravnanje med religiozno doktrino in na načelu znanstvenosti zasnovanem šolskem pouku. Na cerkvi je, da se odloči, ali se bo spuščala v nesmiselni dvoboj z znanstvenostjo šole ali pa bo rajši posodobila svoj nauk.

Analogno velja za druga dva uvodoma nakazana vzgojna smotra šole. Šola si mora prizadevati, da učenci sprejmejo za svoje osnovne humanistične in socialistične vrednote, ne pa da se a priori bojuje proti vrednotam in vrednostnemu sistemu, ki jih zagovarja cerkev. Pri tem seveda sprejema vse tiste vrednote, ki jih je krščanstvo prispevalo k oblikovanju sodobnega (socialističnega) humanizma, in se tudi opira nanje, kakor na drugi strani zavrača tista etično-religiozna pojmovanja, ki z njim niso v skladu. Šola lahko samo pozdravi dejstvo, da najnovejši razvoj katoliških in krščanskih nazorov sploh manjša število takih pojmovanj in da se uveljavlja stališče, po katerem ravno tako, kakor ni posebne krščanske znanosti tudi ni posebne krščanske etike oziroma morale.

Če nikakor ni nujno (veliko) razhajanje med šolo in cerkvijo v vsebini moralnih in družbenih vrednot, pa je razhajanje neizogibno v načinu, kako jih ena in druga predstavlja in utemeljuje. Šola jih ne more predstavljati kot nekaj, kar je nadnaravnega, transcenden-

talnega izvora in temelja, kot to neposredno ali posredno delajo cerkve. S tem bi vnesla v pouk in vzgojo kategorije, ki so v *nasprotju* z njenim, na načelu znanstvenosti zasnovanim poukom; porušila bi temeljno enotnost in koherentnost svoje vzgoje. Hkrati pa bi s tem dejansko odprla vrata religioznemu moralnemu relativizmu. Cerkev lahko opre svoj moralni nauk na religiozno *vero*, ker konec koncev združuje samo svoje *vernike*. Šola tega ne more; najti mora argumentacijo, ki je neodvisna od te ali one religije, od vere ali nevere; to pa lahko išče le med »tostranskimi«, naravnimi, družbenimi, psihološkimi merili. Iz istih razlogov mora šola mimo tistih vrednot in etičnih nazorov, ki se neposredno vežejo zgolj na religiozno verovanje samo; ni treba, da jih posebej zavrača, a ne more jih tudi sprejemati in utemeljevati. (Če govorimo o tem, da etična vzgoja v šoli ne sme temeljiti na kategorijah, ki so v nasprotju s siceršnjo znanstvenostjo pouka, z metodičnim ateizmom pouka in njegovo podobo sveta, s tem seveda ne pritrujemo iluzijam, da je mogoče (etične) vrednote *znanstveno* utemeljiti, jih znanstveno dokazati, jih v celoti izvesti iz znanstvenega spoznanja ipd).

Šola mora predvsem skrbeti, da bo vzgojne smotre dosledno in uspešno uresničevala. Prav zato je gotovo ponekod potrebno odpraviti izjemno negativno, ignorantsko ali enostransko obravnavanje religije. Ne da bi zapadali v površni, duhu znanosti v bistvu nasprotni »pozitivizem«, omejevanje znanosti le na posredovanje posameznih »dejev«, pa se je treba varovati tudi druge skrajnosti: prikazovati filozofske ali svetovnonazorske *predpostavke* kot znanstvene odgovore na znanstvena vprašanja ali celo znanstvena dejstva). Pouk gotovo ne more brez »predpostavk«, kot tega ne zmore človekovo mišljenje sploh. Toda naloga pouka pri vzgoji kritičnega, ustvarjalnega mišljenja je tudi, da usposablja — kolikor je v njegovi moči — za razpoznavanje, razlikovanje, predpostavk in kritičnost do njih, pa čeprav brez njih ni mogoče. Pouk bi jih moral jasno prikazati kot predpostavke, prikazati njihove konsekvence in konsekvence njim nasprotnih predpostavk in opredeliti, zakaj se je odločil za ene in ne za druge. Naloga pedagoške teorije in prakse je, da odloča o tem, na kateri stopnji vzgoje in izobraževanja je to primerno: kdaj kot uvod v razmišljanje, kdaj pa šele na koncu, ob analizi, kritičnem pogledu prehojene poti. Sem spadajo tudi taka tipična »svetovnonazorska« vprašanja, kot je na primer vprašanje o smislu življenja, o tem, zakaj je vredno živeti. Pouk mora obrazložiti, zakaj se taka vprašanja sploh pojavljajo, pokazati pogloblitve načine odgovarjanja nanje, njihove posledice za stvarno življenje, primerno njihovega uresničevanja. Lahko, se odloči in verjetno se celo mora, za nekatere izmed njih v tem smislu, da jim da prednost pred drugimi v okviru svoje splošne vrednostne usmerjenosti; toda ne tako, da s tem onemogoča vpogled v drugačne možnosti in možnost svobodnega odločanja zanje.

Reformni premiki v armadni organizaciji in njeni dejavnosti

V jugoslovanski armadi se vedno bolj čutijo posledice reformnih prizadevanj. Seveda ima beseda »reforma« v naši armadi drugačen pomen kot v gospodarstvu. Gre za reformo miselnosti, za reformo kadrovske strukture, organizacije, povezave z gospodarstvom, za znanstveni način dela, skratka za hitro uveljavljanje vseh tistih lastnosti, ki lahko armado prekasijo v sodoben in učinkovit — v našem primeru — predvsem obrambni mehanizem.

Res je, da reformne prvine v armadi pri nas v načelu že dobro poznamo. Res pa je tudi, da teh prvin še nismo tudi teoretično obdelali. Zato je tudi to razmišljanje, ki obsega le del vprašanj, ki še niso dokončno rešena, samo skromen prispevek. Poudariti je treba, da je pomankljiva teoretska obdelava tega vrašanja pogosto razlog, da se pogledi razhajajo, da pride do osebno pobarvanih stališč in sodb, ki ne koristijo plodnemu reševanju in ukrepanju. Znašli smo se v fazi, ko razvoj terja najširšo izmenjavo samoupravnih mnenj, na podlagi katerih lahko edinole pridemo do natančnih in stvarnih sklepov in ki nas edina lahko pripeljejo k resnici.

V socialistični družbi se začenjajo bistvene reforme v armadi. Poleg objektivnih ustvarjamo tudi subjektivne pogoje za reformiranje armadnega bistva. Armada kot organiziran sistem začinja sodelovati tudi pri javnih delih, vzgoji in izobraževanju in pri ustvarjanju gospodarskih, pa tudi negospodarskih kadrov. Posebno pomembna je njena vzgojna vloga v družbenih, političnih, zdravstvenih in moralno etičnih razsežnostih, zlasti pri mladini. Armada deluje v socialistični družbi v prvi vrsti kot vzgojno-izobraževalna struktura, kar je v miru dejavnost negospodarske narave.

Aktivni kader kot objektivni nosilec reforme v armadi

Osnovno organizacijsko okostje armadne dejavnosti je aktivni kader. Čas, ko se je aktivni kader za ohranitev revolucionarnih pridobitev formiral na podlagi vojnih zaslug, je minil. Od številnih zašlužnih ljudi iz vojne gre mesto v armadi samo še tistim, ki so v

povojnem času do danes dosegli najvišjo stopnjo izobrazbe in pri tem v svoj intelekt vnesli splošno in specialno strokovno in vojno znanje ter tako obdržali korak s časom. Naloga takega kadra je, da formira novo razredno zavestno jedro in da spreminja socialistično ljudsko armado v obrambni proletarski vojaški sistem.

Danes zahteva armada šolan aktivni kader. Vojaške vodilne osebnosti morajo biti po obsegu svojega znanja enakopravne fakultetno izobraženim ljudem. Po svojih specijalnostih so aktivne vojaške osebe strokovnjaki, ki se, če imajo široko in specialno znanje, lahko zelo hitro vključijo v družbene, gospodarske in seveda tudi negospodarske dejavnosti. V tem je seveda tudi eden od ciljev reforme, da se aktivni vojaki lahko po svoji aktivnosti približajo in izenačijo z delovnim človekom.

Glavno težo reforme nosi torej aktivni kader. Če med vojno od delovnega človeka zahtevamo, da sodeluje v boju, moramo v miru od aktivnega kadra zahtevati, da je sposoben dela, ki je za družbo koristno. Zato moramo z reformo omogočiti aktivnemu kadru v vojski, da se lahko po kvaliteti izenači z intelektualnimi civilnimi kadri. Kvalitativno strokovno usposabljanje vojaških oseb pa pripelje do notranjih konfrontacij, pa tudi sporov. Taki spori povzročajo, da aktivni kader »fluktuirá«. Številne sposobne aktivne vojaške osebe so odšle v civil in se z boljšimi osebnimi dohodki zaposlile v gospodarstvu ali pa tudi v negospodarskih dejavnostih.

Vse to dokazuje, da je družbeni razvoj ustvaril pogoje, da formiramo razredno zavestne, vojaške intelektualne delavce, ki živijo in sodelujejo v sodobnih znanstvenih dogajanjih. Razširilo se je tehnično znanje, ki omogoča izdelavo čim popolnejših in učinkovitih vrst orožja. Nekatere veje medicine na primer danes verjetno ne bi bile na tako visoki ravni, ko ne bi imeli izkušenj iz vojn. Prav znanstveni prispevki med vojno so armado napeljali, da je znanstveno-raziskovalno delo uvedlo v svojo notranjo dejavnost. Z raziskovalnim delom je armada želela okrepiti potencial vojaške moči. Danes si moderne armade ne moremo predstavljati brez lastnega in civilnega razvojnega sistema, organiziranja na znanstvenih temeljih. Če se armada danes odpove znanstvenemu raziskovalnemu delu, lahko zelo hitro postane napol odvisna ali celo povsem odvisna od razvitih armadnih sistemov. Ta dejstva neizbežno zahtevajo, da v armadi uvažamo znanstveno raziskovalno delo. To pa zahteva izredno strokoven in šolan aktivni kader.

Razredna zavest kot subjektivni nosilec reforme v armadi

Sedanji pripadniki aktivnega vojnega kadra ne morejo biti več skupek privilegiranih ljudi, obremenjenih z zastarelimi borbenimi pogledi, temveč morajo biti razredno zavedni elementi, ki ne sanjajo o vojni slavi. Zavedati se morajo, da z reformo armadne dejavnosti

utirajo pot k odmiranju vojaških armadnih sistemov. Za aktivni kader je temeljno, da je ne samo vojaško-strokovno izobražen, temveč tudi razredno zaveden. Dejstvo je, da se delavski razred rojeva v kapitalizmu. Z zmago proletariata pa delavski razred v družbeno-klasičnem pomenu vse bolj zginiva. Začenjata se oblikovati proletarska etika in morala, ki s pomočjo vzgoje postaneta sestavni del vsakdanjega življenja množic v socialistični družbi. Proletarska razredna zavest mora biti eden od temeljnih dejavnikov reforme v armadi. Aktivni vojaški kader, ki je izšel iz vojne, si je, v kolikor ni bil delavskega porekla, to zavest pridobil v boju. Ta zavest mora postati še trdnejši sestavni del vzgojno-izobraževalne dejavnosti vseh vojaških šol in vojaških struktur. Na žalost pa naše civilno šolstvo svoje reforme šolskega programa ne pogloblja v tej smeri.

Kakor je bilo med revolucijo in neposredno po njej nujno, da intelektualno in znanstveno uničimo razrednega sovražnika, tako je danes nujno potrebno, da se idejno spopademo s silami, ki zavirajo razvoj socialistične družbe in da se borujemo z birokratskimi elementi v tej družbi.

Nujnost reform v odnosih znotraj armade

Zgodovinsko dejstvo je, da je bil aktivni kader vedno ločen od prebivalstva tako družbeno kakor politično. Vse to je prispevalo, da sta nastajali posebna »vojaška etika in morala« tistega časa in da se je izoblikovala vojaška privilegirana kasta. V tistem času sta bila aktivni kader, pa tudi celotna armada kolektiv, ki ga je razredni ustanovitelj hranil in oblačil. Ostanki takih nazorov so bili v poznejših zgodovinsko-družbenih dogajanjih nekakšna podlaga za pojav vojne birokracije in vojno etastičnih teženj v njenih vrstah. Da bi v armadnih strukturah odpravili take težnje in gibanje, mora priti pri oblikovanju demokratičnega socializma do bistvenih reform, pri čemer pa ima lahko pomembno vlogo uvajanje samoupravljanja v vrste armade. Seveda izdelanega modela za to danes še ni. Nujno pa je, da načela demokratičnega samoupravljanja prilagodimo notranji armadni dejavnosti.

Vsako leto prihajajo v armado rekruti. Ti so mladi, zreli ljudje, ki jih je treba naučiti vojaških sposobnosti. Pri učenju vojaškega znanja obstaja med aktivnim učnim kadrom in med rekruti odnos subordinacije. Drugače pa je seveda, ko se rekruti izučijo vojaških veščin. Potem je treba v odnose v armadi uvesti oblike samoupravljanja. Z uvajanjem adekvatnih oblik samoupravljanja bi lahko vplivali na višjo moralo v armadi. V tem primeru bi vojaški obvezniki, ki služijo rok, izgubili občutek, da so v armadi samo številke, da so tam samo zato, da poslušajo in da ne mislijo, in da bodo v vojni samo »topovska hrana«. Na drugi strani vnaša samoupravljanje občutek, da je armada njihova in da so oni njeje konstitutivni in

sestavni del. Od takih mladih izobraženih ljudi, vzgojenih v tem duhu, ima armada samo koristi.

Kako uskladiti različne strukture v novem modelu reformirane armade?

V armadi moramo računati tudi s tem, da mladina, ki služi kadrovski rok, nima enakih kvalit. Med seboj se razlikujejo po izobrazbeni ravni, po kulturnih lastnostih, življenjski zrelosti, s seboj nosijo značilnosti okolja, v katerem so odrasli. Tako je mogoče vojaške obveznike, ki služijo rok, razdeliti na več kategorij.

Prvo skupino sestavljajo rekruti, ki prihajajo brez šolske izobrazbe, ki so slabo pismeni in navadno nimajo nobenega verificiranega poklica. V drugi skupini so rekruti, ki so šolani in izobraženi a nimajo določenega in formiranega poklica. V tretjo kategorijo pa sodijo vsi tisti, ki prihajajo na odsluženje vojaškega roka kot formirani strokovnjaki in imajo v civilu verificiran poklic. Vse te tri skupine imajo svoj družbeni in časovni dinamizem. V letih neposredno po vojni je bila prva skupina najbolj številna. Sčasoma pa se je vse bolj zmanjševala, povečali pa sta se zadnji dve skupini.

Od teh skupinah je treba uskladiti čas in kvaliteto šolskega izobraževanja. Tako morajo v armadi obstajati tri vrste izobraževanja. Prvi kategoriji je treba poleg vojaškega pouka nuditi tudi splošno izobraževanje, oz. jim je treba formirati poklic, ki jim lahko koristi tudi pozneje v civilu, naj bo v gospodarstvu ali pa zunaj njega. Druga skupina v glavnem potrebuje pouk iz vojaških veščin, s tem da jih v armadi vključijo v dejavnosti, ki so čim bližje civilnemu poklicu, ki se zanj pripravljajo. Gotovo pa je, da je za tretjo kategorijo naj važnejša samo vojaška izobrazba.

Važen problem so kadri, ki prihajajo na odsluženje vojaškega roka z dokončanim poklicem. Na žalost se še vedno dogaja, da mnogi kljub svojemu poklicu v armadi ne dobe ustreznih mest in položajev. Posebno pozornost je treba posvetiti poklicem s fakultetno izobrazbo. Ti bi morali v armadi sodelovati tudi kot učitelji. Kolikor bolj se število fakultetno izobraženih ljudi veča, toliko bolj se kaže potreba, da mora biti kvaliteta izobrazbe aktivnega kadra vse večja. Sicer pa prihaja do nezaželenih konfrontacij med aktivnim kadrom in kadrom, ki služi, navadno na škodo armade in družbe. Armada v dinamizmu kadrovskih in medosebnih odnosov nosi precej zgodovinskih naplavin. Da bi njihov vpliv čimprej izključili, postaja vse bolj potrebno, da v armado uvajamo bistvene reforme. Samo z reformo bistva se lahko armada osvobodi vseh zavor in se premakne naprej. Če bomo uvajali bistvene reforme, bo lahko aktivni kader onemogočil tistim, ki služijo vojaški rok, da bi bili nedisciplinirani, neposlušni in preprečil, da bi se med njimi širila malomeščanska nezainteresiranost. Potem se ne bi več dogajalo, da bi se mladi, zlasti šolani, vračali iz vojske polni zamer in razočaranj.

Razvojna sprememba naše družbe zahteva, da se, ustrezno novi koncepciji armade, armadna organizacija in njene dejavnosti v bistvu reformirajo. V prvi vrsti moramo odpraviti vse pomanjkljivosti iz preteklosti. Tako socialistična družba zahteva, da se zбриšejo poslednji ostanki kapitalističnih vojnih odnosov, da vskladimo nujne poveljevalne odnose s samoupravljanjem. Potrebno je, da se spremenijo družbeno-organizacijska stališča, ki aktivni kader postavljajo v vrsto privilegirane armadne kaste in privilegirane »armadne inteligence«, da zmanjšamo dosedanji pasivni odnos armade do družbenogospodarskih dejavnosti, da kolikor mogoče odpravimo vse, kar je družbeno nekoristno, da armadni človeški in tehnični potencial v miru dobi družbeno progresivno vlogo. Armada se mora v nadaljnjem razvoju zliti v enoten blok z družbenogospodarskim razvojem, tako da se pripadnik armade znotraj njene organizacije približa tipu samoupravnega delovnega človeka. V tem naj bi bil pomen reforme. Vse te spremembe moramo načrtovati s stališča marksističnega nazora o prihodnjem družbenem gibanju in jih usklajevati z nalogami, ki nam jih ta nazor postavlja za prihodnost.

Dogodki na Severnem Irskem

Krvavi nemiri v Ulstru, ki gredo letos že tretje leto, niso zgolj nepomembna epizoda v britanskem političnem in družbenem življenju. Po mnenju mnogih opazovalcev so ti dogodki znamenje dokončnega zloma britanske imperialne politike, pa tudi nekaj več: pričajo o popolni nemoči obstoječega establishmenta, da bi se spoprijel s svojimi lastnimi kriznimi stanji. Morda bi bila prehuda ocena, če bi rekli, da konflikti na Severnem Irskem ogrožajo ali pretresajo vzpostavljene politične odnose in ureditev v deželi. Ulster s svojim milijon in pol prebivalcev in približno štirimi odstotki celotnega ozemlja britanskih otokov je premajhen del te družbe, da bi s svojim valovanjem povzročil za sistem kake globlje posledice.

Vendar pa se na Severnem Irskem poraja radikalno gibanje in njegove posledice utegnejo biti veliko bolj daljnosežne, kot se zdi na prvi pogled. Reševanje severnoirskega konflikta je za westminstrsko vlado bolj vprašanje časti ali ohranitve »reda in zakonitosti«. Za vlado republike Irske je to vprašanje varstva irske manjšine v Veliki Britaniji in morebitnega zedinjenja Irske. Za obe veliki cerkvi v Ulstru — protestantsko in rimskokatoliško — je to vprašanje urejevanja odnosov med njima. Redko se zgodi in to celo v Britaniji sami, da bi navajali katere druge elemente kot osnovo za analizo dogodkov v Ulstru; ni pa dvoma o tem, da so prav ti »nevidni elementi« — ozadje dejanskih konfliktov. Namen pričujočega eseja je, da bi osvetlil prav te elemente v okviru ne ravno bogate evidence, ki nam je na voljo.

Žurnalistična plima poročanja iz Ulstra je ustvarila iluzijo tako v Britaniji kot zunaj nje, da gre predvsem za konflikt med dvema verskima grupacijama v tem delu Združenega kraljestva. Nerede prikazujejo kot skoraj iracionalni izraz fanatizma nasprotujočih si religij, ki se kaže že leta na malem in revnem irskem ozemlju. Za dovršen del levo usmerjene politične javnosti v deželi je rešitev problema samo v tem, da se zagotovijo sredstva za versko strpnost in sožitje; to stališče pa ni tako daleč niti od stališča uradne politike. Za britanske vlade obeh strank je vprašanje Severne Irske ustavno in dejansko rešeno že od leta 1921, ko je bila ustanovljena republika Irska, dosežen tudi sporazum o statusu šestih okrožij na severu. Zdaj pa je, tako pravijo, poanta v tem, da se oblikujejo ugodnejše zakonske norme, ki bodo zagotavljale uresničitev državljanjskih pravic manjšine v Ulstru, da se zagotovi več sil za varstvo reda v pokrajini ter da se usmeri več investicij na to območje, ki uradno velja za gospodarsko nerazvito v okviru Britanije. Obe veliki britanski politični stranki spreminjata problem Ulstra v kapital za svoja volilna tekmovanja.¹

¹ Tako je ob lanskih parlamentarnih volitvah platforma konservativne stranke v celoti izpustila vprašanje Severne Irske, medtem ko so v volilni kampanji konser-

Značilno je, da je pragmatistično stališče britanske politike do Severne Irske ter prizadevanja, da bi v pokrajini ohranili status quo, po vsem sodeč močno vplivalo tudi na mnenja in analize, ki jih zasledimo med akademskimi krogi v deželi. Očitno manjka radikalno, objektivno in nekonformistično obravnavanje stanja na Severnem Irskem, številni sodobni avtorji in raziskovalci pa zavestno izključujejo Severno Irsko iz svojih študij.² Nekateri avtorji novejših britanskih politoloških in socioloških študij se zanimajo večidel za normativne aspekte ureditve in statusa pokrajine (Blondell) ali za registriranje volilno-političnih dejstev (Leonard, Pulser itd.). Zanimanje zgodovinarjev je usmerjeno k politični faktografiji — nič bolj specifični kot pri drugih območjih v Britaniji. Severnoirski fenomen je bil doslej predmet le ene obsežnejše politološke raziskave, katere vodja je profesor Richard Ross z glasgowske univerze, njeni izsledki pa še niso objavljeni. Že če si površno ogledamo znanstveno literaturo o problemih Severne Irske, objavljeno v Britaniji, dobimo vtis, da se v bistvu omejujejo na normativno in pravno-politično analizo, katere globina ne sega dlje od upoštevanih stališč o določeni avtonomiji nacionalnih grupacij v Britaniji ali od izoliranih analiz verskih, gospodarskih in političnih aspektov položaja v Ulstru. Zdi se, da je razlog za to v splošnem konformizmu znanstvenih raziskovanj, in sicer v dveh smereh: proučevanje korenin in bistva konflikta v Ulstru bi utegnilo sprožiti dosti širše razprave o mednacionalnih odnosih na otokih, pri tem pa je občutljivost odnosov med Anglijo na eni strani ter Škotsko, Walesom in Irsko na drugi tolikšna, da je proučevanje, zdi se, nezaželeno in neoportuno. Po drugi strani pa, če je predpostavka konfliktov v Ulstru v razredno-ekonomski osnovi, je konformizem družbenih ved še bolj očitna.

Vendar pa so na voljo tudi elementi za svojevrstno analizo, ki kaže, da so sodobne razmere na Severnem Irskem tipičen primer specifičnega in konfliktnega gibanja temeljnih družbenih struktur na tem območju, širše, gledano pa tudi v Britaniji. Svpadanje posebnih zgodovinskih in družbenoekonomskih okoliščin je povzročilo posebno formacijo, interakcijo in odnose med družbenimi skupinami v Ulstru, pri čemer je vsakakor fakticiteta britanskega interesa, politike in navzočnosti eden izmed prvih vzročnih dejavnikov.

V kateri smeri je mogoče iskati temeljne črte družbenih konfliktov v Ulstru? Če bi odgovorili v poenostavljenem obrisu, bi nujno moral vsebovati tele elemente: prebivalstvo Severne Irske je nacionalno strnjeno z matico, ta pa je v republiki. To pomeni — zgodovinsko, ekonomsko, kulturno in ozemeljsko homogena struktura tako rekoč umetno razdeljena po večinski religiji, ki v bližnji preteklosti niti ni imela usodne vloge v političnem življenju nacije; v tako razdeljeni irski element je vrinjen dejavnik britanske imperialne politike, ki predpostavlja izkoriščanje severnoirskih materialnih in drugih bogastev, zatem anglikanizacijo pokrajine in dominacijo nad njenimi socioekonomskimi vrednostmi. Manipulacija te politike poteka v okviru specifične razredno-ekonomske strukture, ki je v veliki meri istovetna z religiozno razdelitvijo prebivalstva. *Bistvo irskih spopadov, ki so na površju, je dejansko v razredno-ekonomski bazi in odnosih z nacijo — matico.*

---

vativni voditelji obtoževali laburistično vlado, da je s svojo neodločno politiko dovolila, če ne celo omogočila, prelivanje krvi v Ulstru. Laburisti pa so spet valili odgovornost za stanje v pokrajini na prokonzervativno unionistično vlado Ulstra. Obe stranki sta obljubljanli več kreditov in naložbe v pokrajino

² Zadnji tak primer je obsežna politološka študija Butlerja in Stokesa »Politične spremembe v Britaniji«, London, McMillan, 1970; avtorja v študiji Ulstra ne upoštevata zaradi »netipičnosti«.

Zgodovinsko gledano je bila usoda irskega naroda predvsem določena z dejstvom, da se je naselil na zahodnem britanskem otoku — ne le revnejšem po virih, temveč tudi glede vsega izoliranem od celine. Ležeče onstran Irskega morja, je bilo to ozemlje od nekdaj v vsem poučeno in v vsem odvisno od močnega sosedu, katerega fevdalci so jih zadrževali že v zgodnjem srednjem veku. Zgodovinsko-ekonomske okoliščine in surova eksploatacija v dobi industrijske revolucije so povzročile, da je Irska ena izmed redkih nacij na svetu, ki ima veliko več pripadnikov zunaj svojih ozemeljskih meja — onstran Atlantika, v Britaniji itd. — kot v sami matični deželi.

Politična zgodovina in organizacija irske etnične grupacije se je začela že v zelo zgodnjem srednjem veku. Že v času propada zahodnorimskega imperija, ki je zajemalo tudi britanske otoke, je imelo prebivalstvo irskega otoka izoblikovana že izrazita etnično-kulturna obeležja, zlasti skupni jezik kulturo in plemensko organizacijo. Glede na to, da so izvirali iz starega keltskega elementa in ker so se stalno mešali z osvajalskimi plemeni, kot so bili Normani, ki so v 8. stoletju delno naselili otok, so se Irci razmeroma zgodaj prilagodili fevdalni organizaciji. To je seveda predpostavljalo politično-teritorialno razdrobljenost, gospodarsko samozadostnost in odsotnost centralizirane državne oblasti, ki so jo sicer simbolično predstavljali visoki kralji Irske. Vendar pa se je tudi ta šibka oblast nekaj stoletij bolj ali manj uspešno postavljala po robu anglo-normanskim osvajalcem, in to vse do 12. stoletja, ko je angleški kralj Henrik II. s posebnim pooblastilom papeža za širjenje katolicizma zasedel celotno ozemlje. Odtlej je bil irski otok posest britanske krone, ki pa je vendarle imela samo posredno suverenost. Držala je otok v fevdalno-vazalski odvisnosti, toda ni mogla prezreti tudi irskih fevdalcev. Od časa do časa so le-ti postali tako močni, da je imela britanska krona samo nominalno oblast ali pa je bila prisiljena, da je ozemlju priznala določene oblike avtonomije.

Glede na to, da je bil tudi sam imperij pod stalnimi pritiski in da ga je ogrožala nestabilnost zaradi stoletnih dinastičnih bojov, verskih spopadov in sporov močnih fevdalcev, ki so želeli centralizirano absolutistično oblast, sta bila irski narod in otok pomemben dejavnik in objekt v vseh političnih dogajanjih in spremembah. V vsem tem obdobju je bila Irska ne le na udaru angleških prizadevanj po politični in gospodarski dominaciji nad otokom, temveč tudi predmet intenzivne asimilacije in kulturne anglikanizacije prebivalstva. Lahko rečemo, da se v izredno neugodnih razmerah *elementi irske nacije konstituirajo prav v ostrem in trdovratnem odporu proti anglikanizaciji* in britanski imperialni dominaciji. Dva dejavnika sta imela pri tem zelo pomembno vlogo:

Glede na to, da so britanski kralji iz zgodovinsko znanih razlogov sprejeli in svojemu prebivalstvu vsilili protestantizem, so Irci, izolirani na svojem otoku, videli v novi anglikanski cerkvi tudi novo nevarnost za zatiranje in izgubo pridobljene lokalne in cerkvene avtonomije ter zato zavrnilo protestantizem in trdno vztrajali pri katolicizmu. Samo v delu današnjega Ulstra je nekaj irskih bogatinov, povezanih z Angleži, sprejelo protestantizem, to pa je imelo pozneje daljnosežne posledice za razdelitev že izoblikovane nacije. V letu 1689 je kralj James II. poskušal obdržati svojo krono tako, da je prestopil v katoliško vero, in je poiskal pomoč pri irskem katoliškem prebivalstvu. Vendar pa je v tem letu prav v Ulstru doživel vojaški poraz v bitki z Viljemom Oranskim, ki je vodil protestantske sile in ki se je s to zmago ustoličil na prestolu kot Wiliam II. S tem letom, ki ga ulstrski protestanti še danes slavijo, se je dejansko začelo surovo zatiranje in protikatoliški pokoli prebivalstva na irskem jugu. Nasprotno pa so se protestanti na irskem severu — v Ulstru — popolnoma vključili v britansko ureditev oblasti. V Ulstru so se naselile množice protestantov iz Škotske in Walesa, katoliškemu delu prebivalstva pa so z nasiljem vzeli vse ekonomske in socialne pozicije. Takšne

razmere so trajale celo poldrugo stoletje, dokler ni bila leta 1829 z zakonom o katoliški emancipaciji uzakonjena verska strpnost in obnovljena katoliška cerkev v Angliji. Medtem pa so se irski katoličani izredno močno upirali britanski dominaciji — s pogostimi vstajami, upori in množičnimi reakcijami.

Drugi moment je akt o zedinjenju iz leta 1800, s katerim je britanska krona želela porezati korenine irske lokalne avtonomije in udušiti odpor. Tako je spremenila irski otok v enotno politično-teritorialno enoto, jo inkorporirala (anketirala) de iure v okvirje imperija in imenovala poseben posvetovalni parlament za Irsko. Mnogi avtorji vidijo v tem aktu koncentrat britanske imperialne politike, vendar hkrati tudi ugodne razmere za celoten in nemoten razvoj sodobne irske nacije.³

Unija Irske z Britanijo iz leta 1800 naj bi bila unija cerkve, financ, administracije in političnih oblik. Toda britanska buržoazija je pri tem najmanj želela tudi unijo množic ali izenačenje pravic irskega prebivalstva. Znani ameriški zgodovinar Oliver McDonaff sodi, da so z aktom o zedinjenju hoteli narediti iz Irske praktično politično odvisno ozemlje, ki bi ga kot del iste države upravljali na poseben način. Toda v resnici je ta »posebna« ureditev naredila iz unije komedijo. Irška pa je ostala podrejena.⁴ Akt iz leta 1800 je označil konec starega fevdalnega režima na Irskem, vendar je celotno nadaljnje obdobje tja do leta 1920 pomenilo dobo kolonialno-imperialnega izkoriščanja dežele in hkrati dobo totalnega odpora irskega prebivalstva na vojaškem, političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Lucidna sredstva britanske politike so bila najraznovrstnejša in o njih bomo govorili pozneje. Morda je njihova logika koncentrirana v izjavi Lorda Salizburyja iz leta 1872, ko je v pamfletu »O torijevskih načelih« dejal: »Primer vsebuje marsikaj, kar je boleče, vendar v njem ni nobene zamotanosti. Irsko je treba obdržati — tako kot Indijo — za vsako ceno: s prepričevanjem, če je mogoče, sicer pa s silo.« In res, v prvih dveh desetletjih 20. stoletja je bila Irška bolj podobna vojaškemu taboru kot pa delu ozemlja metropole. Med letoma 1916 in 1920 je postal odpor prebivalstva najhujši; v deželi so ustanavljali prostovoljne odrede tajne Irske republikanske armade (IRA), ki so vsilili gverilsko vojskovanje, sabotáže in splošen oborožen odpor. Britanska vlada se je znašla v brezizhodnem položaju in je bila prisiljena pogajati se s predstavniki irske buržoazije, ki je sodelovala v odporniškem gibanju.

Junija leta 1921 sta kralj George V. in predsednik britanske vlade *Lloyd George* odprla nov parlament za Severno Irsko in obljubila neko obliko neodvisnosti Južni Irski, kjer so v veliki večini prevladovali katoliki. Kmalu zatem so se začela pogajanja med vlado *Lloyda Georgea* in predstavniki nacionalističnega gibanja *De Valere*, ki je nastopal kot predstavnik Irske. Pogajanja so se sukala okrog štirih spornih vprašanj: 1. fiskalna in ekonomska avtonomija Irske; 2. izvršilna in vojaška avtonomija; 3. ustavna avtonomija in 4. status Ulstra. Glede prvih treh vprašanj so britanski pogajalci popolnoma kapitulirali, tako da je takoj sledila ustanovitev neodvisne republike Irske. Spori so se pri tem razvneli največ glede tega, do katere stopnje bo Irška priznavala britansko krono in njeno splošno suverenost. Toda to je bilo bolj formalno vprašanje glede na to, da je prebivalstvo, zedinjeno v anglofobiji in v boju za resnično neodvisnost, med letoma 1922 in 1939 praktično zavrglo vse imperialne vezi. Četrto vprašanje — status Ulstra — je bilo nezadovoljivo rešeno: Britanci so igrali na karto avtonomije za protestante in predlagali nekakšen plebiscit, ki naj bi ga izvedli pozneje. Irski pogajalci so ta predlog sprejeli,

³ Glej na primer: Oliver McDonaff, »Irska«, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1968, str. VII.

⁴ Oliver McDonaff, op. cit., str. 67.

ker so bili prepričani, da bo nacionalni entuziazem premagal verske razlike in da se bo Ulster zanesljivo pridružil matici.

Toda plebiscit ni uspel. Unionistično gibanje v Ulstru, ki je bilo edina organizirana politična sila in del britanske konservativne stranke, je izrabila protestantska buržoazija na severu, ki je rajši ostala v uniji z Britanijo. Tako so bili za ohranitev pridobljenih razredno-ekonomskih pozicij spet enkrat v zgodovini izdani nacionalni interesi. S tem je 26 okrožij Irske ostalo v okvirih republike — v pokrajinah *Leinster*, *Munster* in *Connacht*, 6 okrožij, ki sestavljajo Ulster, pa je ostalo v okvirih Britanije kot avtonomno ozemlje Severna Irska. Ulster je dobil svoj parlament in politično organizacijo v znamenje zvestobe kroni. Dejansko je njegova ustanovitev izraz imperialnega gesla »Deli in vladaj«, ob koncu tega zgodovinsko-političnega očrta pa bi lahko rekli, da je ločitev Ulstra od republike Irske produkt spretne manipulacije svojevrstne kolonialne politike.

II

Druga teza, ki jo je treba postaviti, je: konflikti v novoustanovljeni pokrajini Severne Irske imajo globoko razredno-zgodovinsko vsebino, in na tej podlagi so religiozne razlike in pripadnost isti naciji posebno specifične. Predvsem je bila Irska po strukturi in ekonomski konfiguraciji pretežno kmetijska dežela. Ves irski trgovinski in industrijski potencial je bil omejen dejansko na družinske firme in majhne kapitale oziroma na samozadostni trg. Glede na to je bila ta družba po svoji strukturi precej imobilna, imela je močan kmečki element, kmetijsko proizvodnjo in vire, ki jih je izkoriščala ali uvažala Britanija, sama po sebi pa bila trg za proizvode močnega industrijskega sosedu. Spričo visoke natalnosti in vitalne ekspanzije je ekonomska struktura proizvodjala le množično siromaštvo. V poznem srednjem veku je to povzročilo množično izseljevanje čez Atlantik, in zdaj računajo, da v vsem svetu živi več kot 40 milijonov potomcev irskih izseljencev. Industrializacija Britanije je v 19. stoletju je spremljala absolutna pavperizacija Irske. Leta 1847 je množična lakota pokosila več kot milijon Ircev.⁵ Zdi se, da je to stanje, ki je bilo v marsičem povezano s tipično britansko politiko, spodbudilo tudi Engelsa, da se je posebej ukvarjal z vprašanjem Irske. V vsakem primeru je bila v dobi industrijske ekspanzije v Britaniji večina irskega prebivalstva objekt razredno-nacionalnega zatiranja. Ker je prevladovalo kmetijstvo in mala posest, je bil v družbeni strukturi številen kmečki razred, ki je bil razdrobljen, obubožan in versko zakrnjen. Delavski razred je bil le neznatno zastopan, samo v nekaj večjih mestih, kjer so delovali sindikati, v času prve svetovne vojne pa je bilo tudi nekaj zavestnih revolucionarnih gibanj. V obeh delih Irske tudi ni večje polarizacije okrog višjih razredov ali pa je ta veliko manjša kot v drugih delih Britanije. Višji razredi so dejansko nasledniki fevdalnih gentryjev, ki se jim je posrečilo vključiti se v sistem kapitalistične proizvodnje. Na jugu so svojo pozicijo opirali na neodvisnost republike in državni protekcionizem, ki sta ustvarila pogoje za ekonomsko dominacijo v sicer relativno imobilni razredni strukturi. V Ulstru ohranja visoka buržoazija svoje pozicije prav na nasprotni liniji — na povezanosti z britansko industrijo ali z udeležbo v delitvi njenih dobičkov. Toda v Ulstru se razredni razločki povečini ujemajo z versko pripadnostjo: medtem ko je v republiki 95 odstotkov prebivalstva katoliškega, je v Ulstru 35 odstotkov katoličanov, 65 odstotkov pa so protestantje, pripadniki prezbiterijanske in irske cerkve. Protestantska večina

⁵ Francoski časopis »Paris match« je v ševilki z dne 3. maja 1969 ocenil, da je bilo okoli leta 1850 na Irskem približno 8 milijonov prebivalcev, katerih mezde so znašale manj kot 50 centimov na dan, kar je pod ravniyo za življenje potrebnega minimuma.

v Ulstru sestavlja številni srednji razred, ves višji razred je protestantski, medtem ko je z redkimi izjemami celotno katoliško prebivalstvo v nižjih slojih. Severnoirski katoličani so *segment, ki je ekonomsko absolutno izkoriščen in zatiran*.

Mehanizmi, s katerimi izvajajo ekonomsko dominacijo nad ulstrskimi katoličani, so raznovrstni. Nekateri so formalno-pravni, vendar nezdružljivi z idejami o sodobni pravni državi: na primer, po prvih zakonih protestantskega parlamenta iz leta 1921 ni smel noben katoliški kmet imeti več kot enega konja, zemljiška posest in mezde pa so bile minimalizirane. Investicije so usmerjali zgolj na območja s samo protestantskim prebivalstvom. Drugi mehanizmi so dejanski: katoliško prebivalstvo ima najmanj plodno zemljo, zaposleno je v neakumulativnih dejavnostih in povečini pri splošnih fizičnih delih, pri storitvah in v ribištvu. Protestantsko prebivalstvo pa je vključeno v predelovalno industrijo, ki doživlja razcvet v kooperaciji z britansko industrijo in kot njen dodatek.

Na Severnem Irskem gre torej za dvojno ekonomsko in razredno zatiranje: prvič, celotne pokrajine po britanskem kapitalu, nato pa katoliškega prebivalstva po protestantih. Jasno je torej, da to dvojno izkoriščanje ustvarja predvsem velike razlike v gospodarski moči med Britanijo in Severno Irsko, nato pa med protestanti in katoličani v deželi, pri čemer imajo katoličani daleč najnižjo življenjsko raven na britanskih otokih. Naj navedemo v zvezi s tem nekaj kazalcev in primerjav.

— Leta 1966 je bil na Severnem Irskem delež prebivalstva, direktno prikazan kot kmetijski delavci, 11,4 odstotka, medtem ko je bil v Angliji njegov delež 3,2 odstotka, v Walesu 6,3 odstotka, na Škotskem pa 5,9 odstotka.⁶

— Če vzamemo za poprečni osebni dohodek prebivalstva v Britaniji indeks 100, je bil leta 1968 ta indeks v Angliji 105, v Walesu 102, na Škotskem 97, na Severnem Irskem 86 (nanaša se na ročne delavce v proizvodnih industrijah).⁷

— Glede na več objektivnih kazalcev o razredni strukturi kažejo podatki popisov iz let 1961 in 1966, da je na kontinuumu petih družbenih slojev v najvišjem — I. — v Angliji 4,5 odstotka prebivalstva, na Severnem Irskem pa 2,4 odstotka; v sloju III je v Angliji 50,5 odstotka, na Severnem Irskem 39,1 odstotka; v sloju V je v Angliji 8,7 odstotka, na Severnem Irskem 14,6 odstotka prebivalstva. Na Severnem Irskem je številnejše samo prebivalstvo v sloju II, ki ga domnevno sestavljajo protestantski segmenti.⁸

Iz teh podatkov se je mogoče do neke mere seznaniti s tem, kako je porazdeljena gospodarska moč v strukturi Severne Irske in v poprečju v Britaniji. Ulstrsko prebivalstvo je v zelo nezavidljivem splošnem položaju, vendar ne tudi njegov protestantski segment, katerega večji del se identificira s standardom srednjega razreda v Britaniji.

Po drugi strani pa subjektivna razredna identifikacija kaže, da se v Ulstru veliko manjši del prebivalstva prišteva k delavskemu razredu kot v drugih delih Britanije. Po podatkih Gallupovega inštituta za leto 1964 je v Ulstru delež tega segmenta samo 31 odstotkov prebivalstva, medtem ko je v Angliji 50 odstotkov, na Škotskem pa 60 odstotkov. Ker pa je jasno, da v Ulstru katoličani sestavljajo največji del proletariata, se postavlja tudi vprašanje njihove razredne zavesti in organizacije. Nekateri avtorji zanikajo, da bi imel severnoirski proletariati solidno stopnjo razredne zavesti. Tako piše profesor Richard Ross, eden izmed redkih objektivnih raziskovalcev razmer v Ulstru: »Čeprav bi bilo mogoče pri-

⁶ Vir: popis iz leta 1966, razpredelnice o ekonomski dejavnosti.

⁷ Vir: Izvlečki iz regionalne statistike, 1969, razpredelnica 54.

⁸ Vir za Anglijo, Wales in Škotsko: popis po obrazcu 1966. Razpredelnice o ekonomski dejavnosti — razpredelnica 30. Severna Irka (podatki samo o zaposlenih in upokojenih moških): splošno poročilo o popisu iz leta 1961.

čakovati, da zavest delavskega razreda zastrupuje politični konflikt, velja poudariti, da je konflikt *najostrejši* tam, kjer je zavest najnižja — na Severnem Irskem. Tam, kjer je zavest na višji stopnji, nacionalistične stranke bolj ogrožajo politični status quo kot leve stranke...⁹

Če bi sodili po podatkih, ki so na razpolago — na primer po neuspešnem nastopu levičarskih in nacionalističnih strank v Ulstru proti Britaniji — in upoštevajoč, da so laburistična stranka in sindikati del — če že ne steber — obstoječe ureditve, je mogoče sklepati, da na Severnem Irskem katoličani — delavski razred — manj podpirajo leve stranke. Vendar pa to ne priča o nizki stopnji razredne zavesti, kot meni profesor Ross — temveč nasprotno o zgrajeni zavesti o ureditvi, ki tako očitno zatira ta razred. Potemtakem se razredna zavest ni mogla izražati v privrženosti laburistični stranki ali drugim levim strankam, temveč v neposredni opoziciji sistemu, kar je spričo različnih okoliščin preraščalo tudi v ostre spopade. Po drugi strani so na voljo tudi podatki o tem, da se niti ekstremna nacionalistična gibanja ne morejo obdržati v tej strukturi dlstrskega prebivalstva, celo ko poudarjajo združitev z nacijo — matico.¹⁰ To kaže, da ulstrski delavski razred ne vidi rešitve za svoj problem predvsem v zedinjenju z republiko, ki ima sicer tudi enako ureditev, čeprav so stališča o zedinjenju močno izražena. Tako pridemo do tretje ugotovitve — da se razredna zavest katoliških delavcev in kmetov izraža v samostojnem, izvirnem antiinstitucionalnem gibanju, ki se postavlja po robu obstoječim odnosom in ureditvi.

V družbenem momentu Ulstra se to gibanje, čeprav ima svoje zakonite okvire (gibanje za državljanske pravice), izraža kot ekstremni revolt in odpor proti protestantski večini in njenemu oziroma britanskemu establishmentu. Tukaj je treba opozoriti tudi na politično diskriminacijo katoliškega elementa v Ulstru, kajti prav to in ovire na političnem področju naravnost silijo manjšino k uporabi skrajnih sredstev, kot so poulični boji, sabotaze, streljanje.

Ulster ima pokrajinsko avtonomijo in svoj parlament, v katerem že 50 let s premočjo in arbitrarno dominirajo protestantska unionistična stranka Creighgavona, Andrews in Basila Brooka. Prav od odcepitve v letu 1921, ko je Lord Creighgavon vzkliknil: »Protestantski parlament za protestante!« pa vse do danes je ekonomska premoč pomenila tudi politično premoč nad katoličani, kar na trenutke spominja na indijsko kasno ureditev. Ze od začetka so v volilnem sistemu in volilnih strategijah, ki so formalno podobne britanskim, obstajale omejitve in kršitve pravic katoličanov. Volivci — katoličani so na lokalnih volitvah kot tudi na volitvah v ulstrski parlament Stormont in v britanski parlament, kjer ima Ulster 12 poslancev, volili neznatno število predstavnikov. To se doseže s sistemom posebne prekroritve volilnih enot v škodo katoliških volivcev (džerimending-fon.), s tem, da priznajo dvojni glas protestantskim poslovnim ljudem in posebne glasove protestantskim organizacijam in društvom na lokalnih volitvah. Posledica vsega tega je, da glas enega katolika — delavca ali kmeta — nima skoraj nobene vrednosti in da katoliške legalne politične organizacije niso vključene v volilni in politični proces. Končno pa so tudi tistih nekaj poslancev in odbornikov v predstavniških organih vedno preglasile večinske grupacije. Laburistične vlade Velike Britanije so sicer po vojni poskušale izvesti določene reforme v sistemu, vendar pa so njihove akcije paralizirale prokonservativne unionistične vlade Ulstra. Izhod iz tega je katoliško delavstvo videlo le v protirežimskemu revoltu ter v učinkoviti izolaciji in dezintegraciji od protestantov. Sodobni Ulster dejansko spominja na skupnost, razmejeno

⁹ Richard Ross, »Združeno kraljestvo kot večnacionalna država«, center za anketne raziskave, univerza v Stratclydu, Glasgow 1970, str. 18.

¹⁰ Izjema je obstoj tajne Irske republikanske armade, vendar pa je le-ta vendarle teroristična organizacija brez širše podpore, vodijo jo pa iz Dublina.

s kitajskim zidom, z geti za manjšino, posebno v mešanih območjih, kot sta Londonderry in Belfast.

Preostane nam, da dokažemo še dve trditvi: da sedanji revolti katoliškega segmenta niso zgolj dejanja obupanega in politično zmedenega prebivalstva, temveč razmeroma zavestno razredno-politično gibanje, ter da se njegove sociopolitične aspiracije lahko uresničijo ne z moralno integracijo, izenačevanjem pravic in emancipacijo katoliškega in protestantskega prebivalstva, temveč predvsem s pomočjo radikalnih sprememb v družbenoekonomskih odnosih, ki bodo gotovo prizadele tudi status, ki ga je vsilila britanska ureditev.

Poudariti velja, da imajo revolucionarne ideje na Irskem dolgo zgodovino in se kažejo v veliko čistejši obliki kot v Britaniji. Marksizem so v tej deželi poznali veliko pred prvo svetovno vojno, njegove ideje pa so bile pri mnogih revolucionarnih skupinah povezane z bojem za nacionalno osvoboditev ali pozneje za manjšinske pravice. V irskem gibanju so razumeli, da je ta boj hkrati tudi predvsem razredno-zgodovinsko vprašanje oziroma da je irski konflikt pravzaprav razredni konflikt. Leta 1917 so James Connolly ter precej sindikalnih voditeljev na Irskem pričakovali hitro revolucijo in samo z njo tudi rešitev nacionalnega vprašanja. Zgradili so svojo politično strategijo na domnevi, da je britanski imperializem v fazi defenzive ali razpada ter da se bliža splošni spopad med kapitalom in delom — oborožen ali z drugimi sredstvi — v katerem se bo rešilo tudi irsko vprašanje. V nasprotju z mnogimi drugimi evropskimi delavskimi strankami, ki so v času prve svetovne vojne zastopale razredno-opurtunistična in nacionalistična stališča, so se irski revolucionarji v drugi konstelaciji organizirali predvsem kot proletarsko gibanje, pri čemer so si mimogrede zastavili za nalogo rešiti tudi nacionalno vprašanje. Vendar pa jim v njihovi akciji ni uspelo organizirati proletariata ob kontekstu razredne in nacionalne osvoboditve oziroma, kot pikro ugotavljajo buržoazni zgodovinarji — izkazalo se je za utopično, da bodo irski delavci postavili razred pred nacijo.¹¹

Kakorkoli že, to, da so podcenjevali moč britanskega imperializma in do neke mere zanemarjali nacionalne težnje, je močno oslabilo revolucionarno gibanje na Irskem. V takšnem brezizhodnem položaju so irski naprednjaki razmišljali o najrazličnejših rešitvah: velik del je sprejel pot mirnega parlamentarnega boja, nekateri so se prepustili terorizmu, drugi se zavzemali za intervencijo ZDA na Irskem, nekateri pa so bili celo v stikih z wilhelmovsko Nemčijo. Končno se je del radikalnih voditeljev vrnil k idejam o krščanski ali katoliški uniji. Med svetovnimi vojnami, zlasti pa po drugi svetovni vojni, je katoliška manjšina v Ulstru vendarle spoznala, da je prepuščena sama sebi ter da je edini izhod v aktivni opoziciji sistemu.

Ob koncu petdesetih let je delavstvo v Ulstru začelo iskati poti za učinkovito samoorganizacijo in odpor. Edina možnost je bila postavljati se politično po robu v okviru sistema in obstoječih odnosov. Gibanje je dobilo institucionalno obliko v nacionalnem svetu za državljske pravice v Ulstru. Ta svet deluje tudi kot skupina za pritisk, vendar tudi kot neodvisna organizacija, ki eksponira nekaj članov parlamenta v Westminsteru in Stormontu. Njeno politično platformo sestavlja nekaj elementov:¹² za severnoirske spopade je odgovorna predvsem Britanija in prav ona je dolžna storiti vse, da bi se rešili, predvsem tako, da zagotovi ustavne in ekonomsko-politične pravice manjšine. To bi zahtevalo ne le zakonodajne spremembe v Ulstru, temveč tudi investicije v kooperativnih združenjih in novih industrijah, ki naj absorbirajo katoliški živelj; drugič,

¹¹ Oliver McDonaff, op. cit., str. 68.

¹² Glasilo tega gibanja je zlasti časopis »Irski demokrat«, ki izhaja v Belfastu in izraža poglede ulstrske napredne javnosti. Urednik časopisa Desmond Greeves je znani propagator levičarskih idej v Britaniji.

zagotovitev vseh političnih pravic za manjšino in njeno enakopravno participacijo v političnem življenju pokrajine; tretjič, zagotovitev možnosti za samoopredelitev in izjasnjevanje manjšine ter prebivalstva o odnosih z nacijo — matico brez pritiskov.

Na podlagi tako koncipiranih smernic je bilo v zadnjih nekaj letih več poskusov, da bi premostili trenja med sindikalnimi in delavskimi grupacijami protestantskega in katoliškega sloja. Leta 1966 so se v gospodarski zbornici Belfasta prvič sestali predstavniki delavstva obeh religij — na zborovanju in pogovore o tem, kako bi spremenili sedanji položaj katoliških delavcev. To je bil prvi sestanek te vrste v Ulstru. Sklenili so, da so delavski interesi nad verskimi oziroma da ni gospodarskega in družbenega napredka brez odprave implikacij verske razdelitve. Žal sta reakcionarna vlada in policijski aparat *Chichester-Clarka* ob pomoči britanskih vojaških sil hitro ločila ti grupaciji s tem, da sta uprizorila premišljenje provokacije in izvedla pritisk na katoliško delavstvo. Po takšnih neuspešnih poskusih so radikalni elementi v gibanju za demokratične pravice popolnoma opustili zamisel, da je možno pomiriti spopade in najti rešitev v okviru sistema. Poleti leta 1968 so izbruhnili krvavi nemiri v Londonderryju in Belfastu, ki z občasnimi prekinitevami trajajo še zdaj in še bolj obremenjujejo že tako morečo in negotovo psihozo v Ulstru.

Na čelo gibanja je prišla *Bernadette Devlin* — poslanka srednjega Ulstra, ki je poleti 1968 zmagala na dopolnilnih volitvah za britanski parlament. Dva in dvajsetletno dekle, nekdanja študentka *Queens Collegea* v Belfastu, je postala popularna kot zagovornica radikalnih socialističnih idej. Glede na to, da je njena poslanska izvolitev sovpadala s terorjem protestantskih sil v južnem delu Ulstra, se je Devlinova postavila v aktivno obrambo manjšine, se borila na barikadah in usmerjala politični upor katoličanov. Zaradi takšne »huliganske« dejavnosti so jo aretirali in obsodili na šest mesecev zapor. Kljub temu da so jo na parlamentarnih volitvah junija 1970 vnovič izvolili za poslanko, in to z veliko večino, je morala presedeti kazen in so jo izpustili pogojno šele po štirih mesecih. *Bernadette Devlin* eksplicitno razglašala potrebo po socialni revoluciji v Ulstru, kar je zelo blizu tudi širšim segmentom angleškega delavskega razreda, ki s simpatijami gleda na demokratično gibanje v Ulstru. Devlinova izrablja svoj poslanski status za aktivno politiziranje ulstrskih delavskih množic, posebno pa je povezana z mlado generacijo, o kateri sodi, da je dojela, da je religiozni konflikt v resnici razredni in socialni. Jeseni leta 1969 so Devlinova in njeni sodelavci priredili več zborovanj v Ulstru in doživeli veliko podporo pri katoliških množicah, pa tudi pri delu protestantskih množic. Oktobra istega leta je Devlinova izjavila v britanskem parlamentu, da je iluzija gledati na konflikt v Ulstru kot na verski spopad. »To je spopad bogatih in revnih!« je zabrusila *Haroldu Wilsonu* med parlamentarno razpravo o Severni Irski.¹³ Britanski politični krogi formalno ignorirajo dejavnost gibanja *Bernadette Devlin*, politični komentatorji pa jo prištevajo med »primitivne socialiste«.

Res je, da gibanje Devlinove nima oblikovane ideološke podlage. Njegovi voditelji so bolj samorasli mladi in neizkušeni propagatorji kot pa poklicni revolucionarji ali akademski teoretiki. Uspeh gibanja je odvisen predvsem od tega, koliko bo pritegnil in mobiliziral tudi protestantske delavske in malolastniške sloje. Da se to dogaja, potrjuje med drugim reakcija protestantske desnice, ki se polarizira okrog ekstremnega duhovnika *Iana Paisleya*. Britanska politična znanost in javnost bo morala šele zdaj narediti skrbno analizo in raziskovati gibanje v Ulstru.

¹³ Poročila o politični aktivnosti Devlinove priobčujejo časopisi »Times« z dne 5. 8. 1969 in »Sunday Times« z dne 28. 6. 1970, potem londonski dnevnik v več številkah oktobra in novembra 1969, »Guardian« z dne 15. 6. 1970 in »Morning Star« z dne 27. 7. 1970. Zelo indikativna za njena politična stališča je tudi njena objavljena avtobiografija »Cena mojega duha«, Pan Books, London 1969.

Ta bo nedvomno dokazala, da je v radikalnem gibanju zelo veliko elementov, ki so alternativa tudi za ves delavski razred v Britaniji. Doseganja prizadevanja, da bi se lotili Ulstra kot vprašanja ekonomike nerazvitega območja ali območja s tradicionalno »upornimi« elementi, kjer je potrebno več sil za red in mir, niso uspela. Investicije in sile reda so spet dale prednost protestantom, to pa je pomenilo, da ni šlo zgolj za gospodarski razvoj. Šlo je v prvi vrsti za spremembe v sistemu odnosov in moči, pri čemer so že vzniknile radikalne zahteve po njegovem socializiranju, po demokratični distribuciji in enakopravnem uresničevanju.

III

Deloma smo že opozorili, da severnoirski konflikti niso v bistvu niti izključno verski niti intranacionalni spopadi. To še zlasti, če upoštevamo, da obe cerkvi delujeta na pretežno konservativni osnovi. Najboljša ponazoritev za to so morda citati iz avtobiografije Devlinove, ki opisuje, kako cerkvi v Ulstru zapirata družbeno življenje v ozke klerikalno-kanonske okvire in kakšna je resnična vloga religije v spopadu: »Tako protestantski unionisti kot katoliški nacionalisti zanikajo medsebojno diskriminacijo. Vendar prvi in drugi uporabljajo religijo, da bi razdelili delavski razred in vladali nad njim. Razlika je samo v tem, da je katoliška stran pri tem manj resna — ker je tudi manj katoliških šefov in manj katoličanov v lokalni oblasti, da bi bili v poziciji, da bi izvajali diskriminacijo... Polarizirani med tema verskima strujama in postavljeni drug proti drugemu, se navadni ljudje ne morejo zediniti in se politično boriti za svoje interese...«¹⁴

Ta funkcija religije je zelo podobna tudi funkciji nacionalističnih grupacij v Ulstru. Do tiste stopnje, do katere se postavljajo po robu anglikanizaciji irskega elementa v Ulstru, dokler se borijo za povezavo skupne irske kulture, jezika in družbenih dosežkov, ki so danes mehanično ločeni — do te stopnje opravljajo določeno funkcijo politiziranja množic. Toda izkazalo se je, da jih nad to stopnjo množice ne sprejemajo in da unija z republiko ni samo vprašanje spremembe državnopravnega statusa. Ekonomske razlike, raven standarda in družbeno ozračje se v obeh delih Irske nekoliko razlikujejo, očitno pa je, da na odnose med nacijo — matico in manjšino v Ulstru bistveno vplivajo tudi interesi vladajočje buržoazije v obeh delih. Pod pritiskom množic sta vladi v republiki in v Ulstru pokazali nekaj prizadevanja za medsebojno zблиževanje, zlasti na področju gospodarskih in kulturnih stikov. Toda vsa ta prizadevanja so bila zelo nezanesljiva in odvisna od trenutnega političnega ozračja ali od njihovih interesov za gospodarsko ekspanzijo.¹⁵ Razumljivo je, da je republika Irska bolj izrazito zainteresirana za svojo manjšino v Britaniji, saj se celo njena ustava pravno razteza na ozemlje celotnega irskega otoka, kar je tudi poseben paradoks mednarodnega prava. V resnici pa je strogo omejena z navzočnostjo britanskega dejavnika in edine uradne akcije so zahteve, da se zavarujejo pravice katoliške manjšine v Ulstru.

Sedanji družbeni trenutek v Ulstru kaže vse značilnosti tega zamotanega in eksplozivnega političnega in družbenozgodovinskega položaja. Travme iz preteklosti se povezujejo z aktualnimi političnimi pretresi, ki označujejo krizna stanja družbe v procesu, ko razpadajo strukture, ki so okamenele v dolgih stoletjih.

¹⁴ Bernadette Devlin, op. cit., str. 57—58.

¹⁵ Pregled uradnih odnosov med obema irskima vladama z vidika zблиževanja irskega prebivalstva je zbral Brian English v svojem delu »Zgodba Irske«, Faber, London 1965, str. 214 do 260.

Afrika v strategiji velikih sil

Pri delovanju svetovnih velikih sil je mogoče takoj ugotoviti veliko kompleksnost njihovih odnosov s kakimi štiridesetimi afriškimi državami.¹ V kratkem članku vsekakor ni mogoče zajeti niti vseh splošnih vprašanj, ki se porajajo v zvezi s tem. Tako izbrana tema tudi izključuje sicer dovolj zanimivo in s politiko velikih sil povezano delovanje dveh manjših evropskih sil, ki imata še vedno kolonialne posesti v Afriki — Portugalske in Španije, poleg tega pa tudi delovanje nekdanjih evropskih kolonialnih sil — Nemčije, Italije, Belgije, kakor tudi drugih srednjih in manjših dežel zahodne in vzhodne Evrope. Ta članek tudi ne obravnava delovanja zunaj evropskih sil v Afriki, dežel, kot so Japonska, Indija, Izrael in Brazilija. V sami Afriki pa v tem članku posvečam pozornost predvsem neodvisnim deželam, ki jih bom obravnaval kot geopolitično celoto, v tem okviru zlasti tropskim deželam.

Pri današnjem delovanju velikih sil v Afriki so očitne razlike v vsebini, oblikah in dinamiki njihovega nastopanja. Te razlike med velikimi silami so predvsem posledica zgodovinske dediščine, družbene in politične ureditve kakor tudi stopnje gospodarske povezanosti z Afriko.

Izmed petih velikih sil imata le Sovjetska zveza in LR Kitajska »čiste roke«, kar zadeva kolonialno preteklost. ZDA niso nikoli imele prave kolonije na afriških tleh, vendar so v njihovih odnosih z Liberijo bile nekatere prvine kolonialnih odnosov, ameriški kapital pa je že dolgo tega posegel v izkoriščanje naravnih bogastev Afrike. Ameriško-afriški odnosi imajo tudi posebno razsežnost, ki je posledica sužnjelastništva na jugu ZDA. Vir ameriških sužnjevi je bila namreč Afrika. Velika Britanija in Francija pa sta nekdanji kolonialni sili v pravem pomenu besede.

Marsikdo bi mi utegnil očitati, da obravnavam velike sile kot celoto kljub precejšnjim razlikam med njimi. Ne da bi hotel zanemarjati zelo pomembne razlike med velikimi silami, lahko na ta očitek odgovorim, da tudi same velike sile nimajo nič proti temu, da imajo kot skupina posebne privilegije v mednarodnih odnosih. Na drugi strani pa uvrščanje v skupine z analitičnim namenom ni isto kot politično izenačevanje dežel. Sovjetski pisci in seveda politiki vedno poudarjajo povsem nov in poseben tip odnosov med svojo deželo in afriškimi deželami, poleg tega pa tudi nesebičnost Sovjetske zveze. Kitajci podčrtujejo revolucionarni

---

¹ V tem tekstu razumem pod pojmom velesila: ZDA, SSSR, Veliko Britanijo, Francijo in LR Kitajsko.

in protiimperialistični vidik svoje navzočnosti na afriški celini. Toda ideologizirano vztrajanje pri posebnostih ni monopol socialističnih dežel ne glede na to, da takšne težnje niso nikoli totalne pri treh zahodnih silah. Francozi poudarjajo enkratnost fenomena tako imenovane frankofonije, ki naj zaznamuje ne le enotnost jezika državne uprave in izoblikovanih manjšin, marveč tudi sožitje duhovnih in kulturnih vrednot. Američani, z manjšo gorečnostjo sicer, radi opozorijo svet, da ima del njihove kulture korenine na afriških tleh itd.

Po trajanju navzočnosti sta na prvih mestih Velika Britanija in Francija. Začetki britanskega in francoskega kolonializma v Afriki segajo še v 17. in 18. stoletje. Američani so se prvič zasedrali v Afriki pred kakimi 130 leti, ko je bila ustanovljena Liberija. Ameriške čete so nastopile na tleh Afrike šele v času druge svetovne vojne in sicer v Magrebu in Libiji. Sovjetska zveza je navezala diplomatske stike z nekaj afriškimi deželami šele po drugi svetovni vojni, aktivno pa se je začela udeleževati v Afriki sredi petdesetih let. Sovjetsko vojaško osebje je bilo prvič navzoče v Afriki šele leta 1967, v ZAR. Res pa je SZ pošiljala manjše skupine svetovalcev za obrambo in notranjo varnost že pred tem, na primer v Gano. Po trajanju navzočnosti je LR Kitajska najmlajša velika sila v Afriki, če izvzamemo aktivno zunanjo politiko dinastije Ming. Prvi resnejši prodor LR Kitajske je sredi šestdesetih let zaznamovalo znano afriško potovanje kitajskega premiera Ču En Laja.

Glede na politično ureditev in gospodarski sistem se bistveno razlikujejo oblike in delno cilji delovanja treh zahodnih in obeh vzhodnih velikih sil v Afriki. SZ in LR Kitajska sta se usmerili v sodelovanje z državnim ali državno-strankarskim aparatom neodvisnih afriških dežel. Njuni stiki s političnimi organizacijami in družbenimi skupinami se razlikujejo od odnosov, ki jih v svojem delovanju razvijajo zahodne velike sile. Socialistični državi nimata prednosti, a tudi ne problemov, ki nastajajo zaradi zasebno-kapitalističnih vlaganj britanskega, ameriškega in francoskega kapitala. Obe socialistični državi — SZ in LR Kitajska, zlasti pa slednja, močno zaostajata za zahodnimi velikimi silami po obsegu trgovinske menjave in sploh po stopnji gospodarske povezanosti z Afriko, kar spet daje posebno razsežnost njuni navzočnosti na celini. Na kulturnem področju pa imajo zahodne sile veliko prednost glede na angleški in francoski jezik ter kulturo.

Navzlic očitnim razlikam med velikimi silami pa je mogoče strniti tudi nekatere skupne lastnosti. *V prvi vrsti Afrika ni za nobeno izmed velikih sil področje primarnega interesa.* Afriška celina se verjetno uvršča največ na drugo mesto v vrstnem redu strateških prednosti Francije. Afrika je precej visoko tudi še na lestvici čezmorskih interesov Velike Britanije, medtem ko je pri drugih velikih silah znatno nižje.

Posledica vsega tega je, da se *velike sile zelo malo neposredno vmešavajo z oboroženimi silami na afriških tleh.* Odkar se je končala kolonialna vladavina in so kolonialne vojne preteklost, se število britanskih in francoskih vojakov v Afriki stalno manjša. Ameriška vojaška navzočnost, ki je dosegla vrh ob koncu druge svetovne vojne, se je močno skrčila že sredi šestdesetih let, ko so skoraj opustili oporišče v Maroku. Nedavna izselitev enega ameriškega in dveh britanskih oporišč iz Libije je končala ta proces, vsaj kar zadeva severno Afriko. Izmed vseh petih sil edinole LR Kitajska, kakor se zdi, nima niti enega vojaka na afriški celini.

Britanci nimajo na celini niti ene popolne enote. Toda v armadah nekdanjih britanskih kolonij služi nekaj sto britanskih častnikov in podčastnikov. V vodah Sredozemlja, Atlantika in Indijskega oceana križarijo blizu afriške obale vojne ladje britanske mornarice, poleg tega pa imajo Britanci še vedno vrsto vojaških oporišč čisto blizu Afrike — Gibraltar, Malto, Ciper, oporišča na področju Perzijskega zaliva. Američani nimajo na sami celini niti ene bojne enote, pač pa imajo še edino oporišče v Asmari (Etiopija). Tam dela 3.000 vojaških uslužbencev s 1.500 članov družin. Naloga oporišča je predvsem, da spremlja satelite, da elektronsko prisluškuje in dešifrira radijska sporočila. Poleg tega pa imajo Američani v neposredni bližini Afrike Šesto ladjevje in posebno pomorsko taktično skupino v Rdečem morju.

Najrazvitejša in najpopolnejša, čeprav ne najboljšeje, je vojaška navzočnost Francije na afriški celini. Francozi so obdržali tri strateško pomembna oporišča v Afriki — pomorsko-letalski bazi v Dakru (Senegalija) in v Diegu Suarezu (Madagaskar) ter letalsko oporišče v Fort Lamyju (Čad). K temu je treba prišteti še nekaj manjših, toda zelo gibljivih enot v Slonokoščeni obali in Gabonu. Francija je edina velika sila, katere enote trenutno sodelujejo v vojaških operacijah na črni celini. Okrog tri tisoč francoskih padalcev v Čadu pomaga zatirati upore proti vladi predsednika Tombalbaye. Skupno število francoskih vojakov na tleh Afrike je znašalo 1. aprila lani 12.500 mož. K temu bi lahko prišteli oddelke francoske mornarice v vodah blizu afriške celine ter nekaj sto francoskih vojaških svetovalcev in pilotov v armadah afriških frankofonskih dežel.

Po nekaterih cenitvah ima SZ izmed vseh velikih sil trenutno največ vojaških oseb na tleh Afrike, in sicer od 10 do 15 tisoč vojakov, tehnikov, pilotov in vojaških svetovalcev v Združenih arabski republiki. Dinamika sovjetske navzočnosti je nasprotna od dinamike treh zahodnih sil — sovjetski poseg se najbolj krepi v zadnjih treh letih.

Vendarle pa podoba ne bi bila popolna, če ne bi omenili tudi posebnih enot velikih sil za intervencijo na afriški celini, ki pa so stacionirane zunaj Afrike. V času, ko je Francija skrčila število svojega vojaštva v Afriki od 28 tisoč (leta 1964) na okrog 12.500 (april 1970), je hkrati ustanovila na jugu Francije nekaj zelo gibljivih enot. Njihova naloga je, da naglo dušijo žarišča kriz in zavarujejo strateške koristi Francije. Blizu Toulousa je nameščena enajsta divizija za intervencijo, ki šteje 16.500 mož in je opremljena z ustreznim številom letal. Na Korziki ima Francija elitne padalske čete Tujske legije.

V Veliki Britaniji imajo za iste potrebe dve letalski brigadi, prav tako tudi sile v oporiščih blizu afriške celine. ZDA imajo dve popolni poveljstvi za morebitno vojskovanje v Afriki in nekaj letalskih divizij, katerih radij delovanja sega skoraj čez ves svet. Znana ameriško-belgijska intervencija v Kongu zgovorno priča o uporabnosti takšnih gibljivih enot. Tudi tu je treba opozoriti na že prej omenjeno ameriško šesto ladjevje. Sovjetska zveza ima prav tako več pomorskih enot v Sredozemlju. Sovjetska nosilka helikopterjev in čedalje večja dejavnost sovjetske mornarice v morjih okrog Afrike kažeta, da se hitro razvijajo sovjetske gibljive enote, ki bi mogle zelo hitro nastopiti kjerkoli na afriških tleh.

Razvoj zelo gibljivih sil za intervencijo, katerih radij delovanja sega skoraj čez ves svet, priča, da je zaradi napredka vojaške tehnike in prometnih sredstev skoraj sleherni kotic zemeljske oble postal po-

tencialno bojišče. Tako zdaj tudi ni več nekoč *defacto* demilitariziranih področij. Vendar pa je na neki način vendarle mogoče govoriti o *relativni demilitarizaciji afriške celine*. Vojaštvo velikih sil v Afriki šteje skupno komaj okoli 30.000 mož, poleg tega pa so te enote dokaj pičlo opremljene s strateškim napadalnim orožjem. Na afriških tleh doslej ni bilo niti izstrelkov srednjega dometa niti jedrskega orožja. Precej majhno vojaško navzočnost velikih sil v Afriki je mogoče razložiti z že omenjenimi strateškimi prednostmi velikih sil, upoštevati pa je treba tudi, da imajo afriške države zelo skromne oborožene sile. Zato je tudi majhna vojaška navzočnost zadosten porok, da velike sile lahko uresničujejo svoje namene.

Strategija velikih sil ima tudi tretjo skupno lastnost, ki zlasti velja za tri zahodne sile, vse tri upoštevajo neka »pravila igre«, kažejo medsebojno obzirnost in spoštujejo »tradicionalna vplivna področja«. To je najbolj očitno pri Britancih in Američanih. Anglo-ameriški kapital je usmerjen pretežno v nekdanje britanske kolonije in dokaj previdno posega na območje frankofonskih dežel, ki so razumljivo domena Francije. Američani, na primer, so se po državnih kanalih vrinili le v tiste dežele, ki več let niso imele političnih odnosov s Francijo (Tunizija, Maroko), pri čemer so to zamenjavo opravičevali s skupnimi koristmi Zahoda. Kar zadeva ameriški zasebni kapital, je njegov najaktivnejši odred — oligopoli nafte — nastopil v frankofonskih deželah šele potem, ko je francoski kapital pokazal nezainteresiranost in zanikrnost. Ne v prvem ne v drugem primeru pa ameriška navzočnost ne ogroža splošne francoske premoči v teh deželah.

Na drugi strani pa so spet Francozi pokazali precejšno napadalnost, kadarkoli so nastajale krizne situacije na anglo-saksonskem območju ali pa so se celo pretrgali odnosi med deželami tega območja in Britanijo ter ZDA. Takšni primeri so aktivna francoska pomoč odcepljeni Biafri, prodaja francoskega orožja Južni Afriki, Libiji itd.

Tudi SZ je pridobivala manevrski prostor spričo kriznih situacij, poslabšanja odnosov ali popolnega razdora med posameznimi afriškimi državami in njihovimi »tradicionalnimi gospodarji« (ZAR, Alžirija, Gvineja, Mali, Gana, Somalija, Nigerija, Maroko, Tunizija). Uveljavitev Sovjetske zveze v afriškem prostoru je bila posledica vala dekolonizacije, na drugi strani pa je objektivno in subjektivno prispevala k poglobitvi tega procesa.

Četrta skupna lastnost strategije velikih sil je njihova selektivnost. Velike sile skrbno izbirajo področje aktivnih posegov iz dveh vzrokov: prvič so v te namene pripravljene izdajati le omejena sredstva, potrebe afriških dežel pa so velikanske, drugič pa se je pokazalo, da je mogoče koristiti velikih sil zavarovati tudi z navzočnostjo v peščici strateško pomembnih točk na celine.

Glede na to, da so cilji sleherne velike sile pestri in mnogostranski, kar velja tudi za njihove interese in pridobljene položaje, glede na zamatnost političnih procesov na domačem področju in glede na morebitne daljnosežne posledice slehernega njihovega koraka na drugih celinah — glede na vse to lahko ugotovimo *peto skupno lastnost velikih sil*: da je njihova afriška politika pogosto protislovna in nedosledna. Zdi se, da je glede tega najmanj obremenjena LR Kitajska, kar je posledica nje-nega položaja v svetovni skupnosti, njenih mednarodnih obveznosti in tega, da do zdaj ni sprejemala svetovnega *statusa quo*.

Končno bi lahko rekli, da je skupna črta v odnosih velikih sil in afriških dežel tudi to, da velike sile preusmerjajo svoje odnose z afriškimi državami na pogodbeno podlago. To pa terja določene pogoje za normalen potek sodelovanja z afriškimi deželami. Tudi nekdanje kolonialne sile so po tem, ko so njihove nekdanje posesti razglasile politično neodvisnost, postopoma začele opuščati številne oblike administrativnega subvencioniranja in avtomatičnega delovanja nekaterih instrumentov nekdanje politične in gospodarske skupnosti s kolonijami. Tako vedno bolj zožujejo področje »posebnih« odnosov in odnose čedalje pogosteje urejajo z mednarodno pravnimi akti.

Z vsem tem pa še vedno ni izčrpano vse, kar je skupno velikim silam. V prvi vrsti jih združuje to, da so *velike sile*, to pa pomeni, da je njihova afriška politika podrejena precej širšemu kompleksu globalnih strateških koncepcij in se vključuje vanje.

Takšna zveza je povsem očitna v primeru Francije, ki je izmed petih velikih sil najmanj angažirana zunaj Afrike in Evrope. Lahko bi rekli celo, da je Francija zares velika sila edinole v Afriki.

Francija

Golistična koncepcija svetovnega poslanstva Francije je jasno podredila ves kompleks francoskega delovanja v Afriki širšemu cilju: da se Francija obdrži v ekskluzivnem klubu velike »četverice« ali »peterice«. Strnjena in celovitost francoske strategije se kaže ob francoskem posegu v državljansko vojno v Nigeriji, ob intervenciji v Čadu, ponovni oživitvi delovanja v Magrebu in v severni Afriki. Značilno je tudi, da se Francija v veliki meri vrača v Mali, odnos, ki se je začel s sklenitvijo finančnih sporazumov leta 1967 in ki je primer dolgoročne doslednosti in stabilnosti francoskih posegov.

Za uveljavljanje splošnih strateških celjev ima Francija izmed vseh petih velikih sil najpopolnejši instrumentarij. Zato ga bomo proučili malo bolj nadrobno kot pri drugih štirih deželah. Z letom 1960 je Francija začela s svojimi nekdanjimi posestvi sklepati številne dvostranske »sporazume o sodelovanju«.

Neposredno so pomembni *sporazumi o sodelovanju pri narodni obrambi in varnosti*. Ti sporazumi omogočajo stalno ali začasno francosko vojaško navzočnost na tleh Afrike, poleg tega pa ne le dopuščajo, temveč francoske čete pogodbeno obvezujejo, da oboroženo intervenirajo, če bi z režimom na oblasti pretela notranja ali zunanaja nevarnost. Pomembni izjemi v tej mreži sporazumov sta Gvineja in Mali. Resnici na ljubo je treba reči, da Francija v več primerih ni intervenirala ob državnih in vojaških udarih kljub izrecnim zahtevam profrancoskih predsednikov. Značilen je bil tak primer leta 1963, ko so v brazzavillskem Kongu Francozi v zadnjem hipu odrekli pomoč nepriljubljenemu predsedniku F. Youlouju.

Takšne odločitve, da v nekaterih primerih ne posežejo, so zgovoren dokaz selektivnosti pri uporabi posameznih instrumentov francoske politike. Poučeni sodijo, da je Francija dala trdna jamstva režimom na oblasti le v tehle »ključnih« deželah: Senegaliji, Slonokoščeni obali, Kamerunu in morda na Madagaskarju — to pa spričo njihovega strateškega, političnega in gospodarskega pomena, pa tudi zaradi precejšnjih francoskih naložb v teh deželah. K tem štirim državam ponavadi prište-

vajo še Gabon in Niger, predvsem zaradi ležišč urana, na katerih temelji francoska »udarna sila«. V teh deželah bi francoske čete, če bi grozila neposredna nevarnost z režimom na oblasti, intervenirale skoraj avtomatično. V teh deželah v preteklih treh desetletjih ni uspel niti en vojaški udar, znanih pa je tudi le nekaj poskusov (Senegalija, Gabon).

Manj očitno, toda nič manj učinkovito je *nadzorstvo nad financami* večine nekdanjih francoskih posesti. V tropski Afriki so tri emišijske banke — Malgaška, Zahodnoafriška in Centralnoafriška. Zahodnoafriška banka pokriva Slonokoščeno obalo, Dahomej, Zgornjo Volto, Senegalijo, Mavretanijo, Niger in Togo, medtem ko Centralnoafriška banka pokriva Kamerun, Čad, Centralnoafriško republiko, Gabon in Brazzavilski Kongo. Malgaški frank in frank afriške finančne skupnosti (CFA) se vežeta neposredno na francoski frank in uživata jamstvo francoskega trezorja. To velja tudi za malijski frank. Na območju franka je uvedeno prosto prelivanje. Vse monetarne rezerve (zlato in devize) afriških dežel so v Parizu. Ta dokaj zamotani sistem finančnih aranžmajev zagotavlja na eni strani monetarno enotnost in stabilnost številnih dežel Afrike, na drugi strani pa omogoča nekdanji metropoli neposredno finančno nadzorstvo. Samo afriške države niso dobro seznanjene niti s poslovanjem finančne skupnosti niti s stanjem svojih financ in monetarnih rezerv. Ob zadnji devalvaciji franka se pariška vlada sploh ni posvetovala z afriškimi članicami območja franka, tako da so le-te avtomatično zgubile osmino deviz, ki so jih pridobile z izvozom v dežele zunaj območja franka.

S tem mehanizmom je povezana *francoska javna pomoč deželam Afrike*. Poleg nekdanjih francoskih posesti dobivajo takšno pomoč tudi tri nekdanje belgijske kolonije oziroma ozemlja pod skrbništvom — Kongo-Kinšasa, Ruanda in Burundi. Francoska javna pomoč vsem tem deželam znaša okoli 200 milijonov dolarjev na leto, za celotno obdobje od leta 1959 do 1968 pa je bil skupni znesek okoli 3 milijarde dolarjev.

V frankofonskih deželah tropske Afrike dela skupno okoli 12 tisoč francoskih strokovnjakov. Afriškim vladam so na razpolago skoraj brezplačno. Že ta olajšava kakor tudi jezikovne pregrade močno ovirajo prihod strokovnjakov iz drugih neafriških dežel.

Več kot polovica skupnega števila francoskih strokovnjakov so učitelji in profesorji (okrog 7 tisoč). V Afriki dela tudi tisoč do dva tisoč francoskih rekrutov, ki jim delo v stroki računajo kot služenje vojaškega roka. Tudi ti so večinoma zaposleni kot učitelji in profesorji. Tem številkam je treba prišteti še kakih deset tisoč francoskih strokovnjakov v deželah severne Afrike, zlasti Magreba. Tudi zanje primakne precejšen del plače francoska vlada. Za številne frankofonske dežele je značilno, da bi nenaden odhod Francozov povsem ohromil šolstvo, predvsem srednje in visoko. Očitno se frankofonija ohranjuje v Afriki predvsem spričo močnih francoskih državnih subvencij.

Neposredne proračunske dotacije, tehnična pomoč, drago vzdrževanje frankofonije — vse to bistveno prispeva k temu, da je skupna francoska javna pomoč afriškim deželam najvišja med pomočmi vseh sil, če jo izrazimo v odstotkih narodnega dohodka. Ali se to splača? Precejšen del sredstev, ki so odobrena kot javna pomoč, se preliva v francosko gospodarstvo v obliki naročil francoskega blaga in storitev, pa tudi v obliki prihrankov francoskih strokovnjakov. Za afriške frankofonske dežele je Francija največji trgovinski partner, ki sodeluje s 40 do 90 odstotki

trgovinske menjave. Na drugi strani je delež francoske trgovine z deželami tropske Afrike le okoli 5 odstotkov skupne francoske menjave. Tej številki je sicer treba dodati precej obsežno menjavo z deželami Magreba. Poleg tega se Francija na območju franka oskrbuje s precejšnjim delom surovin, ki jih potrebuje njena industrija. Neki francoski zgodovinar je precej dokumentirano dokazoval, da fenomena francoskega imperializma ni mogoče pojasniti z grobim ekonomskim računom in da se v veliki meri francoska osvajanja finančno niso splečala. To je dokaj res tudi danes. Vendar pa se podoba močno spremenila, če upoštevamo profite francoskega zasebnega kapitala v Afriki in v zvezi z njo.

Varovanje koristi francoskega zasebnega kapitala v Afriki je vsekakor eden izmed temeljnih ciljev francoske afriške politike. Simbol prepletanja vladne politike in zasebnih kapitalističnih interesov je osebnost Jacquesa Foccarta, generalnega sekretarja predsednika republike za afro-malgaške zadeve. Foccart je hkrati direktor v dveh velikih trgovinskih hišah, ki poslujeta v glavnem z Afriko. Ko gre za ohranitev vodilnega položaja francoskih podjetij, bank, zavarovalnic, transportnih podjetij in podobnega, so Francozi zelo odločni in ostri. Uspelo jim je preprečiti Američanom in Britancem, da so v večjem obsegu prodrli na njihovo območje, pa tudi v okviru Evropske gospodarske skupnosti jim je uspelo tako usmeriti delovanje sklada za razvoj, da precejšnja udeležba Zahodne Nemčije v tem skladu ni ogrozila ohranitve francoskega vplivnega območja v Afriki.

Vendar pa so za ohranitev francoske navzočnosti nedvomno zainteresirane tudi vladajoče skupine v večini frankofonskih dežel tropske Afrike, zakaj to je dodatno poročstvo za njihovo oblast in stabilnost krhkih državnih tvorb. Poleg njih se zato zavzemajo tudi višji sloji v teh deželah, ki vidijo pot razvoja v sodelovanju z nekdanjo metropolo. Tudi med najbolj korenitimi kritiki francoske dominacije niso redki Afričani, ki spoštujejo ali celo ljubijo Francijo ter njeno kulturo in demokratične tradicije. Tudi med francoskimi strokovnjaki, duhovniki, misionarji in menihi so napredni ljudje, ki iskreno želijo pomagati Afričanom. Vsega kompleksa francosko-afriških odnosov torej ni mogoče omejiti izključno na izkoriščevalske motive in jih pojasnjevati z njimi.

Točnih podatkov o skupnih francoskih naložbah v Afriki ni. Njihov obseg se je v minulem desetletju nedvomno zmanjšal glede na veliki odliv iz severne Afrike in nekoliko manjši odliv iz tropske Afrike. Večji priliv kapitala so zaznamovali le v Slonokoščeni obali, Gabonu, Kamerunu, Nigru in nekoliko manj v Senegaliji. Leta 1965 je znašal letni priliv francoskega zasebnega kapitala v Afriko 246 milijonov dolarjev.

Velika Britanija

Če bi hoteli določiti simbol britanske navzočnosti v Afriki, potem je to nedvomno veliko poslopje v središču ganskega glavnega mesta Akre. V pritličju in v prvem nadstroju so prostori banke Barclays, največje banke v Afriki, medtem ko sedijo v drugih prostorih funkcionarji diplomatskega predstavništva vlade Njenega Veličanstva.

Ko so lani izpraznili dve britanski oporišči v Libiji, so britanske oborožene sile praktično zginile z afriške celine. Tiste pomorske in letalske sile, ki so še vedno v bližini celine, pa Britanci uporabljajo v Afriki previdneje in z večjo zadržanostjo kot Francozi. To velja tudi

glede rasističnih režimov v južnem delu celine. Britancem se zdi nelo-
gično, da od njih v enem primeru zahtevajo, naj se vmešajo v zadeve
dveh neodvisnih dežel (Južnoafriška republika in Južna Rodezija), medtem
ko po drugi strani napredni svet obsoja takšno ravnanje v drugih primerih.
Če ne računamo delne blokade uvoza nafte v Južno Rodezijo, je bila
zadnja britanska vojaška intervencija v Afriki leta 1964 ob uporih
v armadah Kenije, Ugande in Tanganjike. Na drugi strani je vojaška po-
moč Velike Britanije pomembna. Pri tem dajejo vedno večji poudarek
šolanju afriških oficirjev in podoficirjev na britanskih otokih ter prodaji
orožja.

Na gospodarskem področju je britansko delovanje manj vezano na
državo kot v primeru Francije, večjo vlogo pa imajo britanski zasebni
kapital in javne korporacije. Skupne britanske neposredne zasebne naložbe v
Afriki so leta 1965 cenili na 2,2 milijarde dolarjev od skupno 10 milijard
dolarjev naložb v tujini. Skoraj polovica te vsote je šla v Južnoafriško
republiko. Odtlej so velike vsote vložili v Libijo, Nigerijo (nafta) in
v Zambijo, tako da sedanji znesek verjetno presega 2,5 milijard dolarjev.
Vendar pa se je hitrost priliva v zadnjih letih zmanjšala zaradi nevarnosti
nacionalizacije v Afriki in zaradi problemov britanske plačilne bilance.

Veliki pomen zasebnega kapitala vsekakor ne pomeni, da britanska
država ne nastopa kot čuvaj in porok britanskih ali bolj rečeno anglo-
saksonskih interesov v Afriki. Zakaj za razliko od Francije se britanski
kapital v Afriki pogosto meša z ameriškim in sodeluje z njim. V primer-
javi s Francozi so Britanci strpnejši in liberalnejši v odnosih s svojimi
nekdanjimi posestmi. S tem so se bolj približali vrsti odnosov, kakršni
obstajajo med politično neodvisnimi in suverenimi deželami. To se kaže
tudi v bolj sproščenih odnosih v okviru Commonwealtha. Britanski visoki
komisarji niso avtomatično doajeni diplomatskega zbora, tako kot so
francoski veleposlaniki v več frankofonskih deželah. V tisku in javnosti
je povsem dopustna ostra kritika na račun nekdanje metropole, česar
pa si v večini frankofonskih dežel ne bi bilo mogoče zamisliti. To se
je lepo pokazalo, ko so anglofonske dežele ostro nastopile proti spre-
membi britanskega stališča glede prodaje orožja Južni Afriki. Francija
je že več let glavni oskrbovalec Južnoafriške republike s sodobnim
orožjem, vendar si nobena članica francoske skupnosti ni drznila tega
grajati.

Glede na vse to Britanci ne izvajajo neposrednega finančnomonetar-
nega nadzorstva. Anglofonske dežele imajo svoje valute, katerih vrednost
je usmerjena k funtu, ni pa določena avtomatično. Nigerija na primer
ob devalvaciji britanskega funta ni posnemala tega ukrepa. Javna pomoč
Velike Britanije anglofonskim deželam Afrike je skromnejša kot fran-
coska pomoč in se giblje na ravni okoli 190 milijonov dolarjev na
leto. Polovica te vsote so posojila. V skupni pomoči Velike Britanije
deželam v razvoju (pretežno članicam Commonwealtha) je delež Afrike
v minulem desetletju padel s 50 na 40 odstotkov na račun Azije. Tudi
v sami Afriki so nastali premiki v korist zahodne Afrike (Nigerija in
Gana), odpravili pa so pomoč Tanzaniji. Letni priliv britanskega zaseb-
nega kapitala znaša okoli 200 milijonov dolarjev, kar je verjetno manj
od profita.

Temeljni cilj britanske strategije je ohranitev pridobljenih ekonom-
skih položajev, nadzorstva nad zelo pomembnimi viri surovin (nafta,
zlato, diamanti, baker, kobalt in drugo) ter njihovo prodajo na svetovnem

trgu, nadalje varovanje tržišča za svoje izdelke (več kot 10 odstotkov britanskega izvoza) in ohranitev svoje politične navzočnosti, čeprav skromnejše kot nekoč. Kot se je pokazalo, je mogoče doseči te cilje tudi brez neposredne vojaške navzočnosti. Niti nacionalizacija britanskih firm in bank (Tanzanija, Zambija, Libija) ne izključuje vselej tudi britanskih interesov, saj afriške dežele potrebujejo kapital, strokovnjake in tržišča. Britanija je šla dlje kot Francija glede političnega in strateškega umikanja iz Afrike. Ta proces je tekel kot del revizije imperialnih globalnih ambicij in obveznosti v luči procesa dekolonizacije in sprememb v odnosih med velikimi silami. Zdaj se Angleži v veliki meri oslanjajo na lastni interes britaniziranih afriških elit.

Združene države Amerike

Ena izmed najpomembnejših sprememb v odnosih med velikimi silami je povečanje vloge ZDA in preraščanje te dežele v dejansko in edino globalno veliko silo. Afriška strategija ZDA je sestavni del svetovne strategije te velike sile, vendar pa je pri tem na dokaj skromnem mestu za Evropo, Daljnim vzhodom in Latinsko Ameriko. Poleg tega je ameriška strategija v Afriki še vedno preračunana na to, da tam, kjer je mogoče, dopolnjuje in podpira splošne interese ameriških zahodnoevropskih zaveznikov in nekdanjih kolonialnih sil v Afriki. Američani so neposredno nastopili tam, kjer se je zahodnoevropska navzočnost ustavila ali pa je bila prešibka, tam, kjer so imele ZDA svoje posebne in »tradicionalne« interese, ter tam, kjer to ni bilo v nasprotju s politiko nekdanjih kolonialnih sil.

Neposredni vojaško-politični interesi ZDA v Afriki so odvisni od ameriških interesov v Evropi in na Bližnjem vzhodu. Zato je severna Afrika za ZDA strateško pomembnejša od tropske Afrike. V primeru oboroženega spopada na evropskem bojišču ali v njegovi bližini bi imele tri afriške dežele izjemen strateški položaj — Maroko, Tunizija in Združena arabska republika. Te tri dežele so dejansko tudi dobile zelo pomemben del ameriške gospodarske pomoči Afriki. V glavnem zaradi izraelsko-arabskega spopada so ZDA v Egiptu morale odstopiti pred vplivom SZ. Slabost ameriških položajev vzdolž osi Suez-Rdeče morje, ki je nastala zaradi krepitve sovjetskega vpliva v Združeni arabski republiki, Jemenu, Južnem Jemenu, Suđanu in Somaliji, deloma nadomešča ameriška politična, gospodarska in vojaška navzočnost v Etiopiji.

Južno od Sahare so najpomembnejši ameriški interesi vezani na Južnoafriško republiko. To je dežela z največjimi ameriškimimi vlaganji na afriški celini, glede na svoja pomembna ležišča zlata, urana in drugih surovin in glede na strateški položaj za morske poti, zlasti po zapori Suez. Na preostalen prostor tropske Afrike se ameriško angažiranje omejuje na to, da nadzorujejo vire strateško pomembnih surovin, podpirajo prijateljsko razpoložene režime in preprečujejo prodor SZ in LR Kitajske.

Skupne ameriške neposredne zasebne naložbe v Afriki so znašale leta 1966 več kot 2 milijardi dolarjev. Od tega je šlo kakih 45 odstotkov v Južnoafriško republiko in Libijo. Zdaj dosegajo te naložbe verjetno blizu 2,5 milijarde v primerjavi s skoraj 60 milijardami dolarjev skupnih ameriških naložb v tujini. Trgovina z Afriko znaša le 3,5 odstotka skupne trgovinske menjave z ZDA, skoraj tretjina tega pa velja za Južnoafriško republiko.

ZDA dajejo gospodarsko pomoč omejenemu številu afriških dežel. To so Maroko, Tunizija, Etiopija, Kenija, Zambija, Kongo-Kinšasa, Nigerija, Gana, Liberija, in Gvineja. Nedavno potovanje ameriškega državnega sekretarja Rogersa, ki je obiskal skoraj vse omenjene dežele, poleg tega pa še Kamerun, zelo dobro priča o tem ameriškem izboru. Glavni poudarek potovanja je bil na Etiopiji, opaziti pa je bilo tudi, da se Američani zelo zanimajo za Kongo-Kinšaso in Nigerijo — največji in potencialno najbogatejši deželi tropske Afrike. Ne glede na stereotipna mnenja je ameriška pomoč življenjskega pomena za ohranitev ideološko in politično tako različnih režimov, kot so režimi Haileja Selasija, generala Mobutuja in Sekou Touréja.

Sovjetska zveza

Sovjetska zveza je nastopila v Afriki z veliko zamudo. Poleg tega ni imela strokovnjakov, ki bi dobro poznali razmere na celini, bila je obremenjena z ideološkimi predsodki in ni imela podpore lokalnih dejavnikov in agenture. Spričo tega je sovjetska diplomacija doživela vrsto porazov in spodrseljavev. Vsi trije afriški dobitniki Leninove nagrade za mir — Nkrumah, Keita in Ben Bela niso več na oblasti v svojih deželah, tako da je učinek precejšnjih sovjetskih naložb v njihove režime sumljiv. Svoj čas so tudi sovjetskega veleposlanika v Conacryju zaprosili, naj zapusti Gvinejo.

Toda medtem se je sovjetska politika močno razvila. Namesto ideološko in blokovsko motivirane podpore režimom, ki obilno uporabljajo marksistično izrazoslovje, se je SZ lotila stvari pragmatično, kar bolj ustreza politiki miroljubne koeksistence. Sovjetsko gospodarsko in vojaško pomoč so začeli dobivati tudi konservativni zmerno prozahodni režimi (Maroko, Tunizija, Etiopija, Kenija) pa tudi tiste vlade, ki so preganjale tamkajšnje komuniste (ZAR). Sovjetska afriška diplomacija in afrikanistika sta se precej razvili, o čemer priča pravilna ocena verjetnega izida državljanske vojne v Nigeriji. Dosledna pomoč vzporedno z Veliko Britanijo vojaškemu režimu generala Gowona je prinesla Sovjetski zvezi diplomatsko zmago in prodor v dotlej največji politični rezervat Anglo-Saksoncev. Temu spremenjenemu sovjetskemu lotevanju se pridružujejo prizadevanja po gospodarskem prodoru, podpiranje prijateljsko razporeženih politiziranih skupin in organizacij (sindikati, mladina, kulturna društva, odbori za mir itd.), širjenje geopolitičnega pasu naklonjenih ali nevtralnih dežel v razvoju. Celó pri konservativnih režimih je sovjetsko nastopanje začelo objektivno spodkopavati in omejevati politični monopol Zahoda v tem delu sveta. Sprememba v povojni Nigeriji najboljše priča o tem. V tej smeri je pomembna tudi podpora Sovjetske zveze osvobodilnim gibanjem v preostalih portugalskih kolonijah in drugje.

Glavna smer sovjetskega prodora so strateško pomembne dežele severne Afrike. Pri tem so se osredotočili na najbližji in poleg tega politični pomembni Egipt. Ta dežela, oziroma Naserjev režim, je dobila več sovjetskih kreditov kot vsa preostala Afrika skupaj, vrednost vojaških kreditov ZAR presega skupno gospodarsko pomoč SZ vsej preostali Afriki. Sovjetsko pomoč ZAR so ocenjevali na 2 milijarde dolarjev do junijske vojne in najmanj še enkrat toliko pa je znašala po egiptovskem porazu. Naslednja najpomembnejša posojila Egiptu so krediti za postavitve Asuanskega jezua, ki je zamišljen kot simbol sovjetske pomoči

Afriki. Skupno sovjetsko pomoč vsem drugim afriškim deželam do konca leta 1967 ocenjujejo na 850 milijonov dolarjev.

Glede na vložene napore SZ sledita Somalija in Alžirija. Vojski teh dveh držav sta oboroženi pretežno s sovjetskim orožjem, v Somaliji pa je tudi 400 do 500 sovjetskih vojaških svetovalcev. Precejšnjo pomoč je SZ podelila tudi konservativnim ali zmernim prozahodnim, vendar strateško in politično pomembnim deželam: Etiopiji, Maroku in Tuniziji.

Pomembna značilnost sovjetske pomoči je visok delež kreditov za nakup industrijske opreme in orožja ter veliko štipendij. V SZ študira 6 do 7 tisoč Afričanov. SZ je močno prispevala k industrializaciji afriških dežel, medtem ko je bila zahodna pomoč usmerjena bolj v kmetijstvo, lahko industrijo in razvoj infrastrukture. Čeprav SZ sama na teh treh področjih ni preveč razvita, pa sovjetska propaganda upravičeno opozarja, da so ustaljene oblike mednarodne delitve dela eden izmed poglavitnih vzrokov za podrejenost Afrike.

Slabosti sovjetskega nastopanja v Afriki so predvsem posledica sorazmerno skromne gospodarske povezanosti z Afriko, medtem ko kulturne skoraj ni. Skupna trgovinska menjava SZ z Afriko brez ZAR je znašala leta 1966 komaj 172 milijonov dolarjev in je upadala. Občasne sovjetske državne, sindikalne in druge delegacije pa tudi kulturno-umetniška gostovanja ne morejo pomagati, da bi se pretežna povezanost Afrike z Zahodom zmanjšala. Dokaj avtarkično sovjetsko gospodarstvo, nizek delež zunanje trgovine, skromen in nestanovitven uvoz tropskih pridelkov, nezadostne zaloge konkurenčnih izdelkov za izvoz, neprožnost sovjetske trgovine in klirinško plačevanje, pomembna politična motiviranost v ekonomskih in kulturnih odnosih ter še nekateri drugi dejavniki preprečujejo, da bi prišlo do stanovitejših tokov menjave z Afriko, in objektivno omejujejo domet sovjetskega prodora. Glede na notranje in zunanje dejavnike je težko pričakovati, da bi se v bližnji prihodnosti na tem področju kaj spremenilo. Če ne bo izpeljala dejanske ekonomske reforme in se veliko bolj odprla, SZ ne bo mogla bistveno spodkopati ekonomske in kulturne prevlade Zahoda v Afriki.

LR Kitajska

Druga vzhodna velika sila še bolj zaostaja za Zahodom tako glede gospodarske, politične in kulturne povezanosti z Afriko kot glede gospodarskega potenciala, s katerim lahko podpre svojo afriško politiko. LR Kitajska še je pojavila v Afriki leta 1963 do 1964, to je z znanim maratonskim potovanjem premiera Ču En Laja po Aziji, Albaniji in Afriki. Vendar to potovanje ni zapustilo trajnejših sledov. Tako kot druge velike sile je tudi Kitajska doživela več diplomatskih porazov, prekinitev odnosov in ne preveč vpljudnih izgonov kitajskih strokovnjakov in diplomatov. Delno je bila to cena za posebni propagandi poudarek na podpiranju prot imperialistične revolucije v Afriki.

Glede na to, da LR Kitajska nastopa v Afriki prej kot tekmica SZ kot pa zahodnih velikih sil, se sklicuje na marksizem in išče lokalne zaveznike v levici, je treba opozoriti na nekatere razlike med tema velikima silama. Kitajska pomoč je bila nekajkrat manjša od sovjetske in Kitajci so dlje časa obdržali ideološko motiviranost svoje politike, čeprav so tudi oni sodelovali z zmernimi in prozahodnimi režimi. Kitajske izkušnje notranje graditve so z več plati bližje afriškim radikalom kot

sovjetske. Bližje so jim zgodovinsko pa tudi glede začetne razvojne ravni. Kitajci so revnejši, njihovi strokovnjaki pa so skromnejši in bolj asketski kot sovjetski. Kitajski verbalni radikalizem in zavračanje tuje pomoči se tudi zdita imenitna afriškimi radikalom. Poleg tega Kitajci niso belci in njihova dežela je še nedavno bila na pol kolonija Zahoda. LR Kitajska daje pomoč pogosto v obliki breobrestnih kreditov v tuji valuti, brez obveznosti, da je treba ta denar porabiti na Kitajskem, orožje pa sploh pošiljajo brezplačno. Sovjeti so manj širokosrčni glede tega.

Kitajci so nekaj let iskali velik in politično pomemben projekt, simbol, ki bi se lahko primerjal z Asuanskim jezom. To jim je končno uspelo, ko so sklenili sporazum o postavitvi velike železniške proge, ki bo Zambijo prek Tanzanije povezala z Indijskim oceanom. Kitajska bo dala tehnično pomoč in kredit v višini 300 milijonov dolarjev. Zambija se bo s to progo osvobodila velike odvisnosti od Portugalske, saj teče čez portugalske kolonije vsa zambijska zunanja trgovina. Ta kitajski kredit presega vse kitajske ponudbe kreditov afriškimi deželam do konca leta 1967, ki so znašala 296 milijonov dolarjev.

Tanzanija in zlasti Zanzibar imata posebno pomembno mesto v kitajski politiki v Afriki. Kitajci so poleg gospodarske pomoči dali tanzanijski mornarici na razpolago nekaj ladij in svetovalce. Kitajsko navzočnost je opaziti tudi še v Somaliji, Sudanu, Alžiriji, Gvineji, Maliju, Brazzavillskem Kongu in Burundiju.

Namesto sklepov

Glede na visoko odvisnost velike večine afriških dežel od velikih sil in drugih neafriških dežel se postavlja vprašanje, kakšne so stvarne možnosti za resnično emancipacijo afriške celine in politike neuvrščanja. Očitno je neuvrščenost prej želja številnih režimov in politično zavestnih delov prebivalstva kot pa resničnost. To se kaže v dokaj meglenih merilih, po katerih določajo neuvrščeno naravo te ali one dežele, kar velja tudi za afriške protagoniste tega gibanja. Kot mi je dejal lani strmogljavljen predsednik Dahomeja Zinsou, v največjem delu Afrike še vedno ni ekonomskih pogojev za neuvrščenost. Na drugi strani pa že zgolj obstoj in poudarjanje tega cilja, prizadevanja po medsebojnem povezovanju in skupnem nastopanju objektivno zboljšujejo položaj afriških dežel nasproti velikim silam. Glede tega je severna Afrika na boljšem kot tropska Afrika. Egipt, Tunizija in Maroko so si nekoč dovolili prekinitev z nekdanjimi gospodarji, v tropski Afriki pa je bila Gvineja edina dežela, ki je prekinila z nekdanjo metropolo, vendar z veliko hujšimi posledicami, ki so mejile na popoln zlom.

Na drugi strani pa ne kaže precenjevati vloge zunanjih dejavnikov in zanemarjati zamotane družbene stvarnosti v afriških deželah samih. Ena izmed oblik takšnega precenjevanja pri nas je bilo, da so državne udare v Gani, Maliju in v nekoliko manjši meri v Alžiriji pojasnjevali s trditvijo, češ da gre za imperialistične zarote. Hkrati pa so zanemarjali notranjepolitične vzroke teh sprememb, ki so povsem zadoščali. Teorije o svetovnih zarotah so se v teh konkretnih primerih pokazale za neprimerne in celo škodljive.

Poleg očitnih velikanskih problemov gospodarske in kulturne graditve ter utrditve krhkih afriških državnih tvorb je še nekaj dejavnikov, ki zavirajo uveljavitev Afrike na mednarodnem prizorišču. V medafriškem

obsegu so to: razdeljenost celine na najmanj dve skupini dežel (arabska in tropska Afrika); zelo slaba ekonomska, kulturna in čisto fizična povezanost afriških dežel, zlasti prek Sahare; kljub več poskusom ekonomske integracije, med katerimi je najuspešnejša ekonomska in monetarna unija vzhodne Afrike, je vsaka afriška dežela večinoma sama zase povezana s svetovnim tržiščem in nekaterimi neafriškimi deželami. Glede na vedno hujše notranje probleme še afriške vlade, kakor je videti, vedno manj zanimajo za val politične solidarnosti afriške celine, ki se je vzpel v boju za dekolonizacijo. Organizacija afriške enotnosti postaja vedno bolj žrtev retorike, drugih učinkovitih oblik povezovanja pa še ni.

Nedvomno pa je mogoče naštetih tudi dovolj dejavnikov, ki govorijo, da se afriške dežele vendarle lahko bolj osamosvojijo. Naravna bogastva celine, zlasti strateške surovine, dajejo tem deželam potencialno težo. Poleg tega je Afrika področje, kjer so velike sile vojaško sorazmerno malo navzoče, in ta celina ni prizorišče ostrega križanja interesov ali življenjsko pomembno področje za varnost velikih sil. Kljub stalnemu, čeprav blagemu porastu lastnih oboroženih sil afriških dežel (zdaj imajo 375 tisoč mož in porabijo zanje 2,4 odstotkov skupnega družbenega proizvoda), so medafriški spopadi zelo redki. Pri tem štejem za izjemo rasistične dežele na jugu Afrike.

Razpored položajev velikih sil na afriški šahovnici kaže, da se močno križajo v različnih kombinacijah — od tekmovanja do sodelovanja. Ta pestra prepletenost daje inteligentnim voditeljem neke določene možnosti, da manevrirajo in izrabljajo nasprotja med velikimi ter tako dosega čim boljše rezultate v zunanji podpori. Sekou Toureju je doslej uspelo, da se je obdržal, v veliki meri po zaslugi nasprotij med francoskimi, ameriškimi, pozneje pa tudi sovjetskimi in kitajskimi interesi. Spretno manevriranje je precej pomagalo tudi Naserjevemu režimu in nedvomno povečalo skupen obseg pomoči Egiptu.

Če hočejo afriške dežele čimbolj izkoristiti možnosti za nadaljnjo osamosvojitve, se morajo notranje utrditi (včasih pa tudi narobe). Morale se bodo tudi bolj povezovati med seboj, pa tudi z drugimi deželami, ki so delno v podobnem položaju, kar pomeni med drugim, da so usmerjene k zunajblokovski politiki. V največ primerih je to najboljši način, da iz objekta mednarodne politike Afrika postane njen subjekt. Spoznanje o takšni možnosti daje moč gibanju neuvrščeniosti in upanje tistim, ki želijo dobro enakopravnejši Afriki v medsebojno odvisnem svetu.

Pismo Albertu Carocciju*

Budimpešta, 8. 2. 1962

Dragi gospod Carocci!

Zelo me mika, da bi o problemih, ki ste jih načeli s svojimi sedmimi vprašanji, spregovoril zelo nadrobno, saj je v njih zbrano skoraj vse, kar mnoge od nas prizadeva že leta. Žal pa so moje okoliščine take, da moram ta namen takoj opustiti. Ker pa Vam svojih nazorov vendarle nočem povsem zmolčati, se bom zadovoljil zgolj z zasebnim pismom, za katero pa nikakor ne bi hotel trditi, da sistematično obravnava vsa bistvena vprašanja.

Začenjam z izrazom »kult osebnosti«. *Seveda se mi zdi nesmiselno zvajati vsebino in problematiko svetovnozgodovinsko tako važnega obdobja zgolj na individualne lastnosti enega človeka. Resda so v mojih študentskih letih na nemških univerzah učili: »Možje delajo zgodovino«. Celo moj takratni »sociologizem« po zgledu Simmla in Maxa Webra pa je zadoščal, da sem se lahko takim patetičnim oznanilom samo smehljaj. Kaj šele po desetletja trajajoči šoli marksizma?*

Že moja čisto prva, še skoraj povsem neposredna reakcija na XX. kongres je bila prek osebe uperjena na organizacijo: na aparat, ki je »kult osebnosti« proizvedel in ga potem utrdil kot neizbežno razširjeno reprodukcijo. Takrat sem si predstavljal Stalina kot vrh piramide, ki se je razširjala navzdol in so jo sestavljali sami »majhni Stalini«, ki so jih z vrha gledali kot objekte, od spodaj pa kot producente in poroke »kulta osebnosti«. Ko bi ta aparat gladko ne deloval, bi »kult osebnosti« ostal subjektivna pobožna želja, predmet patologije, nikdar se ne bi bil mogel razrasti do tiste družbene učinkovitosti, kot jo je desetletja imel.

Ni bilo treba dosti razmišljanja, da si sprevidel, da tako fragmentarna neposredna podoba, ne da bi zato nujno bila napačna, lahko daje le fragmentarno in površno predstavo o nastanku, bistvu in učinku nekega pomembnega obdobja. Za misleče ljudi, ki so zares predani na-

* ALBERTO CAROCCI, izdajatelj italijanske revije Nuovi Argomenti, je ob XXII. kongresu KP SZ (oktobra 1961) napravil anketo. Tu ponatisnjeno pismo je LUKÁCSOV odgovor CAROCCIJU. Prvič so ga objavili leta 1962 v Nuovi Argomenti (št. 57—58). Prva nemška verzija je izšla v zvezkih 115—116, 117 (1963), str. 335—337, str. 407—411 Foruma (10. letnik) z naslovom »Zasebno pismo o Stalinizmu« (»Privatbrief über Stalinismus«). (Ur.)

predku, se je nujno odprlo vprašanje *socialne geneze* tega razvojnega obdobja, vprašanje, ki ga je prvi tako pravilno formuliral Togliatti, da je namreč treba odkriti družbene pogoje nastanka in trdnosti »kulta osebnosti«, seveda iz notranje dinamike ruske revolucije; Togliatti je prav tako pravilno dodal, da so v prvi vrsti sovjetski ljudje poklicani, da to store. Seveda pri tem ne gre zgolj za problem zgodovine. Zgodovinsko raziskovanje nujno prehaja v kritiko tako nastale teorije in prakse. In sicer — o tem sem bil prepričan od vsega začetka — bi moralo tako podrobno razmišljanje razkriti vse, kar je napačnega v *ideologiji*, ki je povezana s »kultom osebnosti« in izvira iz njega. Takim raziskovalcem bi se zgodilo tako, kot Ibsen opisuje ideološki obrat svoje žene Alvig v Strahovih¹: »le za en vozle sem hotela pocukati, ko pa sem tega razvezala, se je vsa stvar razparala. In tedaj sem opazila, da je bil le strojni šiv«. Ta rezultat ni primarno odvisen od odnosa tistega, ki se vprašanja loteva; pač pa je organska posledica obravnavanega materiala.

To raziskovanje je tudi še do danes ostalo zgolj postulat resničnega marksizma in od mene nikakor ne morete pričakovati, da bom jaz, ki nisem kompetenten poznavalec tega področja, dal tudi le poskus razrešitve; kaj šele v pismu, katerega zgradba je nujno še bolj subjektivna in fragmentarna, kot bi bil lahko kakšen esej o tej temi. Vsekakor pa mora biti vsakomur jasno, da je izhodišče lahko le notranji in mednarodni položaj ruske proletarske revolucije leta 1917. Objektivno je treba misliti na vojna opustošenja, na industrijsko zaostalost, na sorazmerno kulturno zaostalost Rusije (nepismenost itd.), na vrsto državljskih vojn in intervencij od Brest-Litovska do Wrangla itd. Kot — pogosto zanemarjen — subjektiven motiv se temu pridružuje Leninova omejenost v možnosti, da bi svoja pravilna spoznanja prenesel v prakso. Vse preradi danes pozabljamo — ker so njegove odločitve vendarle prodrle —, proti kakšnim odporom se je moral boriti v svoji lastni stranki. Kdor le malo pozna predzgodovino 7. novembra, miru v Brest-Litovsku, kdor le kolikor toliko pozna NEP, bo vedel, kaj s tem mislim. (O Stalinu kroži anekdota, da je za časa notranjih razprav o miru v Brest-Litovsku dejal: najvažnejša naloga bi bila zagotoviti Leninu zanesljivo večino v centralnem komiteju).

Po Leninovi smrti je bilo obdobje državljskih vojn in intervencij sicer končano, vendar posebno glede teh drugih ni bilo nikakršnega jamstva, da se ne bi mogle vsak čas ponoviti. Pokazalo se je, da je ekonomska in kulturna zaostalost težko premagljiva ovira za obnovo dežele, ki naj bi gradila socializem in hkrati jamčila za njegovo obrambo proti poskusom obnove kapitalizma. Znotraj partijske težave so z Leninovo smrtjo kajpada le narasle. Ker je revolucionarni val, ki je sprožil leto 1917, uplahnil, ne da bi bilo mogoče tudi v drugih deželah za trajno vzpostaviti diktature proletariata, se je bilo treba odločno spopasti z vprašanjem graditve socializma v *eni* (zaostali) deželi. To je čas, v katerem se je Stalin izkazal kot pomemben, daljnoviden državnik. Učinkovita obramba Leninove nove teorije o možnosti socialistične družbe v eni deželi proti napadom predvsem Trovskega, je, kot moramo danes presoditi, rešila sovjetski razvoj. Nikakor ni mogoče zgodovinsko pravično

---

¹ HENRIK IBSEN, *Gespenter*. V: *Sämtliche Werke*, Volksausgabe in fünf Bänden, izdala J. Elias in P. Schlenther, zv. IV, Berlin 1907, str. 139. (Ur.)

ocenjevati vprašanja Stalina, če ne gledamo frakcijskih bojev v komunistični partiji s tega gledišča; Hruščov je to vprašanje pravilno obravnaval že na XX. kongresu.

Dovolite mi zdaj majhen ekskurz o pomenu *rehabilitacije*. Nedvomno je vse, ki jih je Stalin krivično preganjal, obsodil, umoril v tridesetih letih in pozneje, treba oprati vseh obtožb, ki so si jih izmislili proti njim (vohunstvo, diverzantstvo itd.). To pa nikakor ne pomeni, da bi morale biti prav tako deležne »rehabilitacije« tudi njihove politične napeke, njihove napačne perspektive. To velja predvsem za Trockega. Saj je bil on glavni teoretski zagovornik teze, da socializma ni mogoče graditi v eni deželi. Zgodovina je njegovo koncepcijo že zdavnaj ovrгла. Če pa se prestavimo nazaj v čas neposredno po Leninovi smrti, izhaja iz tega stališča nujna alternativa: ali z »revolucionarnimi vojnami« razširiti podlago socializma ali pa se vrniti k družbenemu stanju pred 7. novembrom; torej dilema: pustolovstvo ali kapitulacija. Zgodovina tu ne dopušča rehabilitacije Trockega; potrdila je, da je imel Stalin v nasprotju z njim v takrat odločilnih strateških vprašanjih popolnoma prav.

Na Zahodu zelo razširjena legenda, da bi bil Trocki, ko bi prišel na oblast, obrnil razvoj v bolj demokratično smer kot Stalin, se mi zdi prav tako napačna. Spomniti se je treba le razprave o sindikatih leta 1921, pa spregledamo to legendo kot legendo: takrat se je Trocki v nasprotju z Leninom zavzemal za stališče, da je treba za učinkovitejšo podporo produkcije poddržaviti sindikate, kar objektivno ne pomeni nič drugega, kot da jih je v bistvu treba odpraviti kot množične organizacije s svojim življenjem. Lenin, ki je ustrezno proletarski demokraciji izhajal iz konkretnega položaja, iz položaja sindikatov med partijo in državno oblastjo, jim celo dodeljuje nalogo, da branijo materialne in duhovne interese delavcev (če je treba tudi proti birokratizirani državi). Nočem in ne morem se tu podrobno spuščati v to vprašanje. *Res pa je, da je Stalin v poznejših letih de facto (ne v argumentaciji) nadaljeval linijo Trockega, ne pa Lenina.* Če je torej pozneje Trocki očital Stalinu, da si je prisvojil njegov program, potem je imel v marsičem prav. Za mojo oceno obeh osebnosti sledi iz tega: tisto, o čemer danes sodimo, da je bilo v Stalinovem času despotsko, antidemokratsko, se strateško zelo tesno stika s temeljnimi stališči Trockega. Socialistična družba, ki bi jo vodil Trocki, bi bila vsaj toliko nedemokratična kot Stalinova — le da bi strateško temeljila na dilemi politika katastrofe ali kapitulacija namesto na v bistvu pravilni Stalinovi liniji, na možnosti socializma v eni deželi. (Moji osebni vtisi s srečanj s Trockim leta 1921 so v meni zbudili prepričanje, da je bil individualno še močnejše zasidran v »kultu osebnosti« kot Stalin.) Odveč se mi zdi, da bi obširno pisal o Buharinu. Že sredi dvajsetih let, ko je bil njegov položaj popolnoma nesparen, sem opozarjal na to, kako zelo problematičen je njegov marksizem prav glede na teoretske osnove.²

Vrnimo se h glavni temi. Zaslužene zmage v razpravah dvajsetih let niso odpravile težav Stalinovega položaja. Objektivno osrednje vprašanje, vprašanje vehementno stopnjevanega tempa industrializacije, bi po vsej

---

² Prim. Lukácsovo recenzijo Buharinove Teorije historičnega materializma (*Theorie des historischen Materialismus*) v GEORG LUKACS, Werke zv. 2, Neuwied/Berlin 1968, str. 598 isl. = Werkauswahl zv. 2, str. 188 isl. (Ur.)

verjetnosti komajda bilo mogoče reševati v okviru normalne proletarske demokracije. Neplodno je danes razglablјati o tem, ali in kako daleč bi bil Lenin našel rešitev. Če gledamo nazaj, vidimo na eni strani težave objektivnega položaja, na drugi strani pa, da je Stalin pri premagovanju teh težav vse bolj ekscesivno šel prek nujno potrebnega. (Razkriti prava razmerja bi bila naloga prav tistega raziskovanja, ki ga je Togliatti pričakoval od sovjetskih znanstvenikov.) V najtesnejši zvezi s tem — ne da bi bil seveda s tem identičen — je Stalinov položaj v partiji. Seveda je med razpravami in po njih sčasoma sezidal tisto piramido, o kateri sem na začetku govoril. Takega aparata pa ni treba le izdelati, treba ga je tudi nenehno držati v teku; vedno se mora po želji in zanesljivo odzivati na vsakdanja vprašanja vseh vrst. Postopno je bilo torej treba izdelati tisto načelo, ki ga danes imenujemo načelo »kulta osebnosti«. Tudi tu bi morali zgodovino obdelati kompetentni sovjetski poznavalci vsega materiala (vključno z doslej neobjavljenim). Kar so lahko opazili tudi neprizadeti, je bila prvič sistematična razgradnja vseh partijskih razprav, drugič porast organizacijskih ukrepov proti tistim, ki so se upirali, in tretjič preraščanje takih ukrepov v sodne in državno-administrativne. Zadnje stopnjevanje je bilo seveda sprejeto s topo grozo. Pri drugem je še delovala folklorna šal ruske inteligence. »Kakšna je razlika med Heglom in Stalinom?« se je glasilo vprašanje. In odgovor: »Pri Heglu imamo tezo, antitezo in sintezo, pri Stalinu pa referat, koreferat in organizacijske ukrepe.« Koristen namig za zgodovinsko presojo tega razvoja je dal Hruščev na XX kongresu, ko je dejal, da so bili politični procesi tridesetih let politično odveč, saj je bila takrat še povsem zlomljena moč kakršnekoli opozicije.

Nikakor ne mislim, da sem kompetenten, da prikazujem ta razvoj in sile, ki so ga gnale. Tudi teoretsko bi bilo treba pokazati, kako je Stalin, ki je v dvajsetih letih še pametno in spretno branil Leninovo dediščino, v vseh važnejših vprašanjih prihajal v vedno večje nasprotje z Leninom, pri čemer nič ne spremeni dejstvo, da se je v besedah oklepal Leninovih nauk. Nasprotno. Ker je Stalin lahko vedno bolj energično uveljavljal zahtevo, da ga morajo imeti za edinega zakonskega Leninovega dediča, šteti za edino avtentičnega interpretatorja, ga priznati za četrtega klasika marksizma, se je vedno močneje utrjeval *usodni predsodek o istovetnosti Stalinovih teorij s temeljnimi načeli marksizma*.

Ponavljam. Ne morem več imeti za svojo nalogo, da bi znanstveno prikazal ta položaj in njegov nastanek. Jemlјem ga, kakršen v resnici je, kot dejstvo in poskušam v nadaljevanju ob nekaterih važnih, osrednjih dejstvih osvetliti njegove teoretske in kulturne posledice in v njem iminentno učinkujočo metodo. (Pri tem bi rad vnaprej pripomnil, da se ne brigam dosti za to, ali in koliko je mogoče dokazati, da posamezne teorije izvirajo od Stalina samega. Pri duhovni centralizaciji, kakršno je ustvaril Stalin, tako in tako ni bilo mogoče, da bi se neki nazori lahko trajno uveljavili, ne da bi jih bil vsaj dopustil; torej je njegova odgovornost zanje vsekakor evidentna).

Začenjam z navidez skrajno abstraktnim metodičnim vprašanjem: stalinistična težnja je, da se po možnosti povsod izključi vsa posredovanja in najsurovejše fakticitete neposredno poveže z najsplošnejšimi teoretskimi stališči. Prav tu se jasno pokaže razlika med Stalinom in Leninom. Lenin je zelo natančno razlikoval med teorijo, strategijo in

taktiko in je vedno skrbno proučeval in upošteval vsa posredovanja, ki jih — pogosto skrajno protislovno — povezujejo med seboj. Seveda v pismu — pa naj se med pisanjem še tako razvleče — ne morem te Leninove teoretske prakse niti nakazati. Iz tega kompleksa bi vzel za primer le Leninu tako važni pojem taktičnega umika. Metodološko je kajpak jasno, da nujnost in koristnost umika lahko dojamemo le iz vsakokratnih konkretnih razmerij sil, ne pa iz najsplošnejših načel; ta načela — bolj ali manj posredno — določajo cilj itd., ki si ga postavimo v vsakokratni akciji, in so zato velikega pomena tudi za umik sam, ker sodoločajo njegov način, obseg itd., da ne bi postal ovira za novo napredovanje. Da moramo pri tem spoznati zelo razvejan in zapleten sistem posredovanja, da bi lahko umik prožno izpeljali, tega ni treba posebej razlagati. Stalin, ki ni imel že »naravno« učinkujoče Leninove avtoritete, nastale z velikimi dejanji in važnimi teoretskimi pridobitvami, je iskal izhoda v tem, da je skušal na takoj razumljiv način upravičiti vse svoje ukrepe in jih prikazati kot nujne posledice marksistično-leninističnih nauk. V ta namen je moral obiti vsa posredovanja, teorijo je moral neposredno povezati s prakso. Zato iz njegove slike sveta zginje toliko Leninovih kategorij; tudi umik je pri njem videti kot korak naprej.

Stalinova netankovestnost je bila pri tem tolikšna, da je v skladu s takimi zahtevami po potrebi preoblikoval tudi teorijo. To se je najbolj groteskno pokazalo pri *kitajskem vprašanju*, pri čemer je vir grotesknosti dejstvo, da je takrat Stalin v taktičnem smislu imel popolnoma prav. (Pri vsej najostrejši kritiki ne smemo nikdar pozabiti, da je bil Stalin pomembna politična figura.) Trocki in njegovi privrženci so zagovarjali stališče, da je na Kitajskem, ker so tam prevladovali azijski produkcijski odnosi kot jih je obravnaval Marx nepotrebna meščansko demokratska revolucija — ki je v Evropi prehod od fevdalizma h kapitalizmu — in da je tam izbruh proletarske revolucije pred vrati. Stalin je pravilno spregledal politično napačnost in neodgovornost tega stališča. Toda namesto da bi jo ovrigel s konkretno analizo tedanjega stanja na Kitajskem in iz tega sledečih taktičnih nalog, je azijske produkcijske odnose preprosto črtal iz znanosti in statuiral kitajski (splošno azijski) fevdalizem. Vsa orientalistika je bila v Sovjetski zvezi s tem prisiljena, da formacijo, ki je ni, vzame za »podlago« vseh svojih raziskav.

Isto metodologijo kaže drug, dosti slavnější primer. Mislim na *Stalinov sporazum s Hitlerjem* leta 1939. Spet gre za to, da je po mojem mnenju Stalin sprejel *taktično* v bistvu pravilno odločitev, ki pa je imela usodne posledice prav zato, ker je tudi tu, namesto da bi taktični umik, ki so mu ga vsilile konkretne okoliščine, obravnaval kot umik, svoje ukrepe, ki mu jih je ukazovala stiska, brez vsakega teoretskega posredovanja spremenil v načelno ovrednotenje mednarodne strategije proletariata. Ne bi se tu spuščal v težavni problemski kompleks, kakšne prednosti in kakšne slabosti tako politične kot moralne narave je prinesel sporazum leta 1939. Njegov neposredni namen je bil, da odgodi neizbežno grozeči Hitlerjev napad, in to napad, ki bi ga bila Chamberlain in Dalalier odkrito ali skrivaj podpirala. Nadaljnja taktična perspektiva je bila tale: če bo Hitler — kot se je res zgodilo — sporazum s Sovjetsko zvezo uporabil kot ugodno priliko za napad proti zahodu, bi pozneje, če bi prišlo do vojne med Sovjetsko zvezo in Nemčijo, za Sovjetsko zvezo

postala najverjetnejša zveza z zahodnimi demokracijami, za katero si je prizadevala že za časa Münchna. Tudi tu so dogodki potrdili Stalinovo taktično daljnovidnost.

Usodna za vse revolucionarno delavsko gibanje pa so postala Stalinova teoretsko-strateška sklepanja.

Vojno, ki je izbruhnila med hitlerjevsko Nemčijo in zahodnimi silami, je dal Stalin razglasiti za prav takšno imperialistično vojno, kakršna je bila prva svetovna vojna. To se pravi: takrat pravilne Leninove strateške parole (»sovražnik je v lastni deželi«, »preobrazba imperialistične vojne v državljansko« itd.) naj bi nespremenjene veljale za dežele, ki so se morale in hotele braniti pred hitlerjevskim fašizmom. Treba je prebrati le prvi del cikla romanov Komunisti, ki ga je napisal partiji tako zvest pisatelj kot Aragon, da sprevidimo mednarodno tako porazne posledice Stalinovega »posploševanja« enega taktičnega koraka.

Najusodnejše posledice pa presegajo še tako kričeče posamezne primere. Velika avtoriteta marksizma za Leninovih časov je temeljila na tem, da so dialektično enotnost teoretske usmerjenosti, trdnosti načel in taktične prožnosti splošno občutili. Nova Stalinova »metodologija« je privedla do tega, da široki in marksizmu nikakor ne vedno *a limine* sovražno razpoloženi krogi poslej v Stalinovih teoretskih izvajanjih niso videli nič drugega kot sofistične, marsikdaj psevdoteoretske »utemeljitve« za predvsem taktične ukrepe hitro minljive veljave. Stalin je s tem napravil veliko uslugo teoretskim željam številnih meščanskih mislecev, ki jim je bil marksizem zgolj politična »ideologija« kot vsaka druga. Če dandanes globoke in pravilne parole Hruščeva, kot npr., da se je imperialistični vojni mogoče ogniti, o koeksistenci itd., doživljajo pogosto podobne razlage, potem je to posledica *Stalinove dediščine*. Načelno-radikalen obračun z njeno metodologijo in ne zgolj s posamično vzetimi napakami je torej tudi v najnujnejšem praktičnem pomenu zahteva dneva.

Tu naštetih primeri so seveda primeri skrajne narave. Njihova načela pa so začela v vsakdanji praksi splošno učinkovati. Pri tem pa poleg doslej omenjenih razlogov nikakor ne smemo zgubiti spred oči dejstva, da je znaten del stare partijske inteligence bil v *opoziciji proti Stalinu* (iz česar seveda ne sledi, da bi bile take opozicije zastopale metodološko in stvarno pravilna stališča). Stalinu sta bila potrebna aparat, ki je natančno izvrševal njegove odločitve, in po možnosti še pritrjevanje najširših množic; tudi zato je svoje teoretske izjave radikalno poenostavil. Izključitev posredovanja, neposredno povezovanje najsplošnejših načel s konkretnimi zahtevami dnevne prakse sta bila na videz zelo primerno sredstvo za ta namen. Tudi tu ni v praktični uporabi konkretiziral teorije, temveč je, nasprotno, do vulgarizacije poenostavljal načela po — pogosto zgolj dozdevnih — potrebah prakse.

Tudi tu bi iz kopice dejstev omenil le en primer. V svojem zadnjem ekonomskem delu³ je Stalin »odkril« nekaj, kar so bili prej spregledali Marx, Engels in Lenin: da ima namreč vsaka ekonomska formacija neki »temeljni zakon«, ki ga je mogoče zgostiti v en kratek stavek. Ta je tako enostaven, da ga lahko takoj razume še tako omejen in domišljav

³ J. Stalin, *Ekonomski problemi socializma v SSSR (Ökonomische Probleme des Sozialismus in der UdSSR. Dt. Kleine Bücherei des Marxismus-Leninismus)*, 1. izdaja, Berlin 1952. (Ur.)

funkcionar; še več kot so: s pomočjo tega stavka lahko glede na »desne« ali »leve« odklone takoj presodi vsako znanstveno-ekonomsko delo, o katerem v resnici nima niti pojma.

Marx, Engels in Lenin so vedeli, da so ekonomske formacije razgibani sistemi, katerih bistvo je mogoče opisati le z natančnim odkrivanjem vseh važnih odločitev, njihovih medsebojnih odnosov, razmerij itd. Stalinovi »temeljni zakoni« izrekajo trivialnosti, ne razložijo prav ničesar, navdajajo pa nekatere kroge z ilizijo, da vedo vse najboljše. V isto smer vulgarizacije z izključitvijo posredovanj spada Stalinova ugotovitev v njegovem sestavku o jezikoslovju,⁴ po kateri morajo, ko zginе neka ekonomska formacija, zginiti tudi njena ideologija itd. Različni momenti Stalinove metode so sistematična enota in v njej prehajajo drug v drugega. Gotovo ste že postali pozorni na subjektivizem v Stalinovi osebi. V tem sistemu je ta subjektivizem zares temeljna prvina. Svojo čisto podobo dobi v Stalinovem razumevanju *partijnosti*. Tudi tu gre za važen sestavni del Leninove teoretske koncepcije. Že v svojih mladostnih letih se ukvarja s tem problemom in oblikuje njegove subjektivne kot tudi objektivne momente. Subjektivni moment je jasen in enostaven: odločno zavzeto stališče v razrednem boju. Če pa Lenin kritizira objektivizem meščanskih znanstvenikov, tedaj opozarja na posebno vrsto determinizma, ki se vse prelahko sprevrže v apologetiko dejstev, razumljenih kot nujnost. Medtem ko materialistična partijnost raziskuje globlje in konkretnje in pri tem izhaja od sil, ki so dejansko gibalo, je *bolj dosledno objektivna* od »objektivistov« in pomaga objektiviteti globlje in popolneje do veljave. Pri Stalinu ta drugi moment popolnoma odpade; pride od tega, da z *enim zamahom zavrže vsako stremiljenje po objektivnosti*, ga ožigosa kot objektivizem in ga izpostavi zaničevanju. (Ker je bil Stalin pameten človek, se je včasih ustrašil posledic subjektivizma, ki ga je bil sprostil, tako npr. v ekonomiji. Trajno pa ga ni niti mogel niti hotel izključiti; vse preveč globoko je bilo to stališče zasidrano v metodi, ki jo je bil uvedel).

Ker je hotel Stalin za vsako ceno vzdrževati citatno kontinuiteto z Leninovim delom, je pri tem prišlo ne le do posiljevanja dejstev, temveč tudi *Leninovih tekstov*. Najočitnejši primer je znani Leninov članek iz leta 1905, s katerim je v novih razmerah legalnosti hotel napraviti red v partijskem tisku in v partijski založbi. Za časa Stalina pa je ta članek sčasoma postal sveto pismo »partijnosti« za vse področje kulture, predvsem pa za področje *literature*, zato bi se *pisatelj spremenil zgolj v vijak velike mašinerije*. Čeprav je Leninova žena in najtesnejša sodelavka N. Krupskaja v pismu opozarjala, da se ta Leninov članek sploh ne nanaša na leposlovje, obstajajo še danes težnje, da ga prikazujejo kot sveto-pisemsko resnico o tej stvari.⁵

Med drugo svetovno vojno je doživel podobno usodo Hegel, ki so ga za potrebe agitacije za boj zoper hitlerjevsko Nemčijo popačili v

⁴ J. Stalin, *Über den Marxismus in der Sprachwissenschaft*. V: *Der Marxismus und die Fragen der Sprachwissenschaft*. Dt. (Kleine Bücherei des Marxismus-Leninismus), 1. izdaja, Berlin 1951. Stalinov članek je izšel prvič v *Pravdi* leta 1950. (Ur.)

⁵ Glej V. I. Lenin, *Parteiorganisation und Parteiliteratur*. V: *Lenin — Werke*, zv. X. str. 29 isl. O stališču KRUPSKE glej v *zadnjem času ERNEST FISCHER*, *Kunst und Koeksistenz*. Beitrag zu einer modernen marxistischen Ästhetik. (Rowohlt Paperback, 53) Hamburg 1966, str. 193 isl. (Ur.)

ideologa reakcionarnega odpora proti francoski revoluciji. Pustimo vne-
mar, da to razumevanje oporeka nazorom Marxa, Engelsa in Lenina —
kot komičen kontrast pa le lahko omenimo, da so v istem času iz po-
dobnih agitacijskih potreb napravili carističnega generala Suvorova za
revolucionarja. Da je Suvorov vodil bojne pohode proti francoski revo-
luciji, medtem ko se je Hegel do konca življenja navdušeno potegoval
zanj, to Stalinovega »partijskega veličja« ni prav nič motilo; saj ko bi
priznal dejstva, bi to vendar bilo »objektivizem«.

Vrhunec te težnje je *Zgodovina VKPb*,⁶ razširjena v milijonih pri-
merkov. Ker »partijnost« najvišjega funkcionarja je tu tisti demiurg, ki
ustvarja dejstva ali jih odstranja, ki po potrebi povzdiguje ljudi in de-
janja k bivanju in veljavi ali pa jih izničuje. Ta zgodovina je zgodovina
bojev frakcij, ki pa jih ne zastopa ali nosi noben človek, je zgodovina
anonimnih opozicij itd., zgodovina, v kateri, razen Lenina seveda, obstaja
edinole Stalin. (V prvi izdaji je bila seveda ena izjema; Ježov,⁷ »naš
Marat«, prvi pripravljalec velikih procesov, je bil tudi omenjen; po padcu
so izbrisali tudi njegovo ime.)

V vsem tem se kaže še ena metodološka misel. Klasikom marksizma
je veljalo za samoumevno, da daje znanost material in gledišča, na pod-
lagi katerih se sprejema politične odločitve. Propaganda in agitacija spre-
jemata svojo snov iz znanosti, iz znanstveno predelane prakse. Stalin to
razmerje sprevrača. Iz razlogov »partijnosti« mu je agitacija najpomemb-
nejša. Njene potrebe določajo, kot sem že prej pokazal na nekaterih pri-
merih, kaj mora znanost povedati in kako. Naj to osvetlim s primerom.
Stalin prikazuje v slavnem IV. poglavju *Zgodovine VKPb* bistvo dialekti-
čnega in historičnega materializma. Ker je šlo za popularno knjigo za
množično branje, bi Stalinu nihče ne zameril, ko bi bil razvejane in
zapletene spore klasikov o tej temi zgostil na nekaj shematsko-učbeniško
nabranih opredelitev. Usoda filozofskih znanosti po izidu tega dela pa
kaže, da je šlo za zavestno metodologijo in kulturno politiko, in sicer
v smeri, ki sem jo pravkar pokazal. *Stalinove agitatorske poenostavitve*
(pogosto vulgarizacije) so namreč takoj postale edini ukazovalni smernik
in nepremostljiva ovira filozofskega raziskovanja. Kdor si je na primer,
oprta na Leninove filozofske zapiske, drznil iti dalj, kot dovoljujejo do-
ločila IV. poglavja, ali pa je ta določila preprosto le dopolnil, ga je
doletelo ideokoško prekletstvo in svojih raziskovanj ni mogel objaviti.
Iljičev na XXII. kongresu ni zastoj ugotavljal, da so filozofija, eko-
nomija in historika v zadnjem desetletju stagnirale.⁸

Oblike podrejanja se niso omejevale samo na IV. poglavje in ne
zgolj na filozofijo. Vsa znanost in vse leposlovje naj bi služila agitacij-
skim potrebam, formuliranim izključno od vrha — Stalina. Da pa bi

⁶ Prim. Geschichte der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (Bolschewiki).
Kuzer Lehrgang, 1938, nem. Berlin 1946. (Ur.)

⁷ N. J. Ježov, namestnik ljudskega komisarja za poljedelstvo za časa pospešene
kolektivizacije v ZSSR (1929—1930), od XVI. kongresa KP SZ vodja oddelka centralne-
ga komiteja za razdelitev in organizacijo, leta 1937 generalni komisar za državno var-
nost, potem dodatno ljudski komisar za notranje zadeve in ljudski komisar za rečno
plovbo, je bil decembra 1938 odstavljen kot ljudski komisar za notranje zadeve in
kot generalni komisar za državno varnost, kmalu nato pa še kot ljudski komisar za
rečno plovbo. Je odgovoren za čistke v letih 1930 do 1934 in 1936 in 1937. (Ur.)

⁸ Prim. Pravdo z dne 26. oktobra 1961. (Ur.)

literatura samostojno zajemala in obdelala dejanskost, je bilo v vedno večji meri prepovedano. Saj vendar ni naloga »partijske« literature, da bi ustvarjalno zrcalila objektivno dejanskost; le v literarni obliki mora ponazarjati partijske sklepe. Kritičarki Jeleni Usijevič⁹ je šteti v veliko čast, da je že v tridesetih letih nastopala proti temu siljenju k ilustrativni literaturi. V govoru na XXII. kongresu je pesnik Tvardovski nadaljeval ta še danes potrebni boj.¹⁰ Pri tem gre za življenjsko važno vprašanje literature. *Literatura se lahko resnično izoblikuje le tedaj, če izhaja od dejanskih problemov dejanskih ljudi* in pusti vladati notranji dialektiki razvoja, ki iz tega nastaja. Zaradi zapovedi ilustracije pa postane splošna resnica (če je sploh resnica?) podlaga dela; ljudi in usode pa je tej tezi treba za vsako ceno prilagoditi.

Vse to pa seveda ni bilo samo sebi namen, marveč je izviralo iz Stalinove pozicije, iz njegove potrebe po nespodbitnem voditeljstvu. Kot že poprej moram spet reči: le podrobna raziskovanja kompetentnih poznavalcev snovi bodo lahko prinesla sodbo o tem, kakšna je bila pri vsem tem vloga objektivnih težav in kakšna vloga neustreznih Stalinovih reakcij. Objektivno se je v tridesetih letih položaj nedvomno zaostрил: v notranjosti zaradi prenapetega pospeševanja industrializacije in zaradi kolektivizacije poljedeljstva, zunanje politično pa zato, ker je v Nemčiji prišel na oblast Hitler in je grozila nevarnost, da bo fašistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Ali se je spričo vseh ekonomskih težav razredni boj v Sovjetski zvezi sami zares odločilno zaostрил, o tem lahko kompetentno presodijo le raziskave poznavalcev snovi. Stalin je vsekakor hitro našel parolo agitatorsko-poenostavljene posplošitve; neprestano zaostrovanje razrednega boja je v diktaturi proletariata nujno — skoraj bi rekel, je njen »temeljni zakon«.

Ta teza, katere napačnost je razkrinkal že XX. kongres, razodeva usodne posledice Stalinove metode. Ta metoda hoče vzpostaviti *ozračje neprestanega vsestranskega nezaupanja*, ozračje proti vsem naperjene budnosti, razpoloženje nenehne obkoljenosti. Postranskih posledic se lahko dotaknem tu le na kratko in fragmentarno, to so npr. v neizmernost stopnjevan strah pred sovražniki, vohuni in diverzanti, iz česar je nastal prenapet sistem stroge tajnosti vsega, kar je imelo kakršnokoli zvezo z državnimi zadevami. Tako je npr. postala statistika »strogo zaupna« znanost, njene rezultate so lahko poznali le popolnoma zanesljivi; ekonomski so delali znanstveno, so le izjemoma — in še to nikdar po znanstvenih merilih — pripadali temu ozkemu krogu izbrancev.

Sliki Stalinove metode se s tem pridružuje nova dopolnjujoča poteza: vse, kar je v zaostreno revolucionarnem položaju, v katerem resnično gre za biti ali ne biti neke družbe, objektivno neizogibno, je Stalin svojevoljno napravil za podlago sovjetskega vsakdanjega življenja. Tu nočem govoriti o velikih procesih. To temo so doslej najbolj podrobno obravnavali in v govoru na XXII. kongresu je Šeljepin zelo pravilno razčlenil, kakšne posledice so imeli za sovjetsko pravo in za socialistično pravno znanost.¹¹ Rad bi le na kratko opozoril na nekatere kulturne

⁹ JELENA USIJEVIČ je kot soizdajateljica revije Literaturny kritik igrala pomembno vlogo v literarnoteoretskih sporih v tridesetih letih v Sovjetski zvezi. (Ur.)

¹⁰ Prim. Pravdo z dne 26. oktobra 1961. (Ur.)

¹¹ Prim. Pravdo z dne 27. oktobra 1961. (Ur.)

posledice tega položaja. Že to, da izločimo posredovanja, vsebuje težnjo, da vse življenske fenomene obravnavamo, kot da so popolnoma monolitni. Z nepretrgano zaostreno revolucionarnostjo se to še stopnjuje. *Vsakogar v totaliteti njegove eksistence, v vseh določitvah njegove osebnosti in njegovega življenjskega dela popolnoma povzema vlogo, ki jo trenutno ima — zares ali le namišljeno — v tako doumljenem življenju.*

Vzemimo primer iz »logike« procesov: zato ker je Buharin leta 1928 nasprotoval Stalinovemu načrtu kolektivizacije, zato je res tudi, da se je leta 1918 udeležil neke zarote zoper Leninovo življenje. To je metoda Višinskega v velikih procesih. Ta metoda pa se razvije tudi v metodo presojanja zgodovine, znanosti in umetnosti. Tudi tu je poučno, če Leninovo metodo primerjamo s Stalinovo. Lenin je npr. strogo in ostro kritiziral politiko Plehanova leta 1905 in 1917. Hkrati pa — in v tem hkrati ni za Lenina nikakršnega protislovja — vztraja pri tem, da je teoretsko življenjsko delo Plehanova treba stalno uporabljati, da razširimo in poglobimo marksistično kulturo v socializmu, kljub temu da ima proti Plehanovu tudi na čisto teoretskem področju marsikak ugovor.

Snovi nikakor nisem izčrpal. Vendarle pa Vam že te bežne in fragmentarne opombe lahko pokažejo, da pri Stalinu *nikakor* — kot so nas nekateri dolgo prepričevali — ni šlo za *posamezne, priložnostne napake*, temveč da je šlo za *napačen sistem nazorov*, ki se je izoblikoval v času, za sistem, katerega škodljivi učinki človeka toliko občutneje uničijo, kolikor manj je mogoče sedanjo družbeno bit enačiti s tisto, katero popačujoča in popačena zrcalna slika je Stalinov sistem. Odločilna dejstva so tudi tu splošno znana. Zato jih bom naštel prav na kratko: socializem v eni deželi so dogodki po drugi svetovni vojni spremenili v spomin prav tako kot ekonomsko in kulturno zaostalost Sovjetske zveze; tudi možnost, da bi jo kapitalizem obkolil, je stvar preteklosti. Tem dejstvom se pridružuje uspešna osvoboditev kolonialnih ljudstev, prevrat vojne strategije zaradi raket in jedrskih bomb. Iz vseh teh razlogov tudi imperialistična vojna ni več nujnost. Velika zasluga XX. in XXII. kongresa je, da sta prepoznala ta novi položaj in iz njega izpeljala najvažnejše teoretske in praktične sklepe. Seveda se duhovi ločijo predvsem v stališču do vojne ali miru. Okoli tega problema se najbolj zaostrujejo ideološka vprašanja. Ne da bi se tu mogel vsaj dotakniti politično bistvenega, morem priti, da imata poudarjanje vojne nevarnosti in podcenjevanje teže tistih sil, ki delujejo za mirno koeksistenco, posledice, *ki so v večini primerov usmerjene bolj navznoter kot navzven; to se pravi, da je njun neposredni namen, veliko bolj, da ohranita ali izzoveta vojno ozračje, kot pa da v resnici pripravita ali zanetita pravo vojno.* Tu je jasno razvidno, da stalinistične težnje žive naprej v krogih odkritega ali zakrinkanega sektaštva. Redkokdo bo danes z istimi besedami vztrajal pri splošni Stalinovi tezi o nujni zaostritvi razrednega boja. Saj za ohranitev *statusa quo* v notranjosti zadošča že, če vsakokrat ugotovimo, da je prišlo do take zaostritve; s tem prav tako ohranimo centralistični nadzor nad vsemi kulturnimi izražaji, ta »trenutek« lahko seveda poljubno podaljšamo.

Tu je podlaga za *de facto* obstoječo zvezo *skrajnih smeri v kapitalizmu in socializmu*. Te smeri na obeh straneh konec koncev ne stremijo k ničemer drugemu kot k temu, da bi se Stalinove metode ohranile nespremenjene: meščanski ideologi zato, ker je marksizem, zreduciran na Stalina, veliko manj privlačen kot pravi marksizem; lažni socialistični

ideologi pa zato ker je s stalinističnimi metodami daleč bolj udobno vladati kot z metodami Marxa in Lenina. Zato danes povsem paradokсно in če gledamo stvari neposredno — spadata Enver Hodža¹² in Salvador de Madariaga¹³ skupaj. V temelju sta oba borca za integriteto stalinističnega sistema.

Na drugi strani pa koeksistenca nujno krepi tudi *kulturne odnose* med kapitalizmom in socializmom, torej zahteva od socialistične kulture, da v živi konkurenci preseže kapitalistično. Sektaštvo je storilo vse, ne samo da bi poslabšalo pogoje za uspešno tekmovalje, temveč tudi za to, da bi prikriilo resnični položaj. Ta je namreč veliko manj ugoden kot v dvajsetih letih, ko se stalinistične metode še niso izoblikovale in jih še niso sistematično uporabljali pri vseh kulturnih proizvodih. Zahodno-nemški kritik Walter Jens takole prikazuje nemško literaturo tistega časa: »Konec koncev ne bo nihče dvomil o tem, da je pogled na Sovjetsko zvezo vtisnil svoj pečat umetnosti dvajsetih let.« In o učinku zmagovite Stalinove metode pravi tole: »Inteligenca je zdaj za vedno ostala brez domovine.«¹⁴

Velika naloga socialistične kulture je, da pokaže inteligenci — in še več: množicam — duhovno domovino. V politično in gospodarsko tako težkem času dvajsetih let je to v veliki meri uspelo. Posledica stalinističnega obdobja jè, da so te težnje na mednarodnem polju kulturnih sil tako zelo oslabele. Te sile pa se lahko spet prebude, če bomo odstranili neugodne pogoje in njihov razvoj. Film, kakršna je Čuhrajeva »Balada o vojaku«, razločno kaže, da je Stalinov režim lahko produktivne energije samo zatrl, ni pa jih mogel zadušiti.

Seveda s to ugotovitvijo nočem podcenjevati prehodnega časa. Ker v kulturnih aparatih socialističnih dežel še danes prevladujejo dogmatični Stalinovi privrženci, ki so se novemu prilagodili v najboljšem primeru na zunaj; ker so pomembne dele kadrovskega naraščaja vzgojili in izoblikovali v stalinističnem duhu; ker je ta sistem raj za nenadarjene in tiste, ki se brez težav prilagajajo; ker celo med nadarjenimi številni niso mogli vzdržati dolgega pritiska brez škode za svoje sposobnosti in značaj, itd.: zato lahko pričakujemo, da bo prehod k kulturnem stanju, ki bo zares podpiralo znanost in umetnost, protisloven, težak in ne brez padcev v staro stanje.

XXII. kongres je med drugim prinesel važne preglede o sedanjem stanju. Nekateri teh glasov sem že navedel. Trenutno pa ni najpomembnejše to, kar se dogaja neposredno na kulturnem področju, temveč tisti ekonomski in politični ukrepi, ki uvajajo *splošno demokratizacijo v komunističnemu pomenu v družbeno bit*. Tu nujnost reform je veliko neposredneje pereča kot pa preobrazba na področju kulture. Pri vseh svojih napakah pa je stalinistična industrializacija zmogla vzpostaviti tehnične možnosti za uspešno vojno proti hitlerjevski Nemčiji. Novi svetovni položaj pa postavlja na ekonomskem področju Sovjetsko zvezo pred povsem nove naloge: ustvariti mora gospodarstvo, ki bo na vsej površini življenja

¹² Enver Hodža je prvi sekretar KP Albanije.

¹³ SALVADOR DE MADARIAGA, roj. 1886, španski pisatelj in diplomat, FRANCOV nasprotnik, deluje na zelo vplivnem mestu v evropskem gibanju.

¹⁴ Prim. npr. WALTER JENS, Literatur und Politik (opuscula, 8), Pfullingen 1963, str. 14 isl. (Ur.)

presešlo najrazvitejši kapitalizem, kapitalizem ZDA, ki bo življenjsko raven sovjetskega prebivalstva dvignilo više od ondodne ravni, ki pa bo hkrati zmoglo dajati vsestransko sistematično in stalno gospodarsko pomoč drugim socialističnim državam in tudi osvobajajočim se ekonomsko zaostalim ljudstvom. Za to so potrebne nove, manj birokratsko osredotočene, bolj demokratične metode od tistih, ki so se mogle izoblikovati doslej. XXII. kongres je tu zastavil velikopotezno in vsestransko reformo. Opozarjam le na njegov skrajno zanimivi in važni sklep, da pri volitvah partijskih teles 25 % starega vodstva ne sme biti ponovno izvoljenih. *Le sistematična demokratična obnova vsega življenja lahko da boljšo podlago za kulturni preporod v socializmu.*

Odpor proti načelno-radikalni kritiki stalinističnega obdobja je še danes zelo močan. Ta odpor združuje najrazličnejše motive. Dobroverni in dobronamerni se na primer boje, da bi, če bi brezobzirno razkrivali napačnosti stalinističnega sistema, komunizem zgubil ugled. Pozabljajo pa pri tem, da se prav v tem izraža neubranljiva moč komunizma: gibanj, katerih čas je svetovnozgodovinsko prišel, s še tako neugodnimi ukrepi ni mogoče za trajno zadržati. Mogoče je utesniti njihov razcvet, obseg njihovega učinkovanja, ni pa mogoče preprečiti, da se ne bi razvijala in končno utrdila. K temu moram še pripomniti: nobeno sproščeno mišljenje ne bo prezrlo tistega, kar je v Stalinovi dejavnosti pozitivnega; sam sem tu opozarjal, da je zmago v razpravah dvajsetih let zaslužil, gotovo pa bi bilo mogoče omeniti še kaj drugega. »Zahteva dneva« pa je, da socializem osvobodimo stalinističnih metod. Ko bo Stalin nekoč postal zgodovina, preteklost, ko ne bo več pereča glavna ovira prihodnjega razvoja, takrat ga bo brez večjih težav mogoče zgodovinsko pravilno ocenjevati. Sam sem večkrat dal pobudo za zgodovinsko pravično presojo; ta pa ne sme zavirati danes tako pomembnega dela na reformah.

Gre za sprostitve tistih sil, ki jih vsebuje prava metoda Marxa, Engelsa in Lenina. Hruščev je v govoru v Bukarešti nasprotje med pravo leninistično metodo in dogmatično metodo v Stalinovem duhu, ki kuje izreke po zahtevah trenutnih potreb, ponazoril z dobro izbrano podobo, da bi danes Lenin povlekel za ušesa vse tiste, ki bi z navedki iz njegovih del in govorov oznanjali, da so ta hip vojne neogibne. Če pa posežemo po nepopačeni metodi klasikov marksizma, posežemo predvsem v sedanjost, v prihodnost. Zadnja izvirna ekonomska raziskava, Leninov »Imperializem«, je izšla leta 1916; zadnja izvirna marksistična raziskava na filozofskem področju, Leninova analiza Hegla, je nastala v letih 1914/1 in so jo objavili v tridesetih letih. *Svet pa se ni ustavil, ker je naša teorija skrepenela.* Po metodi klasikov marksizma posegamo prav zato, da bi marksistično zajeli sedanost táko, kakršna zares je, da bi nam bila pravilno spoznana dejanskost in ne shematična citatologija napotilo za vedenje in delovanje, ustvarjanje in raziskovanje.

Naravno je, da ta proces — ne glede na ovire raznih stopenj — ni enostaven. K bistvu znanstvenega raziskovanja (in umetniškega oblikovanja) spada, da se v večini primerov lahko maksimalno približa dejanskosti šele po raznih zmotah. Ker je morala biti v Stalinovem času osrednja instanca nezmotljiva, so morale biti aplikacije, ki so jih zmogli mali Stalini, prav tako »popolne«. Da je bila ta »popolnost« in »dokončnost« vseskoz enakomerna, da so jo neredko po kratkem času zavrgli kot odklon, je prav tako znamenje tega časa. Tudi tu obstoji dokument iz folk-

lore, šal, ki priča o razpoloženju ruske inteligence v začetku tridesetih let. Takrat je vsako leto izšel zvezek literarne enciklopedije, seveda spisan strogo v smislu »popolnosti«. Ko je bila enciklopedija dotiskana, so postale dogmatsko utrjene resnice skoraj izključno prav tako dogmatsko ugotovljene napake. Ljudska usta so to delo zato imenovala le »Enciklopedija odklonov«. Če bi se odpovedali birokratsko zaukazani »dokončnosti«, če bi javno izbojevali realne razlike v znanosti in umetnosti, bi navznoter spodbudili nesluten polet marksizma, navzven pa bi — zelo v nasprotju s prepričanjem stalinistične kulturne birokracije — še povečali avtoriteto resnično sposobnih marksističnih znanstvenikov in umetnikov.

Leta 1798 je mladi Hegel v razpravi o spremembah ustave v Württembergu zapisal¹⁵: »Če naj bi prišli do spremembe, potem je treba kaj spremeniti.« To velja tudi za sedanjí položaj; tako lahko ločujemo med resničnimi tabori. Zakaj od XXII. kongresa sem je postalo nemogoče, da se popolnoma izognemo kritiki Stalinovega časa. Kritika je postala splošna. Vendar pravijo eni: to in to je nepravilno, znanost in umetnost pa sta že v novem poletu. Drugi pa pravijo: začeli smo s kritiko preteklosti, zdaj je treba šele ustvariti idejne in organizacijske temelje za prihodnji polet. Jasno je: eni hočejo spreminjati tako *da ostane vse pri starem*, le to staro naj bi dobilo novo ime. Seveda v drugem primeru ni mišljeno, da bi bilo treba dopolniti reformo, katere rezultati lahko postanejo vidni šele *pozneje*, ko bo dokončana. Ne. Pošteno reformno gibanje lahko že sredi boja za temelje pokaže nove rezultate v znanosti in umetnosti. Vendar gre za dolgotrajen in protisloven proces.

Dragi gospod Carocci, čutim, da je moje pismo postalo neznosno dolgo kljub temu, da sem izrekel le delček tistega, kar so Vaša vprašanja v meni zbudila. Zato mi, prosim, oprostite dolžino in fragmentarnost.

S pristrčnimi pozravi

GEORG LUKÁCS

---

¹⁵ G. W. F. Hegel, O najnovejših notranjih razmerah na Württembergškem posebno o magistratnih predpisih (Über die neuesten inneren Verhältnisse Württembergs, besonders über die Magistratverfassung). V: Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie, izdal G. Lasson (Philosophische Bibliothek 144), 2. pregledana izdaja, Leipzig 1923, str. 152. (Ur.)

Kritika socialistične birokracije

(Pogovor z Georgom Lukácsom*)

Pričujoči tekst je 16. aprila letos posnel Yvon Bourdet blizu Budimpešte v hiši sredi gozda, kamor se je prišel Lukács odpočit; neozdravljiva bolezen ga je že hudo prizadela in podlegel ji je nekaj tednov pozneje. To je zadnji intervju, ki ga je mogel dati kakemu tujemu obiskovalcu.

Lukács je govoril uro in pol, najprej o avstromarksizmu, obujajoč spomine na svoje bivanje na Dunaju od 1919 do 1929, nato pa o vlogi partije v zvezi s spontanostjo množic.

Za to številko smo izbrali iz Lukácsovih odgovorov odlomke, ki se nanašajo na marksistično metodo. Preden je na splošno spregovoril o svojih metodoloških konceptih, še posebej v zvezi s komentarjem, ki vnaša popravke v njegovo knjigo Zgodovina in razredna zavest, se je Lukács po kritikah, ki jih je naperil proti socialistični birokraciji v Evropi, konkretno lotil problema s pomočjo razmišljanja o Mao Ce Tungovi Kitajski. Lukács je najprej izrazil svoje mnenje o vlogi intelektualcev v ZSSR, nato pa je komentiral nedavne stavke na Poljskem in ob tem analiziral temeljni vzrok sedanjih težav komunističnih ureditev.

Y. B.: Po govoricah sodeč, danes v ZSSR zelo različno ravnaajo z intelektualci: zdi se, da tistim, ki se ukvarjajo z znanstvenim delom, puščajo precejšnjo svobodo; nasprotno pa pisatelje in umetnike, kadar kritizirajo, razglasijo za nore in jih zaprejo v psihiatrične bolnice. Kaj mislite o tem?

LUKÁCS: Veste, ne gre le za čisto teorijo. Da bi vam lahko odgovoril, je treba gledati na Rusijo z empiričnega stališča. Rusija je druga velika sila na svetu in da bi ta položaj lahko ohranila, mora imeti armado, ki je tehnično na ravni ameriške armade, še posebej glede atomske oborožitve. Iz tega seveda sledi, da so znanstveniki, katerih temeljne raziskave so *conditio sine qua non* za tehnično izpoplnitev orožja, nedotakljive osebe; delajo in rečejo lahko, kar hočejo. Seveda pa so na drugi strani intelektualci, ki ne branijo koristi, tako neposredno povezanih z obstojem

---

* Tekst smo prevedli iz 20. številke revije »L'Home et la société«, april—maj—junij 1971.

Sovjetske zveze, v precej slabem položaju. Ne vem, če ste brali knjižico, ki sem jo napisal o Solženicinu in v kateri dokazujem prav to, da trenutno v Rusiji ni mogoča literarna kritika Stalinovega obdobja. Seveda, en Solženicin je, toda ta je v zelo težkem, skoraj nemogočem položaju. Razlika med pisatelji in znanstveniki ima svoje korenine v sedanjem položaju graditve socializma; zakaj če se Rusija ne bi do dna in nepreključno poglobila v svobodno znanstveno in tehnično raziskovanje, se ne bi dolgo obdržala. To je povsem jasna stvar, ki razloži, zakaj vsa znanost, ki iz nje črpajo vojaške tehnike, uživa v Rusiji absolutno svobodo, medtem ko vse druge intelektualne dejavnosti na vseh drugih področjih obstajajo lahko samo toliko, kolikor dovoljujejo trenutni interesi socialistične družbe.

Y. B.: Če je tako, kakšne so torej po vašem mnenju možnosti za razvoj te ureditve? Ali lahko postane manj despotska počasi ali pa z nenadno spremembo?

LUKÁCS: Veste, mislim, da imajo ekonomske probleme v vseh socialističnih deželah in po mojem teh problemov ni mogoče rešiti brez demokratizacije življenja, delavskega življenja. Toda pogoji za demokratizacijo še niso strnjeni. Jasen dokaz za to lahko vidite v nedavnih dogodkih na Poljskem: ob tej priložnosti smo lahko opazili, da so delavski množični delavske organizacije malo znane, po mojem pa ta brezbriznost izloča nekakšen protistrup, poraja neko nujno in od nje neločljivo protiutež; s to protiutežjo mislim na spontane, eksplozivne stavke (divje stavke). Pri tem bi rad pristavil, da ni res, da so med Poljsko in drugimi socialističnimi državami velike razlike: seveda je na Poljskem prišlo do izbruha, v drugih državah pa tega izbruha še ni bilo, toda povsod vlada ista brezbriznost in v vsakem trenutku lahko ta brezbriznost delavcev, ki čutijo, da njihove organizacije ne branijo njihovih resničnih pravic, postane brezbriznost do vsakdanjih stvari in ta brezbriznost se lahko vsak dan sprevrže v spontano stavko, kot se je zgodilo na Poljskem. Čutim, da je ta nevarnost v vsaki socialistični deželi: v vsaki socialistični deželi se jutri ali pojutrišnjem lahko zgodi to, kar se je zgodilo na Poljskem.

Y. B.: Toda v tem primeru ostane moč vojske in sovjetske države, ki lahko zaduši gibanje.

LUKÁCS: Že, toda veste, že dolgo je tega, kar je Talleyrand dejal, da z bajoneti lahko vse naredimo, samo uvesti se ne moremo nanje, in sistem, ki temelji na tem, da sedi na bajonetih, ni trden sistem. Tako lahko sodimo, da so vse države vzhodne Evrope v prehodnih ureditvah, kjer ekonomski problemi zahtevajo ekonomsko reformo. Toda prava ekonomska reforma se lahko uveljavi samo z demokratizacijo vsakdanjega življenja delavcev in s tem v zvezi se porajajo vprašanja, ki niso rešena.

Y. B.: Ali menite, da v teh vzhodnih ureditvah birokracija lahko izvrši ekonomsko reformo, ki bi dvignila življenjsko raven in tako preprečila upor?

LUKÁCS: Ne verjamem, ne verjamem. Da bi se izognili izbruhu, bi morala vsaka od obeh strani vedeti, kaj hoče druga, kaj je mogoče dati

in česa ni mogoče dati. S tem nočem reči, da je treba dati delavcem vse, kar zahtevajo, toda med partijo in delavci je potreben nenehen dvogovor če hočemo spoznati vprašanja, ki težijo delavce in ki v nekem trenutku lahko vzburkajo delavsko dušo; ta vprašanja niso vedno ista, ne postavljajo se vedno na enak način in z enako močjo; zato je stalen stik nujen in ta stik je tisto, kar imenujem demokracija, demokratizacija naše družbe; mislim, da brez take demokratizacije ne moremo delati ekonomskih reform.

Y. B.: In birokracija ne more vzdrževati tega stalnega stika, ne da bi zanikala samo sebe, ne da bi nasprotovala sama sebi?

LUKÁCS: Mislim, da ne, zakaj še nikoli (seveda ne moremo govoriti na absolutni ravni), še nikoli nisem videl reforme, ki bi jo izpeljali birokrati. Zakaj birokrati zmeraj mislijo, da njihov birokratski sistem pripada resnico množici, delavski množici, kar pa seveda ni res; proučevati je treba — in proučevati upoštevajoč to, kar se dogaja vsak dan — življenje delavcev, da bi tako spoznali, kaj resnično hočejo in kako mislijo uveljaviti svojo pravico.

Y. B.: Menite torej, da postopno odmiranje države ni mogoče in torej mislite kakor Marx, da je treba uničiti aparat, državni stroj?

LUKÁCS: Veste, gre za nekaj, kar je še zelo zelo daleč; do odmiranja države pride lahko samo v demokraciji. Pri današnji birokraciji pa država postaja vedno močnejša in videti ni prav nobenega znamenja odmiranja, niti znamenja kakšne spremembe. Ne verjamem, da se lahko zgodi birokratska sprememba, in mislim celo — kolikor je pač mogoče soditi o teh stvareh — da glede tega niti ni prave volje; če beremo, kaj je Brežnjev dejal na zadnjem kongresu, vidimo, da vse ostaja pri stanju, kakršno je danes. Pri tem ne verjamem — in to je dobro — da bi hoteli stalinistično reakcijo in povratek k Stalinu, ne, tega nočejo, pač pa želijo obdržati birokratsko ravnotežje, ki ga imajo danes. In seveda nihče ne more vedeti, koliko časa to lahko traja.

Y. B.: Ali delavske množice gledajo na ta sistem kot na sistem, ki bi ga bilo treba spremeniti, ali pa so delavci navajeni na to birokratsko ureditev?

LUKÁCS: Navajeni so, toda, kako bi rekel... to je slaba navada, s katero se ne strinjajo. Če govoriš z delavci, vedno opaziš, da želijo čisto nekaj drugega in ne to, kar jim birokracija hoče dati.

Y. B.: Toda ali imajo v mislih neki drugi model socializma? Včasih pravijo, da je protest intelektualcev proti ureditvi v Rusiji meščanski protest, težnja k zahodni demokraciji, ne pa hotenje, da bi presegli zdajšnjo sovjetsko ureditev.

LUKÁCS: Mislim, da tu ne razumemo dovolj in da nismo popolnoma razumeli Marxa, zakaj Marx je v svojih mladostnih spisih zelo dobro dokazal, da je v meščanski demokraciji dvojnost med državljanom in zasebnikom, in, kot pravi Marx, materializem zasebnika vedno vlada nad demokratičnim idealizmom državljana; in boj meščanskih državljanov v

francoski revoluciji je postal čista karikatura v vseh kapitalističnih državah. Zato ne verjamem, da bi bila vrnitev k tej demokraciji rešitev; če naj se res kaj spremeni, moramo vzpostaviti resnično proletarsko demokracijo; s tem mislim samo na demokracijo sovjetov iz leta 1917. In ne verjamem, da bi lahko izvršili resnične reforme, ne da bi se nekako vrnili k sovjetom iz leta 1917.

Y. B.: Toda ali ne mislite, da je bil Lenin delno odgovoren, da so se sovjeti razvijali v smeri demokracije? V delu *Država in revolucija* je razvil misel, po kateri naj bi država začela odmirati takoj potem, ko je proletariat prevzel oblast. To pa se ni začelo niti, dokler je bil on živ . . .

LUKÁCS: Ne smemo dobesedno vzeti vsake Leninove besede iz leta 1917. Lenin je znal zelo dobro opredeliti, kaj je treba razumeti s kulturno revolucijo, znal pa je opredeliti tudi pogoje te revolucije, se pravi, kako je treba izvesti revolucijo v izobraževanju množic, da bi postale sposobne za sovjetsko družbo. Mislim, da je bil Lenin, da bi bil Lenin absolutno proti kolhozom, takim, kakršni so danes, kajti to so izrazito birokratske organizacije.

Y. B.: In kaj natančno razumete z birokratsko organizacijo? Ali govorite o njej takrat, kadar gre za ločitev med vladajočo manjšino in ostalim ljudstvom?

LUKÁCS: Veste, birokracija je to, če manjšina ljudi, ki se je izbrala sama, vlada, ne da bi množice vprašala za mnenje. Tako moramo razlikovati dve vrsti socializma; prva omogoča stalen stik z množicami, ve se, kaj množice hočejo, kar pa ne pomeni, kakor sem že rekel, da se je treba vedno strinjati s tem, kar množice zahtevajo, vedno pa sta država in partija v stiku z delavskimi množicami. Na drugi strani je druga vrsta socializma: tu manjšina dela zakone in vlada z njimi. Vendar je treba pristaviti, da ta sistem v neki meri deluje, ampak samo v neki meri.

Y. B.: Nasprotniki prve oblike socializma ugovarjajo takole: opozarjajo, da so po Marxu ideje vladajočega razreda hkrati ideje vseh, vključno ideje delavskega razreda. Čemu bi tedaj hoteli biti v stalnem stiku z množicami in tam iskati resnico, ko pa vendar vladajoči razred pervertira ideje samega delavskega razreda?

LUKÁCS: Veste, ne smemo, nikoli ne smemo z vprašanjem opraviti z eno Marxovo besedo. Marx je imel o tem splošno koncepcijo — v spisih, kot sta *Osamnajsti brumaire* ali pa *Državljanska vojna v Franciji*, pa je natančno razložil, kako si predstavlja resnično demokracijo. Zdaj je treba uresničiti to resnično demokracijo, ali pa ne bomo nikdar uresničili socializma.

Y. B.: Da bi razložili degeneracijo ruske revolucije, pogosto omenjajo poraz proletarske revolucije v zahodni Evropi po prvi svetovni vojni. Če bi se proletarska revolucija zasedrila v Nemčiji, v Angliji, v Franciji itd., mar mislite, da bi bil tedaj razvoj revolucije zelo različen, in ali bi se morda izognili birokraciji?

LUKÁCS: Mislim, da bi to povzročilo veliko razliko, zakaj ko bi ne bilo skrbi z obrambo in ko bi ne bilo usmeritve, ki je hotela rešiti sovjete pred evropsko kontrarevolucijo, ko takega položaja ne bi bilo, bi bil razvoj čisto drugačen; bil bi verjetno veliko bolj demokratičen, toda pristaviti je treba, da so to precej jalova razmišljanja: ne moremo reči, kako bi se pretekle stvari zgodile, če se pa niso zgodile.

Y. B.: Vaša kritika birokracije me zelo zanima, toda tudi Trocki se je leta 1904 in potem, ko ga je Stalin odstranil, ukvarjal s kritiko birokracije. Kakšna je razlika med vašo in Trockijevo kritiko?

LUKÁCS: Gotovo veste, da je Trocki vedno bil birokrat. Tega ne smemo pozabiti . . . V Gorkijevih spominih je neka zelo lepa podrobnost: Gorki je nekoč o Trockiju govoril z Leninom in Lenin je zelo hvalil velike zasluge, ki jih ima Trocki za državljansko vojno itd., nato pa je pristavil: »A vseeno, pripada nam, pa vendar ni popolnoma naš, ima (in kar Lenin tu dodaja, je zelo zanimivo), ima nekaj Lassallovega«. In mislim, da prav ta lassalovska prvina trockizmu ne dopušča, da bi postal doktrina, ki bi lahko spodbudila delavsko gibanje.

Y. B.: Sicer pa v Leninovi »oporoiki« najdemo isto oceno: tu beremo, da Trocki greši s svojo pretirano gotovostjo in s pretiranim navdušenjem za čisto administrativno stran stvari . . .

LUKÁCS: To je isto. In isto je, če rečemo, da se Trocki preveč zanima za administrativno stran stvari, in če rečemo, da so nemško gibanje pod Lassalom vodili birokrati. Šele po Lassalovi smrti se je pod bolj demokratičnim vodstvom vse spremenilo, potem pa se je v imperialističnem obdobju znova sprevrglo v birokracijo.

Y. B.: Toda ko je bil Trocki izgnan iz ZSSR, ko je na primer napisal Izdano revolucijo proti Stalinu, je bila to vendarle kritika birokracije. Kakšna je vaša kritika te kritike?

LUKÁCS: Zdi se mi, da v tem primeru, kako bi rekel, birokrat kritizira drugega birokrata. Seveda ni nobenega dvoma, da je bil Stalin birokrat in na neki način je bil celo še bolj birokratski kot Trocki, toda po pravici povedano niti Stalin niti Trocki nista bila prava demokrata.

Y. B.: Ali se vam tedaj zdi, da v Trockijevi kritiki ni nič zanimivega niti s spekulativnega stališča? Ali je torej to navadna kritika Stalina in ne kritika birokracije?

LUKÁCS: Da, kakor sem vam že rekel, birokrat kritizira drugega birokrata. Edina razlika je v tem, da je Trocki vedno imel velika mednarodna načela in je ocenjeval birokratizacijo Sovjetske zveze s perspektive internacionalizma. Stalin je bil bolj prozaičen in bolj praktičen človek, zanj je bila bistvena taktika in če je uveljavil birokracijo, je storil to iz taktičnih razlogov. Mislim pa, da ne moremo reči, da bi bil Trocki bolj demokratičen kot Stalin, to ni res. To preprosto ni res.

Y. B.: Tako je v ljudskih demokracijah v Evropi — ali pa se ni Mao Ce Tung skušal izogniti tem napakam, še posebej v zadnjem času, ko se je zatekel h »kulturni revoluciji«? Kaj na splošno sodite o kitajski revoluciji?

LUKÁCS: Veste, zaupal vam bom: nisem vam sposoben odgovoriti, kajti ne vem zagotovo, kaj ta Mao Ce Tungova tendenca je. Na eni strani se ne moremo opirati na to, kar počnejo maoisti v Evropi, zakaj to je samo obrobni pojav. Moram pa reči, da ne vem, kako je Mao reorganiziral samo Kitajsko. Pristaviti moram, da je s tem v zvezi tudi zahodni komunizem zagrešil veliko teoretično napako. Ko je Kitajska stopila v gibanje, je Stalin izjavil, da ji gre za to, da bi preseгла kitajski srednji vek. Toda kitajskega srednjega veka, srednjega veka na Kitajskem nikoli ni bilo. Iz tega sledi, da smo se znašli v položaju, ko proučujemo primer Kitajske in izhajamo iz ekonomskega sistema, ki ga tam nikoli ni bilo. Ne vemo, reči hočem natančneje, jaz ne vem, kakšna je bila resnična narava kitajske ureditve v tistem času; to ni bila v pravem pomenu besede birokratska ureditev, niti ne bi mogli položaja primerjati z Evropo v srednjem veku; Marx je to imenoval »azijski proizvodni način«, zdi se mi pa, da se nihče še ni zares poglobil v to, kakšni so odnosi med tem azijskim proizvodnim načinom in kapitalizmom. Vendar pa o vsem tem vemo dovolj, da smo lahko prepričani, da v tej stvari ne moremo sprejeti Stalinovih »neumnosti«. Glede mene pa: čutim se povsem nesposobnega, da bi razumel resnični princip kitajske revolucije. Tega ne vemo, ker za Kitajsko nismo storili tistega, kar je Marx storil za Zahod, mislim na analizo razmerij med evropsko ekonomijo in kapitalizmom. Tako poznamo zgodovino držav srednjega veka, vemo, kako so prešle iz fevdalizma v kapitalizem, toda tisto, kar je bilo na Kitajskem, ni bil fevdalizem. Za Kitajsko je treba analizo šele narediti in sam nisem niti ekonomist niti specialist za Kitajsko; specialisti za Kitajsko, ki poznajo ekonomske principe stare Kitajske, bi morali prav zdaj analizirati prehod, ki se je zgodil na Kitajskem in ki gotovo vsebuje nove poteze, ki pa jih jaz, kot sem vam že rekel, ne poznam.

Y. B.: Čeprav ne morete soditi o kitajski revoluciji, ker vam manjka poglobljeno znanje o njeni ekonomski zgodovini, ali lahko daste oceno teoretičnih spisov Mao Ce Tunga?

LUKÁCS: Veste, vedno je zelo nevarno lepiti logične dedukcije na heterogene ekonomske fenomene. Logika ni zmožna rešiti take vrste problemov v takih okoliščinah. Logično raziskovanje je smiselno samo v neposredni analizi konkretnih problemov. Vzemite na primer fevdalizem v Evropi; ne moremo razmišljati izhajajoč iz bistva fevdalizma; angleška revolucija v 17. stoletju je bila nekaj popolnoma drugega kot francoska revolucija v 18. stoletju. Ker sta bili ekonomiji različni, so bili potemtakem različni tudi razredni interesi in tip revolucije v Franciji je bil popolnoma drugačen od tipa angleške revolucije. Zato tudi ne morem dati kakršnegakoli mnenja tako, da bi izhajal iz kitajske ekonomije, saj je ne poznam; ne poznam ne njenih zakonov ne družbenih posledic. (...) Na stvari je treba gledati z zgodovinskega stališča in iz danega položaja. Principi so lahko učinkoviti samo takrat, kadar izražajo res-

nični položaj človeka v naravi in v družbi. Ta položaj pa se posebno očitno spremeni med velikimi krizami, ki dajejo posameznikom neko specifičnost, ki je prej ni bilo. Zato je za Marxa človek bitje, ki je, kako bi rekel, zufällig (slučajno, naključno). Poglejte na primer spremembo, ki jo je kapitalizem povzročil v človekovi družbeni eksistenci: baron ali grof je vedno ostal baron ali grof. Če je zgubil denar, je bil pač reven grof, toda grof je ostal. Če pa pogledate današnjo družbo, je človek preprosto človek; če ima denar, je kapitalist, če ga nima več, postane proletarec. V tem je velikanska razlika med kapitalizmom in družbami, ki so bile pred njim. Če ne razumemo teh strukturnih razlik družbe, ne moremo nikoli razumeti zgodovine.

Y. B.: Ko sta okoli leta 1960 Kostas Axelos in založba Editions de Minuit v francoščini izdala vašo knjigo Zgodovina in razredna zavest, ste napisali pismo, v katerem ste menili, da ta objava tisti hip ni primerna. Zakaj? In predvsem, kaj mislite danes o tej knjigi?

LUKÁCS: V tej knjigi je veliko stvari, ki danes ne veljajo več. Če vzamemo samo en primer: lahko rečemo, da je v Zgodovini in razredni zavesti misel, da dialektika obstaja samo v družbi in da v naravi ni dialektike. Danes menim, da to ni res. Resnica je, da sta dve vrsti narave: anorganska narava in organska narava in iz obeh se rodi družba. In med tema dvema — ali bolje — med temi tremi oblikami strukture biti obstajajo zelo zapleteni in zelo konkretni odnosi, ki jih Zgodovina in razredna zavest še ni dobro proučila.

Y. B.: Torej bi bila ta knjiga prej nepopolna kot napačna . . .

LUKÁCS: Mislim, da sem si bil v tej knjigi na jasnem, da je dialektika v družbi nekaj drugega kot dialektika v naravi; glede tega se nisem nikoli strinjal z Engelson; vedno sem mislil, da ta princip negacije ni pravi princip stvari, toda hkrati mislim, da še nismo naredili pravih raziskav, ki bi proučile razmerja med dialektiko družbe in med dialektikami oblik biti, ki pridejo pred družbo. Za to bi morali imeti na voljo veliko več konkretnih analiz, analiz, ki bi bile veliko bolj konkretne kot dosedanje analize.

Y. B.: Kaj v tej perspektivi menite o Sartrovih stališčih, saj Sartre ne verjame v dialektiko v naravi in govori o »dialektičnem umu«?

LUKÁCS: Veste, glede tega je Sartre zagrešil isto napako, kot sem jo jaz v Zgodovini in razredni zavesti. Toda da bi lahko govorili o dialektiki v naravi ali o nasprotnem, je treba razumeti, kaj je dialektika. Mislim, da obstaja neki sistem dialektičnih protislovij, ki bi bil neke vrste protiutež nedialektični logiki, je seveda smešno. Marx je zelo dobro dejal, da je resnična znanost v bistvu znanost zgodovine in zdaj moramo (tega še nismo opravili) narediti analizo med tremi različnimi oblikami biti in zgodovine. V tem so velike stvari, ki jih moramo še izpolniti.

Demokratska načela v praksi

Letošnje počitnice poslancev oziroma počitnice letošnjih poslancev nikakor niso mirne in brezskrbne: obilica dela z ustavnimi spremembami, tako na teoretični kot na praktični ravni je imela nič kaj prijetne posledice vsaj za tri poslance republiškega zbora skupščine SR Slovenije. V mislih imam seveda tri poslance, ki so s spretno manipulacijo zbrali 25 podpisov¹: Matičiča, Krefta in Remca.

Ne bi se rad spuščal v razpravo o tem, ali je 25 poslancev imelo pravico, da predlagajo novo ime na kandidatni listi za člane predsedstva SFRJ iz SR Slovenije, ali zastopajo Slovence v tem najvišjem organu pravšnji ljudje itd. Ustavil bi se rad ob zadnjih dogodkih (bolje: postopkih), katerih namen je določena politična diskvalifikacija nekaterih. Zakaj? In kako je tekel ta »postopek«?

1. avgusta preberemo v Delu pod naslovom »Manipulacija s poslanci« o obsodbi Martina Koširja (kot republiškega poslanca, člana CK ZKS in člana predsedstva RK SZDL Slovenije), ki jo je izrekel o akciji 25 poslancev oziroma o amandmaju k zakonu o volitvah slovenske delegacije za predsedstvo SFRJ (dal ga je Tone Remc). Košir pravi, da »gre za izraz nezaupanja v vlogo SZDL, ki je do zdaj bila nosilec kandidacijskega postopka«. Deset dni pred tem pa je Janez Vipotnik na skupni seji vseh zborov skuščine SRS, ko je predlagal v imenu RK SZDL Slovenije za člana predsedstva SFRJ poleg Sergeja Kraigherja še Marka Bulca in Mitjo Ribičiča, dejal, da je »sprejeto dopolnilo... nesporno znamenje demokracije naše družbe! Zakaj naenkrat, v pičlem tednu, diametralno nasprotna »komentarja«?

28. julija je Martin Košir na seji izvršnega odbora občinske konference SZDL v Domžalah obsodil Ceneta Matičiča, da je »negiral vlogo SZDL in negiral demokratičnost postopka sploh«. Na seji je bil navzoč tudi predsednik RK SZDL Slovenije Janez Vipotnik, ki je pojasnil »širino in demokratičnost izvedenega postopka okoli kandidiranja članov za predsedstvo SFRJ«, kot piše v Delu Anton Rupnik. Med drugim je dejal, da je 30 (trideset) občinskih organizacij SZDL dalo dodatne predloge (torej

¹ Delo, 1. avgusta 1971, »Manipulacija s poslanci«.

poleg Bulca in Ribičiča). Ni pa pojasnil, zakaj jih niso upoštevali. Tokrat tudi ni nič dejal o amandmaju, ki ga je sprejel republiški zbor.

31. julija je amandma, ki ga je predlagala skupina 25 poslancev, javno obsodil Martin Košir, rekoč, »da gre za izraz nezaupanja v vlogo SZDL«. Še več, na nek način je postavil na zatožno klop republiški zbor skupščine SRS v celoti — zato, ker je amandma sprejel, češ da »se je zelo formalno in ne dovolj politično obnašal«. In vendar — poslanci republiškega zbora so amandma sprejeli skoraj soglasno, le pet se jih je vzdržalo, proti ni bil nihče.

V čem je zdaj krivda 25 ali kaj so zakrivali trije poslanci? Ker so predlagali amandma, ki ga je republiški zbor sprejel? Ker so hoteli predlagati drugega kandidata za predsedstvo SFRJ, tako kot je storilo trideset občinskih konferenc SZDL, pa njihovih predlogov RK SZDL Slovenije ni upoštevala? Ker so javno hoteli predlagati drugega kandidata? Za člane zveze komunistov, ki se tudi po vsestranski in demokratični izmenjavi mnenj še vedno ne strinjajo z večinskim stališčem, velja, da lahko svoja mnenja in stališča obdržijo še naprej, jih zastopajo tudi med izvajanjem sklepa večine in celo lahko še naprej dokazujejo pravilnost svojega stališča in prepričujejo o tem tudi druge.² Mar je dogovarjanje med poslanci, da bi lahko izoblikovali enoten predlog, nejavno delovanje, akcija v zaprtem krogu?

Koširjeva ocena dodatnega kandidiranja, češ da gre za »politično diverzijo«, je — milo rečeno — nesprejemljiva. Nekaj je pri vsem tem vendarle narobe. Če so trije poslanci, kot pravi Košir, z njim pa tudi sekretar občinske konference ZKS Domžale Aleksander Skok, tako rekoč manipulirali s celotnim republiškim zborom, ga opeharili z amandmajem, potem je z našimi poslanci nekaj narobe. Če je bil amandma »predložen in objasnjen zelo formalno«, zakaj nihče izmed poslancev ni zahteval dodatnih pojasnil. Zakaj so glasovali zanj, če po mnenju Martina Koširja sploh niso vedeli, kaj so izglasovali? Kaj naši poslanci tudi za druge predloge glasujejo, ne da bi vedeli, zakaj pravzaprav dvigajo roke? Če je tako, kot trdi Martin Košir, potem bi bilo treba poklicati na odgovornost vse druge poslance prej kot Remca, Matičiča, Krefta . . .

Sam vendarle dvomim v upravičenost, pravilnost, »objektivnost« Koširjevih izjav. Poslanci so najbrž že vedeli, za kaj glasujejo, Morali so vedeti, da bo Remčev amandma obveljal le za tokratne volitve v predsedstvo SFRJ, da bo kasneje postopek za volitve določila ustava. Torej so morali domnevati, da bo kdorkoli (oziroma katerihkoli 20 poslancev) predlagal drugega kandidata, sicer bi bil amandma gola farsa demokratičnosti naše družbe. Zakaj potem Koširjeva namigovanja, da »poslanci amandmaja gotovo ne bi sprejeli, če bi bili obveščeni o tem« (o »programu akcije«, op. pisca). Saj so ga menda sprejeli zato, da bi lahko kdo predlagal dodatnega kandidata!

Tri poslance bodo po logiki dogodkov, kakor izgleda sedaj, izključili iz zveze komunistov (tako je predlagal sekretariat CK ZKS) v bistvu zato, ker so delovali na podlagi amandmaja, ki ga je sprejel republiški zbor. Ta amandma je pozdravila tudi RK SZDL Slovenije, če smo prav razumeli Janeza Vipotnika. Kdo je tedaj tisti, ki mu amandma oziroma

² Stane Dolanc, »Demokratični centralizem v teoriji in praksi ZKJ«, TiP, 1967/3, str. 410 et passim.

dodatni predlog ni (bil) všeč? Če upoštevamo prve izjave po sprejetju amandmaja, potem lahko sklepamo, da si tudi nadaljnjo demokratizacijo naše družbe razlaga zelo po svoje?

Lep slovenski predgovor pravi, da je tisti, ki drži vrečo, pravtoliko kriv, kot oni, ki krade. Vrečo pa so držali vsi poslanci republiškega zbora (z izjemo petih, ki so se vzdržali glasovanja). Kdo bo tedaj razpravljal o njihovi krivdi? Ali bo ostalo pri Koširjevi »obsodbi,« da se poslanci pač niso dovolj politično obnašali, Remc, Matičič in Kreft pa 'so zagrešili »politično diverzijo«? In končno: kam vse to vodi?

Ljubljana, 10. avgusta 1971

S. SPLIHAL

Za opredelitev

Nekateri pojmi s široko uporabno vsebino zelo hitro postanejo politična gesla, ki so priljubljena tudi zato, ker se nikoli natanko ne pove ali ne ve, kakšna je njihova trenutna politična in družbena ost. Nekatera gesla so sprejemljiva za različne strani, ki jih zato tudi uporabljajo v političnem boju. Dolgo bi lahko naštevali primere, ko ena politična misel dobi dve vsebini in ko se praktično zamegli vsebinsko soočenje privrženecv različnih pogledov na neki dogodek ali na zadevo. Klasičen primer besede, ki so jo očitno razumeli na različne načine, je »reforma« (na beograjskem 9. kongresu je vsak udeleženec v razpravi začel z reformo, pa četudi je potem govoril o stvareh, ki so se z reformo, kakršno smo si zamislili, odločno bile), »samoupravljanje« je druga taka spužva, s katero lahko lepo pokrivamo drugačno vsebino, »stabilizacija« tretja ... in tako naprej. Ena izmed modernejših v partijskem delu postaja zdaj »diferenciacija«, ki naj zbudi otopele v novo aktivnost in ki na videz v pluralistični socialistični družbi sega prek staromodno razumljene enotnosti. To ugibanje o pravi naravi pojma drži, če veljajo tele podmene: da enotnost, kakor je lahko v kriznih časih pozitiven mobilizacijski pojem, vendarle pomeni eno misel in eno glavo, ki se ji morajo druge glave, četudi bi imele upoštevanja vredne zadržke, podrediti zaradi končnega cilja, to je enotnosti. (Pojem tukaj uporabljamo v absolutnem pomenu). Na drugi strani pa naj diferenciacija ali opredelitev, kakor bi morda poslovenili to besedo, pomeni, da se do vsakega problema jasneje opredelimo, ne da bi se po nepotrebnem skrivali za formalno enotnost in varčevali s pogumom, kadar gre za opredelitev posameznika. Če tako zastavim izhodišče za razmišljanje o diferenciaciji, potem se mi takoj porodijo nova vprašanja.

Ali gresta pojma »enotnost« in »diferenciacija« že vedno v en koš, kakor jih še pogosto uporabljajo? Ali to drugo naposled pomeni samo, da je diferenciacija zaželená do neke meje, ki jo vedno znova opredeljuje

širši ali ožji okvir enotnosti? Ali naj bo diferenciacija samo boj za tisto, kar je na neki razvojni stopnji družbe in bolj ali manj priznano, ne pa za tisto, kar morda tudi še muči kako pošteno in mislečo glavo? In če je tako, ali potem ne zbudimo diferenciacijo samo umetno, ali ne odpiramo lažnih dilem zaradi mobilizacije, ne pa zaradi končnega cilja — da bi vendarle prišli do optimalne rešitve?

Vprašanja so zastavljena tako, da je v njih že mogoče zaznati moj odnos do gesla, ki ima torej lahko tudi dve vsebini. Še bolj natančna bom: nemogoča in preživela se mi zdi praksa ene same najpametnejše glave, ki se ji drugi pridružujejo, če mislijo tako ali pa ne, in samu največkrat uporabljajo njene orgumente, da bi pokrili svojo nesposobnost in ne-voljo imeti lastno stališče. To je tisto gnilo v družbi, kar najeda njeno sposobnost, da napreduje, in jo meče v kajme-briga filozofijo. Zavzemam se za diferenciacijo v zvezi komunistov in v družbi ob vseh problemih, pa ne zato, da bi uprizarjali lov na drugače misleče, ampak zato, da bi se javno ter z osebno odgovornostjo vsakdo opredelil po vrednosti argumentov, ne pa po močno dvomljivem kriteriju: kdo je v družbi močnejši, čigava beseda več zaleže in bo zato njegovo stališče zmagalo.

Zdi se, da natanko to sledi iz teoretičnih misli o pluralizmu v socialistični družbi in da tega načela ne bi smeli zavreči niti tedaj, kadar je vdeti, da ne bomo več mogli govoriti o idilični enotnosti. Enotni bomo seveda še naprej v pogledih na temeljne okvire družbene ureditve in morda celo v tem, da so konformizem, kimanje, uklanjanje zaradi lagodnosti ali celo strahu, najslabše gonilne sile nekega naroda. Diferencirani pa bomo glede na konkretne probleme: toda ne na stari način (jaz sem za to, ti pa nisi in pazi se), ampak s poštenimi in odkritimi argumenti. Še vedno je lažje delovati v politiki, če obstajajo drugačna mnenja, za katera so se ljudje moralno in zavestno opredelili, kot pa tedaj, ko so mnenja sicer zrcalno gladka, se pa njihovi nosilci niso opredelili glede na argumente, ampak samo glede na stališče, ki ima največje možnosti, da na koncu razprave zmaga. Vsak prizadeti in na boj z argumenti pripravljeni politik bi se moral ljudi, ki vedno pokimajo, bati. Nič ni navsezadnje lažje kot bojevati se za uradno linijo: vsa vrata so odprta, vsa usta se smehljajo, vse oči prijazno gledajo. Če bi se dokopali do pravila, da je za družbo koristno, če stališče nastaja iz poprejšnjega boja argumentov (enako dostopnih javnosti, da lahko o njih premišlja), se mi zdi, da bi tudi v doglednem času odpadlo kampanjsko zavzemanje za diferenciacijo, kadar se zdi, da je apatija preveč prevzela tudi zvezo komunistov in je v gospodarstvu začela kazati svoje slabe posledice.

Brez nič ni nič. Kdor tvega tako politiko, je lahko prepričan, da vsaj dela javnosti ne bo treba nenehno buditi iz otopelosti. Za diferenciacijo na aktivne, ki mislijo s svojo glavo v nasprotju s pasivnimi, ki sploh nič ne počno, za to se zavzemam.

M. D. MURKO

Zakoni naši vsakdanji

Kako smo včasih počasni pri pripravljanju in sprejemanju zakonov, zbuja začudenje, čeprav je očitno, da ta počasnost slabo vpliva na učinkovito zaščito pravic državljanov, delovnih in drugih organizacij. Čeprav je od osvoboditve minilo že 26 let, nam tako npr. ni uspelo, da bi sprejeli vrsto zakonov s področja materialnega in procesnega prava. Poleg civilnega zakonika manjkajo še tile zakoni: zakon o nadomestilu škode, zakon o pravicah na nepremičninah, o izvršilnem postopku, o nepravdnem postopku in drugi. In res je, čeprav se sliši skoraj neverjetno, da uporabljajo naša sodišča kot pravna pravila določila nekdanjega avstrijskega splošnega civilnega zakonika, ki so ga razglasili s cesarskim patentom 1. junija 1811. leta, civilnega zakonika kneževine Srbije iz 1844 leta (po nalogu nepismenega kneza Miloša ga je pripravil znani novosadski pravnik Jovan Hadžić), splošnega premoženjskega zakonika za Črno goro iz leta 1888 (pripravil ga je Valtazar Bogišić), zakona o izvršbi in zavarovanju iz leta 1930 itd. Vsi ti zakoni se uporabljajo, kolikor njihova pravna pravila niso v nasprotju s socialistično družbeno ureditvijo; to pa se mora oceniti v vsaki konkretni situaciji.

Zaradi vsega tega pomanjkanja potrebnih zakonov za redno delo se morajo sodišča znajti v težavah kot vedo in zanjo. Številna vprašanja, ki jih ni mogoče urejati z že davno sprejetimi zakoni zaradi zapletenosti družbenih odnosov na vseh področjih, skušamo uravnati tako, da ustvarjamo prakso; in ta kljub prizadevanjem višjih sodišč, da bi jo izenačili, ni in ne more biti poenotena. Seveda ni treba posebej poudarjati, da ima to posledice za pravno varnost občanov in institucij.

Ko pravosodni delavci razpravljajo na svojih sestankih o tem problemu, se nikakor ne morejo sprijazniti s tem, da kljub četrstoletnemu obstoju nove Jugoslavije teh zakonov še niso mogli sprejeti. Verjetno se lahko tudi v tem primeru — kot v mnogih drugih — odgovorni dejavniki izgovarjajo na nekakšne »objektivne« razloge. Vendar nisem prepričan, da so ti razlogi dovolj prepričljivi, zlasti še, ker so med temi zakoni tudi taki, ki jih nikakor ni mogoče uvrstiti med izrazito »težke« zakone, ki bi zahtevali veliko napora in časa, da bi jih pripravili in sprejeli. Tako npr. zakona o izvršenem in nepravdnem postopku.

Ko govorimo o pripravi zakonov, pomembnih za delo sodišč, bi ne smeli pozabiti na tole: vemo, da je priprava zakonov strokovno, zapleteno in zelo odgovorno delo. Dober zakon nemalokdaj zahteva obsežno pripravo: zagotoviti je treba dovolj ustreznega gradiva in elaboratov, strokovne literature (tako naše kot tudi tuje). Vsak zakon namreč zahteva skupino dobrih poznavalcev gradiva, ki naj ga uravnava. To se pa večina da zagotoviti. Vendar pa je problem v tem, da se ti zakoni še vedno pripravljajo kabinetsko, med štirimi stenami ustreznega sekretariata. Z zakoni se ukvarjajo pravniki, ki nedvomno dobro poznajo zakonodajni proces, zakonodajnopravno tehniko ipd. Razen v izjemnih primerih pa se vsi ti ne ukvarjajo niti s prakso niti s teorijo tistih družbenih odnosov, ki se z zakonom uravnava. Tako je sodelovanje pravnikov iz prakse — konkretno iz pravosodnih organov in pravnikov s pravnih fakultet ter znanstvenih inštitutov, ki se teoretično ukvarjajo s pravom —

obrobno in v veliki meri je njihova naloga samo v tem, da dajejo pripombe na že pripravljeno besedilo osnutka zakona. In tako se ta način pripravljanja zakonov, ki traja toliko, kolikor naša nova zakonodaja, kljub vsem opozorilom ne spremeni in nič ne kaže, da bi se kmalu spremenil.

In ker je tako — razen tega pa so pravniki, ki pripravljajo zakone, prezaposleni, in še premalo jih je — se ni niti čuditi, da še do danes niso bili sprejeti najpotrebnejši zakoni za razreševanje nekaterih odnosov. Če bi spremenili prakso, ki o njej govorim, in bi k pripravi in izdelavi zakonov pritegnili v veliko večjem številu še pravnike s sodišč in s pravnih fakultet, potem gotovo ne bi bilo še tako zapletenega zakona, ki ga ne bi mogli sprejeti vsaj v nekaj letih. Nedvomno pa bi bili tudi kvalitetnejši.

M. DJUKIĆ

Sklenjen krog sovraštva in nasilja

Na začetku bom postavila malce drzno in nenavadno trditev: to, kar se je zgodilo v Sudanu in kar je povzročilo zgražanje vsepovsod po svetu, je bilo presenečenje samo za tiste, ki nočejo spoznati prave narave vrste afriških vojaških režimov. Odločitev o pokolu levičarjev seveda ni nastala čez noč in voditelji se za množično maščevanje brez procesov in sodb niso odločili v afektu jeze zaradi enega izmed številnih državnih udarov (to je bil navsezadnje že četrti, odkar je pred 15-letji Sudan dobil neodvisnost). Predispozicije za vse to, kar se je zgodilo, za brezpravje, za nasilno uničenje opozicije, za diktaturo konservativno-islamsko usmerjenih voditeljev, so obstajale že pred udarom, zdavnaj prej. Razlika je to pot samo v tem, da so veliko let nazaj zapirali in preganjali večinoma ljudi, ki niso sodili v nobeno tako izrazito barvo, za katero bi se bilo tujini vredno zavzeti. Še enkrat torej, sudanski vojaški režim je bil tako (konservativno-arabsko-versko) navdahnjen že dalj časa in samo spretni politiki besed o socializmu se je imel zahvaliti, da je pri nas veljal za naprednega. Ne morem zato reči drugače, kot da se je v kratkem času spet znova pokazalo, kako slabe analize imamo o naših arabskih prijateljih, če pa analize že so, potem vsekakor politika pravemu stanju ne ustreza.

V resnici smo se s tem, da v arabskih državah preganjajo komuniste, pa tudi vse levičarje, že zdavnaj sprijaznili in ugotovili, da so pač sami krivi, ker ne izvršujejo nacionalne politike in se priklanjajo interesom velike idejne in tudi drugače pomembne sile. Dobro.

Toda ali ni ta idejna in drugače pomembna sila zaradi svojih državnih interesov z ekonomsko in vojaško pomočjo pomagala graditi prav režime, ki so bili na oblasti? Sudanu je pomagala dolga leta, prav Nimeiriju je v zadnjih letih dala izdatno vojaško in ekonomsko pomoč, za Egipt pa je tudi znano. V večini arabskih držav, naj so dobivale pomoč Sovjetske zveze ali ne, najbolj pa v Sudanu, so levičarje še naprej preganjali in v glavnem to nikogar ni motilo, čeprav so se zavzemali za

zelo konkretne nacionalne cilje: za demokracijo, za enakopravnost in samoupravo Juga, za končanje verskega in rasnega razlikovanja med Arabci in nearabci. Nečloveškega in izrazito rasističnega ravnanja (o tem smo pisali v Teoriji in praksi v št. 10/1969) se tudi Nimeirijev režim ni odrekel, čeprav velja njegov prihod na oblast po državnem udaru leta 1969 za »sudansko revolucijo«. Resnici na ljubo je treba dodati, da si je morda Nimeiri v začetku prizadeval, da najde boljše in primernejše rešitve za svojo veliko deželo, da pa se je njegovo prizadevanje končalo tedaj, ko se je začelo prebujati sindikalno in drugo levo gibanje. Biti darežljivi rešitelj dežele, ki ljudem »podari« malo svoboščin, da, toda pustiti, da pobuda prihaja iz množic, ne. Natanko tako kot v Libiji.

Zadržan in nekritičen odnos do večine arabskih držav, tudi do Sudana, seveda ni bil naša posebnost, čeprav smo pri nas — braneč tabor neuvrščenih — še posebno hitro dajali vojaškim in civilnim arabskim režimom napredne oznake. Morda se ta odnos tudi zaradi pogromov na levičarje ne bi v ničemer spremenil, če se ne bi nekaj bistvenega zgodilo v odnosih med Sovjetsko zvezo in Sudanom in se je velika sila morala postaviti na stran preganjancev. Zelo pomembno je, da so se nekatere naše politične institucije odločile, da protestirajo zaradi množičnega preganjanja, vendar pa se je akcija čudno pokrila tudi s protesti vzhodnih držav, tako da se na koncu sploh ni več videlo, ali je še kaka razlika. To je toliko bolj čudno, ker takih protestov nismo naslovili na druge države, ki so malo prej enako kruto udarile po levičarjih.

Naj bo kakorkoli, trdim, da Sovjetska zveza ne bi posredovala zaradi pobijanja komunistov in drugih levičarjev, ker bi to lahko storila že prej, če se ne bi režim odločil za tisto različico svojega prihodnjega razvoja, ki sovjetskim strateškim interesom ne ustreza — za močno arabsko federacijo. Nimeirijev režim je najlaže razbil iluzije o arabsko-sovjetskem trajnem prijateljstvu s tem, da je izzivalno odprl gonjo na idejne somišljenike Sovjetske zveze, v resnici pa v prvi vrsti na notranje politične nasprotnike, če so imeli kakšno zvezo s Sovjetsko zvezo ali pa ne. Tvegana politika, ki se je Egiptu že splačala: interes Sovjetske zveze v tem delu sveta je tako pomemben, da je pripravljena plačati vsako ceno. Resda je Egipt zgubil del svojega suverenega odločanja navzven, toda bilanca je ugodna na vseh drugih področjih: pomoč nemoteno priteka, dežela pa se navznotraj obrača v izrazito konservativno smer.¹ Sudanski zmogoviti režim je torej dosegel svoje: do skrajnosti je izkoristil možnosti, da pokaže preračunljivost prijateljstva s Sovjetsko zvezo, hkrati pa je doma počistil z vsemi tistimi, ki mu z neprijetnimi levimi idejami že dalj časa motijo vizije sudanske družbe, pa naj bodo v resnici sovjetski simpatizerji, naj bodo komunisti, naj so sodelovali v pripravljanju državnega udara ali pa ne.

Dobri poznavalci arabske zgodovine, razočarani zaradi nenehnega vmešavanja evropskih sil v arabske notranje zadeve, poniževalne podrejenosti starih arabskih držav v 19. stoletju (na primer francosko protek-

¹ Vredno se zdi poudariti še nekaj: značilno in namenoma so ves čas govorili o komunistih, ker to v svetu še vedno velja za nekaj brezpogojno prosovjetskega, manj pa zaznamuje privrženost naprednim idejam, ki veljajo tudi brez Sovjetske zveze. Opredelitev, da gre za »komuniste«, čeprav gre v resnici za veliko širši krog ljudi, smo sprejeli tudi sami in to je škoda, ker smo se znašli na liniji protesta skupaj s Sovjetsko zvezo, ki pa protestira iz državnih interesov.

torstvo v Maroku in Tuniziji, angleško v Egiptu), iščejo razlago za vzki-peli arabski nacionalizem in panarabizem, ki je dobil nazadnjaške in islamsko pretirane barve. Eden med njimi pravi na primer, da je tre-ba razumeti sudanski primer ter aktivno egiptovsko in libijsko pomoč kot dejanje samoobrambe proti zunanjemu svetu, ki so ga Arabci vedno imeli za sovražnika.² Države arabske federacije so se zaprle vase in znova obudile napadalni arabizem, ki ne pozna ne ovir, niti zadržkov. Toda to, da so se pomembne arabske in tudi afriške države odločile za pot napadalnega islamizma (nova egiptovska ustava, ki jo pripravljajo, znova temelji na islamskem pravu), je samo del razlage, ni pa opravičilo, še najmanj zato, ker so Naserjevi nasledniki s tem podrli njegove vizije arabskega združenega sveta.³

Če je torej tako, da sudansko prelivanje krvi služi širšim arabskim ciljem, je morda upravičeno sklepanje, da se hkrati spreminjajo tudi razmere v Egiptu. Naserjev poskus, da laizira družbene ustanove, se že ruši z natančnimi potezami tistih, ki se razglašajo za njegove naslednike. V razmerah teokratske države pa seveda ni prostora za levico, posebno če svoja stališča naslanja na znanstveni pogled na svet. Pravzaprav se je v Sudanu v resnici ponovila zgodba iz Egipta: državni udar, oziroma pri-prave nanj dajejo vladi priložnost, da obračuna z levico. Izrazi nedeljene podpore egiptovskega predsednika Sadata sudanskemu Nimeiriju po naj-hujših represalijah proti sudanski levici zato tudi egiptovskim levičarjem ne prinašajo nič dobrega.

Surovo je torej konec predstav o arabskem naprednjaštvu, deloma so jih morda zamenjale predstave o »islamski naprednosti«, toda tudi to je korak nazaj, vsaj za Egipt, za Sudan pa je zaradi spopada na jugu ta usmeritev veljala že dalj časa. Če obrat k družbenemu konservativizmu v arabski federaciji prištejemo enako surovi potrditvi starega v Maroku, posebno po uničenju palestinskega osvobodilnega gibanja, potem Sudanski primer ni niti omejen, niti naključen. Ker je manj usmerjen navzven, bo režim pripravljen sprejeti različne besedne kompromise s Sovjetsko zvezo (morda celo v obliki pogodbe o prijateljstvu). Akcija je izrazito namenjena notranji rabi, zato bo hkrati morala zbuditi simpatije pri zelo pozornih zahodnih silah, za katere se nedvomno popravljajo njihove posredne možnosti. Spretna politika konservativnega arabizma zato zaradi moči mladih voditeljev skrbi vse, ki iskreno želijo, da bi se afriške države izkopale iz kroga strahu, revščine in nasilja in da bi tako zmanjšale nevarnosti za splošni mir v Sredozemlju in na svetu.

M. D. MURKO

² Paul Balta v *Le Monde*, 1. avgusta 1971.

³ »Sveta zveza«, ki so jo zgradili v krvi sudanske levice, je dobila konservativno in islamsko barvo, ki zaskrbljuje. Nasprotuje idejam, ki jih je izrazil predsednik Naser na koncu svoje politične kariere, in njegovi volji, da oblikuje resnično revo-lucionarno fronto v arabskem svetu, ki bi bil odprt zunanjemu svetu. (Isti pisec, prav tam.)

Odkod sumi in dvomi?

Za uvod naj naštejemo nekaj informacij, ki me prepričujejo, da se množična občila iz teh ali onih razlogov nikakor še niso odrekla »ugodnostim« (političnim seveda), ki izvirajo iz transmissijskega položaja.

1. Revolucija ali državni udar v Sudanu je vzplamtel 19. julija. Občila se do njega niso opredelila. 22. julija so Nimeirijeve čete uspešno izvršile protiudar. Občila se tudi do njega niso opredelila, dokler ponovno ustoličeni režim ni začel s pokoli. Da je to pravzaprav lov na komuniste, nam postane jasno šele po seji predsedstva ZKJ 28. julija. Po dobrem tednu torej zvemo, da je šlo za revolucijo, ne za puč.

2. Že od konca junija sèm se med prebivalstvom širijo govorice o zahtevah Sovjetske zveze po zračnem koridorju nad Jugoslavijo in oporišču na Jadranu. O pobegu pripadnikov jugoslovanske armade v SZ. In potem lahko 25. julija preberemo v Delu, da je predsednik Tito sprejel na Brionih odpravnika poslov sovjetskega veleposlaništva v Jugoslaviji Dimitrija Sejvana; le-ta je predsedniku izročil »osebno sporočilo sekretarja CK KP Sovjetske zveze Leonida Brežnjeva«. Nič več.

3. Nedavna raziskava »Televizija 71« je med drugim pokazala, da veliko slovenskih televizijskih gledalcev pogreša informacij o jugoslovanski zunanji politiki ter o dogodkih in dogajanjih po svetu.

***

Da vse informacije (tudi nekatere najpomembnejše) ne prestanejo »uspešno« selekcije na različnih ravneh, je jasno, razumljivo, zakaj še daleč smo od »komunikacijske totalnosti«. Dobivamo (lahko) tudi plovčične in neobjektivne informacije, ki jih kajpak ne moremo spraviti v razumljiv okvir, na enoten imenovalec, zato si tudi ne moremo sami ustvariti celovite podobe o dogodkih, ki so velikokrat, če ne kar vedno, plod dolgotrajnega razvoja, boja nasprotij.

Socializacija občinstva prek množičnih medijev (Ronneberger) in socialna orientacija (Prakke) sta zato med temeljnimi funkcijami množičnih občil; poleg informiranja sta gotovo najpomembnejši. Tu ne gre za komentiranje dogodkov, marveč za (sicer težavno) nalogo občil, da ustvarjajo v občinstvih celovit sistem vrednot, ne pa le črno bele klišeje.

Poročanje iz Italije npr. ima vedno prizvok »dobrih sosedskih odnosov«; taka vsebinska usmerjenost je le za kratek čas izginila po Morovi izjavi v parlamentu, da je status quo na jugoslovansko-italijanski meji vprašljiv itd. Že same informacije torej spodbujajo sprejemnika k družbeno intenzivni usmeritvi, mu vsiljujejo »črno« ali »belo« interpretacijo, ne da bi mu to črnost ali belost pojasnile.

Tako poročanje je družbeno škodljivo; vprašanje pa je seveda, ali je kdo (in kdo je) za tako predstavljanje informacij zainteresiran. Tega kajpak po samem pisanju ne moremo ugotavljati. Ugotavljamo pa zato lahko nekaj drugega: kakšni so razlogi za enostransko obravnavanje mednarodnih odnosov. Lep primer takega obravnavanja je pisanje o odnosih med SZ in Jugoslavijo.

1. Prvi možni razlog je, da sovjetska zunanja politika (oz. njena politika do Jugoslavije) v resnici temelji na takih načelih in postavlja Jugoslaviji take zahteve, ki za nas nikakor niso sprejemljive. **Points de filirage** za te zahteve oziroma za informacije o njih menijo, da bi v javnosti lahko povzročile več škode kot koristi, da bi javnost spodbudile k ostri reakciji, ki bi že tako ne preveč dobre odnose med obema socialističnima državama še poslabšala. Zato javnega mnenja nočejo aktualizirati, marveč ga zadržujejo na »potencialni ravni«. V tem primeru nastopajo množični mediji kot prava podaljšana roka »interesov zunanje politike«.

2. Drugi možni razlog pa je, da se selektorji informacij v množičnih medijih sami odpovedujejo možnostim za popolnejše informiranje glede stanja v odnosih med obema državama enostavno zato, ker ničesar ne želijo tvegati, čeprav bi imeli možnosti za svobodnejše selekcije.

So seveda še druge možnosti. Toda kakorkoli že je, ostaja dejstvo, da je javnost izrazito neinformirana preko domačih množičnih medijev. Zato mnogi črpajo informacije iz zahodnih ali drugih tujih virov. Tako stanje pa hkrati nudi nekaj plodnih možnosti za zavestno ali slučajno širjenje najrazličnejših alarmantnih vesti. To še posebej zato, ker so vendarle od časa do časa javnosti na voljo informacije o raznih sejah in konferencah političnih forumov, na katerih razpravljajo »o pritiskih iz tujine na Jugoslavijo«.

Zahteva je torej dovolj jasno izražena: karte na mizo! Povejmo javnosti, kaj je res in kaj ni. Kaj očitajo Sovjeti nam in kaj mi njim. Kaj je Sejvan prinesel Titu. Če tega ne vemo, nočemo vedeti ali ne smemo vedeti, potem je bolje, da molčimo. Tako bo manj razburjanja v občinstvih množičnih občil, manj nestvarnih ali pretiranih razmišljanj, sumov in dvomov.

S. SPLIHAL

Temnopolti gospodarji v belih čevljih

Zgodovina ponavadi malo počaka in potem znova pokaže zobe, hočem reči, da ljudje nekega časa pozabijo na resnice, ki so jih prinesla prejšnja obdobja, iščejo novih opredelitev in mašijo v spoznanjih luknje, ki kar sproti nastajajo, dokler se ne soočijo z velikim prelomom, pa naj bo z družbeno revolucijo, vstajo enega samega sloja ali z zlomom vrednot v nekem celem predelu sveta.

Kakor je moralo delavstvo v 19. stoletju spoznati, da še nisi osvobojen v trenutku, ko tujo buržoazijo zamenja domača, tako je morala vrsta narodov po prvi in drugi svetovni vojni ugotoviti, da nacionalna država ni konec emancipacije nekega naroda, ampak šele začetek. Povsod tam, kjer so tuje preprosto zamenjali domači in so se začeli vesti po shemah, ki so jih pripravili tujci, je prej ali slej prišlo do nesporazumov.

Enega izmed najtežjih in najbolj tragičnih nesporazumov v našem času doživlja tudi veliko držav tretjega sveta, za katerega bi poleg vsega

drugega težko rekli, da so vsa ljudstva in narodi dobili primeren državni okvir. Toda ne mislim se ustavljati pri mejah, ker to zasluži veliko bolj poglobljeno analizo, ampak želim poiskati nekatere razumljive in razumne razloge, zaradi katerih v tretjem svetu prihaja do tolikih državljskih vojn in do tako brezglavega in slepega nasilja državne oblasti.

Pravzaprav ni treba iti predaleč nazaj v zgodovino in nekaj primerov v različnih delih sveta hitro dá skupni imenovalec. Tu so dejstva: večino afriških osvobodilnih gibanj v novejšem času kolonializma so vodili ljudje, ki so študirali v evropskih univerzitetnih mestih in včasih nekaj let niso imeli zveze z domovino. Na Cejlonu in prav tako v Indiji, ki je imela še poseben položaj v okviru britanskega imperija, je na primer britanska oblast sistematično vzgajala sloj ljudi, ki so bili sicer nacionalno zavedni, ki pa so mislili natanko po tistem (družbenem) kopitu kot britanska oblast. Ko je bilo v neodvisnih državah treba poiskati uradnike, so bili seveda izvoljeni tisti, ki so nekaj pomenili, to pa so bili skoraj redno pripadniki starega fevdalnega sistema ali domačega meščanstva. Recimo, da je bil to nujni izhod v tistem trenutku, toda resnica je, da so posledice tako zastavljene notranje politike vedno hujše in da bomo še velikokrat v zadregi, ne samo ob Pakistanu in Cejlonu, če tega ne bomo hoteli videti.

Če se povrnem k izhodišču: nobenega razloga ni, da bi temnopolti ljudje, če so dobesedno prevzeli interese poprejšnjih belih gospodarjev, po neodvisnosti z množicami drugače ravnali. Dežele kot celote sicer res kolonialno ne izkoriščajo več, toda kaj to koristi slojem, ki jim ni bilo dano biti med izbranimi. Plemenski poglavarji, ki so se po mojem globokem prepričanju obdržali skoz stoletja s konservirano neomejeno oblastjo predvsem zaradi kolonializma (družbeni razvoj bi jih že zdavnaj odplavil, ko jih ne bi kolonialni oblastniki potrebovali), so postali državni uradniki, njihovi interesi pa so se le malo spremenili. Afriško megalomanstvo je že postalo pojem, prav toliko pozornosti pa zasluži tudi malo manj znano azijsko megalomanstvo: simboli nove moči so bili dragoceni avtomobili za nove gospodarje, marmorne palače in polni žepi diplomatov po svetu. Položaj najbolj pomoči potrebnih pa so včasih upravičeno, včasih pa tudi neupravičeno pripisali rastočemu (torej objektivnemu) prepadu med svetovnim severom in jugom.

Vse to pripovedujem zato, da bi bilo lažje razložiti in doumeti nezadovoljstvo, ki se v večini držav tako imenovanega tretjega sveta vedno bolj širi in ki ga večinoma pripisujejo kontrarevolucionarnemu pritisku, tujim silam in podobno. Vse kar je v teh državah od belcev prevzelo oblast in je bilo temnopolto, naj bi torej že od vsega začetka nosilo ponosno ime revolucionarno, pa čeprav je šlo za golo nacionalno osvoboditev (če v afriških primerih zaradi nedodelanosti pojmov o afriškem narodu sploh moremo govoriti o tem). Če bi postavili enačbo, bi bila taka: revolucionarno je enako imeti svojo državo v mejah prejšnjega odvisnega ozemlja.

Tako je bilo rečeno in tako je bilo sprejeto. Do zdaj. Zdaj pa so vendarle po dvajsetih, petnajstih letih neodvisnosti bruhnili na dan drugačni podatki. Ne samo da so ohranili stare družbene odnose, zatiranje manjšin in ljudstev, ki bi se rada oblikovala kot narodi, ampak sistematično zavirajo prodiranje novosti, ki so v Evropi in Ameriki že marsikaj premaknile. Da je vojska kljub vsemu skoraj povsod odločilni dejavnik.

Da so bogastva dežel še naprej neenakomerno razdeljena. Da se v mestih kopiči izjemno bogastvo, deželo pa razjeda revščina tako kot prej. Da je človekovo življenje, če se človek upre nezakonitostim in izrabljanjem, vredno natančno toliko ali pa še manj kot v kolonialnih časih. Nič.

Zelo dvorezno je zato premišljevati o mednarodni politiki sedeč za šahovnico in premikajoč kronane glave sem ter tja. Četudi gre za tretji svet, ki ima še vedno preveč tako ali drugače kronanih glav. Velike državljanske vojne v zadnjem času, ki so jih krvavo končali ali pa še trajajo, je zelo enostransko opazovati samo kot boj za državo in za odcepitev. To so dodatne prvine, ki se uveljavljajo navadno tedaj, ko je mera družbenega potrpljenja polna, ko se ljudstvo počasi navadi gledati in misliti s svojo glavo, ko skratka pride do tistega revolucionarnega razpoloženja, ki je je pred desetimi in dvajsetimi leti še manjkalo.

Prav to se je zgodilo v vzhodnem Pakistanu, prav to tudi na Cejlonu, dveh najbolj značilnih primerih take revolucionarne zrelosti v zadnjem času. V Pakistanu gre hkrati še za nacionalno-versko osamosvajanje, ki pa navsezadnje vendarle izhaja iz odnosa gospodarskega izkoriščanja. Nacionalno in gospodarsko izkoriščanje lahko seveda gresta roko v roki (in sta šla), toda zdi se, da je za veliko odločitev — prelom ali vstajo — bistven trenutek, ko večina nekega ljudstva ali naroda spozna, da nima v tisti državi nobene perspektive. Od tega spoznanja in začetnih potez emancipacije pa do izjemno surovih odgovorov državne oblasti je potem, sodeč po zadnjih izkušnjah, samo še korak. Če mimogrede polemiziram z nekaterimi stališči, ki so se tudi pri nas uveljavila ob Pakistanu in Cejlonu, namreč da gre za ogrožanje neke suverene države, dajem v premišljanje tole: ko bi se bili vladi Pakistana in Cejlona pripravljene soočiti z novo družbeno revolucionarnostjo, ki naravno podira kolonialne ostanke v teh dveh družbah, potem bi s predstavniki teh gibanj sedli za zeleno mizo, ne pa da jih zapirajo in da začenjajo s policijskim in vojaškim nasiljem brez primere. In prav zato trdim: ker nista bili pripravljene, da spremenita okostenele odnose med družbenimi plastmi, odnose, ki se po odhodu belih gospodarjev niso spremenili, sta začeli vojno, da ne bi propadli v poštemem boju argumentov. Za Pakistan je zapisal neki študent: vojaško-fevdalno-birokratska vodilna plast na zahodu, ki drži v rokah vse niti pakistanske prihodnosti, mora zatreti premikanje na vzhodu, ker sta od tega odvisna njena blaginja in morda tudi obstoj. Za cejlonsko vlado je dejal neki poznavalec, da se ni niti malo potrudila, da bi poiskala stike z gibanjem, ki je zraslo iz spoznanja o prihodnosti brez perspektiv, in to dokazujejo tudi podatki, da je tradicionalno kruta in osovražena policija dobila proste roke v lovu na »teroriste«. Cejlonskemu gibanju, ki je v marsičem nekaj posebnega, ker vključuje predvsem izjemno mlade ljudi, so kaj hitro pripisali, da je guevaristično, maoistično in kaj vem kaj še. In vendar je ravno v tem primeru najmanj mogoče govoriti o kakih tujih idejnih vplivih. Ravno narobe: uradna levica je obsedena od evropskih pojmov o socializmu, uporno gibanje pa je posajeno na domačih tleh tako, da bolj ne bi moglo biti. Uradna levica, ki ne vidi, da je cejlonski proletariat priklenjen na čajeve plantaže, ne pa v redkih tovarnah, je po mnenju tega gibanja zgrešila svojo domačo sociološko analizo. Po mojem jo je tudi.

Različna mnenja imamo torej o tem, ali je ustrezno začeti upor ali ne, toda preden odgovorimo na ta vprašanja, se je vredno prepričati, kaj je bilo pred uporom, kakšni so bili njegovi neposredni vzroki. Če bomo

še naprej videli samo končni izbruh, bo naša sodba rutinska in enostranska. Vedno bo imel prav tisti, proti kateremu so se dvignili, pač zato, ker ima na voljo mrežo sredstev javnega obveščanja in diplomatske vezi. V tem primeru pa bi lahko kar zaprli vse časopisne hiše, priznali cesarju cesarjevo in bogu božje in čemeli v temi. Menda to zadnje ne bi sodilo med velike dosežke 20. stoletja, na katero smo tako ponosni.

M. D. MURKO

Češkoslovaška po kongresu

(in končanih čistkah)

Letošnjo pomlad se je v deželah socialističnega tabora v kratkem časovnem zaporedju zvrstilo nekaj kongresov partij teh dežel. Poleg sovjetske so imele kongrese tudi bolgarska, češkoslovaška in vzhodnonemška partija. Med vsemi temi kongresi je pritegnil posebno pozornost kongres KPC. Razlog je na dlani: kongres je bil sklepno dejanje po burnem notranjepolitičnem procesu, ki je imel svoj začetek v januarskem plenumu centralnega komiteja leta 1968, s katerim so se odprla vrata novi smeri političnega in družbenega razvoja Češkoslovaške. Dramatični vrh in prelom pa je ta proces doživel z znanimi dogodki avgusta meseca istega leta z vojaško intervencijo petih držav Varšavske vojaške zveze na Češkoslovaškem. Po avgustu je sledilo obdobje takoimenovane normalizacije in konsolidacije razmer; v bistvu gre za uresničevanje ciljev, ki so jih postavili pobudniki in izvajalci vojaškega posega v notranje zadeve Češkoslovaške.

Ti cilji pa so bili:

- uničiti novo smer političnega in družbenega razvoja Češkoslovaške, ko jo je odprl januar in odstraniti vse nosilce te nove smeri;
- vrniti notranji razvoj dežele in delovanje partije v kolesnice sistema, ki je edino priznan kot resnično marksistično-leninistični vzorec socializma;
- utrditi in zagotoviti vključenost Češkoslovaške v takoimenovano socialistično skupnost.

Razen tega, je bil cilj kongresa, da v imenu partije in ljudstva tako-rekoč uradno potrdi in sprejme Brežnjevo doktrino kot edino veljavno obliko odnosov med socialističnimi državami. Gustav Husak, ki ga je kongres izvolil za generalnega sekretarja partije, je v uvodnem referatu izjavil: »Z govornega odra našega kongresa želimo vnovič potrditi oceno 21. avgusta, ki jo je centralni komite sprejel soglasno decembra meseca 1970, in ki jo podpira vsa partija: Vstop zavezniških čet petih socialističnih držav pomeni dejanje internacionalistične solidarnosti, ki je bilo v skladu tako s koristmi češkoslovaških delovnih ljudi kot s koristmi mednarodnega delavskega razreda, socialistične skupnosti in v skladu z razrednimi interesi mednarodnega komunističnega gibanja«.

Na koncu referata je Husak poudaril, da pomeni kongres »konec težkega in zapletenega obdobja v življenju češkoslovaške partije in družbe in označuje začetek novega obdobja.«

Težnjo, da bi sklepom kongresa, še posebej zakonitvi Brežnjeve doktrine na njem — kar se kaže v odobravanju in priznanju upravičenosti vojaške intervencije varšavske peterice — dali tudi širšo mednarodno razsežnost in veljavo, izpričujejo med drugim tudi besede Brežnjeva samega v pozdravnem govoru na kongresu: »... 14. kongresu Komunistične partije Češkoslovaške zavzema nedvomno važno mesto tako v življenju vaše partije in dežele kakor tudi v življenju celotne naše socialistične skupnosti in vsega svetovnega komunističnega gibanja. (Podčrtal D. K.) S tem kongresom se končuje zelo resno in odgovorno obdobje v zgodovini socialistične Češkoslovaške. Po pravici ga lahko imenujemo kongres zmage nad sovražniki socializma v ČSSR, kongres zmagoslavja socializma.«

Delo kongresa in razprave na njem so bile naravnane tako, da bi partijsko članstvo in delovne ljudi Češkoslovaške prepričale v resničnost takih ocen. Zato je bilo treba prikazati obdobje petih let od zadnjega kongresa kot najtežja in najbolj zapletena leta v vsej petdesetletni zgodovini partije. V teh letih naj bi partija in družba preživljali globoko krizo, ki se je zajedla v vsa področja družbenega življenja. Ta kriza naj bi pripeljala do razpadanja partije, družbenih organizacij, državnih gospodarskih organov, izzvala naj bi kaos v gospodarstvu in omajala zaupanje delovnih ljudi v prihodnost. Resno naj bi bili ogroženi revolucionarni dosežki ljudstva in sadovi socialistične graditve, pa tudi sam obstoj socialistične družbe.

Značilno je, da v oceno stalinističnega obdobja na Češkoslovaškem niso vključili obsodbe deformacij socializma, pač pa so to obdobje prikazali kot nekakšen vzročnik za nastanek desnega oportunitizma, ki naj bi se potem postopno uveljavljal po januarju 1968. Husak sam trdi v referatu, da je bilo eno izmed poglavitnih vzrokov za »katastrofalni razvoj« v letu 1968 prav dejstvo, da so v vodilne organe partije postopno prodirali ljudje, ki so vse bolj izdajali načela marksizma-leninizma in proletarskega internacionalizma. Demokratični socializem so na kongresu zavrgli in obsodili kot revizionistično koncepcijo, njegove nosilce pa razglasili za ljudi, ki so utirali pot kontrarevoluciji. Cilj nosilcev kontrarevolucije naj bi bil pretrgati zveze s Sovjetsko zvezo in postopno odpraviti dosežke socializma na Češkoslovaškem. Internacionalistična pomoč varšavske peterice je preprečila kontrarevolucijo in uničenje socializma.

Jedro vsega kongresa, njegove smeri in tudi položaja, v katerem se je znašla partija in celotna družbena ter politična stvarnost dežele, pa izraža naslednja ugotovitev generalnega sekretarja Gustava Husaka: »Objektivna analiza tedanjega razvoja dogodkov potrjuje, da bi oblast delavskega razreda in delovnega ljudstva v naši deželi doživela poraz, če ne bi bilo pravočasne internacionalistične pomoči naših najbližjih zaveznikov.« Ta izjava ne izraža samo popolne nezaupnice in nevere v moč in sposobnost češkoslovaške partije in delavskega razreda Češkoslovaške, pač pa jima za nazaj in za naprej jemlje legitimacijo resnično tvornega dejavnika, ki bi bil sposoben samostojno, z lastnimi silami uresničevati, spodbujati, voditi in uravnavati družbeni razvoj svoje dežele. Taka izjava je izraz dejanske in popolne kapitulacije, ki ne more ostati brez usodnih posledic za prihodnje delovanje partije in njeno ustvarjalno moč. Na kongresu pa niso odrekli partiji in delavskemu razredu ČSSR njunih sposobnosti za samostojno delovanje zgolj na primeru leta 1968. Da bi dokazali nujnost opore na zunanje dejavnike, brez katere ni mogoče ne zagotoviti ne utrditi socializma, so vse pretekle zmage na poti družbene preobrazbe pripisali

vlogi zunanjega dejavnika, odločilni pomoči Sovjetske zveze. Delovni ljudje Češkoslovaške so tako vnovič dobili narodno in državno svobodo po zaslugi herojskega boja in zmage sovjetske armade. KPČ je lahko izvojevala zmago leta 1948 poleg drugega prav zaradi pristnega zaveznitva s Sovjetsko zvezo. Končno, Sovjetska zveza je leta 1968 »skupaj z drugimi socialističnimi prijatelji« preprečila kontrarevolucijo in obvarovala pridobitve socializma.

Da bi partija na kongresu soglasno sprejela tako politiko popolne kapitulacije, sta bili potrebni dve leti, da so partijo prečistili od vrha do tal. To čiščenje, ki je potekalo v znamenju boja proti revizionizmu in desnemu oportunističnemu s preverjanjem partijskih legitimacij, je terjalo — po priznanju samega Husaka — izključitev petine partijskega članstva. Partija je prišla na kongres zelo okleščena. V času kongresa je bila poprečna starost članov partije 49,5 let, v Pragi pa celo 57 let. Češkoslovaška partija je danes med tistimi političnimi silami delavskega razreda, ki je skoraj brez delavcev in dejansko brez mladega rodu. Češkoslovaška ima kot razvita industrijska država 60 % prebivalstva, ki pripada delavskemu razredu, toda med člani partije je zgolj 18 % delavcev. Pretežni del članstva sodi med nameščenske sloje prebivalstva.

Kljub temu, da je preverjanje partijskega članstva bistveno spremenilo kadrovske sestavo partije, pa so v statutu predvideli stalen proces čiščenja partijskih vrst. Ustrezno določilo statuta zadeva vse tiste, ki bi kršili partijsko linijo, ali je ne bi izvajali, dalje vse tiste člane, ki bi zagovarjali oportunistična stališča, ki bi kazali revizionistične nagibe, ali ki bi kazali pasivnost v svojem političnem delu.

Da je dosežena konsolidacija kljub enotnosti stališč, ki jo je pokazal kongres, le še vedno krhka, priča med drugim dejstvo, da se politična linija, ki jo je sprejel kongres za razliko od drugih partij — še vedno usmerja zgolj k boju proti desnemu oportunističnemu in revizionizmu; torej ne sprejema tako kot druge partije boja »na dveh frontah«, se pravi proti desnemu in levemu odklonom, proti revizionizmu in dogmatizmu.

Za vodstvo češkoslovaške partije je kljub oznakam zmagovitosti, ki jih nadevajo 14. kongresu, nerešeno eno izmed pomembnih vprašanj, od katerih je zlasti odvisna trajnejša konsolidacija razmer v deželi. Gre za premostitev prepada, ki ga je avgustovski prelom v družbenem razvoju dežele postavil med partijo in široke množice. Partijsko glasilo »Rude pravo« je ob koncu kongresa priznalo ta problem, ki se kaže v tem, kako »pritegniti na našo stran večino tistih, ki stoje ob strani«. Ena izmed sredstev, ki ga skušajo uporabiti v ta namen, je izboljšanje življenjskih razmer širokih plasti, zlasti delavstva. V tem pogledu je konsolidacija dosegla delne uspehe. Posrečilo se jim je zaježiti inflacijo, delno oživeti rast proizvodnje in ustaliti gospodarstvo. Prav zato so — delno tudi po zgledu vseh drugih dežel vzhodnega tabora — novi petletni gospodarski načrt postavili tako, da bi z njim zagotovili večjo proizvodnjo potrošnih dobrin.

Vsekakor bodo v prihodnje eden izmed važnih preskusnih kamnov stabilizacije političnih razmer na Češkoslovaškem volitve, ki jih ni bilo že vrsto let. Nedvomno pa bi bil najtrdnější dokaz, da so se razmere ustalile in da je dežela preživela krizo — umik tujih čet z ozemlja Češkoslovaške. O tem pa kongres ni spregovoril niti besede.

D. KOŠMRLJ

Stane Južnič

**Idejne koncepcije
v delavskem gibanju***

Naše teme so v svoji Biblioteki objavile sicer kratek, a vendar dobro sestavljen zbornik, ki naj bi ponazoril glavne idejne tokove v delavskem gibanju od Saint Simona do danes. Na vsega 358 strani sicer ni bilo mogoče spraviti izredno bogastvo misli, ki so se izoblikovale v delavskem gibanju in okoli njega, oziroma vseh tistih doktrin, ki so se skušale uveljaviti kot vodnik k preobrazbi sveta iz kapitalizma v socializem. Vendar se je sestavljalcem zbornika posrečilo, da so z »represzentativnim« izborom predstavili tiste mislece, ki so s svojo izvirnostjo, pa tudi jasnovidnostjo največ pomenili. Hkrati pa so sestavljalci zbornika znali primerno vplesti tudi prispevke, ki se sicer ne vežejo na izvirne misli in ideje, kažejo pa na to, kako so se te misli in ideje uveljavljale, kake razvojne poti so prebrodile in v koliki meri so sledile splošnim razvojnim težnjam in potrebam sodobnega sveta.

Skorajda nemogoče je v prikazu tega zbornika ubrati normalna recenzentska pota. Devetnajst piscev z devetnajstimi povsem različnimi temami je vsekakor v knjigi vstavilo veliko več raznoterosti, kot je ima navadno devetnajst poglavij

* Idejne koncepcije u radničkem pokretu, Zagreb 1970, izd. založba »Naše teme«, str. 358.

prikazi, recenzije

p

ene in iste knjige. Vsak od piscev ima svoj stil, svoj način izražanja, svojo metodo prikazovanja tistega idejnega kroga, ki mu je zaupan, pa tudi različno disciplinarno ubranost. Poleg tega je vsak iz svojega prispevka skušal napraviti sklenjeno celoto. Urednikom zbornika ni kazalo drugega, kot da prispevke mehanično zberejo, in prav gotovo je bila njihova naloga predvsem v tem, da določijo tej zbirki naslove, ne pa, da jo notranje povežejo. Gre pa urednikom za sluga, da so znali izbrati dobre pisce, ki so svoje teme predstavili kompetentno in na resni znanstveni ravni.

Prvi prispevek v zborniku je izredno jedrnato in živahno napisan članek Nerkeza Smailagića o »Saint Simonovi ideji proizvajalske suverenosti« (str. 9—22). Saint Simona kot misleca najprej postavlja v čas, ki ga je opredeljeval in navdihoval: v obdobje po francoski revoluciji, ko se je množični demokratični polet končal v cesarskem absolutizmu. Kot filozof zgodovine skuša Saint Simon racionalizirati prehojene poti človeštva, kot racionalizator obdobja, ko se uveljavlja industrijski sistem, pa dokazuje, kako prav »industrijska družba« zagotavlja najvišje osebne in družbene svobode. Iz krize je po francoski revoluciji izšla popolna sprememba

družbenega sistema, v katerem je zagotovljena prevlada buržoazije.

Vendar je Saint Simon tudi predhodnik socialistične misli in Smailagić to dejstvo uveljavlja, ko poudarja Saint Simonov koncept, da je proizvodnja temelj družbe in njene politične ustave. Na ta način je Saint Simon uveljavil načelo »prihodnosti«, ki ga bo prav socialistična misel pozneje v polni meri osvetlila in konkretizirala. Prav Saint Simon je namreč usmeril razmišljanje na imanenco modernega zgodovinskega razvoja, ki mora logično izzveneti v socializmu in dati posebno mesto proletariatu kot dejanskemu proizvodjalnemu razredu.

Naslednji sestavek je napisal Boris Hudoletnjak o *marksizmu*. Podnaslov pa temo omejuje na »skico za položaj znanstvenega socializma« danes (str. 23—41). Posebni zorni kot, v katerega se je pisec postavil, je sedanost. S te perspektive gleda na Karla Marxa in njegovo delo in to ga obvezuje, da sumarno, vendar kar se dá natančno sodi o prehojenih poteh po Marxu. Hudoletnjak ugotavlja, da je Marx »mislec proizvodjalnih sil«, ki je v svojem delu zbral resnične težnje časa. Prav tako, pravi, je Marx »mislec dela« kot tiste zgodovinske moči, ki opredeljuje vsemu mesto in prostor. Iz tega izhodišča Hudoletnjak potem analizira Marxovo analizo protislovja med delom in kapitalom in Marxovo antropologijo in druge rezultate njegovega razmišljanja.

Zanimivo je tudi Hudoletnjakovo odgovarjanje na vprašanje, ali je Marx znanstvenik ali filozof, ali pa je predvsem politični ekonomist. Meni, da je vse hkrati. Posebno pa potem govori o zgodovinskem materializmu in sploh o Marxu kot zgodovinarju.

Brez dvoma je prispevek Vjekoslava Mikecina z naslovom »Si-

tuacija marksizma danes« (str. 267—297), čeprav prostorno precej »oddaljen« od Hudoletnjakovega sestavka, v marsičem napisan na podobno tematiko in s podobnimi nameni. Mikecin pa ima še poseben namen prikazati, da »danes skorajda ni okolja, dežele, kulture ali družbenopolitičnega gibanja, ki ne bi bil v nekem odnos do marksističnega nauka«. Potem pisec govori o dveh momentih, ki sta odločilno določila raznovrstnost v širjenju marksistične teorije v zadnji četrtini stoletja. Prva determinanta se mu zdi spremenjena razporeditev in odnos družbenopolitičnih sil na mednarodnem prizorišču, druga pa napake in stranske poti, ki jih opredeljuje pojem stalinizem. Seveda pisec prizna, da je danes težko reči, kaj ima pravzaprav pravico, da se imenuje marksistični nauk. Zato se najprej ukvarja s »pozivom k povratku k avtentičnemu Marxu«. Potem pa razpravlja o odnosu marksizma do drugih sodobnih konceptov sveta in človeka. Na koncu pa posebej spregovori o pomembnih marksistih sodobnosti. Tako so prikazani: György Lukács, Ernst Bloch, pa še frankfurtska šola in Herbert Marcuse,¹ in seveda Roger Garaudy in ob manjši digresiji še Henri Lefebvre, pa še Louis Althusser in kombinacije marksizma s strukturalizmom.

Prikazovanje sodobne marksistične misli na način, kot je to storil Vjekoslav Mikecin, je izredno koristno. Posebno lahko to s pridom uporabi bralec, ki ni utegnil ali znal prebrati izvorna dela omenjenih sodobnih marksističnih mislecev.

O Marcuseju in »sodobnem osmišljenju revolucije« piše še en prispevek (str. 322—343). Napisala ga

¹ O tej šoli govori tudi poseben prispevek Aleksa Buhe z naslovom »Kritična teorija družbe« (str. 244—259).

je Branka Brujić. V drugem delu ta sestavek govori tudi o »novi le-
vici« v sklopu revolucioniranja ob-
stoječega sveta. Vse to na podlagi
prikazovanja Marcusejevih idej.

Radovan Pavičević je napisal
odstavek o *prudonizmu* (kar je del
njegove knjige »Država kot konfe-
deracija komun«) (str. 42—64).
Vsekakor je to prispevek, ki ga kaže
povezati s člankom Rade Kalanja
o anarhizmu (str. 80—93). Pierre
Joseph Proudhon je bil namreč
eden od utemeljiteljev anarhistične
smeri razmišljanja v politični teo-
riji in je bil zato udi pomemben
»vodja« anarhizma v delavskem gi-
banju, oziroma njegov idejni nav-
dihovalec. Prav gotovo je bilo
nujno vključiti v zbornik Proudhon-
ove ideje, zakaj čeprav je Proudhonova
»šola socializma« propadla
s pariško komuno, so njegove ideje
živele dalje in so pomembno vpli-
vale na družbena gibanja. To smo
lahko videli celo nedavno, ko bi
njegove ideje o politični organizaci-
ji družbe bile lahko aktualne celo
tam, kjer »gradijo socializem«.
Pavičević meni, da je to pomem-
bno posebno v tistih socialističnih
državah, ki so proces »odmiranja
države« razumele in začele prena-
šati kompetence z državnih organov
na družbene organe in s centralnih
organov na decentralizirane organe
in na same občine.

Pisec je posebno vestno ločil
utopizem anarhistične misli v
okviru časa, ko je ta misel nastala,
od možnosti za njeno uresničevanje
neodvisno od tega časa. V tej luči
je razčlemba nekaterih Proudhon-
ovih idej vredna omembe. Pred-
vsem pisec poudarja, da celotna
Proudhonova teorija temelji na nje-
govem razumevanju pravice, ki je
»vrhovno načelo in bitnost človeške
prirode«. To je merilo pravičnosti
nekega sistema, pa tudi kriterij,
kako je treba organizirati naravni
red.

Medtem ko je Pavičević usmeril
večji del pozornosti na Proudhon-
ove ideje, skuša Kalanj narisati
panoramno *anarhizma* kot ideologije
in političnega gibanja v celoti. V
prispevku mu je uspelo tudi to pa-
noramo plastično metodološko raz-
členiti: na »nauk«, »izvire« (glavne
mislece), »akcije« (Kjer predvsem
opisuje in analizira Bakuninovo
delo), »vplive in dediščino«. Na ta
način je ta prispevek izredno upo-
raben za študij anarhizma s stali-
šča študentov družbenih in politi-
čnih idej in lahko postane zgled za
take namene.

Adolf Dragičević (ki je v pred-
govoru zbornik predstavil) je pisec
sestavka o *lasalizmu*. Lassalla nam
predstavlja kot »propagatorja in
organizatorja nemškega delavskega
gibanja« in kot ideologa, katerega
ideje so sicer ostale na obrobju
socialistične misli. Dragičević ga
natančno vstavlja v »nemške raz-
mere šestdesetih let preteklega sto-
letja, za katere je značilna nedo-
sledno uveljavljena buržoazno-de-
mokratična revolucija«, na katero
se veže »politična struktura pruske-
ga junkerskega despotizma«.

Če smo pisca prav razumeli, je
Lessalle vključen v plejado velikih
socialističnih mislecev zato, ker je
deloval kot organizator tistega de-
lovskega gibanja, ki je pripravljalo
»rojstvo širokega in množičnega,
močnega in organiziranega delav-
skega gibanja« sploh. Njegove za-
sluge za nemško delavsko gibanje,
prvo množično gibanje te vrste, so
namreč jasne.

Milan Vojnović prav na kratko
prikazuje tudi misel Augustea Blan-
quija (str. 94—106). Naslov pri-
spevka že kaže na piščeve namene,
glasi se namreč: »*Blankizem* —
teorija nenehnega upora«. Za Voj-
novića je namreč Blanqui simbol
revolucionarnega aktivista, uteleše-
nje nenehnega spora z obstoječim
redom. Vzvišeno etiko Blanquijeve-

ga primera pa pisec vidi v »posvetitvi fizične in duhovne eksistence boju za ideale siromašnih in zatiranih«. Zakaj Blanqui je »proti nečloveškemu liku meščanske družbe postavil up upora in dostojanstvo mučenika«.

Tudi tu je piscu uspelo, da je misleca, ki ga želi predstaviti, jasno vstavil v njegovo sodobnost. Prav tako je pokazal, v čem je Blanqui nadaljeval ideje Bebeufa in Buonarotija.² Njegova teorija revolucije je bila kot ideja o »stalnem boju« izredno učinkovita vse do danes. Vojnović je zapazil, kako ta borbena opredelitev in aktivistična strategija vplivata na leninizem. Prav tako je to teorijo izredno dobro povezal s sodobnimi revolucionarnimi tokovi in teorijami v nerazvitem »tretjem svetu«. Prav pereče je še vedno vprašanje: kdo je subjekt revolucije? In še bolj: ali je možna revolucionarna borba z zakonitimi sredstvi ali je nasilje edina pot?

Prav v sodobnih protimperialističnih in protikolonialnih gibanjih so taka vprašanja prvenstvene važnosti in pomena in v tem je sodobnost blankizma. Marxovo teorijo o industrijskem proletariatu kot subjektu proletarske revolucije moramo nujno relativizirati v »tretjem svetu«, ki zaradi svoje nerazvitosti nima modernega proletariata; če obstaja, je navadno glede na široko ljudske množice privilegiran. Odtod ideje avantgardizma, ki ga uveljavlja militantna manjšina kot revolucionarno jedro, in tu je povezava, denimo, med revolucionarno idejo gverile v Latinski Ameriki in idejami Augusta Blanquija.

O *bernštajizmu* kot revizionizmu marksizma je napisal prispevek Veljko Cvjetičanin (str. 107—123).

² Večkrat govorimo o treh »B« in s tem skušamo poudariti idejne vezi Babeufa, Buonarotija in Blanquija.

Naslov članka je »Bernštajnimem—predpostavke, doktrina in usoda«. Tudi ta prispevek je metodološko jasno razčlenjen ob domnevi, da bernštajnimem ni samo intelektualno delo Eduarda Bernsteina, pomembnega vodje nemške socialne-demokracije, ampak tudi družbeno-zgodovinskih okoliščin njegovega časa. Prav zato pisec najprej govori o teh okoliščinah, ki so vodile k manjšanju revolucionarnega žara v delavskem gibanju oziroma k vključevanju delavskega gibanja v igro buržoaznega parlamentarizma. Potem pisec prikaže sam nauk bernštajnimem, v katerem je središčna točka zanikanje marksistične napovedi neposrednega poloma meščanske družbe. Odtod izvira bistveno jedro Bernsteinove revizije marksizma v stališču do revolucije in nadomeščanje revolucije z reformizmom.

V oddelku o zgodovinski usodi bernštajnimem pisec privede doktrinarna izhodišča te revizije marksizma do našega časa. Priznava, da je bernštajnimem dosegel nekatere uspehe pri uveljavljanju vsakodnevnih empiričnih interesov delavskega razreda v zahodnoevropskih državah, kjer se je njegova »taktika pokazala bolj koristna za delavstvo razvitih držav, kot pa bi to bila dogmatična taktika čakanja na zlom kapitalizma«. Vendar je bernštajnimem, kot je bil že v zgodovinsko preseženih položajih, tudi zdaj izredno neustrezen za razmere v manj razvitem svetu.

Prispevek, ki prikazuje delo in ideje Karla Kautskega, se še najbolj približuje kratkemu življenjepisu s posebnim poudarkom na njegovem teoretičnem delovanju (str. 124—145). Prispevek je napisal Ivan Prpić. Sam pisec sicer ugotavlja, da je Kautsky kljub svoji nekdanji veliki popularnosti danes kot teoretik nezanimiv in pozabljen. Kaj naj bi torej opravičevalo, da

ga v pričujočem zborniku obravnava? Morda predvsem konfrontacija teorij Kautskega s tistimi teorijami njegovega časa, ki so ga presegle in zgodovinsko zanikale.

Za nas pa bi bilo verjetno treba še posebej poudariti, da je Karl Kautsky kot vodilni teoretik socialne-demokracije izredno vplival na razvoj delavskega gibanja v naših nekdanjih avstroogrskih pokrajinah. V tem pomenu bi bilo dobro, če bi bile v zborniku navzoče še nekatere druge ideje te vrste, predvsem pa seveda avstromarksizem v zaočkroženi celoti, a ga v tem zborniku žal pogrešamo.

Prispevek o *leninizmu* je napisal Muhamed Filipović (str. 146—161). Članek je napisan okoli jasno formuliranih tez, kot so na primer:

a) Leninizem je bolj kot vse druge idejno-politične usmeritve, ki so se v delavskem gibanju pojavile po Marxu in ki so opozarjale na marksistično ortodoksno, pokazal in z uspehom dokazal svojo marksistično doslednost.

b) Leninizem se je bolj kot katerakoli usmeritev v organiziranem delavskem gibanju osredotočil na obdelavo in razvijanje političnih in organizacijskih vidikov in pomen gibanja.

c) Leninizem je v splošni sklad teoretične misli proletariata od Marxa naprej vnesel nekatere od najbolj bistvenih in najbolj daljnosežnih novosti tako na področju teorije kot strategije in taktike delavskega gibanja.

d) Leninizem se je kot idejna usmeritev in politična teorija razvijala v času, ko je potekel splošni proces politizacije mednarodnih odnosov in oblik razrednega boja, proces, ki je bil še posebno močan v zaostalih državah; prav te okoliščine so ustvarile možnost za politizacijo množic in njihovega delovanja.

Pisec nadalje račlenjuje leninizem predvsem v omenjenem duhu in v sklepu govori o tem, da sta marksizem in leninizem trajna teoretična in politična temelja sodobnega organiziranega delavskega gibanja. Morda ne bi bila odveč tudi večja kritičnost. Le-to je moč v večji meri zaslediti v njegovi monografiji o Leninu. Saj je tudi jugoslovanska leninologija že precej napredovala. Taka nota ne bi prav nič zmanjšala veličino Leninovega dela.

O Rozi Luxemburg piše Predrag Vranicki (str. 162—179). V prvem stavku pove jedro svojega razmišljanja: »Če je Kautsky nekako utelešal teoretično moč in padec nemške socialne-demokracije, je Roza Luxemburg osebnost, ki je bila ne samo najsposobnejši odsev tega socialnodemokratskega obdobja, temveč, tudi njegova negacija.« Tekst Predraga Vranickega je pripravljen za drugo izdajo »Zgodovine marksizma« in zato so morda nekatere njegove misli laže razumljive v tem kontekstu.

Posebno so zanimive analize o tem, kako se je Rosa Luxemburg razhajala z drugimi teoretiki marksistične revolucionarne levice v času revolucionarnega preobrata za časa prve svetovne vojne. Posebno z Leninom. Poudarjena je prodornost in globina razmišljanja Roze Luxemburg in njeno izvrstno marksistično tolmačenje takih pomembnih orožij razrednega boja proletariata, kakršno je na primer splošna stavka. Prav tako pa so prikazane njene napake, posebno v nerazumevanju nacionalnega vprašanja. Posebno vrednost pa imajo vrstice, ki govore o revoluciji v Nemčiji, ki je tako po tej poti dobila vsaj nekaj prostora v zborniku Prva je tako poudarjena sposobnost Roze Luxemburg za ekonomsko analizo in pomen njenega dela »Akumulacija kapitala«.

Zelo posrečeno se zdi, da so v zbornik vključili članek Andrije Dujčica o »Delavski opoziciji« v Sovjetski zvezi (str. 180—198). Po tej poti, pa tudi s prispevki o trockizmu in stalinizmu, ki sledijo, samo postavljeni v dilemo, ki so spremljale konceptualizacijo socialistične graditve po oktobrski revoluciji. Dujčić hoče pri tem seveda tudi pokazati, kako so kot neurešljive konkretno premagane in pozneje v stalinizmu dokončno utopljene ideje »delavske opozicije« zanimive tudi za »trenutek, v katerem živimo«. Platforma »delavske opozicije« je sintetizirana tako:

partija mora postati stranka delavcev, delavci morajo imeti prevladujoč vpliv v vseh partijskih organih, vztrajati je treba pri načelu volitev in pri demokratičnih metodah v partiji, sindikati pa naj upravljajo z gospodarstvom.

Zgodovinska preuranjenost teh idej je bila očitna, pisec pravi, da so se prezgodaj pojavile in da so bile nerealne. Tudi odnos do neproletarskih slojev je bil sektaški, čeprav je nujno poudariti, da so bila številna stališča reakcija na nezaupanje v delavski razred. To nezaupanje pa je eden od bistvenih uvodov in stalinizem.

O trockizmu je napisal Besim Ibrahimpašić sestavek z naslovom »Marksizem Leva Davidoviča Bronštajna-Trockega (str. 199—227). Začenja s težavami, ki se kažejo v analizi trockizma³, pa tudi z aktualnostjo take analize. Literatura o trockizmu, ki jo pisec omenja in ki mu tudi služi za odmerjena stališča do idej Trockega, so posebna vredost v tem prispevku.

Morda smemo reči, da je prav tako posebna vrednost tega prispevka v tem, da je prav posebno pozornost posvetil trockizmu kot opo-

zicijskemu toku v mednarodnem komunističnem gibanju in se ni omejil samo na trockizem v Sovjetski zvezi, kjer so ga — tam, kjer je bil, in tam, kjer se je Stalinu zdelo smotrno, da ga poišče — tako temeljito in surovo zatrli. Posebni poudarki so pa seveda pomembni pri obravnavi teoretičnega prispevka Trockega pri razvoju sovjetske družbe; ne gre pa zanikati tudi njegovih zaslug, da je prvi pokazal na strahovite posledice Stalinovega kulta osebnosti. Zanimivi so podatki o sodobnem trockizmu, čeprav nekoliko preveč posplošeni in nepopolni.

O stalinizmu piše Fuad Muhić (str. 228—243). Stalinizem skuša razložiti z raznih vidikov: filozofsko, politično, sociološko in ideološko. Njegovi sklepi so precej sumarni, vendar vsekakor zadevajo v bistvo. Na koncu pisec pove, da v stalinizmu »politična struktura konča kot absolut, ki postavlja samega sebe v raznih empiričnih modelitetah, toda nikoli ne postavlja pod vprašaj svojega imanentnega načela«. Tudi konec prispevka je zanimiv. Pisec meni, da delo proletariata ni dokončano tam, kjer obstaja stalinizem, in pravi: juriš delavskega razreda na nebo še ni končan.

V prispevku o stalinizmu, ki mu seveda ne gre odrekati vrednosti, bi si morda želeli malo več zgodovinske analize. Le tako bi verjetno stalinizem postal jasen v vseh svojih razsežnostih. Prav tako bi morali stalinizem, kot so to s svojimi temami uspešneje storili dugi pisci v zborniku, natančneje preplesti z zgodovinsko danimi okoliščinami, v katerih se je uveljavil. Tako bi tudi jasneje izzvenele možnosti za to, da ga zgodovinsko presegamo, čeprav juriša delavskega razreda na nebo ne gre podcenjevati.

V nadaljevanju zbornika je prispevek Alekse Buhe o »kritični teo-

³ Trockizem je vendar bil tako dolgo psovka v mednarodnem komunističnem gibanju ...

riji družbe« (str. 244—259). Sestavljalci zbornika so imeli s tem prispevkom prav gotovo posebne namene, predvsem pa so verjetno želeli pokazati razvoj marksistične misli zunaj Sovjetske zveze. Frankfurtški krog mislecev (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Fromm, Benjamin, Pollack, Grossmann) uveljavlja namreč svojo teoretsko misel skoraj glede vseh vprašanj evropskega delavskega gibanja po drugi internacionali. Prav tako so začeli z »reinterpretacijami« marksizma bodisi s stališča njegove narave sploh, bodisi v odnosu do filozofije, odnosu med teorijo in prakso in tako dalje.

Buha pravi (str. 248), da je »skupni postulat predstavnikov kritične teorije stališče, da so vsi oblikovalci zgodovine v našem času začeli in končali svojo dejavnost v znaku predominacije socialnega, ki je vedno konkretna zgodovinska danost«. V nadaljevanju pisec sintetizira predvsem filozofijo zgodovine predstavnikov kritične teorije družbe, kar je posebna vrednost tega prispevka. Morda po prikazovanju nekaterih konkretnih idej o sodobni (posebno Marcusea) pisec preveč nenadno pretrga svoj prikaz in vsekakor manjka vsaj kratek sklep.⁴

O *maoizmu*, s katerim se v zborniku, ki do tega mesta govori izključno o evropskih izkušnjah, vključujeta kitajska revolucionarna teorija in praksa, piše Ante Lentić (str. 260—266). Žal je prispevek dokaj kratek in zato nujno površen. Pisec kaže znanje in sposobnosti, da bi napisal več. Žal te možnosti ni izkoristil.

Z namenom, da bi vključil v zbornik, ki naj bi čimbolj celovito prikazal sodobne težnje v delavskem gibanju in v njegovih ideo-

loških in doktrinarnih okvirih, tudi nerazviti »tretji« svet, so sestavljalci povabili k sodelovanju tudi Staneta Južniča s prispevkom »Socialistična misel in praksa v Latinski Ameriki in v Afriki«. Čeprav je bila v nerazvitem svetu ta misel pogosto odsev ali pa celo le uvoz iz razvitega sveta, posebno iz Evrope, je mogoče najti v aplikaciji in razvoju te misli tudi posebnosti, ki brez dvoma bogatijo socialistično misel samo, pomembno pa jo tudi preoblikujejo v njeni univerzalni in globini vrednosti in pomenu.

Latinska Amerika je sicer neke med »razvitim« in »nerazvitim« svetom in zato so tod številne sicer pomembne ideje in prakse našle večje možnosti, da se uveljavijo, kot v bolj »nerazvitem« ali v značilnem nerazvitem svetu. So se pa pred socialistično misel in organizacijsko prakso delavskega gibanja postavljali povsem različni problemi kot v Evropi. Potem pa je prišlo do zgodovinsko izvirne revolucije na Kubi, ki ji prispevek posveča posebno pozornost. Prav zato je del prispevka skušal sintetizirati teorijo latinsko-ameriške revolucije po kubanskem vzoru in nakazal je tudi zgodovinsko usodo in nove dileme, ki izvirajo iz nemožnosti, da bi za Latinsko Ameriko univerzalizirali kubanske izkušnje.

Glede Afrike je zelo zanimiva in pri nas premalo znana izredna razširjenost socialistične ideje, vendar pa lahko ugotavljamo, da jo razmere nerazvitosti omejujejo. Pisec skuša pokazati, kako je tu socializem dobil povsem »novo« zgodovinsko poslanstvo, ki ga številni teoretiki »afriškega socializma« vidijo zavestno ali nezavestno predvsem v socializmu kot konceptu modernizacije.

Zbornik se sklepa s sestavkom Borisa Majerja o »jugoslovanskem marksizmu v teoriji in praksi« (str.

⁴ Ta sestavek se sicer tematsko prepleta posebno s stavkom Branke Buić »O H. Marcuseu in sodobnem osmišljanju revolucije« (str. 322—343).

344—358). Pisec ugotavlja, da je pojem jugoslovanskega marksizma nerazdružljivo povezan s pojmom specifične jugoslovanske poti v socializem in s prepričanjem, da ne obstaja samo ena splošno veljavna in za vsa komunistična gibanja obvezna pot v socializem.

Majer omenja tudi najpomembnejše podatke o zgodovini jugoslovanskega delavskega gibanja (navaja pet pomembnih let: 1919, 1937, 1941, 1948 in 1953). Prav zgodovinsko ogrodje mu je služilo za dober prikaz genetične poti in razvojnih etap socialistične misli in prakse v Jugoslaviji. Tako je tudi prišel do sklepa, da je ena od značilnosti dosedanjega razvoja jugoslovanskega marksizma bil — vsaj deloma — primat prakse nad teorijo. Posebno pomemben pa je sklepnih stavek, ki pravi, da »nadaljnji

razvoj naše samoupravne družbe imperativno zahteva sintezo (teorije in prakse)«.

Ko sklepamo prikaz zbornika, moramo še enkrat poudariti kako zelo je koristen. Prav gotovo ga bodo s pridom uporabljali lahko tisti, ki se kakorkoli ukvarjajo z zgodovino delavskega gibanja, njegovimi sodobnimi problemi in dilemami, pa tudi tisti, ki proučujejo politične doktrine in njihov pomen v družbenem razvoju. Morda pa smemo izraziti tudi misel, da naj bi bil ta zbornik zgolj stopnica k celovitejšemu in popolnejšemu pregledu in prikazovanju idejnih koncepcij. Pisec zbornika kaže, da za to pri nas v jugoslaviji imamo dovolj moči in sposobnosti.

Zdi se, da bo zbornik kmalu izšel tudi v slovenskem prevodu, kar je treba posebno pozdraviti.

Veljko Mratović*

Problemi sodobne države

Hrestomatija politične znanosti, ki jo urejajo Leo Geršković, dr. Eugen Pušić in Nerkez Smalagić, je velika pridobitev za politološko literaturo v Jugoslaviji. Dosedanji izbor tuje literature z uvodnimi študijami izpod peresa najbolj vidnih jugoslovanskih politologov je, lahko re-

čemo, povsem upravičil pričakovanja. Tudi hrestomanija Problemi sodobne države z uvodno študijo Veljka Mratovića je prijetna osvežitev na področju politologije. Študija Veljka Mratovića na svež in nekonvencionalen način obravnava nekatere probleme s področja ustavnosti, demokracije, političnega sistema itd. Izbor tuje literature je posrečen, to velja predvsem za meščanske avtorje. V tem kratkem prikazu se bom omejil samo na pregled izbora s področja meščanske politološke znanosti. Marksistična problematika, ki jo izbor predstavlja, je bolj ali manj znana in je v tem prikazu ne bi posebej omenjal.

Veljko Mratović je uvodno študijo razdelil na več esejev, ki razčlenjujejo izbor tuje literature, kot npr. problem ustavnosti, demokracije, političnega sistema itd. Pisec je v uvodni študiji pravilno nakazal problem, s katerim se srečujeta meščanska teorija in praksa, to je

* Veljko Mratović: Problemi suvremene države, izd. založba »Naprijed«, Zagreb, 1971, str. 388.

zaverovanost v vsemoč institucij, pisane ustave, organizacije itd. V meščanski znanosti je namreč pod vplivom naravnopravne šole dolgo prevladovalo prepričanje o avtomatizmu političnih institucij in o tem, da so neodvisne od socialnih, ekonomskih in drugih dejavnikov. Zato so se v preteklosti na primer le redki meščanski teoretiki uvkvarjali z odvisnostjo pisane ustave od socialne in ekonomske podlage.

Šele z velikimi političnimi in ustavnimi krizami po prvi svetovni vojni (npr. Italija, Nemčija) je začelo prevladovati spoznanje, da so politične institucije tesno povezane s socialno in ekonomsko podlago, na kateri temeljijo. Šele spoznanje, da institucije določajo socialni, ekonomski in drugi dejavniki, je privedlo do spoznanja, da pri delovanju teh institucij odločajo tudi ti dejavniki. Toda meščanski teoretiki se izogibajo globlje analize dejavnikov, ki določajo politične institucije, ker bi takšna raziskava zahtevala, da analizirajo celotno družbeno in politično ureditev. V novjšem času lahko opazimo, da nekateri meščanski teoretiki vendarle menijo, da ni dovolj, če samo opisujejo demokracijo, ustavnost, institucije itd., ampak da je treba upoštevati tudi tiste pogoje, ki omogočajo, da institucije političnega sistema učinkovito delujejo.

V izboru skuša avtor hrestomatije predstaviti najbolj znane teoretike s področja ustavnosti (C. Friedrich, K. Löwenstein), demokracije (G. Burdeauja), političnega sistema (S. M. Lipseta) itd. Vse te pisce družijo spoznanje, da določajo ustavnost, demokracijo, politični sistem samo nekateri dejavniki, ki vplivajo na njihovo fiziognomijo in uresničevanje. Pri vseh teh piscih pa še vedno prevladuje misel o veliki samostojnosti političnih institucij, pisane ustave itd. Tako na primer C. Friedrich pravi, da je ustava arti-

fakt, ki se zavestno in namenoma vzpostavlja, da bi deloval kot politična sila. Pri tem C. Friedrich meni, da pisana ustava lahko postane politična sila le, če upošteva pogoje, iz katerih izhaja, to je stvarne politične sile, ki delujejo v okviru družbe. Skratka, ustava mora biti realna. To pa je velik napredek od prejšnjih gledanj naravnopravne šole na ustavo, ki so jo imeli za samostojno in neodvisno politično silo. Še veliko bolj jasen je Karl Löwenstein. Po njegovem mnenju problem ni samo v tem, da politična organizacija slabo deluje, ampak so problemi globlji, kot menijo nekateri drugi meščanski politologi. Tako skuša Karl Löwenstein v nasprotju s C. Friedrichom že naštetih nekatere pogoje, ki opredeljujejo delovanje političnega sistema.

V tem prikazu sem naštel samo najbolj bistvene poglede nekaterih meščanskih teoretikov. Drugi meščanski teoretiki kot S. M. Lipset in G. Almond ter S. Verba pa skušajo ugotavljati nekatere dejavnike, ki določajo fiziognomijo političnega sistema. Ti pisci ne skušajo globlje razčleniti, kako delujejo politične institucije in politični sistem, ampak se zadovoljujejo samo z analizo enega izmed dejavnikov, ki vplivajo na delovanje in fiziognomijo političnega sistema (npr. samo na politično kulturo ali pa ekonomsko razvitost).

Veljko Mratović iz analize del, ki jih predstavlja v hrestomatiji, upravičeno sklepa, da v meščanski politologiji slabi interes za golo opisovanje političnih institucij, njihovo organizacijo itd. in da narašča interes za proučevanje tistih dejavnikov, ki opredeljujejo politične pojave in njihovo delovanje — tako npr. proučujejo problem ustavnosti, demokracije, političnega sistema itd. Ta težnja se kaže tudi v izbranih odlomkih. Mratovićevo trditev potrjuje tudi Burdeau, ki v delu

Demokracija (odlomek v hrestomatiji) pravi, da je treba sintetično analizirati vse dejavnike, ki opredeljujejo politične institucije in demokracijo. Skratka, v meščanski družboslovni znanosti na področju politologije se vedno bolj vsiljuje proučevanje ekonomskih, socialnih in drugih dejavnikov, ki opredeljujejo in določajo delovanje političnega sistema in institucij. Seveda pa se posamezni pisci še vedno izogibajo sintetične analize, ki bi celovito razčlenila delovanje meščanske demokracije. Če iz te celovite analize iztrgajo posamezne dejavnike (npr. politično kulturo), ne morejo zadovoljujoče odgovoriti na tista vprašanja, ki si jih zastavljajo meščanski politologi. Zato so njihove analize še vedno enostranske in se ustavljajo, kot sem že omenil, pri posameznih izoliranih dejavnikih, ki naj bi po njihovem mnenju vplivali na politične institucije.

Globalja analiza bi prej ko slej pripeljala do analize razredne vsebine meščanske družbe in institucij, ki izhajajo iz te razredne družbe. To pa je seveda preveč za meščanske politologe, ki še vedno skušajo apologetsko opravičevati in povečevati meščansko ustavnost in demokracijo. Šele dosledna marksistična analiza odgovarja na ta vprašanja. Zato je avtor vključil v hrestomatijo poleg Lenina tudi naše pisce, in to Edvarda Kardelja, Jovana Djordjevića in Evgena Pušiča. Vsekakor je avtorju hrestomatije uspelo, da je nakazal problem, s katerim se srečuje meščanska politična znanost, ki sicer res ugotavlja, da ni dovolj, če samo opisuje politične institucije, ne more pa najti izhoda, ker se vrti, kot sem že omenil, še vedno na področju nemarksističnega proučevanja teh problemov.

J. RUPNIK

Martin Heidegger

Evropski nihilizem

*Cankarjeva založba, Ljubljana
1971*

Evropski nihilizem je knjiga, v kateri nikakor ne gre za nekaj zgolj evropskega. S tem naslovom je Heidegger skušal pokazati le na izvor nihilizma, katerega tok pa ni ostal v tem območju, marveč presega danes že tudi planetarne razsežnosti.

Nihilizem namreč pomeni dovršitev filozofije, ta pa ima svoj iz-

vor v starem grštvu, zibelki tega, čemur je mogoče reči evropsko. Filozofija, katere jedro je metafizika, se sprašuje po tem, kaj je bivajoče kot tako in v celoti. Ko z odgovorom na to vprašanje ni nič, tedaj je to znamenje nihilizma, je to nastop in zagospodovanje nihilizma. In ker z odgovorom na vodilno filozofsko vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti, danes v svetovnih razmerah ni nič, ima nihilizem svetovno razsežnost.

Vendar ne gre za to, da bi ljudje vse odgove na vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti, kar-na-enkrat pozabili ali da bi pred tem vprašanjem ostali brez besed. Gre za to, da je odgovor na to vprašanje postal docela na voljo. Vsak odgovor je postal pravičen, vsi odgovori imajo pravico do obstoja, če le ima tisti, ki skuša določen odgovor uveljaviti, dovolj moči za to, da ga uveljavi. Ni več nekega vse zavezujočega

bitno-zgodovinskega odgovora, mar več veljajo le še odgovori različnih centrov moči, odgovori različnih svetovnih nazorov (ideologij). Vsak izmed teh odgovorov pa si hoče priboriti seveda občo veljavo, obče človeško vrednost.

Prav v tem pa je bistvo *nihilizma* svetovnih nazorov in nihilizma sploh. Da je v ospredju veljava, da so v ospredju vrednote in njih vrednost. Prvi, ki je spoznal sovisnost vrednot in nihilizma, je bil Nietzsche. Nietzsche pa ni le spoznal sovisnosti nihilizma in vrednot, ampak je z zahtevo po prevrednotenju vrednot nihilizem tudi potrdil. Zato Heidegger Evropski nihilizem tudi začne z Nietzschejem, in sicer s pglavitnimi petimi nazivi pri njem. Ti nazivi so: nihilizem, prevrednotenje vseh dosedanjih vrednot, volja do moči, večno vračanje enakega in nadčlovek. Nato preide Heidegger k podrobnejši opredelitvi pojmov nihilizem in nihil oziroma nič. Tej opredelitvi sledijo poglavja: Nietzschejev pojem kozmologije in psihologije, Izvor nihilizma, Njegove tri oblike, Vrhovne vrednote kot kategorije, Nihilizem in človek zahodne zgodovine, Novo postavljanje vrednot in volja do moči, Nihilizem kot zgodovina, Subjektivnost v Nietzschejevi razlagi zgodovine, Nietzschejeva »moralična« razlaga metafizike ter Metafizika in antropomorfija.

V poglavju Metafizika in antropomorfija izhaja Heidegger iz Nietzschejeve postavitve, da ni nikakršnih zakonov, kategorij ali ciljev po sebi, marveč da vsakršen red vnaša v svet šele človek, da bi si zagotovil pogoje za svoj obstoj. Pri tem ugotavlja, da Nietzschejev nauk, ki vse, kar je in kakor je, dela za »last in proizvod človeka«, spolnjuje samo skrajni razvoj tistega Descartesovega nauka, po katerem se vsa resnica ute-

meljuje nazaj na samogotovosti človeškega subjekta. Če pa se ob tem spomnimo še na Protagoro, grškega filozofa pred Platonom, ki je učil, da je človek mera vseh reči, tedaj se res zazdi, da je vsa metafizika, ne le novoveška, zgrajena na odločilni vlogi človeka znotraj bivajočega v celoti. Dejansko se tudi vztrajno pojavlja mnenje historizirajočih filozofov, ali bolje filozofirajočih historicistov, ki so že zdavnaj izgubili posluš za resnično zgodovino, da so ti trije nauki, ki izvirajo iz grškega časa, iz začetka novega veka in iz naše skoraj neposredne sedanosti, nakazali, da se v popolnoma različnih časih in razlikujočih se zgodovinskih razmerah vedno znova in zaostreno pojavlja nauk, po katerem je vse bivajoče to, kar je, le na temelju počlovečenja (antropomorfiziranja) po človeku. Tako je vzraslo tudi danes vsakomur dobro znano antropološko mišljenje, ki zahteva, da je treba svet razlagati po človekovi podobi oziroma metafiziko nadomestiti z »antropologijo«. V tem pa je seveda že implicitna odločitev o odnosu človeka do bivajočega kot takega.

Heidegger se sprašuje, kako je z metafiziko in njeno zgodovino glede na ta odnos. Če je metafizika resnica o bivajočem v celoti, tedaj spada v njeno območje zagotovo tudi človek. Priznati je mogoče celo, da sprejme človek v metafiziki posebno vlogo le, kolikor metafizično spoznanje išče, razvija, utemeljuje in ohranja, sporoča, pa morda tudi pači. To pa, končuje Heidegger, še nikakor ne daje pravice do tega, da bi imeli človeka za mero vseh reči, ga odlikovali kot središče vsega bivajočega in ga postavili za gospodarja nad vsem bivajočim. Descartesov stavek: ego cogito, ergo sum nenehno povezujejo s Protagorovim izrekom, da je človek mera vseh stvari, ter vidijo v tem izreku in grški sofistiki

sploh anticipacijo novoveške Descartesove filozofije; kajti prednost človeka se obakrat skoraj otipljivo izrazi. V tej splošni ugotovitvi je po Heideggru ugotovitev tudi upravičena, vendar pa kljub temu pove Protagorov izrek nekaj, kar je zelo različno od Descartesovega stavka. Šele različnost obeh pa nam tudi omogoči videti *istost* tega, kar povesta in na čemer temelji tudi Nietzschejev nauk o človeku kot zakonodajcu sveta.

Da bi prikazal istost, pa vendarle temeljno neenako med Protagoro, Descartesom in Nietzschejem, zlasti pa med Protagoro in Descartesom, zakaj šele Descartes je na tleh subjektivitete, ne pa že tudi Protagora, Heidegger v naslednjih poglavjih podrobneje interpretira zgodovino filozofije (metafizike). Ta poglavja so: Protagorov stavek, Gospostvo subjekta v novem veku, Descartesov cogito kot cogito me cogitare, Descartesov cogito sum, Temeljni metafizični stališči Descartesa in Protagore, Nietzschejevo stališče do Descartesa, Notranja zveza Descartesovih in Nietzschejevih temeljnih stališč, Določitev bistva človeka in bistvo resnice ter Konec metafizike.

Poglavje Konec metafizike obravnava prehod metafizike v njeno zadnje podobo: v »svetovni nazor«, kjer z odgovorom na vodilno filozofsko vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti, ni nič več. Heidegger v poglavju Odnos do bivajočega in razmerje do biti (ontološka diferenca), ki sledi poglavju Konec metafizike, pokaže, da je zadnja, tj. nihilistična podoba metafizike zakoreninjena že v začetku metafizike. Nihilizem je navzoč in omogočen že po samem vprašanju, kaj je bivajoče kot tako in v celoti. In sicer na dveh ravneh, ki ju je mogoče v tem kratkem zapisu le navesti, ne pa tudi

natančno slediti Heideggrovemu prikazu.

Vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti, sprašuje po bivajočnosti bivajočega oziroma po najvišjem bivajočem ter tako z uvaanjem transcendence bivajočega omogoča na kraju metafizike tudi rescendenco bivajočega, odpoklic bivajočnosti bivajočega oziroma najvišjega bivajočega kot nečesa po sebi iz območja bivajočega. Sistem bivajočnosti bivajočega, tj. kategorije postanejo vrednote in najvišje bivajoče zamenja postavljalac vrednot, človek na kraju metafizike. Zato z bivajočostjo bivajočega oziroma z najvišjim bivajočim po sebi ni nič. To je prva raven nihilizma.

Hkrati pa vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti, uvaja tudi bistvenejšo raven nihilizma. Sprašuje namreč le po bivajočem. Ne sprašuje po biti kot taki. Z bitjo glede na to vodilno filozofsko (metafizično) vprašanje ni nič: nihil. Vprašanje zato tudi zmeraj že spregleda ontološko diferenco, diferenco med bitjo in bivajočim kot tako. Heidegger pa postavlja prav vprašanje po tej diferenci oziroma po biti kot biti. Poglavja do konca Evropskega nihilizma kakor tudi dodani samostojni spis Bitnozgodovinska določenost nihilizma se ukvarjajo zato prav s tem vprašanjem. To vprašanje pa je edino vprašanje, ki danes ostaja mišljenju.

Tako smo dobili s knjigo Evropski nihilizem na Slovenskem neposredni pristop k tistemu, kar je danes treba misliti. Zaradi sorazmerno enostavnega jezika te knjige in še prej zaradi celostnega pregleda zgodovine metafizike ter vprašanj mišljenja, je Evropski nihilizem tudi najboljši »filozofski učbenik«, kar smo jih doslej imeli. Kajpada ne kot olajševalni uvod v mišljenje, temveč kot vodenje v neizogibno težavnost mišljenja.

Zahtevno prevajalsko delo je opravil Ivan Urbančič, ki je svoje kvalitete v prevajanju Heideggra pokazal že s prevodom spisov zbranih v knjigi Izbrane razprave (Cankarjeva založba, 1967), ki je razprodana in čaka torej na ponatis: K evropskemu nihilizmu je I. Urbančič napisal tudi pregovor Bistvo nihilizma kot bistvo metafizike, v katerem navedeno Heideg-

grovo delo postavlja v časovni in problemski okvir njegovega mišljenja. Končuje z možnostmi povezo- vanja Marxove in Heideggrove mi- sli, pri čemer poudari, da se z medsebojnim izigravanjem misle- cev evropske zgodovine, bodi iz kritičnih ali sinkretističnih name- nov, neogibno spregleđa zgodovin- ska bistvena odgovornost mišljenja.

S. HRIBAR

France Bučar

Vprašanja sodobne organizacije

France Bučar v svoji knjigi opi- suje Webrov model birokratske organizacije, ki je danes v različ- nih variantah prevladujoči model delovne organizacije tako na Za- hodu kot na Vzhodu. To je orga- nizacija, ki temelji na uporabi na- čel racionalnosti, hierarhije, delitve dela, specializacije in na pravilih, ki se uporabljajo neosebno. Podla- ga za napredovanje so formalna izobrazba in dokazani uspehi pri delu. Ta model delovne organiza- cije — čeprav je prevladujoč — pa ima vrsto disfunkcij. France Bučar postavlja vprašanje, če delavsko sa- moupravljanje lahko odpravi dis- funkcije, ki jih prinaša birokratska organizacija, ali pa celo odpravi birokratsko organizacijo in jo nadomesti z neko drugo.¹ Na to vpra-

šanje ne daje kategoričnega odgo- vora, ker ga ob sedanjih stopnji zna- nja o samoupravni organizaciji in ob teoretsko nerešenih ali celo še ne zastavljenih vprašanjih pač ne more dati. Vendar je pisec knjige mnenja, da delavsko upravljanje temelji in se razvija na birokrat- skem modelu organizacije in da »ob pravici nekaterih, ki odredajo, in dolžnosti drugih, da ubogajo, de- jansko ne more priti do enako- pravnega sodelovanja, ki je teore- tično izhodišče delavskega samo- upravljanja«. ² Hierarhije, ki je tem- elj birokratskega modela organi- zacije, ni moč politično odpraviti, ne da bi pri tem povzročili po- polno dezorganizacijo. Ker je mo- derna tehnologija v nasprotju s togo hierarhijo, za katero so zna- čilne izrazite statusne razlike med posameznimi ravnimi, in ker je enolinijski sistem vodenja, ki je značilen za togo hierarhijo, v na- sprotju z vedno večjo specializacijo, lahko pričakujemo, da prihodnja organizacija ne bo izrazito in togo hierarhična. Kolikor delavsko sa- moupravljanje želi zmanjšati dis- funkcionalne učinke hierarhije, se to hotenje ujema z zahtevami teh- nološkega razvoja.

Problem je v tem, da doslej v teoriji samoupravnega modela or- ganizacije vprašanja o vlogi hierar- hije še nismo niti postavili niti

¹ Navedeno delo, str. 288; založilo ča- sopsni zavod Uradni list SRS.

² Navedeno delo, str. 290

hierarhije nismo empirično raziskovali. Proti hierarhičnim odnosom smo se sicer zavzemali, ker so družbeno nezaželeni in ponižujoči, vendar vloge hierarhije nismo povezovali s tehnologijo in delovnimi nalogami. Vsa naša hotenja in pričakovanja bodo navsezadnje vedno propadla, če ne bodo v skladu z zahtevami tehnologije, saj organizacije na ta ali oni način vedno uveljavlja načela racionalnosti in formalno ali neformalno (drugo je značilno predvsem za nas) odvrže in opusti vse rešitve, ki s to racionalnostjo niso v skladu.

France Bučar je mnenja, da je problem birokratske organizacije in njenih difunkcij vprašanje številk, ena za vse socialistične države, ki so poddržavile zasebno gospodarstvo in uvedle sistem gospodarjenja, ki ne temelji na zakonitostih blagovnega gospodarstva. Pravi, da »je neposredno državno odrejanje pomenilo najpopolnejši in najbolj dosledni razcvet birokratske organizacije, kot je svet še ni doživel«. ³ Že Weber je namreč napovedal, da bo socializem zahteval še večjo stopnjo formalne birokratizacije, kot pa jo je zahteval kapitalizem. S tem v zvezi pravi pisec takole: »Socializem temelji na birokratski organizaciji — že zato, ker hoče biti znanstven. Če socializem ne bo uspel rešiti tega vprašanja (tj. difunkcij birokratske organizacije), ne bo mogel ustvariti svojih temeljnih smotrov. Če namreč hočemo družbeno življenje, zlasti gospodarstvo, zavestno voditi k zavestno in vnaprej postavljenim smotrom, ne pa ga prepustiti stihiji — tedaj ga moramo podrediti organizaciji, ki bo uporabljala vse dosežke znanosti, do katerih smo se dokopali. To pa pomeni, da bo taka organizacija birokratska. Zato, ker bo temeljila na uporabi načela racionalnosti,

specializacije v delitvi dela in hierarhiji. Vsaj ob današnji stopnji znanja o organizaciji. S tega vidika je problem planiranja, ki je za socialistične dežele prvenstvene važnosti, istočasno tudi problem birokratizacije«. ⁴

Pisec obravnava tudi položaj birokratske organizacije v revolucionarni družbi. Formalni strukturi birokratske organizacije ustreza predvsem stabilno okolje. Njeni cilji so racionalno delovanje in ekonomska učinkovitost. Revolucionarno obdobje pa je izrazito nestabilno, cilji revolucije so pa znatno širši, kot pa so ekonomski cilji birokratske organizacije.

Pisec pravi, da »revolucionarno okolje, katerega podsistem je seveda tudi birokratska organizacija, skuša na organizacijo vplivati tako, da bi jo napravilo za orodje revolucije. V ta namen namešča na vodilna mesta v organizaciji svoje ljudi — revolucionarje. Ti seveda niso iz 'testa' birokratske organizacije...«

Lahko pride do tega, da organizacija sploh ne uveljavlja več svojega smotra ali pa ga ne uveljavlja več racionalno. Če je uspeh »popoln«, organizacija sploh ni več birokratska, tj. racionalnosti ne priznava za glavni kriterij za svoje delovanje...«. Če racionalnost ni več osnovni kriterij za delo organizacije, tudi ni važen njen uspeh pri doseganju smotra. Čim pa uspeh ni več kriterij, ni važno, kdo je pri krmilu take organizacije oz. na drugih vodilnih položajih. Vodilni položaji postanejo neke vrste prebende za visoke klerike revolucije. Ker uspeh, do katerega naj bi vodilo znanje, ni več kriterij, zlasti pa ne sredstvo, da se pride do vodilnega položaja, postajajo za napredovanje pomembni drugi kriteriji. Vsekakor formalni, med njimi

³ Navedeno delo, str. 307.

⁴ Navedeno delo, str. 307.

pa gotovo najvažnejši: formalna pripadnost revolucionarni ideologiji oz. stranki, ki je izvojevala revolucijo . . . » Problem je v tem, da birokratskih organizacij ne potrebuje in ne prenese revolucija; nujno jih rabi in brez njih živeti pa ne more sodobna družba, ki lahko zadovoljuje svoje mnogotere potrebe le preko organizacij, ki uporabljajo kot svojo osnovno metodo dela racionalnost. Kajti le znanost zagotavlja zadovoljevanje potreb družbe v sedanjem obsegu in vrsti. Tako se znajdeti v isti družbeni areni dva protagonista, ki se ne moreta prenašati, ker drug drugega izključujeta: revolucija in birokratska organizacija. Popolnoma jasno in več kot razumljivo je, kdo bo zmagal. V moderni zgodovini je bila to doslej vedno birokracija. Vprašanje je samo, s kolikimi disfunkcijami zmagaja. Vse disfunkcije so, kot rečeno, ne samo posledica notranjih lastnosti organizacije, ampak tudi okolja, v katerem taka organizacija živi. Revolucija, ki ne razume objektivnih nujnosti okolja, bo te disfunkcije samo zaostri in povečala.«⁵

Pisec v moderni zgodovini napoveduje zmago birokracije (kot je razvidno iz doslej napisanega, pojem birokracije uporabljamo v sociološkem in ne v političnem pomenu; to pomeni, da se pojava birokracije lotevamo nevtralnno). Vprašanje je, kje smo danes mi. Številni kazalci opozarjajo, da ne živimo v značilnem revolucionarnem času, če besedo revolucija razumemo v strogo klasičnem pomenu. Proklamirani in tudi neproklamirani cilji naše družbe so zelo pragmatični: blaginja, učinkovitost, visok življenjski standard, ki je značilen za potrošniško družbo, racionalnost, ustvarjanje dohodka in profita. Te cilje hočemo doseči v

okviru organizacije, ki naj bi bila bolj humana. Organizacija je sredstvo, ne pa končni cilj. Ker vse bolj uveljavljamo načelo racionalnosti in učinkovitosti, se postopoma spreminjajo kriteriji kadrovanja. Če ne v praksi, so vsaj načelno zmagali kriteriji kadrovanja, ki so značilni za vsako birokratsko organizacijo: to je izobrazba, uspeh, delovni rezultat in prizadevnost. Danes se sicer v teoriji lahko še prepiramo, ali je organizacija, kakršno smo si zamislili, cilj ali sredstvo. Na to vprašanje je moč odgovoriti samo izkustveno; če smo si način delovanja organizacije zamislili kot cilj, njeni člani pa jo bodo sprejemali in doživljali kot sredstvo, potem je to sredstvo, ne pa cilj.

Pisec se zavzema tudi za to, da mora teorija o delavskem samoupravljanju »opraviti še celotno analizo vse sodobne teorije o organizaciji in zavzeti do nje jasno stališče« (str. 287). To je izredno važno, zakaj če tega ne bomo storili in upoštevali dognanj organizacijske teorije v svetu, se lahko zgodi, da bomo uvajali nekatere organizacijske prijeme, ki ali niso zadosti racionalni ali pa so celo povsem v nasprotju z zahtevami tehnologije in okolja.

Raziskave so npr. dokazale, da organizacijo podjetja določa stopnja njegovega tehnološkega razvoja.

Podjetja z bolj razvito tehnologijo imajo več hierarhičnih ravni kot podjetja z manj razvito tehnologijo. Prav tako številčni odnos med vodilnimi in nevodilnimi določa stopnja tehnološkega razvoja.

Čim višji tehnološki razvoj je doseglo podjetje ali panoga, tem večje je število vodilnih. Raziskave so pokazale, da znaša odnos med vodilnimi in nevodilnimi v podjetjih s kosovno proizvodnjo 1 : 23, v množični velikoserijski proizvodnji 1 : 16, v procesni proizvodnji z

⁵ Navedeno delo, str. 276—278.

najvišjo stopnjo tehnološkega razvoja pa 1 : 8. Tudi sistem in stil vodenja določa stopnja tehnološkega razvoja.

Danes npr. zelo malo vemo, v kolikšni meri je tehnologija v skladu z našim modelom samoupravljanja. Pri nas v praksi vedno težimo za uniformiranimi modeli samoupravljanja, vemo pa, da je neki model primeren le za eno stopnjo tehnološkega razvoja, neprimeren pa za drugo stopnjo. Sploh pa zelo malo vemo, v kolikšni meri tehnologija določa posamezne prvine organizacije. V okviru ene tehnologije je verjetno možnih več obrazcev odločanja, verjetno pa je možen samo en tip hierarhije. O vsem tem lahko samo domnevamo, manjka nam pa teoretičnih študij in tudi empiričnih raziskav.

Organizacijski diletantizem, ki je značilen za številne delovne organizacije, lahko delno razložimo s tem, da tujih spoznanj in izkušenj, ki jih običajno označujemo z neopredeljenim pojmom »managerstvo« ali z etatizmom, ne poznajo ali pa jih zavračajo. Hočemo biti na vsak način izvirni, čeprav tehnologija in okolje omejujeta možnosti za takšno izvirnost. To ne pomeni, da je samoupravni model organizacije neuresničljiv, vsekakor pa je tak, kakršen se je uveljavil v praksi, potreben racionalnopragmatične, ne pa ideološke izpopolnitve. Ta izpopolnitev pa ni možna brez celotne analize vse sodobne teorije organizacije, za katero se zavzema France Bučar. Takšna pragmatična izpopolnitev je ob analizi sodobnih organizacijskih teorij možna, če drži, kar pravi France Bučar, »da se je delavsko amoupravljanje v prvi vrsti kot prekritičen pristop k družbenemu preoblikovanju v veliki meri znašlo na

istih položajih kot najbolj sodobna teoretična dognanja in prizadevanja znanstvenikov, ki proučujejo probleme sodobne organizacije« (na strani 286).

Ta problem je pereč, ker samoupravljanje formalno izhaja iz človeka in mu je osvoboditev človeka cilj, praktično pa se dogaja, da se temu modelu delavci dokaj množično odpovedujejo, odpovedujejo pa se mu tudi strokovnjaki. Poučen in ne ravno izjemen je primer, o katerem je pisalo Delo 28. marca 1971. Profesor dr. Popović, eden naših najbolj znanih kirurgov, ki je napisal 70 znanstvenih razprav in knjig, prvoborec, nagrajenec AVNOJ-a, odlikovan z redom za junaštvo ter bratstvo in enotnost, svojčas član kirurške ekipe pri vrhovnem štabu in poslanec zvezne skupščine — je bil kot direktor onkološkega inštituta odstavljen s položaja in je odšel v Švico za upravnika neke klinike. Takšni in podobni primeri kažejo, da model organizacije, kakršen se je uveljavil v praksi, ovira iniciativnost in ustvarjalnost in kaže težje k izravnavanju in spodbujanju poprečja ali celo podpoprečja. Zato spadamo med države, v katerih je število patentov in inovacij najnižje.

Knjiga Franceta Bučarja pogumno postavlja takšna in podobna vprašanja. Ker je široko informativna in problemsko napisana, bo zelo koristila vsem našim vodilnim kadrom, služila pa bo lahko tudi kot zelo primeren učni pripomoček za študente na ekonomski in pravni fakulteti, na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, na visoki ekonomsko-komercialni šoli, na višji šoli za organizacijo dela in na raznih drugih višjih šolah.

J. JEROVŠEK

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ALTHUSER Louis: Za Marksa. (Pour Marx. Prev. E. Prohić.) Beograd 1971. 288 str. (Biblioteka Sazvezda, 26.) — sing. 10. 690—26.

II. FILOZOFIJA

DAMNJANOVIĆ Milan: Društvene implikacije filozofije. Gledišta, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 829—833.

PETROVIĆ Miloje: Jugoslovenska kritika staljinizma. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 5, str. 572—291.

SARTRE Jean-Paul: Biće i ništavilo. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 4, str. 363—378.

ZIVADINOVIĆ Petar: Život ispunjen strepnjom. (Kierkegaard.) Gledišta, Beograd, 1971, št. 4, str. 717—726.

III. SOCIOLOGIJA

ČULINOVIĆ Davor: Kibernetika i sociologija. Naše teme, Zagreb 1971, št. 4, str. 700—706.

—: DRUŠTVENA zaštita ostalih lica u opštini. Komuna, Beograd, 1971, št. 3, str. 20—24.

DZUVEROVIĆ Borisav: Aspiracija i društvene vrijednosti seoske i radničke omladine. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 5, str. 634—644.

JEROVSEK Janez: Utjecaj okoline na strukturu radne organizacije. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 608—621.

KATUNARIĆ Vjeran: Što je i gde je društvena odgovornost? Naše teme, Zagreb, 1971, št. 5, str. 909—918.

KAVČIĆ Bogdan: Organizacija in odgovornost. Naši razgledi, Lj., 28. maja 1971, št. 10.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Demokratizacija društva i nauka. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 4, str. 474—486.

PAVLIN Mile: O dveh podrobnostih v socialnem razlikovanju. Komunist, Lj., 25. jun. št. 25.

PECUJLIĆ Miroslav: Horizonti revolucije. Studije iz političke sociologije. Beograd 1970. 401+(VIII) +(I) str. (Političke studije. 1.) — sing. 12. 638-1.

POPOV Nebojša: Oblici i karakter društvenih sukoba. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 329—346.

RASKOVIĆ Vladimir: Sociologija. 6. izm. i dop. izd. Beograd, Savremena administracija 1971., 346 str. — sing. II/11.405.

STEFANOVIĆ Dušan: Urbanizacija i čovjekova okolina. Ekonomska misao, Beograd, 1971, št. 1, str. 130—146.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

—: CILJEVI kulture hoc tempore. (diskusija . . .) Gledišta, Beograd, 1971, št. 4, str. 589—656.

ČALIĆ Dušan: Nauka i obrazovni proces. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 4, str. 454—465.

DEBENJAK Božidar: Tri vprašanja o kulturi. Prostor in čas, Maribor, 1971, str. 166—168.

DEDIJER Stevan: Modeli znanosti za politiko znanosti. II, III. Naši razgledi, Lj., 28. maja in 11. jun. 1971, št. 10, 11.

GNJAKOVIĆ Zdenka: Kulturne potrebe i kulturna akcija. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 57—68.

FILO Breda: Regionalni knjižnični sistem. Naši razgledi, Lj., 28. maja 1971, št. 10.

FISCHER Ernest: Zakaj pišem? Naši razgledi Lj., 28. maja 1971, št. 10.

- JESPERSEN Otto: Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta. (Mankind, nation and individual from linguistic point of view. Prev. Z. Lešić.) Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1970. 187 str. — sign. 12.6664.
- KAMUSIĆ Mitja: Razvoj organizacijskega visokoškolskega študija po svetu in pri nas. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 5.
- KAVČIĆ Vladimir: Revolucija gre v klasje. Naši razgledi, Lj., 28. maja 1971, št. 10.
- KAVČIĆ Vladimir: Ob letošnjih Prešernovih nagradah. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 3/4, str. 184—186.
- KERMAUNER Taras: Naš vsakdanjik. Slovenski kulturni položaj. Slovenija, Lj., 1971, št. 1—2, str. 46—48.
- KOCIJAN Gregor: Dogovor o kulturnoj akciji. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 408—413.
- KOS Janko: Vprašanja o lepoti in umetnosti. Sodobnost, Lj., 1971, št. 5, str. 472—485.
- LAH Avguštin: Znanstveno in raziskovalno delo. (SAZU). Naši razgledi, Lj., 9. jul. 1971, št. 13.
- MAJER Boris: Odločnejše utreti pot samoupravni vsebini kulture. Komunist, Lj., 21. maja 1971, št. 20.
- PAVLOVIĆ Vukašin: Sindikat i naučno-tehnološka revolucija u industrijskom sistemu Socijalizam, Beograd, 1971, št. 5, str. 563—571.
- POLJANŠEK Miloš: Kultura na novim temeljima. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 5—6, str. 387—389.
- : Položaj knjige domačih autora. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 1—35.
- RAKOČEVIĆ Zivojin: Troškovi naučne proizvodnje i tehnološka renta. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 4, str. 439—453.
- RIHTMAN-AUGUSTIN Dunja: O transformacijama tradicionalne kulture. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 69—76.
- RUDOLF Branko: O orijentacijski vrednosti kulture. Naši razgledi, Lj., 28. maja 1971, št. 10.
- STRMCNIK Franc: Prizadevanje učiteljstva med obema vojnama za višjo poklicno izobrazbo. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 3—4, str. 93—106.

- TOMOVIĆ Rajko: Karakter savremenog tehničkog progressa. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 4, str. 466—473.
- : UNIVERZA v družbi. Ob zasedbi filozofske fakultete univerze v Ljubljani. Naši razgledi, Lj., 11. jun. 1971, št. 11.
- ZUPANČIĆ Andrej: Student-delavec? Naši razgledi, Lj., 28. maja 1971, št. 10.
- ZUPANČIĆ Beno: Razmišljanje o politici i nauci u nas. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 4, str. 487—500.
- ZUBRIN Dušan: Samoupravni fakultet. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 4, str. 622—634.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- ARENĐT Hanah: Istina i politika. Gledišta, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 849—879.
- KANGRGA Milan: Fenomenologija ideološko-političnog nastupanja jugoslovenske srednje klase. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 425—454.
- : Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu. (Ur. Adolf Dragičević.) (Zagreb, Naše teme, 1970.) 767+(V) str. 2 knj. — sign. 12.640 - 1, 2.
- ŠUSNJIĆ Đuro: Stvarna uloga ideja u istoriji. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 4, str. 635—652.
- VRANICKI Predrag: Socijalizam i kriza. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 313—328.
- ZVAN Antun: Ekstaza i mamurluk revolucije. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 455—465.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

- CIFRIĆ Ivan: Naše seljaštvo i njegov položaj u socijalizmu danas. Praxis, Zagreb, 1971, št. 563—582.
- CVJETIČANIN Veljko: Obilježja i dileme samoupravnog jugoslovenskog socijalizma. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 595—602.
- : DILEME komunistov v študentskem gibanju. Komunist, Lj., 11. jun. 1971.
- : 21 seja CK ZKS. Komunist, Lj., 4. jun. 1971, št. 22.
- HAFNER Vinko: Kje so izvori socialne diferenciacije. Komunist, Lj., 28. maja 1971.

- HRZENJAK Juraj: Položaj općine u političkom sistemu. *Socijalizam*, Beograd, 1971, št. 3, str. 305—322.
- JAKSIĆ Božidar: Jugoslovansko društvo između revolucije i stabilizacije. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 413—424.
- KAVČIČ Stane: Obalno območje in poliocentrični razvoj Slovenije. *Obala*, Koper, 1971, št. 1—2.
- KESETOVIĆ Muhamed: Socijalistički savez i promjene u političkom sistemu. *Socijalizam*, Beograd, 1971, št. 3, str. 322—334.
- KRISTAN Ivan: Ni alternative samoupravljanju. *Naši razgledi*, Lj., 28. maja 1971, št. 10.
- : LJUDEM moramo omogućiti, da samoupravno odločajo. *Komunist*, Lj., 4. jun. 1971, št. 22.
- MARINC Andrej: Delo komunistov Slovenije pri uresničevanju sklepov 17. seje predsed. ZKJ naj bo konkretno in enotno. *Komunist-Dokumenti*, Lj., 21. maj 1971.
- : OPŠTINA kao samoupravna zajednica. *Komuna*, Beograd, 1971, št. 3, str. 3—8.
- : PETA seja mestne konference Zveze komunistov Ljubljane. (drugi del gradiva) *Komunist*, Lj., 22. jun. 1971, posebna pril.
- PRELOŽNIK Tone: O družbenopolitičnem položaju in nalogah ZK v Ljubljani. *Komunist*, Lj., 4. jun. 1971, posebna pril.
- : PORAJANJE ali kriza? Kaj pravijo študenti? *Komunist*, Lj., 21. maja 1971, št. 20.
- RAIČEVIĆ Jovan: Reorganizacija i jedinstvo komunista. *Socijalizam*, Beograd, 1971, št. 5, str. 555—562.
- : RAZPRAVA o tezah za obravnavo socialne diferenciacije na 3. seji ZKS. *Komunist*, Lj., 4. jun. 1971, št. 22.
- : SVOBODNA univerza — Univerza svobode. *Komunist*, Lj., 4. jun. 1971, št. 22.
- : STALIŠČA o aktualnih idejnopoliitičnih vprašanjih. *Komunist*, Lj., 4. jun. 1971, št. 22.
- STANOVIĆ Vojislav: Teritorijalni i funkcionalni aspekti federalizma. *Socializam*, Beograd, 1971, št. 4, str. 413—421.
- SUPEK Rudi: Protivurječnosti i nedorečenosti jugoslovanskog samoupravnog socializma. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 347—371.
- SUVAR Stipe: Nacionalno i klasno u federativnoj socijalističkoj zajednici. *Naše teme*, Zagreb, 1971, št. 4, str. 587—607.
- ULE Andrej: Še o manifestu. *Komunist*, Lj., 9. jul. 1971, št. 27.
- VIDOJEVIĆ Zoran: Emancipacija radničke klase kao kriterijum samoupravljanja i djelovanja komunističke organizacije. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 523—534.

3. Politični sistemi in organizacije:

- LEDDA Roman: Kriza v Egiptu. *Naši razgledi*, Lj., 11. jun. 1971, št. 11.
- VOJNOVIĆ Milan: Socialno-istorijske uslovljenosti arapskog socializma. *Naše teme*, Zagreb, 1971, št. 5, str. 845—881.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- BALINT Ištvan: I sutra svet biće internacionalan. *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 467—482.
- JAKOPOVIĆ Ivan: Radnička klasa i »kontraklasa« u socializmu. *Naše teme*, Zagreb, 1971, št. 4, str. 707—727.
- KOLAKOWSKI Leszek: Intelektualci i komunistički pokret. *Naše teme*, Zagreb, 1971, št. 4, str. 728—738.

5. Mednarodni odnosi:

- AVSIĆ Jaka: Pravica naroda in enakopravnost. *Sodobnost*, Lj., 1971, št. 5, str. 504—512.
- GRLIĆ Danko: Marginalije o problemu nacije *Praxis*, Zagreb, 1971, št. 3/4, str. 547—561.
- HORVAT Branko: Nacionalizem i nacija. *Gledišta*, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 770—788.
- IBRAHIMPASIĆ Besim: Nacionalno pitanje i federalizam. *Pregled*, Sarajevo, 1971, št. 5, str. 461—472.
- KARDELJ Edvard: Aktualni problemi razvoja mednacionalnih odnosov v naši deželi. (5.) *Komunist*, Lj., 21. maja 1971, št. 20.
- KUŠEJ Gorazd: Narodnostno vprašanje in federalizem. *Naši razgledi*, Lj., 28. maja 1971, št. 10.
- LOKAR Aleš: Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda. *Sodobnost*, Lj., 1971, št. 6, str. 553—565.
- LUKIĆ Radomir: Uzroci pojave nacionalnog pitanja danas. *Gledišta*, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 822—827.

NIKOLIĆ Milan: Klasno i nacionalno u Jugoslaviji. Praxis, Zagreb, 1971, št. 3/4. str. 583—593.

PASIĆ Najdan: Faktori formiranja nacija na Balkanu i kod južnih Slavena. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 5, str. 473—492.

PIRJEVEC Dušan: Pitanje naroda. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 5, str. 493—516.

POLACEK A.: 21 pitanje o narodu. Gledišta, Beograd, 1971, št. 4, str. 657—667.

RUS Veljko: Sadašnji međunacionalni odnosi u Jugoslaviji. Gledišta, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 761—769.

SUVAR Stipe: Marginalije o nacionalnom pitanju. Gledišta, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 789—810.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAKARIĆ Vladimir: Proširena reprodukcija i integracija na samoupravnim osnovama. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 5, str. 791—802.

BUČAR France: Vprašanja sodobne organizacije. Ljubljana, (Uradni list SRS) 1971, 348 str. — sign. 12.546.

ČOŠIĆ Bogdan: Socijalizam kao svjetski proces i svjetska privreda. Zagreb 1971 IX+203 str. (Biblioteka monografija pravnih i drugih društvenih nauka, 13.) — sign. 9860—13.

COSIĆ Bogdan: Jugoslavija i ekonomska integracija. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 803—817.

—: GDE su uzroci porasta cena stanova? Komuna, Beograd, 1971, št. 3, str. 26—38.

GLIGOROV Kiro: Radnička klasa i višak rada. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 5, str. 429—442.

GLUŠČEVIĆ Božidar: Racionalnost i humanistički sadržaji samoupravnog ekonomskog sistema. Ekonomska misao, Beograd, 1971, št. 1, str. 67—76.

HUMBLE W. John: Upravljanje z opredeljevanjem ciljev. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 3—4, str. 357—367.

KRASOVEC Stane: Drugi svetovni kongres o ishrani. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 4, str. 379—387.

MAKSIMOVIĆ Ivan: Istorija, istorijski metod i ekonomske nauke. Ekonomska misao, Beograd, 1971, št. 1, str. 91—104.

POLOVINA Svetislav: Produktivnost rada u industriji jugoslavenskih republika. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 4, str. 653—680.

STOJANOVIĆ Stanislav: Zatvoreni i otvoreni sistemi ili državnost i društvena samoupravna proizvođača. Gledišta, Beograd, 1971, št. 5/6, str. 811—821.

—: ŽENA u turizmu. Žena, Zagreb, 1971, št. 2—3.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

—: TELEVIZIJA i kultura. Gledišta, Beograd, 1971, št. 3, str. 335—351.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KERSEVAN Marko: Tudi papež je človek. Slovenija, Lj., 1971, št. 1—2, str. 31—33.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

LEGRADIĆ Rudolf: Pariška komuna i objektivni zakon revolucije. Ekonomska misao, Beograd, 1971, št. 1, str. 79—89.

PILIĆ Vera: Pariska komuna i savremeni društveni i privredni razvoj. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 3, str. 359—370.

PJANIĆ Zoran: Povodom pariske komune.: o federalizmu i njegovom objedinjavajućem dejstvu. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 4, str. 345—354.

SIROTKOVIĆ Hodimir: Federativne ideje u toku stvaranja prve jugoslavenske države 1914—1928 god. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 4, str. 319—333.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

N. B.: Lukacs György. 1885—1971. Komunist, Lj., 11. jun. 1971, št. 23.

STANIĆ Gojko: Bibliografija tekstova o znanosti, inteligenci in univerzi. Komunist, Lj., 28. maja 1971, št. 21.

Iz domaćih revij

»NASE TEME«, Zagreb, št. 5, 1971

VLADIMIR BAKARIĆ: Razširjena reprodukcija in integracija na samoupravnih osnovah; **BOGDAN ČOSIĆ:** Jugoslavija in ekonomska integracija v Evropi; **ANTON ROVNIĆ:** Konceptije o štrajku v administrativnem socializmu; **MILAN VOJNOVIĆ:** Socijalno-zgodovinske pogojenosti arabskega socializma; **HALIM MULAIBRAHIMOVIĆ:** Kolektivistični anarhizem M. A. Bakunjina; **Pogledi:** **MATKO MESTROVIĆ:** Nova tehnologija in javnost (Teoretična stališča Harolda Sackmana); **VJERAN KATUNARIĆ:** Kaj je in kje je družbena odgovornost?; *Prikaz knjig:* **Dr. BRANISLAV ŠOSKIĆ:** Razvoj ekonomske misli; *Iz domaćih in tujih revij:*

»SOCIALIZAM«, Beograd, št. 5, 1971

Studije in članki: **JOVAN RAICEVIĆ:** Reorganizacija in enotnost Zveze komunistov; **VUKASIN PAVLOVIĆ:** Sindikat in znanstveno-tehnološka revolucija v industrijskem sistemu; **MILOJE PETROVIĆ:** Jugoslovanska filozofska kritika stalinizma; *Komentarji:* **SAVA ŽIVANOV:** Kongres kontinuitete; **MILUTIN MILENKOVIĆ:** Arabski unionizem med težnjami in možnostmi; *Prispevki:* **VESELIN ĐURIČKOVIĆ:** Družbeno-politično izobraževanje mladih; **ĐURO KNEZE-**

VIC: Uveljavitev načela rotacije v Zvezi komunistov Vojvodine; **BORISLAV DZUVEROVIĆ:** Aspiracije in družbene vrednote vaške in delovske mladine; *Pogledi:* **IVAN LOVRIĆ:** Odgovornost nosilcev samoupravnih in drugih javnih družbenih funkcij; *Prikazi:* **RADIVOJE MARINKO-KOVIĆ:** Dr. Esad Ćimić: Drama ateizacije; **ANDRIJA MILETIĆ:** Charles de Gaulle: Memoari upa — obnova (1958—1962); **ZARKO ALBULJ:** Erich Fromm: Pozabljeni jezik; **VOJA JUKICEVIĆ:** Kulturno življenje v JNA *Prikazi jugoslovanskih in tujih revij:*

»GLEDISTA«, Beograd, št. 5/6, 1971

Sedanji trenutek in perspektive mednarodnih odnosov v Jugoslaviji: **VELJKO RUS:** Sedanji mednarodni odnosi v Jugoslaviji; **DR. BRANKO HORVAT:** Nacionalizem in nacija; **DR. STIPE SUVAR:** Marginalije o nacionalnem vprašanju; **DR. STANISLAV STOJANOVIĆ:** Zaprti in odprti sistemi ali državnost in družbena samouprava proizvajalcev; **DR. RADOMIR LUKIĆ:** Vzroki za pojav nacionalnega vprašanja danes; *Dogodki:* **DR. MILAN DAMNJANOVIĆ:** Družbene implikacije filozofije; **PERA SIMIĆ:** Samoupravljanje ali veto; **DR. MIL. Č. MARKOVIĆ:** Grobo teptanje zakona na neki pravni fakulteti; **PEDA RISTIĆ:** Od smetišča do odlagališča: *Raziskovanja:* **HANAB ARENT:** Resnice in politika; **DŽEMAL ČEHAJIĆ:** Kultura Irana in njen vpliv na naše dežele; **DR. ESAD ĆIMIĆ:** Religija kot kulturno dejstvo; **DR. MIHAJLO AČIMOVIĆ:** Stanovanjski kazenski predpisi kot primer anahronizma; *Polemika:* **DR. RADOŠ SMILJKOVIĆ:** Kritiziranje v imenu samoupravljencev; **DUŠAN PAJIN:** Še enkrat o grški politični misli; **MILOŠ NEMANJIĆ:** Kultura med biološkim determinizmom in človeškimi potrebami; *Pogledi, recenzija, prikazi:* **RADOMIR ĐORĐEVIĆ:** Psihoanaliza in marksizem; **BUDIMIR KOŠUTIĆ:** Pravosodje v republikah in federaciji; **TADEUŠ BREZA:** Bronasta vrata (Branko Pavlović).

UDC 342 (497.12)

**KRIVIC, Vladimir: The Building of Slovene State and Self-management
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 8-9, p. 1107-1116, Ljubljana 1971**

With the change of the Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia the central responsibility for the development of the Yugoslav community is transferred to its independent and sovereign units — to national states (republic) and to autonomous provinces. Besides many self-management organisms the great number of peoples and nationalities is the main factor determining the political system and form of the state order in Yugoslavia. The constitutional right to have disposal of income is the main fundament of profound democracy (of economic and social and not only formally legal) and this is true of individual working organizations and of course also of the peoples (republics). Slovene statehood must mean a democratic self-management order— social discipline, respect for lawfulness, and a sharpened responsibility of all the public services. The profound changes of the federal and republic constitution will demand a revision of all the federal and republic laws. Since the central responsibility in general is transferred to the republic, the revision and structure of the laws of republic will be particularly demanding and with them also the work of constitutional courts. Strengthening the independence of courts is one of the foremost social tasks. Strengthening inner democracy is the condition for the establishment of the constitutional reform. The urgent problems of Slovenia are very far-reaching: problems of economy, traffic, education, social and other spheres. Monopolism appearing more or less in all the spheres, is contrary to self-management and democratic socialism, to the constitution, and also to the programmes of the League of Communists and the Socialist Alliance of the Working People of Slovenia.

UDC 32 (497.1)

**MULEJ, Matjaž: Not Income Or Profit, But Income And Profit
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 8-9, p. 1130-1144, Ljubljana 1971**

The author analyses the known problem of normal prices in socialist economy. He comes to the conclusion that according to the development of productive forces the contemporary economy in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia is more or less an early commodious economy in which the motive of profit establishes itself autochthonously. According to the production relations towards which it tends, it is a postcapitalist highly developed commodious economy, of which cybernetic machines and general high level of knowledge would be characteristic, that is why the motive of income is appropriate. Thus in the present time income and profit cannot be put as alternatives, but rather cumulatively, income as a category of division decisions, and profit as a category for calculation of investment efficiency. The author also suggests how to connect the long-term decisions concerning purposeful division of income of working organizations with the short-term interests of workers (by means of stabilization reflexive connections). Internal bonds and marketing as the basis for accumulation decisions are the fundament (taking in consideration the growing role of planning). In his polemic concerning normal prices in self-management socialist economy, the author is for the production price because it is more stimulating to development than value price and also gives a more clear picture of the efficient use of production factors. At the same time he also calls attention to the fact that a normal price is only a superficial technical term of functioning of the law of value, while management is of essential importance for the actual content of production relations (the system of aims). That is why at the time being it is appropriate to use the production price in Yugoslavia and to develop as much as possible self-management and the knowledge necessary to make it efficient. In this sense the author also criticizes income prices.

KRIVIC, Vladimir: Graditev slovenske države in samouprave
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 8—9, str. 1107—1116

S spremembo ustave SFRJ se prenaša težišče odgovornosti za razvoj in usodo jugoslovanske skupnosti na njene samoupravne, neodvisne in suverene enote — na nacionalne države (republike) ter avtonomne pokrajine. — Veliko število narodov in narodnosti je poleg množice samoupravnih organizmov tisti poglavitni dejavnik, ki determinira politični sistem in obliko državne ureditve v Jugoslaviji. Ustavna pravica razpolaganja z dohodkom je poglavitni temelj globoke demokracije (ekonomske in socialne, ne le formalno pravne) in velja tako za delovno organizacijo, kakor tudi seveda za nacijo (republiko). — Slovenska državnost mora pomeniti demokratični samoupravni red, družbeno disciplino, spoštovanje zakonitosti in poostreno odgovornost vseh javnih služb. Spremembe zvezne in republiške ustave, ki so prelomnega značaja, bodo zahtevale revizijo vse zvezne in republiške zakonodaje. Ker se težišče politične odgovornosti nasploh prenaša na republiko, bo tudi revizija in dograditev republiške zakonodaje še posebej zahtevna. S te pa tudi delo ustavnih sodišč. Utrjevanje neodvisnosti sodišč je ena prioritetenih družbenih nalog. Krepitev notranje demokracije je pogoj za uveljavitev ustavne reforme. Aktualni problemi Slovenije so obsežni: gospodarski, prometni, izobrazbeni, socialni in drugi. Monopolizem, ki se bolj ali manj pojavlja na vseh področjih, je v popolnem nasprotju s samoupravnim demokratičnim socializmom, z ustavo, kakor tudi s programom ZK in SZDL Slovenije.

MULEJ, Matjaž: Ne dohodek ali dobiček, ampak dohodek in dobiček
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 8—9, str. 1130—1144

Avtor podaja zgoščeno analizo znanega problema normalne cene v socialističnem gospodarstvu. Ugotavlja, da je sodobno gospodarstvo v SFRJ po razvitosti produktivnih sil bolj ali manj zgodnje blagovno gospodarstvo, v katerem se sicer avtohtono uveljavlja motiv dobička. Po produkcijskih odnosih, h katerim teži, pa je postkapitalistično, visoko razvito blagovno gospodarstvo, za katero so bile značilne produktivne sile s kibernetičnimi stroji in splošno razširjenim visokim znanjem, zato mu ustreza motiv dohodka. V sedanjem času se torej dohodek in dobiček ne moreta postavljati alternativno, ampak kumulativno: dohodek kot kategorija delitvenih odločitev, dobiček kot kategorija za račun učinkovitosti investiranja. — Avtor tudi predlaga, kako bi (dolgoročne) odločitve o namenski delitvi dohodka delovnih organizacij povezali (s pomočjo stabilizatorskih povratnih zvez) s kratkoročnimi interesi nosilcev delovne sile. Osnova so interne obveznice in marketing kot temelj za akumulacijske odločitve (ob upoštevanju rastoče vloge planiranja). Avtor se v polemiki o normalni ceni samoupravnega socialističnega gospodarstva opredeljuje za produkcijsko ceno, ker bolj od vrednostne cene spodbuja k razvoju in bolj od dohodkovne cene daje jasno podobo o učinkovitosti uporabe produkcijskih faktorjev. Obenem opozarja, da je normalna cena le površinski tehnični izraz delovanja zakona vrednosti, bistven pomen za dejansko vsebino produkcijskih odnosov pa ima upravljanje (sistem ciljev). Zato je sedaj v SFRJ primerno uporabljati produkcijsko ceno in čimbolj razvijati samoupravljanje in za njegovo učinkovitost potrebno znanje. V tem smislu podaja avtor tudi kritiko dohodkovne cene.

HUMO, Avdo: Science and Political Movements**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 8-9, p. 1117-1129, Ljubljana 1971**

Today intellectualization is an inner necessity of every society, and especially it must go on dynamically in self-management society, in which the development of science at the same time brings about the process of the abolition of the boundaries between intelligentsia and the working class. On self-management basis the material production is connected with spiritual production and this is also in accordance with the essence of contemporary science and technology. Mass participation and importance of intelligentsia, and especially its politization, are characteristic of this development. Unnecessary conflict should be avoided, still where differences are necessary, they should be made into friendly arguments leading to solutions with participation of both sides.

UDC 329.8:329 (497.1) ZKJ

MILOSAVLEVSKI, Slavko: The Crucial Moment of Avantgarde**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 8-9, p. 1196-1206, Ljubljana 1971**

Democracy and centralism are fundamental components of leninist tradition of organizing avantgarde proletariat. Democracy is immanent in communist movements; still after coming to power the communist organization so much strengthened the centralist component that it became a charismatic oligarchic structure. This happened above all because it appropriated a monopoly position in socio-political system. The stalinist model of a political system came into a sharp conflict with the objective needs of the development of socialism and the democratic concept of the communist organization is expanding all the time, especially in the Yugoslav League of Communists, for which a successful struggle against its own and also foreign dogmatism has been made possible by co-operation and influence of the working masses. The political and economic hegemony of the working class is not possible only on the basis of the principle of spontaneity: socialism is a society of contradictions which can be solved only by a conscious and organized action. Still every organization tends towards closing in itself and becoming an oligarchy. That is why socialism will get established as a rational social order only if it develops dialectics of organization and spontaneity to a maximum degree. In such an order also the League of Communists develops organization dialectics of democratic centralism.

UDC 691.391:331.152.1(497.1)

ZAGAR Franc: Information Systems of Management**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 6-7, p. 1207-1222, Ljubljana 1971**

The process of optimal decision taking is connected with getting through a considerable amount of information. This fact results in the following task: how to organize rationally all the forms of the movement of information (collection, selection, mediation, precoding) and to »transform« them appropriately. Computers can only bring about a true revolution when they are a part of a harmonious whole with other units, that is a part of the »network«, similarly as the brain and nervous system of man. From the point of view of cybernetics there is no principle impediment to the creation of such a complex machinery. Even though several theoretical problems are still open, some developed countries have already begun the construction of the so-called information systems of management. The author calls attention to the specific features of constructing such systems in our practice. He especially calls attention to the macro aspect of the question — he treats these systems as the basis for a new type of social integration.

HUMO, Avdo: Znanost in politično gibanje**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 8—9, str. 1117—1129**

Intelektualizacija je danes notranja nujnost sleherne družbe, še posebej pa mora dinamično potekati v samoupravni družbi, v kateri ta zagon znanosti hkrati sproža proces odpravljanja mej med inteligenco in delavskim razredom. Na samoupravni podlagi se materialna proizvodnja povezuje z duhovno, kar ustreza tudi bistvu sodobne znanosti in tehnologije. Za ta razvoj sta značilni množičnost in pomembnost inteligence, še posebej pa njena politizacija. Danes je nujno, da politične odločitve izvirajo iz znanosti, zato morajo biti tudi odnosi med politiko in inteligenco svobodni in prijateljski. Izogibati se je treba nepotrebnim spopadom, kjer pa so razhajanja nujna, naj se preobražajo v prijateljske spopade, ki lahko vselej pripeljejo do skupnih rešitev.

UDK 329.8:329 (497.1) ZKJ

MILOSAVLEVSKI, Slavko: Aktualni trenutek avantgarde**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 8—9, str. 1196—1206**

Temeljni komponenti leninistične tradicije organiziranja avantgarde proletariata sta demokracija in centralizem. Komunističnemu gibanju je demokracija imanentna; vendar je komunistična organizacija po prihodu na oblast centralistično komponento tako zelo okrepila, da se je preobrazila v karizmatično oligarhično strukturo. To se je zgodilo predvsem zato, ker si je prilastila monopolni položaj v družbeno-političnem sistemu. Stalinistični model političnega sistema je prišel v oster spopad z objektivnimi potrebami razvoja socializma in demokratična koncepcija komunistične organizacije je v nenehni ekspanziji, še posebej v ZKJ, ki sta ji sodelovanje in vpliv delovnih množic vselej omogočala uspešen boj proti lastnemu in tujemu dogmatizmu. Politična in ekonomska hegemonija delavskega razreda je nemogoča zgolj na podlagi načela spontanosti: socializem je družba protislovij, ki jih lahko razrešuje le zavestna in organizirana akcija. Toda vsaka organizacija teži k temu, da se zapre vase in se oligarhizira. Zato se bo socializem kot racionalna družbena ureditev uveljavil le, če bo maksimalno razvil dialektiko organizacije in spontanosti. V taki ureditvi tudi ZK razvija organizacijsko dialektiko demokratičnega centralizma.

UDK 691.391:331.152.1(497.1)

ZAGAR, Franc: Informacijski sistemi upravljanja**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 6—7, str. 1207—1222**

»Proces optimalnega odločanja je povezan s predelavo velike količine informacij. Naloga, ki izhaja iz tega, je naslednja: kako racionalno organizirati vse oblike gibanja informacij (zbiranje, selekcijo, posredovanje, prekodiranje) ter jih ustrezno »predelati«. Računalniki lahko povzročajo resnično revolucijo šele tedaj, ko so povezani v harmonično celoto z drugimi enotami, tj. če so vkomponirani v »omrežje« — podobno kot možgani v živčni sistem človeka. Z vidika kibernetike ni principielnih zaprek, da se ustvarijo takšni kompleksni ustroji. Čeprav je odprtih še niz teoretičnih problemov, so v razvitih državah že pričeli z gradnjo tako imenovanih informacijskih sistemov upravljanja. Avtor opozarja na specifičnost gradnje imenovanih ustrojev v naši praksi. Posebej poudarja makro aspekt vprašanja — navedene sisteme obravnava kot osnovo za novi tip socialne integracije.

V oceno smo prejeli

Založba NAŠE TEME, Zagreb:

- VJEKOSLAV MIKECIN: Otvoreni marksizam

Založba NOLIT, Beograd:

- LUJ ALTISE, Za Marksa
- ROLAN BART: Književnost, mitologija, semiologija
- DAVOR RODIN: Dijalektika dražanskega društva
- MITO HADŽIVASILEV: Velika istorijska prekretnica

Založba KOMUNIST, Ljubljana:

- TONE SVETINA: O boju, porazih in zmagi

Tuji avtorji

György (Georg) Lukács

se je rodil 1885 v Budimpešti v bogati oficirski družini židovskega rodu, umrl 1971 prav tako v Budimpešti. Njegovo delo razpade na štiri obdobja: pred madžarsko revolucijo sta nastali predvsem »Die Seele und die Formen« (Duša in forme, 1911) in znamenita »Theorie des Romans« (Teorija romana, 1920). Po revoluciji 1919 (bil je komisar za kulturo v revolucionarni vladi) so izšla dela: »Geschichte und Klassenbewußtsein« (Zgodovina in razredna zavest, 1923, tudi hrvaški prevod, najvplivnejše in najbolj spodbijano Lukácsovo delo), »Lenin« (1924) idr. Ob emigraciji v Sovjetsko zvezo (1933) si je s samokritiko »Moja pot k Marxu«, kot sam pravi, »kupil vstopnico« za nadaljnje delovanje v partiji. »Fortschritt und Reaktion in der deutschen Literatur« (Napredek in reakcija v nemški literaturi), »Goethe in njegov čas«, v slovenščini izbor z istim naslovom, »Eseji o realizmu« (tudi v prevodu), »Der russische Realismus, in der Weltliteratur« (Ruski realizem v svetovni literaturi), znameniti »Historischer Roman« (Historični roman) in drugi, od filozofskih del pa zlasti »Mladi Hegel« (tudi v srbskem prevodu), »Existentialismus oder Marxismus?« (Eksistencializem ali marksizem?), »Zerstörung der Vernunft« (v slovenščini »Razkroj uma« — prav pač »Razdejanje uma«!), »Beiträge zur Geschichte der Ästhetik« (Prispevek k zgodovini estetike). Po madžarski vstaji 1956 so poleg estetskih »Die Eigenart des Ästhetischen« — Svojevrstnost estetskega, »Prolegomena za marksistično estetiko« — tudi v srbskem prevodu) in filozofskih del (v zapuščini obsežen rokopis »Ontologije družbene biti«) nastali politični članki in analize, v katerih osvetljuje svojo življenjsko pot in položaj svetovnega komunističnega gibanja. Zbrana dela izhajajo pri založbi Luchterhand v ZRN.

TEORIJA in PRAKSA

---

iz vsebine naslednjih števil

- MITJA KAMUŠIČ: Pluralistični model upravljanja podjetja pri nas in v svetu
  - ALEKSANDER KUTOŠ: Samoupravljanje v visokem šolstvu
  - BRANKO ĐUKIČ: Lenin in samoupravljanje
  - MILAN DIVJAK: Pedagoške akademije med znanostjo in prakso
  - JANEZ STERNIŠA: Razvojni program elektroenergetskega sistema Slovenije
  - OKROGLA MIZA: Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije
  - JOŽE ŠTER: Problemi razvoja slovenske znanosti
  - PETER BOŽIČ: Družbena odgovornost in nadzorstvo
  - JANEZ JEROVŠEK: Komuniciranje v delovni organizaciji
  - STANE MOŽINA: Interesi samoupravljalcev za odločanje
  - DRAGO DEMŠAR: O filmski cenzuri pri nas
  - VLADO BENKO: Ideologija in zunanja politika
  - LAZAR ĐUROVSKI: Občina v sistemu vse-ljudske obrambe
  - FRANC UREVC: Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje
-